

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

INDEX

LETOPISELUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI (1292-1384) ÎN VEȘTEA
NEA ARABĂ A LUI MACARIE ZAIM

VIRGIL GÂNDĂ

CEMĂTA ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ PÎNA ÎN SECOLUL AL
XVIII-LEA

LIANA LEHR

CONTACTE DE ORDIN ȘTIINȚIFIC ȘI CULTURAL ÎN
INTELLECTUALITATEA ENGLEZĂ: ÎN CAZUL GRAFIC
ȚĂRII ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN A DOUĂLE MĂTĂȘI
SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI PRIMELE DECADE
ALE SECOLULUI AL XVIII-LEA

PROF. DR. GHEORGHE DEANU

MODIFICAREA CONSTITUȚIEI ÎN 1884. DESPRINDERE
GRUPĂRI LIBERALE-RADICALE CONDUSE DE C. A. ROȘCU
ȘI DIN PARTIDUL LIBERAL

GRIGORIE CĂLĂBREANU

DOCUMENTAR
PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (C. DE
DI DOCUMENTARE)
VIATA ȘTIINȚIFICĂ
RECENZII
REVISTA REVISTELOR
INSEMNAȚI

TOMUL 23 — 1970

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ACAD. A. OȚETEĂ (*redactor responsabil*); MATEI IONESCU (*redactor responsabil adjunct*); ACAD. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; ACAD. C. DAICOVICIU; M. BERZA, ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BÁNYAI; MIRON CONSTANTINESCU; AL. ELIAN; M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA; EUGEN STĂNESCU; ȘT. ȘTEFĂNESCU (*membru*); I. APOSTOL (*secretar de redacție*)

Prețul unui abonament anual este de 180 de lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

La revue „STUDII. REVISTĂ DE ISTORIE”, paraît 6 fois par an.

Le prix d'un abonnement annuel est de £ 3.6.0 ; \$ 8. — ; F.F. 39 — ; D.M. 32,—

Toute commande à l'étranger sera adressée à Centrala cărții, oficiul de comerț exterior, Boîte postale 134—135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii. Revistă de istorie”. Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
Bdul Aviatorilor nr. 1

București
www.dacoromanica.ro

1987-1988

HOTĂRÎRE

Cu privire la aniversarea semicentenarului Partidului Comunist Român

În mai 1971 se vor împlini 50 de ani de la crearea Partidului Comunist Român, conducătorul încercat al poporului român în lupta pentru lichidarea exploatării și asupririi, pentru transformarea revoluționară a societății, pentru bunăstare și fericire, pentru triumful socialismului în România.

Constituirea partidului comunist cu o jumătate de secol în urmă a marcat o cotitură istorică în dezvoltarea mișcării muncitorești din țara noastră pe baza ideologiei marxist-leniniste, a ridicat pe o treaptă superioară lupta revoluționară a proletariatului, a forțelor democratice, progresiste, continuând și ducând mai departe glorioasele tradiții ale luptei poporului pentru eliberare socială și națională, pentru făurirea unei Românie prospere, libere și independente. Sub conducerea P.C.R., oamenii muncii din România au străbătut un drum lung de lupte și victorii, au înlăturat dominația claselor stăpânitoare și a imperialismului străin, au înfăptuit revoluția populară, au trecut la edificarea socialismului, au deschis larg căile progresului social în patria noastră.

Comitetul Central hotărăște ca aniversarea semicentenarului Partidului Comunist Român să se desfășoare sub semnul activității creatoare pentru înfăptuirea mărețului program de înflorire a patriei elaborat de Congresul al X-lea, pentru realizarea de noi succese în construcția socialismului, în dezvoltarea economică și culturală, în ridicarea nivelului de trai, pentru întărirea continuă a partidului, a rolului său conducător în societate, pentru intensificarea activității sale politice, organizatorice și ideologice în rîndul maselor largi de oameni ai muncii.

Mișcarea muncitorească din România are bogate tradiții revoluționare; ea s-a afirmat în viața politică a țării în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, venind neîntârziat în contact cu ideile socialismului, cu concepția marxistă despre lume și societate, acționînd ca o puternică forță motrice a progresului social. Detașament activ al proletariatului mondial, mișcarea muncitorească din România a dezvoltat largi legături de solidaritate cu clasa muncitoare din alte țări, a avut contact, prin reprezentanții săi, cu prima Internațională comunistă făurită de Marx și Engels, a fost apreciată de înșiși fondatorii comunismului științific. Un moment de seamă în evoluția mișcării noastre muncitorești l-a constituit înființarea, în 1893, a Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, care a stimulat răspîndirea ideilor socialismului științific, desfășurarea în forme tot mai

largi a activității social-politice a proletariatului, a luptei maselor muncitoare de la orașe și sate pentru drepturi economice, pentru libertăți democratice, pentru dezvoltarea pe o linie progresistă a țării.

Primul război mondial a ascuțit într-o măsură fără precedent contradicțiile sociale, economice și de clasă, a dat un nou impuls mișcărilor sociale, a intensificat lupta întregului nostru popor pentru realizarea statului național unitar. În aceste condiții s-a afirmat cu o forță impresionantă voința proletariatului, a oamenilor muncii de a impune, pe cale revoluționară, satisfacerea năzuințelor lor vitale, de a imprima o orientare nouă dezvoltării social-economice a României.

Un exemplu însuflețitor și o profundă influență a exercitat asupra mișcării muncitorești, revoluționare, din țara noastră victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în Rusia, care a deschis epoca trecerii omenirii de la capitalism la socialism. Militanții revoluționari români, masele populare din țara noastră au văzut în triumful Revoluției din Octombrie un îmbold și o înflăcărată chemare la lupta pentru realizarea năzuințelor de libertate și progres, pentru eliberarea socială și națională. Sînt cunoscute amploarea și combativitatea deosebite pe care le-a avut greva generală din octombrie 1920, grevă care a zguduit puternic înseși temelii orînduirii burghezo-moșierești, demonstrînd forța și vigoarea revoluționară a proletariatului român, capacitatea sa — pe care istoria a verificat-o apoi pe deplin — de a conduce destinele întregului popor.

În condițiile creșterii furtunoase a mișcării muncitorești, ale unui profund proces de clarificare politică și ideologică marxist-leninistă, în lupta pentru adoptarea unei linii consecvent revoluționare, Congresul din 8 mai 1921 al Partidului Socialist a hotărît transformarea acestui partid în Partidul Comunist din România și afilierea lui la Internaționala a III-a comunistă, făurită de V. I. Lenin.

Afirmîndu-se pe arena vieții politice, organizînd luptele sociale contra claselor exploatoare, partidul comunist a înscris în istoria patriei nenumărate pagini de eroism și abnegație revoluționară. Cu deosebită forță s-a manifestat capacitatea politică și organizatorică a partidului comunist în timpul marilor bătălii revoluționare din ianuarie-februarie 1933 împotriva măsurilor luate de capitaliști de a ieși din criză pe spinarea celor ce muncesc, bătălii care, totodată, au reprezentat prima mare mișcare muncitorească din Europa împotriva pericolului pe care-l reprezenta fascismul. Partidul comunist s-a dovedit neînfricatul detașament revoluționar de avangardă al proletariatului și, totodată, exponentul intereselor vitale ale maselor largi de oameni ai muncii, ale țărănimii și intelectualității, ale unor largi categorii sociale progresiste. Partidul nostru a luptat cu consecvență și fermitate împotriva asupririi naționale, pentru prietenie și solidaritate frățască între toți oamenii muncii, fără deosebire de naționalitate; în rîndurile sale au activat fiii cei mai buni ai poporului român și ai naționalităților conlocuitoare.

Stegar al intereselor naționale fundamentale ale poporului român, partidul comunist s-a ridicat în apărarea independenței și suveranității țării, a militat pentru o politică externă de pace și colaborare cu celelalte popoare, împotriva dominației imperialismului străin, pentru prietenie și alianță între România și Uniunea Sovietică.

În istoria patriei va rămâne ca un simbol strălucit al spiritului revoluționar al comuniștilor, al dăruirii lor pînă la sacrificiu pentru cauza libertății poporului lupta împotriva fascismului și a ocupației naziste, pentru eliberarea României și recăștigarea independenței naționale.

În anii ilegalității comunistii români, devotați ideilor internaționalismului proletar, au manifestat un înalt spirit de solidaritate cu lupta comuniștilor, a clasei muncitoare, a popoarelor din alte țări, împotriva reacțiunii, a fascismului, pentru drepturi democratice și o viață mai bună, pentru libertate și independența țărilor lor.

Numeroși au fost membrii partidului nostru, ai Uniunii Tineretului Comunist, alți militanți revoluționari care, în anii ilegalității, ai dictaturii militar-fasciste, au înfruntat închisorile și lagărele, au plătit cu prețul vieții devotamentul față de cauza socialismului și a libertății patriei. Partidul nostru, întregul popor român dau o înaltă prețuire activității comuniștilor, a tuturor militanților revoluționari care — călăuziți de idealul fărîririi unei societăți mai drepte pe pămîntul României — au înfruntat cu abnegație greutățile luptei împotriva regimului burghezo-moșieresc, și-au consacrat întreaga viață eliberării oamenilor muncii, progresului României.

Unul din momentele cele mai glorioase ale istoriei partidului comunist este organizarea și conducerea insurecției armate din august 1944. Dînd glas frămîntărilor poporului, aspirațiilor uriașei majorități a națiunii, partidul comunist a reușit să coalizeze cele mai largi forțe sociale patriotice, democratice, progresiste, cadrele militare și armata și să asigure răsturnarea dictaturii militar-fasciste, întoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste și alăturarea țării coaliției antihitleriste. O importanță deosebită pentru victoria luptei de eliberare duse de poporul român au avut strălucitele izbînzi obținute de glorioasa Armată Roșie, de eroicele popoare ale Uniunii Sovietice, care au dus greul războiului antihitlerist, dînd contribuția hotărîtoare la eliberarea popoarelor de sub jugul fascist. Partidul nostru a fost forța hotărîtoare care a asigurat participarea poporului român, cu toate resursele sale economice, militare și umane, în războiul dus alături de armata sovietică pentru eliberarea deplină a teritoriului patriei, pentru zdrobirea fascismului, pînă la victoria finală asupra Germaniei naziste.

Partidul comunist a condus cu succes revoluția populară, lupta pentru democratizarea țării și cucerirea puterii politice; sub conducerea sa, în furtunoase bătălii de clasă, de o amploare necunoscută în istoria României, clasa muncitoare — care și-a afirmat cu vigoare spiritul său consecvent revoluționar — în alianță cu țărănimea muncitoare, cu masele largi de oameni ai muncii, a înfrînt forțele reacțiunii, a instaurat guvernul revoluționar-democrat de la 6 Martie 1945, a înlăturat monarhia și a proclamat Republica, făurind apoi statul socialist.

Un rol de cea mai mare importanță l-a avut realizarea, încă în condițiile ilegalității, a colaborării dintre Partidul Comunist și Partidul Social-Democrat; prin unirea lor în 1948 — pe baza ideologiei marxist-leniniste — s-a constituit partidul unic al clasei muncitoare, Partidul Muncitoresc Român, țara noastră fiind printre primele în care s-a realizat unitatea politică-organizatorică a clasei muncitoare. Această însemnată victorie politică a împlinit o imperioasă necesitate istorică, experiența României demonstrând că unitatea clasei muncitoare constituie una din premisele fundamentale pentru cucerirea puterii și făurirea noii orînduirii sociale.

Îndeplinindu-și măreața misiune încredințată de popor, Partidul Comunist Român a deschis cea mai luminoasă epocă din îndelungata istorie a patriei noastre — epoca revoluției și construcției socialiste; sub conducerea sa, România a cunoscut în ultimul pătrar de veac transformări radicale în întreaga structură economică și de clasă, în organizarea socială și de stat, în modul de viață al oamenilor muncii; exploatarea burghezo-moșierească a fost lichidată pentru totdeauna, socialismul a triumfat definitiv la orașe și sate.

La semicentenarul partidului comunist, România prezintă imaginea unui stat socialist în plin avânt, care ocupă un loc demn în rîndul popoarelor lumii; pe baza făuririi unei industrii socialiste moderne au crescut puternic forțele de producție; cooperativizarea agriculturii a schimbat profund viața satelor și a situat agricultura pe linia dezvoltării intensive și multilaterale; s-a îmbogățit tezaurul spiritual al țării, învățămîntul, știința, arta și literatura cunoscînd o puternică înflorire, afirmîndu-se ca factor de seamă în edificarea societății socialiste. În condițiile progresului dinamic al economiei, a crescut an de an venitul național și, pe această bază, nivelul de trai al poporului — obiectivul suprem al politicii partidului, al orînduirii noastre socialiste.

Una din marile victorii ale politicii Partidului Comunist Român este lichidarea inegalității, discriminării și asupririi oamenilor muncii de alte naționalități, rezolvarea în spiritul marxism-leninismului a problemei naționale. Societatea noastră socialistă a creat condițiile afirmării libere, nestîngerite, în viața socială a tuturor cetățenilor indiferent de naționalitate, a întărit prietenia și unitatea frățească dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare.

Politica partidului comunist, făurirea orînduirii socialiste au dat o nouă strălucire națiunii române, asigurînd fructificarea tuturor energiilor sale creatoare, întărind coeziunea societății pe baza comunității țărilor și intereselor majore ale tuturor celor ce muncesc. Alianța și prietenia dintre clasa muncitoare și țărănime, unitatea social-politică a tuturor oamenilor muncii s-au consolidat trainic în jurul Partidului Comunist Român, al conducerii sale. Nu există astăzi forță care să poată răpi poporului român cuceririle sale revoluționare, să-l abată de pe calea pe care pășește ferm și sigur, sub flamura partidului — calea socialismului și comunismului.

Desigur, istoria de cinci decenii a Partidului Comunist Român nu reflectă o evoluție rectilinie, partidul nu a fost ferit de greutăți, greșeli și neajunsuri în elaborarea liniei politice, a tacticii, în stabilirea formelor de activitate. Caracteristic este însă faptul că partidul a găsit în rîndurile sale, ale clasei muncitoare, suficiente forțe pentru a corecta greșelile comise, a depăși greutățile, a asigura victoria socialismului. În lupta pentru învingerea greutăților și lipsurilor, Partidul Comunist Român s-a întărit și maturizat, a dobîndit o bogată experiență, și-a sporit capacitatea de a rezolva problemele complexe ale luptei revoluționare și construcției socialiste într-un mod creator, original, corespunzător cerințelor obiective și condițiilor concrete ale țării noastre.

Mărețele realizări obținute de-a lungul acestui drum istoric de o jumătate de secol reprezintă cea mai concludentă dovadă a justeții politicii Partidului Comunist Român, care s-a călăuzit întotdeauna și se călăuzește neabătut după concepția revoluționară a proletariatului despre lume și viață, după

ideile marxism-leninismului, aplicându-le creator la condițiile României, la particularitățile fiecărei etape a dezvoltării societății. Ele constituie, totodată, o mărturie grăitoare a faptului că partidul comunist, trup din trupul poporului român, al clasei muncitoare, țărănimii, intelectualității, nu are țeluri mai înalte, scopuri mai nobile decât servirea intereselor fundamentale ale poporului, a cauzei socialismului și comunismului, că întreaga sa politică internă și externă este expresia fidelă a cerințelor dezvoltării ascendente a societății românești, a ridicării României pe culmi tot mai înalte de civilizație, a sporirii contribuției sale la întărirea forțelor socialismului și păcii în lume. Tocmai de aceea politica partidului este însușită și înfăptuită cu elan de toți oamenii muncii, indiferent de naționalitate, tocmai de aceea partidul comunist este urmat cu deplină încredere și devotament nefărmurit de întregul nostru popor.

Aniversarea semicentenarului Partidului Comunist Român constituie un prilej de evocare a glorioaselor tradiții revoluționare ale mișcării noastre muncitorești, a clocotitoarei istorii de lupte și victorii a partidului, de trecere în revistă a mărețelor realizări dobândite de poporul nostru sub conducerea sa încercată. În această perioadă vor fi sărbătorite o serie de evenimente importante din istoria luptei clasei muncitoare care au precedat crearea Partidului Comunist Român, între care un loc de seamă ocupă aniversarea semicentenarului grevei generale din octombrie 1920. Vor fi marcate de asemenea, prin manifestări sărbătorești, împlinirea unui sfert de secol de la Conferința Națională a Partidului din 1945, precum și aniversarea unor figuri de seamă ale mișcării noastre muncitorești din trecut. Împlinirea a 150 de ani de la nașterea lui Friedrich Engels va prilejui, de asemenea, manifestări menite să releve caracterul marxist-leninist creator al politicii aplicate cu consecvență de Partidul Comunist Român.

În întâmpinarea mării sărbători va fi editată Istoria Partidului Comunist Român; de asemenea, editurile vor tipări lucrări consacrate trecutului istoric al partidului, mișcării comuniste și muncitorești din România. În preajma aniversării semicentenarului partidului va fi inaugurat Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România, iar muzeele județene vor organiza expoziții documentare consacrate tradițiilor mișcării noastre muncitorești, istoriei partidului comunist, realizărilor dobândite în epoca construcției socialiste în țara noastră.

Prilejuind un bogat bilanț al activității de cinci decenii a partidului nostru, jubileul va reprezenta, totodată, un eveniment politic deosebit de important pentru munca de viitor a partidului; el va marca intensificarea activității partidului și statului, a întregului nostru popor, pentru obținerea de noi succese în construcția socialistă. Comitetul Central al partidului cheamă muncitorii, țărani, intelectualii, pe toți oamenii muncii, fără deosebire de naționalitate, să întâmpine gloriosul semicentenar sporindu-și eforturile pentru înfăptuirea grandiosului program adoptat de cel de-al X-lea Congres al P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate, pentru înflorirea economică, socială și culturală a patriei, pentru ridicarea României pe noi trepte ale civilizației.

Obiectivul fundamental ce stă în fața partidului și a întregului popor este dezvoltarea tot mai puternică a bazei tehnico-materiale a societății, creșterea forțelor de producție, realizarea unei viguroase industrii moderne și a unei agriculturi intensive, bazate pe introducerea largă în producție

a cuceririlor științei, toate acestea trebuind să ducă la lichidarea decalajului care ne desparte de țările cu economie avansată. Partidul adresează tuturor oamenilor muncii chemarea de a-și concentra forțele spre sporirea și perfecționarea continuă a producției de bunuri materiale, spre creșterea avuției noastre naționale, spre ridicarea eficienței și a nivelului calitativ al întregii activități economice. Pe această bază se vor asigura creșterea continuă a venitului național, sporirea veniturilor cetățenilor, îmbunătățirea condițiilor de trai ale populației, satisfacerea în tot mai largă măsură a cerințelor oamenilor muncii.

Punerea deplină în valoare a superiorității noi orînduiri sociale, accelerarea procesului de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate impun să se acționeze cu perseverență pentru perfecționarea relațiilor de producție, a tuturor raporturilor sociale, a activității statului nostru socialist, a formelor de conducere și organizare a societății socialiste. Este necesară continuarea acțiunilor inițiate de partid pentru îmbunătățirea conducerii, planificării și organizării economiei naționale, întărirea rolului planului unic, precum și a răspunderii și inițiativei tuturor organismelor economice. Pentru continuarea procesului de adîncire a democrației socialiste — necesitate obiectivă a progresului continuu pe calea socialismului și comunismului — este necesar să se creeze cadrul corespunzător în vederea participării tot mai active a maselor la conducerea statului, la dezbateră și elaborarea politicii interne și externe, la adoptarea celor mai importante decizii și măsuri privind evoluția societății. În cadrul vastei activități consacrate perfecționării și întăririi noi orînduiri sociale, vor trebui promovate în continuare cu fermitate principiile echității și dreptății sociale, ale umanismului socialist, creîndu-se cele mai favorabile condiții pentru manifestarea plenară a personalității umane.

Afirmarea deplină a forței societății noastre impune să acordăm o neslăbită atenție întăririi alianței muncitorești-țărănești — temelia trainică a orînduirii noastre —, unității social-politice și coeziunii națiunii noastre socialiste, dezvoltării prieteniei frățești dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare. Unitatea întregului popor în jurul partidului constituie principalul izvor al forței și trăiniciei de nezdruincinat a orînduirii noastre sociale și de stat.

Orientarea justă a procesului complex de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate pune în fața partidului cerința imperioasă de a-și perfecționa neîncetat activitatea politică și organizatorică, formele prin care își exercită rolul conducător în societate, de a da un caracter științific întregii munci de conducere a vieții sociale. Exprîmînd voința, gîndurile și aspirațiile întregului popor, afirmîndu-se ca forță motrice a societății, participînd direct, neîmijlocit la întreaga viață socială, organizînd, prin membrii săi, prin organele și organizațiile de partid activitatea creatoare a muncitorilor, țărănilor, intelectualilor, a tuturor oamenilor muncii indiferent de naționalitate, partidul comunist va reprezenta și în viitor izvorul care vitalizează energia creatoare a poporului în procesul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate, forța care dinamizează societatea noastră și-i asigură mersul ascendent spre comunism.

Unul din factorii esențiali ai victoriilor de ieri, de azi și de mâine ale Partidului Comunist Român, ai capacității sale de a-și înfăptui în continuare misiunea de forță politică conducătoare a societății îl constituie uni-

tatea politico-organizatorică, coeziunea de granit a rîndurilor sale. Mai puternic și unit ca oricînd, reprezentînd o uriașă forță politică, organizatorică și ideologică, Partidul Comunist Român va acționa și în viitor cu toată hotărîrea pentru păstrarea și întărirea unității sale de nezdruccinat — bunul său cel mai de preț, prima condiție a forței sale de luptă, a potențialului său de mobilizare și organizator al poporului în opera de construcție socialistă.

Îndeplinirea rolului ce-i revine în societate impune, de asemenea, înfăptuirea neabătută a principiilor democrației interne și a centralismului democratic, respectarea strictă a normelor disciplinei de partid, precum și statornicia muncii colective în activitatea tuturor organelor centrale și locale, valorificarea înțelepciunii colective a cadrelor, a întregului efectiv al partidului, afirmarea tot mai largă a inițiativei comunistilor, participarea lor la găsirea soluțiilor celor mai juste, a hotărîrilor celor mai corespunzătoare cerințelor dezvoltării patriei.

Aniversarea semicentenarului Partidului Comunist Român constituie un prilej deosebit pentru intensificarea activității noastre ideologice. Prin stimularea gîndirii creatoare, a spiritului novator, prin aplicarea originală a legilor generale ale construcției socialiste în funcție de cerințele obiective și particularitățile societății noastre — evitînd transpunerea mecanică a unor forme și metode proprii altor condiții social-economice —, Partidul Comunist Român își va aduce și în viitor contribuția la dezvoltarea experienței mișcării comuniste și muncitorești internaționale, la tezaurul teoretic și practic al marxism-leninismului. Este datorია oamenilor de știință, a cercetătorilor din domeniul științelor sociale de a elabora lucrări care să oglindească fenomenele noi ale evoluției societății noastre, să contribuie la elucidarea teoretică a problemelor privind perfecționarea organizării societății, a relațiilor de producție, a vieții social-politice, evoluția în perspectivă a societății noastre, a proceselor care au loc în lume, în condițiile epocii contemporane. În întîmpinarea jubileului partidului, Academia de științe sociale și politice, Institutul de studii istorice de pe lângă C.C. al P.C.R., Academia de învățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu” și Academia Republicii Socialiste România vor organiza o sesiune științifică comună cu participare internațională. Institutele de cercetări științifice, institutele de învățămînt superior, societățile științifice ale cadrelor didactice vor organiza sesiuni de comunicări și simpozioane cu teme adecvate acestui eveniment. Aceste manifestări, ca și lucrările ce urmează a fi publicate vor releva bogata activitate teoretică și practică desfășurată de Partidul Comunist Român în conducerea operei de edificare a societății socialiste, problemele actuale privind dezvoltarea economiei, culturii, a vieții sociale, activitatea internațională a partidului și statului.

Întîmpinarea aniversării partidului trebuie să fie o perioadă de intensificare a muncii politice pentru educarea comunistă a oamenilor muncii, pentru formarea și dezvoltarea conștiinței socialiste a maselor. În cluburi, case de cultură, cămine culturale, școli, institute de învățămînt superior, unități militare vor fi organizate cu acest prilej conferințe, simpozioane și alte manifestări politico-educative. Presa centrală și locală, revistele teoretice și social-culturale, radioul și televiziunea vor desfășura o amplă și multi-laterală activitate politico-educativă consacrată ogîndirii eroicelor tradiții de luptă ale partidului, cultivării devotamentului tuturor oamenilor muncii

față de politica sa marxist-leninistă, mobilizării întregului popor la îndeplinirea sarcinilor trasate de partid.

Dezvoltarea culturii și artei va constitui și în viitor una din preocupările majore ale partidului și statului; partidul va acționa neobosit pentru îmbogățirea vieții spirituale a poporului, pentru cultivarea înaltelor trăsături ale omului nou, făuritor conștient al propriei sale istorii, pentru lărgirea orizontului cultural al maselor populare. În acest sens, scriitorii, compozitorii, pictorii, sculptorii, toți creatorii de artă sînt chemați să-și afirme talentul, forțele creatoare în opere literare, artistice, cinematografice înfățișînd lupta revoluționară a comuniștilor, a forțelor înaintate ale poporului, viața nouă, tumultuoasă a societății noastre socialiste, care să înaripeze poporul în lupta pentru înflorirea patriei.

Sărbătorirea a 50 de ani de activitate revoluționară constituie, de asemenea, pentru partidul nostru comunist un prilej de dezvoltare a relațiilor de colaborare și solidaritate cu toate țările socialiste, cu toate partidele comuniste și muncitorești frățești, cu forțele democratice, antiimperialiste, de intensificare a activității internaționale puse în slujba cauzei nobile a socialismului și comunismului, a progresului social, a luptei pentru destindere, securitate și pace în lume. Concentrîndu-și eforturile asupra dezvoltării construcției socialiste în țara noastră, Partidul Comunist Român își îndeplinește o înaltă îndatorire față de popor și, totodată, se achită de o obligație esențială față de clasa muncitoare din întreaga lume, față de forțele socialismului și păcii. Pornind de la înaltele răspunderi ce îi revin ca detașament activ al mișcării revoluționare contemporane, P.C.R. va acționa și în viitor în spiritul internaționalismului proletar, care a caracterizat viața și lupta partidului nostru de-a lungul întregii sale istorii. În acest spirit, Partidul Comunist Român va situa cu fermitate în centrul politicii sale dezvoltarea prieteniei, alianței și colaborării multilaterale cu toate țările socialiste, va milita în continuare neabătut pentru depășirea dificultăților existente între țările socialiste, pentru întărirea unității lor, pe baza principiilor independenței și suveranității naționale, ale egalității în drepturi, neamestecului în treburile interne, întrajutorării și avantajului reciproc.

Partidul Comunist Român va intensifica relațiile de solidaritate, colaborare și prietenie cu toate partidele comuniste și muncitorești, își va aduce contribuția la refacerea și întărirea unității mișcării comuniste și muncitorești, pe baza marxism-leninismului și internaționalismului proletar, a respectării independenței fiecărui partid, a dreptului său de a-și elabora de sine stătător politica internă și externă, strategia și tactica revoluționară, formele de organizare și conducere.

În strînsă legătură cu partidele comuniste și muncitorești, vor fi organizate manifestări adecvate în străinătate pentru aniversarea semicentenarului Partidului Comunist Român: expoziții, conferințe publice, tipărirea de lucrări consacrate acestui eveniment.

Partidul nostru va dezvolta în continuare legăturile de colaborare cu mișcările de eliberare națională, cu organizațiile democratice și progresiste, cu popoarele care luptă împotriva colonialismului și neocolonialismului, pentru libertate socială și națională, pentru apărarea independenței și suveranității naționale, va milita cu toată energia pentru întărirea unității și solidarității frontului antiimperialist.

Partidul nostru va milita în continuare pentru dezvoltarea colaborării și cooperării cu toate statele lumii, pentru promovarea în relațiile dintre state a principiilor independenței și suveranității naționale, egalității în drepturi, neamestecului în treburile interne, avantajului reciproc, pentru respectarea dreptului fiecărui popor de a-și hotărî de sine stătător destinele. P.C.R. va acționa neobosit pentru însănătoșirea climatului internațional, stingerea focarelor de încordare și război, soluționarea pe cale pașnică a problemelor litigioase, pentru întărirea securității internaționale, pentru victoria cauzei generale a păcii și progresului social.

Comitetul Central al Partidului Comunist Român își exprimă convingerea că împlinirea a 50 de ani de la crearea partidului va fi întâmpinată de comuniști, de uteciști, de toți oamenii muncii printr-o activitate însuflețită, prin mobilizarea energiilor creatoare pentru înfăptuirea politicii partidului, a programului trasat de Congresul al X-lea, asigurând mersul ascendent al economiei, culturii și științei; înflorirea multilaterală a națiunii noastre socialiste, sporirea contribuției României socialiste la întărirea forțelor păcii și progresului în lume.

La aniversarea semicentenarului său, Partidul Comunist Român asigură clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea, întregul popor că își va îndeplini și de acum înainte cu abnegație și devotament misiunea de forță politică conducătoare a societății, cu care a fost investit, că va călăuzi în mod ferm România pe calea progresului și civilizației, slujind cu nemărginită dăruire interesele patriei noastre socialiste, cauza generală a socialismului și comunismului.

COMITETUL CENTRAL
AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM. 23, 1970, Nr. 4

S U M A R

	<u>Pag.</u>
HOTĂRÎRE cu privire la aniversarea semicentenarului Partidului Comunist Român	I
★	
VIRGIL CÂNDEA, Letopisețul Țării Românești (1292–1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim	673
LIA LEHR, Camăta în Țara Românească până în secolul al XVIII-lea	693
PAUL CERNOVODEANU, Contacte de ordin științific și cultural între intelectualitatea engleză și cărturarii din Țara Românească și Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele decenii ale celui de-al XVIII-lea	717
S. COLUMBEANU, Monopourile feudale din Țara Românească în secolul al XVIII-lea în raport cu instituțiile similare din Europa	727
★	
GR. CHIRIȚĂ, Modificarea constituției în 1884. Desprinderea grupării liberal-radicală conduse de C. A. Rosetti din Partidul Liberal	739
DOCUMENTAR	
AL. ZUB, Asupra unor scrieri ale lui Kogălniceanu din epoca Unirii	769
Titu Maiorescu „Însemnări zilnice” (continuare), publicate de AN. IORDACHE, M. IOSA, TR. LUNGU	779
PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)	
Umanismul medieval și umanismul Renașterii (Renașterea, Prerenășterea și Anteprenășterea) (Dan A. Lăzărescu)	795
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ	
Aniversarea centenarului nașterii lui Vladimir Ilici Lenin (<i>Viorica Medeleanu</i>); Sărbătorirea aniversării a 150 de ani de la nașterea lui Alexandru Ioan Cuza (<i>Alexandru Porțeanu</i>); Aniversarea unui sfert de veac de la victoria asupra fascismului (<i>I.A.</i>); Sesiunea științifică consacrată lui A. D. Xenopol (<i>Al. Zub</i>); Legăturile lui R. W. Seton Watson cu românii (<i>V.N.</i>); Călătorie de studii în R. P. Polonă (<i>Paul Cernovodeanu</i>); Teze de doctorat	801

RECENZII

- * * * *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893—1900*, București, Edit. politică, 1969, 896 p. (*Mircea Iosa*) 825
- * * * *Eftimie Murgu. Scrieri*, ediție îngrijită cu o introducere și note de I. D. Suciuc, București, Edit. pentru literatură, 1969, 632 p. (*Aurel Decei*) 830
- GHEORGHE MATEI, *Cluburile socialiste la sate. 1898—1899*, București, Edit. științifică, 1968, 252 p. (*Matei Ionescu*) 834
- MEHMET ALI EKREM, *Atatürk fiiuritorul Turciei moderne*, București, Edit. politică, 1969, 254 p. (*Mustafa Mehmet*) 836
- ARTHUR M. SCHLESINGER, *The birth of the nation. A portrait of the American people on the eve of independence*, New York, 1969, 258 p. (*Ecaterina Negruți-Munteanu*) 839

REVISTA REVISTELOR

- „Anale de istorie”, an XV, nr. 1—6/1969, București, Edit. Scintea, 1 160 p. (*Ion Apostol*) 843

ÎNSEMNĂRI

- Istoria României.** — N. PETREANU și D. BARAN, *I. C. Frimu. Studiu și antologie*, București, Edit. politică, 1969, 287 p. (*I. Apostol*); DAMIAN BOGDAN, *Compendiu al paleografeiei româno-slave*, Universitatea București, Facultatea de istorie, București, 1969, 2 vol., 152 p. (*Veronica Vasilescu*); **Istoria universală.** — * * * *Fontes hebraici ad res oeconomicas socialesque terrarum balcanicarum* . . . , Sofia, vol. I (1958), vol. II (1960) (*I. Kara*); JOSEF MACŪREK, *České země a Slovensko (1620—1750)* (Țările cehe și Slovacia), Opera universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas philosophica, 147, Brno, 1969, 339 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*); G. COSTAMAGNA, *Paleografia latina, comunicazione e tecnica scrittoria*, Milano, 1968, (*Radu Constantinescu*); G. COSTAMAGNA, *A proposito di alcune convenzioni medievali tra Genova e i comuni provenzali*, „Atti del I Congresso Storico Liguria-Provenza”, Bordighera, 1966, p. 131—136 (*Radu Constantinescu*); * * * *Studi Napoleonici. Atti del primo e secondo congresso internazionale*, 3—5 maggio 1962/3—6 maggio 1955, Leo S. Olschki Editore, Firenze, 1969, 587 p. (*Constantin Șerban*); LÉOPOLD GENICOT, *Le XIII-e siècle européen*, Paris, Presses Universitaires de France, 1968, 409 <—411 > p. (*Nouvelle Clio—L’histoire et ses problèmes (S. Columbeanu)*) 851

LETOPISEȚUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI (1292—1664) ÎN VER- SIUNEA ARABĂ A LUI MACARIE ZAIM

DE

VIRGIL CÂNDEA

În moștenirea literară a lui Macarie Zaim, patriarh al Antiohiei între anii 1647—1672¹, se află și un *Sbornic dulce* (*al-Majmū' al-latīf*), cuprinzînd extrem de variate extrase și însemnări din lecturile grecești ale cărturarului sirian din timpul călătoriilor sale în Moldova, Țara Românească și Rusia (1653—1658). Lucrarea, de un excepțional interes pentru renașterea culturală din secolul al XVII-lea a creștinilor arabofoni din Orientul Apropiat, nu a făcut încă obiectul unei cercetări amănunțite. Acum cîteva decenii, Leontius Kulzi a descris sumar o copie din 1670 păstrată în biblioteca mănăstirii Deir eș—Șir, așezămînt greco-catolic din regiunea Bmakkin, la 20 km de Beirut². Kulzi a publicat și cîteva file din acest codice, privind *Viața patriarhului Eftimie Karma*³. Dar, alcătuit pe pămînt românesc, cu mijloacele de informare oferite de cultura noastră (se știe că Macarie a cunoscut cîțiva cărturari români de seamă de la curtea lui Matei Basarab), *Sbornicul dulce* trebuia să cuprindă informații interesînd trecutul nostru. Cercetarea codicelui de la Deir eș—Șir a

¹ Vezi despre Macarie Zaim informațiile lui Georg Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, III. Bd., Città del Vaticano, 1949, p. 94—110; despre epoca lui, vezi C. Karalevskij, art. *Antioche*, în *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques* (dir. de Mgr. Alfred Baudrillard et al.), t. III, Paris, 1924, în special col. 642—644; despre opera sa, cf. Dibu Maluf (Arhidiaconul Toma) în „Soobșceniiia imperatorskago pravoslavnago palestinskago obșcestva”, 28 (1917), p. 65—95.

² L. Kulzi în „Masarra”, 4(1913 1914), p. 41—42; cf. și G. Graf, *op. cit.*, p. 101; este vizibil însă că Graf face o confuzie identificînd codicele în chestiune cu Vat. ar. 689 (descriș de A. Mai, *Scriptorum veterum nova collectio e Vaticanibus codicibus collecta*, t. IV, pars 2, Roma, 1831, p. 595—597), înșelat de cuprinsul parțial asemănător. Ms. de la Deir eș—Șir are cota 118 (cota veche 16 27, greșit 16/24 în indicațiile lui Kulzi și Graf), 21 × 14 cm, 810 p. hirtie velină, scriere naschî, 19 rînduri pe pagină, în cerneală neagră, titlurile și unele nume proprii în cerneală roșie. Legătură modernă, uzată, în pînză neagră. Scris de preotul Mourkos în 1670 după originalul autograf al lui Macarie. Textul e redactat în stilul creștin numit *inșā' al-anā'gil* („evangelic”). Despre particularitățile acestui stil defectuos folosit de Macarie, de fiul său diaconul Paul și alți scriitori melkiți ai vremii, vezi H. Zayat, *Lettre... à M. Barbier de Meynard (sur l'Histoire des patriarches d'Antioche par Paul d'Alep)*, în „Journal asiatique”, X^e série, 3 (1904), p. 350—356.

³ L. Kulzi, *loc. cit.*, p. 42—47, 81—89 și 135—144.

dovedit ipoteza exactă : între canoane, liste de patriarhi, texte hagiografice, însemnări diverse, dintre care multe interesează istoria românească, a Europei orientale și de sud-est, *Sbornicul* lui Macarie ne-a revelat, între filele 534—558, un *Letopiseț al Țării Românești* pentru anii 1292—1664.

El poartă titlul arab : *Tawārīḥ wa-aḥbār muḥtaṣarat 'an afandiyyat al-Aflāḥ wa-kayfa kāna sulṭukuhum wa-muddat iqāmatihim fī alafandīyya minmā sahhala lanā ḡam 'ahu wa-taḥṣūlahu. Wa-l-badū fī dālīka min sanat sitat alāf wa-ṭamānīmī'at at li-l-'ālam* (Istoriei și știri pe scurt despre domnia Țării Românești și despre petrecerea lor și vremea șederii lor în domnie precum am putut culege și aduna. Și începutul este în anul 6800 al lumii).

Cronica relatează istoria munteană de la „cucerirea lui Negru-vodă”, pe care o așază în 1292, și pînă la începutul domniei lui Radu Leon, abia menționat (deci luna decembrie 1664). Macarie Zaim folosește, cum vom vedea, tradiția cronicărească locală, dar printr-un intermediar grecesc. Particularitățile textului arab confirmă declarația autorului din prefața *Sbornicului dulce* : „Cine va citi acest sbornic să știe că, pe cînd mă aflam eu, sârmanul, în străinătate, îmi plăcea să citesc în cărțile grecești străine. Și dacă vedeam vreun lucru curios și de folos sufletelor, precum canoane și povestiri și pilde și altele care nu se aflau în limba noastră, mă sileam pe cît puteam să le talmăcesc ...”. Într-adevăr, numele de persoane și locuri au forma greacă arabizată de traducător (*Ankro* < Ὀύγγρος = Negru ; *Kompolonki* < Κομπουλούγκι = Cîmpulung ; *Ontano* < ὄ Ντάνος = Dan ; *Mirsa* < Μίρτζα = Mircea ; *Simbini* < Συμπίνιον = Sibiu etc.) ; Mihnea se turcește pentru că este „puțin la suflet” (μικρόψυχος) ; confuzii explicabile numai de folosirea unui text grec fac ca Radu Paisie să fi zidit mănăstirea la „Stinmisliya” (στην Μίσλια = la Mislea) și ca, pentru domnia lui Mihnea, demersurile să le fi făcut „soția tatălui său și vistierul”, în loc de *Mitrea vistierul* (Μήτρια a fost citit μητροιά = mamă vitregă).

Macarie cunoștea bine greaca, din care a făcut numeroase traduceri. Ipoteza că un cunoscător de română și greacă i-ar fi tradus oral cronica munteană ajutîndu-l la alcătuirea versiunii arabe trebuie abandonată. Cărturarul sirian a urmat un text grecesc după cum arată ortografia *Ontano* pentru Dan, inexplicabilă dacă numele i-ar fi fost pronunțat. Pe timpul lui exista, așadar, o versiune grecească a *Letopisețului Țării Românești* versiune azi dispărută. A citit-o Macarie în țară ? A luat acasă o copie așa cum a procedat cu *Tîlcuirea psalmilor* a lui Nichita și *Hrismologhionul* lui Paisie Ligariḍis ?⁴ După locul pe care îl ocupă în manuscrisul nostru, despre care preotul Mourkos afirmă, în 1670, că l-a copiat „după autograful însuși al patriarhului” (p. 633), includerea cronicii în *Sbornic* datează din ultima perioadă a călătoriei lui Macarie la noi. Într-adevăr, 130 de pagini mai departe, în codicele nostru de la Deir eș-Șir întîlnim însemnarea : „Scrisă între alte cărți de patriarhul kyr Macarie în anul 7165 al lumii” (= 1656—1657)⁵.

Examenul manuscrisului autograf ne-ar putea învedera deci că Macarie a tradus cronica încă în timpul șederii sale la noi, și anume în intervalul petrecut în Țara Românească după călătoria în Rusia, deci între noiembrie 1656 și octombrie 1658. Dar cum relațiunea cărturarului

⁴ Cf. [Paul din Alep], *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în țările române, 1653—1658*, trad. de Emilia Cioran, București, 1900, p. 165—168.

⁵ Cf. ms. cit., p. 706.

sirian continuă pînă în 1664, la începutul domniei lui Radu Leon, este evidentă o completare ulterioară întoarcerii la Damasc (iulie 1659). Analiza textului însuși ne îngăduie, de altfel, să distingem între ceea ce este simplă *traducere* și ceea ce reprezintă *elaborarea proprie* a patriarhului Macarie.

Cronica arabă a Țării Românești se compune din următoarele părți :

1. Anii 1292—1593 (p. 534—551) : anale scurte, identice — cu variante pe care le vom arăta mai departe — textului preluat de *Letopisețul cantacuzinesc*⁶.

2. Anii 1593—1610 (p. 551) : scurtă menționare a domniilor lui Mihai Viteazul și Radu Șerban, într-un stil concis, cu caracterizarea lui Mihai.

3. Anii 1610—1618 (p. 551—556) : traducere selectivă din *Istoria celor întîmplate în Țara Românească de la Șerban-voievod pînă la Gavril-voievod* de Matei al Mirelor. Șirul domnilor este reluat cu :

4. Anii 1629—1658 (p. 556—558) : relatarea foarte sumară a domniilor de la Leon pînă la Mihnea al III-lea ; informațiile succinte, identice cu cele date de Paul din Alep, arată că de aci începe să redacteze Macarie însuși ;

5. Anii 1659—1664 (p. 558) sînt repede expediți în cîteva rînduri, cu informații extrem de sărace. Autorul știe că Radu-voievod (Leon) a înlocuit pe Grigore Ghica și că a domnit „oarecare vreme” ; el ignoră încheierea acestei domnii în martie 1669.

Dacă ultimele părți ale *Cronicii arabe* ne interesează pentru ecoul istoriei românești peste hotare și trecutul relațiilor româno-arabe, cum vom arăta mai departe, istoria istoriografiei noastre este îndeosebi interesată de prima. *Versiunea arabă a lui Macarie reprezintă cel mai vechi manuscris cunoscut al unei cronici de redacție unitară a Țării Românești de la Negru-vodă pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*. Încercările de restituire a cronicii pierdute care a stat la baza tuturor redacțiilor ulterioare — a Bălenilor, a Cantacuzinilor etc. — și care cuprindea, la rîndul ei, vechi anale româno-slave, vor avea de profitat din analiza versiunii lăsate de călătorul sirian.

Care sînt particularitățile primei părți (pînă la 1593), în care autorul intermediarului grecesc, cum înțelegem din compararea cu pasajele corespunzătoare ale *Letopisețului cantacuzinesc*, se mulțumește să traducă un text concis ?

Prototipul acestei prime părți era de stil strict analitic, asemănător cronicilor moldavo-slave. El nu cuprindea nici unul din adaosurile de mai mare întindere scrise în secolele XVI—XVII : *Viața lui Nifon*, *Scrisoarea lui Teofan*, *Istoria lui Mihai Viteazul*, *Povestea lui Simion-vodă*.

Textul nostru se situează în schema stabilită de prof. Dan Simonescu, în familia subgrupeii G⁷. Două alte versiuni reproduc acest text : ms. Neamț 13, publicat de prof. I.I. Georgescu⁸, și, folosindu-l pentru o

⁶ Cf. *Istoria Țării Românești, 1290—1690, Letopisețul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, [București], 1960, p. 204—209.

⁷ Dan Simonescu în *Introducere la Istoria Țării Românești, 1290—1690*, ed. cit., p. LVIII.

⁸ Prof. I.I. Georgescu, *O copie necunoscută a Letopisețului cantacuzinesc*, în „Mitropolia Olteniei”, 13 (1961), nr. 7—9, p. 498—549.

Istorie paralelă a Țării Românești și a Moldovei, ms.rom. 2 591 al Bibliotecii Academiei, semnalat și descris recent de prof. Dan Simonescu⁹.

Pe aceste manuscrise întemeiază Dan Zamfirescu argumentația sa privitoare la necesitatea publicării unei ediții critice „precantacuzinești” a *Letopiseșului Țării Românești*¹⁰.

Cronica arabă este însă anterioară acestor două versiuni.

M (să ne fie îngăduit să dăm această siglă versiunii lui Macarie Zaim) ne transmite, mai întâi, vechiul titlu al cronicii: *Istoriile... despre domniile Țării Românești*. Este titlul tradițional al unei cronici de curte, în care accentul cade pe activitatea factorului social-politic considerat central în concepția vremii — domnul. Schimbat în amplificarea și continuarea cantacuzinească printr-un titlu de *istorie generală a țării*, el este menținut în redacția rivală a lui Radu Popescu, dar adnotările acestuia îl îndreptățesc să adauge la titlu: *Istoriile domnilor „și a altora” a Țării Românești*, în cunoscuta dedicație către Nicolae Mavrocordat¹¹.

Data întemeierii Țării Românești (6800 = 1292) pare să confirme ipoteza lui P. P. Panaitescu privind rostul hrisovului lui Matei Basarab din 12 aprilie 1636, de înnoire a privilegiilor orașenilor din Cîmpulung, în tradiția „descălecătoarei”: data „vechiului hrisov al răposatului Radu Negru voievod” este preluată aidoma în cronica noastră și ne aflăm în fața singurului caz când cronicarul nu „a scăzut doi ani între data venirii lui Radu Negru pînă la data din privilegiul orașului”¹².

În ce privește informațiile, **M** diferă de **G** (ms. 13, fondul Blaj al Bibliotecii Filialei Cluj a Academiei) prin ignorarea Basarabeștilor și a boierimii de peste Olt venite să se închine lui Radu Negru. Probabil Macarie este autorul notei care omologhează și explică numele *al-Ankros* (Țara Ungurească) — *Ankros-voievod* (Negru-vodă) și *Kara Falakh* (Ungrovlahia, Valahia Neagră, Țara Românească în turcește). **M** nu dă titlul domnului, deși în altă parte a *Sbornicului dulce* (p. 496), întrebându-se: „De ce muntenii și moldovenii adaugă la numele beilor lor: cutare este Ioan?”, răspunde: „Aceasta îi cinstește și îi mărește și vestește împărăția lui Ioan care va domni mai tîrziu”¹³. Șișman, ucigașul lui Dan-voievod, este împărat al „bulgarilor”, nu al sîrbilor. Nu se dă anul zidirii Coziei. Mircea ar fi domnit 29 de ani, ceea ce **G** (ms. citat) omite să spună. Nu

⁹ Dan Simonescu, *Le chroniqueur Matthieu de Myre et une traduction ignorée de son „Histoire”*, în „Revue des études sud-est européennes”, 4(1966), nr. 1–2, p. 81–114.

¹⁰ Dan Zamfirescu, *Matei al Mirelor și „Letopiseșul cantacuzinesc”*, în ale sale *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967, p. 190–192 și 204. Mulțumim colegului Dan Zamfirescu pentru a ne fi pus la dispoziție transcrierea ms. rom. 2 591 al Bibliotecii Academiei, a căruia editare o pregătește.

¹¹ Cf. Const. Grecescu, *Introducere la Radu Popescu Vornicul, Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Grecescu, București, 1963, p. LVI-LVII. Observăm că la începutul secolului al XVIII-lea un cărturar străin, Anton-Maria Del Chiaro, găsea în mai toate casele boierești cronici ale țării pe care le numește *La storia de' principi di quella provincia* (deci *Istoria domnilor acelei țări*), cf. a sa *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, Venetia, 1718*, p. 45.

¹² P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, 5 (1962), p. 200.

¹³ Titlul fusese observat și de Paul din Alep, *Cățătorile...*, trad. cit., p. 44, fără a-i da o explicație valabilă; Macarie face apropierea cu numele biblic *Ioan*, observînd și semnificația sa de *nomen sacrum*, și calitatea sa de atribut teoretic. Vezi în acest sens I. Virtosu, *Titlatura domnească și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova pînă în secolul al XVI-lea* [București], 1960, p. 83–101.

se menționează episodul târgoviștenilor pedepsiți să zidească Poenarii. Între Vladislav și Radu cel Frumos este așezat Dracu-voievod, domn 17 ani. În bătălia de la Rîmnic ar fi pierit un Alexandru hatmanul. Este vornicul Șandru, portarul Sucevei¹⁴, cumnatul lui Ștefan, a cărui moarte e relatată de mai toate cronicile moldavoslave ale vremii. Ștefan cel Mare ar fi zidit mănăstirea Glavacioc. Radu cel Mare e omis, Vlăduț (Vlad cel Tânăr) ar fi fost călugăr și „fiu” al lui Radu cel Mare. Nu un Mircea, ci un Mihnea ar fi fost fiul lui Mihnea cel Rău, iar faimosul Mehmet-pașa era „fiu” al lui Mihaloglu.

După domnia pe scurt relatată a lui Neagoe, banul Preda cere înscăunarea lui Theodosie (la fel în ms. **O**; în celelalte versiuni Preda ar fi vrut să-i ia lui Theodosie domnia). Urmează Vlad (Dragomir) Călugărul „dinspre partea Buzăului”, informație exactă (în celelalte versiuni pretendentul ar fi fost Radu Călugărul). Cu Moise-vodă, la Vișoara, moare Pîrvu (nu Barbu) banul. Radu Paisie atacă pe Laiotă la o lună (nu la două) după înfrîngerea sa, iar al treilea pribeag aliat se numește Mihali, nu Mihalco. Mircea Ciobanul se întoarce în a doua domnie la Înălțare și stă domn pînă la duminica postului mare, ceea ce corespunde cu perioada mai 1553 — februarie 1554, confirmată de alte izvoare¹⁵. În a treia sa domnie, legămîntul față de boieri îl face în prezența ostașilor turci. Adaosul birului impus de Petru-vodă cel Tânăr e de 5 osmanii (nu aspri). După mazilie, Petru e surghiunit la Konieh (informație exactă)¹⁶. Alexandru al II-lea ar fi zidit mănăstirea nu „în jos de București”, ci chiar în oraș: „casele mitropoliei”. Mihai Viteazul, înscăunat la 23 august 7101, ar fi domnit 13 ani. O parte din informația exclusivă din **M** este confirmată de **N** și de ms. 2 591.

Iată acum cîteva elemente comune versiunilor **M**, **U** (ms. 2 591) și **N** (ms. Neamț 13). Astfel, pe Vlăduț l-ar fi ucis „Calotă vornicul și alți boieri”. Moise-vodă l-a ucis pe un postelnic Drăgan (nu Preda, ca în celelalte versiuni). După bătălia de la Mănești, Radu Iliăș a rămas în țară 7 luni (la fel în **O**). Petru cel Tânăr ia domnia la 24 octombrie (1559). La Săpăteni ar fi murit un Albu clucerul. Moldovenii dau foc Brăilei, unde se refugiase Alexandru (al II-lea). Vintilă-vodă avea ca aliat pe însuși banul Craiovei, care pierе în lupta de la București. Alexandru (al II-lea) ar fi murit la 25 iunie 7085 (= 1577). După lupta de la Craiova, Radu Popa fuge la Timișoara (la fel în **O**). Mihnea Turcitul este mazilit la 24 iunie (1583) și de la Constantinopol e surghiunit la Tripoli (în Libia). Boierul Gonțea, ucis de Petru Cercel, era postelnic (nu paharnic, ca în celelalte versiuni). Mazilia îi vine lui Petru prin clucerul Paraschiv și un

¹⁴ Cf. *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. rev. și compl. de P. P. Panăitescu [București], 1959, p. 12, 19, 34, 44, 51, 58, 64, 72, 170, 180. *Cronica moldo-polonă* îi dă chiar titlul de hatman (*ibidem*, p. 180). Ipoteza raporturilor dintre cronicile moldovenești și muntene în secolul al XVI-lea e larg argumentată de Pavel Chihaiia în studiul său *Cine a fost „Negru Vodă”, întemeietor de cetăți și ctitor de biserici*, publicat în *Pagini de artă veche românească de la origini pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, București, Edit. Academiei, 1970. De observat că întreaga relatare, atît de moldovenească, a bătăliei de la Rîmnic (bătălie „mare”, unde ar fi pierit Tepeluș), pledează pentru aceste raporturi cronică-rești moldavo-muntene.

¹⁵ Cf. N. Iorga în *Prefața la Hurmuzaki-Iorga, Documente*, vol. XI, București, 1900, p. IV.

¹⁶ *Ibidem*, p. XX.

ceauș; ar fi domnit 2 ani și 9 luni. Pe Mihnea Turcitul în a doua domnie îl mazilește Cadir-ceauș.

După o separare de aproape două decenii (domniile lui Mihai Vi-teazul și Radu Șerban), înrudirea între M și N revine prin părți întinse traduse din Matei al Mirelor, ca și în ms. 2 591. M are caracteristica de a ignora partea privind domnia lui Radu Șerban și de a evita lungile descrieri ale acțiunii antigrecești din domnia lui Alexandru Iliăș. Faptul nu e trecut sub tăcere, dar abia menționat. Leon-vodă însuși nu rămîne în scaun doar pentru că „era un grec străin” care „nu se putea înțelege cu ei”, cu localnicii.

Frapantele asemănări dintre ms. 2 591, N și M dovedesc existența unui prototip comun local. Pentru a ajunge la el observăm, mai întâi, că Macarie s-a rezumat pentru prima parte a versiunii sale să traducă fidel. Lipsa criteriilor care să-i fi îngăduit opțiuni în lucrul său (constatăm că traduce mecanic esențialul ca și accesoriul, fără a-și pune întrebări) este confirmată de aprecierea privind ansamblul operei sale: „... îi lipsește originalitatea..., activitatea sa literară este de cele mai multe ori strict reproductivă și constă în numeroase traduceri, colecții de extrase și compilații după lucrări grecești vechi și noi”¹⁷. Răspunderea acestei vechi versiuni a *Cronicii Țării Românești* se mută, astfel, asupra alcătuitorului versiunii grecești.

Cine a fost acest alcătuitor nu putem deocamdată ști. Cărturarii greci nu lipseau la curtea lui Matei Basarab, nici cărturarii români cunosători de greacă¹⁸. Un Dionisie Comnen, viitor patriarh al Constantinopolului (Dionisie al IV-lea Seroglanul), învățat foarte apropiat familiei Cantacuzinilor, a fost ani de-a rîndul secretar al lui Matei Basarab¹⁹; Paisie Ligaridis a condus cunoscuta, acum, școală din Tîrgoviște din timpul aceluiași voievod²⁰. Amîndoi cărturarii s-au interesat, fie și în treacăt, de istoria munteană²¹. Iar eliminarea din partea folosită din *Cronica rimată* a lui Matei al Mirelor a tuturor pasajelor privind persecuțiile antigrecești, abia amintite, ar indica un alcătuitor grec.

Putem, în schimb, aproxima data redactării versiunii grecești. Ea nu poate fi anterioară anului 1636, deoarece atunci este emis hrisovul care menționează data „întemeierii Țării Românești” adoptată în chiar titlul cronicii noastre: 6800 (= 1292). Nici posterioară anilor 1656—1658, cînd o folosește Macarie Zaim. În același interval se situează, cum știm, acțiunea, atît de însemnată în istoriografia noastră, a contopirii cronicilor românești mai vechi, fragmentare, într-o redacție unitară.

Rezervăm pentru un studiu viitor observațiile privind raportul dintre versiunea greacă folosită de Macarie și, pe de o parte, tradiția cronicărească munteano-slavă anterioară sau, pe de altă parte, *Letopisețul*

¹⁷ G. Graf, *op. cit.*, III. Bd., p. 96.

¹⁸ Cf. V. Cîndea, *L'humanisme d'Udriște Năsturel et l'agonie des lettres slavonnes en Valachie*, în „RESEE”, 6 (1968), nr. 2, p. 255.

¹⁹ P. Chihaia, *op. cit.*, p. 154 (sugestie comunicată de autor).

²⁰ Cf. V. Papacostea, *Les origines de l'enseignement supérieur en Valachie*, în „RESEE”, 1 (1963), nr. 1—2, p. 7—39.

²¹ P. Chihaia, *op. cit.* În *Hrismologion*, Paisie Ligaridis citează pentru originile muntene informații ale lui Dionisie

lui Matei Basarab, cronici pe care nu le cunoaștem decît prin prelucrări ulterioare, dar al căror cuprins începe să fie deslușit de cercetări recente²².

Înrudirea de conținut a lui M cu versiunile G, N și U (ms. 2 591) justifică o dată mai mult încercarea de restabilire a textului *Letopisețului Țării Românești* în forma sa precantacuzinească. În această încercare M va avea locul ce i-l conferă calitatea de a constitui cel mai vechi text păstrat pînă azi din tradiția cronicărească munteană.

Ultimele două părți ale cronicii arabe pot fi plauzibil atribuite lui Macarie Zaim însuși. Informația lui rezumă pe aceea, relativ săracă în date de istorie politică munteană, a fiului și secretarului său Paul din Alep, mai interesat, cum știm, de obiceiuri, monumente, construcții civile sau practici liturgice. După știrile din Matei al Mirelor pe care le-a avut în prototipul său grecesc, Macarie ignoră domniile lui Radu Mihnea (a treia oară), Alexandru Coconul și Alexandru Iliș (a doua oară), deci perioada 1620—1629, trecînd la ceea ce putuse el afla: antecedentele domniei lui Matei Basarab (domnia lui Leon; pe Radu Iliș, domn cîteva luni, între iulie și septembrie 1632, îl ignoră), domniile lui Matei, Constantin Șerban și Mihnea al III-lea pentru că le fusese, în parte, martor. Cît despre cei doi Ghiculești și Radu Leon, patriarhul plecat de la noi scrie după puținele vești sosite din țară. Dar el știe (greșit), ca și Paul din Alep²³, că Matei Basarab ar fi domnit 23 de ani, cunoaște împrejurările alegerii lui Constantin Șerban, caracterizarea lui Matei este la cei doi corectă, domnul pîrîndu-le remarcabil prin războaie, ctitorii și milostenii. Judecarea aspră a lui Constantin Șerban din aventurile căruia cei doi sirieni au avut atît de suferit este, de asemenea, identică. Fără vreo valoare istorică deosebită, partea *originală* a *Letopisețului arab* (exceptînd data precisă a înscăunării lui Mihnea al III-lea, care îl confirmă pe Paul din Alep²⁴) mărturisește numai dorința cărturarului sirian de a da în arabă o relațiune completă a istoriei Țării Românești. Pentru că ne pare limpede că din tradiția istoriografiei muntene el n-a dispus, printr-un intermediar grecesc, decît de expunerea unitară a istoriei anilor 1292—1618. Partea privind anii 1629—1658 a fost redactată în Țara Românească între 1656—1658, iar adaosul (1658—1664) la Damasc după întoarcerea lui Macarie.

²² Bibliografia studiilor despre cronicile muntene este deosebit de vastă. Eforturile depuse în ultimele două decenii pentru editarea critică a acestor texte au adus, unei îndelungate dezbateri științifice, folositoare limpeziri. Prof. Dan Simonescu, în *Introducere* la ed. critică citată a *Letopisețului cantacuzinesc*, evaluează cercetările precedente și izolează diferitele unități ale cronicii (p. V-XIV); Eugen Stănescu, *Valoarea istorică și literară a cronicilor muntene*, în *Cronici muntene*, ed. Mihail Gregorian, vol. I, București, 1961, p. VI-VII, propune *critica de fond* (analiza bazată pe „conținutul de idei politice al cronicilor, pe fondul de gîndire politică a cronicarilor, care-i individualizează și diferențiază”) drept criteriu de datare și căutare a paternității cronicilor (cf. și studiul introductiv al aceluiași la *Istoriile domnilor Țării Românești* de Radu Popescu, ed. cit., p. XI). P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, loc. cit., p. 216—218, încearcă să stabilească fazele de constituire a cronicilor muntene, încheind că „o dată cu istoria domniei lui Matei Basarab și de către același autor a fost compusă prima istorie a Țării Românești”, pe la 1653; Dan Zamfirescu, *op. cit.*, reia problema tradițiilor manuscrise insistînd asupra etapei precantacuzinești, a cărei reconstituire o încearcă în prezent; Pavel Chihaia, *op. cit.*, printr-o amănunțită comparare a informației transmise de *Letopiseț* cu documente și alte izvoare din secolele XVI-XVII, face același efort de regăsire a fizionomiei autentice a diferitelor etape ale cronicii muntene.

²³ *Călătoriile...*, trad. cit., p. 109.

²⁴ Tirgoviște arde în prima noapte din postul mare (21—22 februarie 1658), cînd Mihnea al III-lea se îndreaptă spre capitală, în care intră marți 23 (*Călătoriile...*, p. 229), iar după Macarie chiar luni 22.

Cronica arabă a Țării Românești a fost alcătuită în epoca „Renașterii melkite”, când populațiile creștine arabofone de rit bizantin din Orientul Apropiat își descopereau tradițiile spirituale și culturale. Întăriți de conștiința unui venerabil trecut, melkiții au depus mari eforturi de propășire politică, materială, culturală în condițiile generale create de decăderea Imperiului otoman în secolul al XVII-lea. Atunci se reiau legăturile cu țările Europei orientale stabilite încă la sfârșitul secolului precedent, când Ioachim al V-lea Daou fusese oaspete, la Suceava, al episcopului Gheorghe Movilă. În peregrinările lor românești, cărturarii melkiți, ca Macarie Zaim, Paul din Alep, Athanasie Dabbas, Silvestru de Antiohia, găsesc întotdeauna la noi sprijin material, un climat de cultură înfloritor, repaus și încurajare pentru inițiativele renașterii lor spirituale. Literatura, arta, tiparul, cultura melkită în general poartă pînă în timpurile moderne amprenta contactelor fertile cu românii²⁵.

Părăsind țările române la 15 octombrie 1658, după o ședere de cîțiva ani la noi, Paul din Alep, în ultima sa însemnare din lunga călătorie românească, observă că la cetatea Chilie, pe atunci sub turci, a auzit pentru prima oară după mult timp chemarea la rugăciune a muezinului, *adanul*. „Și erau aproape șase ani — observă el melancolic — de cînd nu l-am mai auzit, ci numai clopote”²⁶. Călătorii sirieni plecau de la noi cu imaginea unor țări incomparabil mai libere decît a lor. Și avem dreptul să credem că dorința de a păstra această imagine explică efortul lui Macarie Zaim de a duce cu el *Letopisețul Țării Românești* și de a povesti în arabă, celor de acasă, „lucruri de noi neștiute și atît de folositoare sufletului”²⁷.

²⁵ Vezi în acest sens comunicarea noastră din august 1969 (la Sesiunea științifică a Asociației de drept internațional și relații internaționale din Republica Socialistă România): *Un vechi capitol de diplomație românească: Orientul Apropiat*, publicată în „Familia”, seria a 3-a, 6 (1970), nr. 3, p. 14 și 22; cf. și studiul nostru *Une politique culturelle commune roumano-arabe au début du XVIIIe siècle*, în „AIESEE Bulletin”, 3 (1965), nr. 1, p. 51 — 56.

²⁶ *Călătoriile...*, trad. cit., p. 262.

²⁷ Textul românesc al *Letopiseșului* pe care-l dăm în anexă este rezultatul unui efort pentru care sintem datorii să menționăm aici o largă și entuziastă participare. P. Ambrosius Kassis, starețul mănăstirii Deir eș-Șir, ne-a îngăduit cu comprehensivă bunăvoință reproducerea ms. ar. 118, iar P. André Kâk, din aceeași comunitate, ne-a ajutat la găsirea lui în biblioteca reorganizată, cu cotele de mult schimbate. D-nii Saleh Saad, Edouard Chemali și Abd el-Rahman el-Said Ismail ne-au asistat, în faze succesive, la obținerea unei traduceri românești mulțumitoare. D-lui Krikor Dish îi datorăm excelențele reproduceri ale paginilor atît de prețioase pentru regăsirea unui vechi monument al istoriei noastre. Tuturor le exprimăm aici viile noastre mulțumiri.

În traducerea textului arab am redat forma românească numelor proprii, adeseori desfigurate în versiunea lui Macarie datorită formei grecești de la care pleca și dificultăți de transliterare în caractere arabe. Punctuația și alineatele sînt stabilite de noi.

Articolul de față reprezintă textul comunicării noastre prezentată la 17 iulie 1970 în Secția de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România.

ISTORII ȘI ȘTIRI PE SCURT DESPRE DOMNII ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI DESPRE PETRECEREA¹ LOR ȘI VREMEA ȘEDERII LOR ÎN DOMNIE PRECUM AM PUTUT CULEGE ȘI ADUNA. ȘI ÎNCEPUTUL ESTE ÎN ANUL 6800 AL LUMII

534

Cel dintii care a cucerit Țara Românească a fost Ankro-voievod (Ankro înseamnă pe limba românească „negru”, căci era negru, de aceea s-a și numit pe turcește țara *Kara Falakh*, sau Valahia Neagră, după numele lui)². Venit-a din Țara Ungurească, adică al-Mağar, și s-a pogorit pe riul Dîmbovița și a început cucerirea Țării Românești. Și a zidit o biserică măreață și foarte înaltă și foarte frumoasă în orașul Cîmpulung. Și a stat în domnie ani 24 și a murit.

După el a venit Mihail-voievod 19 ani și a murit.

După acesta a venit Dan-voievod și a stat în domnie 23 de ani și a fost ucis de Șișman, împăratul³ bulgarilor.

După el a venit Mircea-voievod cel Bătrîn. El a zidit mănăstirea Cozia. Și a purtat o mare luptă împotriva căpeteniei agarenilor, Baiazid, la Ialomița, și l-a biruit. A ucis dintre ei în război oameni fără de număr. Și Baiazid a fugit, a trecut Dunărea curmeziș și s-a întors la locul lui. Acest domn Mircea a rămas în scaun ani 29 și a murit.//

După el a venit Vlad-voievod Țepeș. El a zidit un oraș la Poenari și a făcut mănăstirea Snagov. Și a stat în domnie 15 ani.

535

După el a venit Vădislav⁴-voievod cel Bătrîn. El a zidit biserica din Tîrgșor. Și a stat în domnie 18 ani. Și l-au ucis cu sabia în mijlocul Tîrgșorului.

După el a venit Dracu-voievod. A domnit 17 ani.

După el a venit Radu-voievod, care era foarte frumos. El a zidit mănăstirea Tinganul. Și a murit.

După el a venit Laiotă-voievod. El este Basarab cel Bătrîn. Și el a început să asculte de turci și să li se supună. Și a murit.

¹ *Sulūkuhum* = purtarea (cf. gr. πολιτεία).

² Cuvintele dintre paranteze sînt un adaos marginal.

³ Am tradus pretutindeni prin „împărat” ar. *al-malik* — „rege”, avînd de fapt înțelesul dublu al gr. βασιλεύς.

⁴ Ar. *Wādi Sallaf* transliterează rom. Vădislav. *Vladislav* ar fi fost scris *Flădi Sallaf*.

După el a venit Țepeluș-voievod. Și a făcut mare bătălie în orașul Rîmnic dinspre partea Buzăului cu Ștefan-voievod al Moldovei cel Bătrîn. În această bătălie a fost ucis Alexandru hatmanul, în anul 6887. Ștefan-voievod a învins. Țepeluș-voievod a pierit. Ștefan-voievod s-a așezat în Țara Românească. El a zidit mănăstirea Glavacioc⁵. Și a murit.

536 După el a venit Mihnea-voievod numai 1 an și 9 luni. El a ucis mulți boieri. Iar boierul Pîrvu a fugit și s-a dus la Constantinopol și a adus domnia lui Vlăduț-voievod, fiul lui Radu⁶-voievod care era călugăr, și l-au silit, // iar el a părăsit călugăria și s-a făcut voievod. Iar Mihnea-voievod a fugit în orașul Sibiu care este în Țara Ungurească. Danciu, fiul lui Țepeluș-voievod, și Dimitrie Iacșici au venit cu scrisori de la Craiul. În cale, au întâlnit pe Mihnea-voievod care se ducea la biserică și l-au ucis lângă zidul orașului. Apoi toți boierii pribegi s-au adunat și au ucis pe Danciu fiul lui Țepeluș-voievod și pe Dimitrie Iacșici, pe amîndoi.

După toate acestea s-a făcut voievod Vlad⁷. După un an de domnie, Mihnea⁸, fiul lui Mihnea-voievod, veni din Țara Ungurească cu mulți ostași unguri și s-a luptat cu el în orașul Gherghița, unde Vlad-voievod a biruit pe Mihnea-voievod. Iar Mihnea-voievod a fugit, a trecut apa Dunării și s-a dus la Constantinopol. În această bătălie mulți unguri au fost uciși. A domnit Vlad-voievod 2 ani.

Iar Pîrvu și Pîrvu⁹ au fugit, au trecut apa Dunării și au așezat domn pe Basarab-voievod¹⁰. Ei au chemat într-ajutor și pe Mahomed-pașa, fiul lui Mihaloglu. Și l-au lovit pe Vlad-voievod în orașul Țîrgoviștei. Iar Calotă vornicul și alți boieri l-au ucis pe Vlad-voievod tăindu-i capul. Și s-a așezat Basarab-voievod la 8 februarie.

537 Acest voievod//s-a căit mult, pînă la urmă, că l-a ucis pe Vlad-voievod și a trimis de a chemat patriarhul Constantinopolului, mitropolii, igumenii mănăstirilor, ieromonahii, preoții și diaconii și mulți alți clerici în orașul Țîrgoviște, unde au slujit patriarhul și clericii lui o liturghie în sobor în biserică minunată a mitropoliei. Și a sfințit mirul. Acest domn a zidit mănăstirea și biserică episcopală a Valahiei¹¹. A zidit multe alte mănăstiri în multe locuri. Și a făcut multe milostenii oamenilor și mai pe urmă a clădit mănăstirea de la Argeș, vestită prin frumusețea și strălucirea zidirii sale. A stat în domnia lui 8 ani și 8 luni și a murit. Și a fost îngropat în mănăstirea Argeșului pe care o zidise la urmă.

⁵ Cum mănăstirea Glavacioc a fost zidită de Vlad Călugărul (1482–1495), se poate presupune aci o corupție a vechiului letopiseț care ar explica atît absența lui Vlad, cit și a lui Radu cel Mare.

⁶ Confuzie pentru *Vlad*.

⁷ Este vorba, aici și mai departe, tot de *Vlăduț* și de continuarea domniei.

⁸ Confuzie pentru *Mircea*, pretendentul.

⁹ În locul pluralului: *Pîrvuleștii*.

¹⁰ Neagoe Basarab.

¹¹ Biserica veche a mitropoliei din Țîrgoviște.

În anul 7029 al lumii, după moartea lui, domnul Preda, fratele lui, s-a ridicat ca să facă pe Theodosie, fiul fratelui său Basarab, vоеvod în locul tatălui său. Dar boierii n-au vrut aceasta și au ales un călugăr din partea Buzăului pe nume Vlad¹² și l-au numit vоеvod. Acest Vlad-voievod a venit dintr-acolo ca să se lupte cu Preda. Iar Preda a trimis și a chemat pe Mahomed-pașa într-ajutor dar pașa n-a vrut să vină. Atunci Vlad-voievod a sosit degrabă cu boierii și ostașii săi și l-au lovit pe Preda în orașul Țirgoviște. Vlad-voievod a fost biruitor și Preda a pierit. În sfârșit, a sosit și Mahomed-pașa cu mulți turci // și l-a lovit pe Vlad-voievod la Țirgoviște. Și l-a biruit pe Vlad-voievod și l-a prins viu împreună cu câțiva din curtea lui, pentru uciderea lui Preda. Și același pașă a trimis fără de veste mulți de-ai lui în orașul Buzău, ca să-l prade. Și au săpat casele și au luat tot ce se afla în ele și au robat bărbați, femei și băieți, dar numai din Buzău, la 2 mai. Și s-au întors turcii la Țirgoviște și Mahomed-pașa a rămas cu ei acolo câteva zile. Iar după aceea s-a dus în orașul Nicopolei cu Vlad-voievod și câțiva din boierii lui și cu comisul, vărul lui Basarab-voievod, care a tăiat capul lui Vlad-voievod Călugărul din porunca lui Mahomed-pașa.

Într-acea vreme Theodosie, fiul lui Basarab-voievod, a murit. Iar Mahomed-pașa a trimis să ceară sultanului să-i dea lui domnia Țării Românești, zicându-i că toți locuitorii Țării Românești îl iubesc și îl vor de domn. Sultanul l-a crezut și i-a dat domnia. Și era pe atunci la Constantinopol un boier al Țării Românești pe nume Stoica logofătul care fusese trimis de locuitorii Țării Românești la Constantinopol pentru binele lor. Cînd a aflat ce făcuse Mahomed-pașa, el trimise degrabă o scrisoare să dea de veste despre acest lucru spre știrea tuturor boierilor // Țării Românești și i-a îndemnat să nu primească și să-l facă vоеvod pe Radu, ca să nu strice turcii Țara Românească. Cînd locuitorii Țării Românești au luat cunoștința de această scrisoare, s-au adunat toți, mari și mici, la curtea domnească și au făcut domn pe Radu-voievod. Iar Mahomed-pașa a părăsit Constantinopolul cu o poruncă împărătească și a intrat în Țara Românească cu mare oaste de turci. Radu-voievod și-a pregătit ostașii și a ieșit ca să-i dea război și cu puterea lui Dumnezeu Radu-voievod l-a biruit. Pașa a dat înapoi și s-a pregătit și el să dea război. Iar Radu-voievod s-a întors înapoi către scaunul său, la București. Și după câteva zile Mahomed-pașa a venit cu mulți turci și a intrat în Țara Românească. Radu-voievod a ieșit cu ostașii lui ca să-i dea război și s-au luptat la Clejani. Mai întîi, Radu-voievod a fost biruitor și a ucis mulți turci, dar pînă la urmă turcii au fost biruitori și au ucis pe unul din boieri numit Benga. Iar Radu-voievod s-a pribegit în Țara Ungurească, împreună cu ai lui. Mahomed-pașa a luat Țara Românească și a pus în fiecare oraș de-ai lui. Iar el s-a întors, a trecut Dunărea și a rămas acolo.

¹² Este vorba de Vlad (Dragomir Călugărul), octombrie-noiembrie 1521.

540

După cîtva timp, Radu-voievod s-a întors din Țara Ungurească cu ostașii lui și cu mulți alți unguri¹³ și i-a trînis în toate orașele Țării Românești ca să prindă fără de veste pe ostașii pașei. Și i-au adus la picioarele lui și le-a tăiat capetele la toți. Apoi s-a așezat cu ostașii săi în București. Iar//Mahomed-pașa a venit cu o oaste mare și cu alți pași și cu mulți ostași turci gătiți de război și au intrat în Țara Românească. Și Radu-voievod le-a ieșit înainte ca să se lupte, el cu ostașii săi. Și s-a făcut război mare la Grumazi. Și au stat cu turcii față către față. Biruința a fost mai întii a lui Radu-voievod și a omorît mulți dintre ei. Iar Radu-voievod, după ce s-a sfătuit cu boierii lui, s-a întors înapoi. Mahomed-pașa, dacă a văzut acest mare război, s-a întors și el, și nu știau nici unul din ei doi aceasta. Apoi turcii l-au urmărit pe Radu-voievod și el a fugit cu ai lui la Ianoș crai al Țării Ungurești și a căzut la el și s-a rugat cu umilință să nu lase Țara Românească și pe creștini în mîinile turcilor și să-i scape și să-i izbăvească „și-ți vom fi ascultători”. Auzind aceasta craiul a avut milă de creștini și pe loc a gătit pentru el ostași, toți tineri, aleși, în număr de 30 000 și s-a pogorît în Țara Românească și a venit la Pitești. Prinzînd de veste Mahomed-pașa s-a temut și a trecut apa Dunării. Iar craiul s-a întors la scaunul lui cu mari daruri.

541

Iar Radu-voievod și toți locuitorii Țării Românești mult s-au veselit și s-a așezat la Țirgoviște și a făcut//o învoială cu boierii lui să se jertfească pentru creștini, ca să-i mintuiască de turci. Și așa a făcut, că și-a pus capul pentru creștini căci s-a dus la Constantinopol și s-a plîns sultanului. Sultanul l-a ținut multă vreme la el, apoi a vrut să-l trîmită în Țara Românească și să-i dea scaunul. Dar Mahomed-pașa a urmat să-l pîrască înaintea sultanului¹⁴ și nu i-a dat domnia lui, ci a dat-o lui Vădislav-voievod.

Iar cînd a luat acesta domnia s-a dus în Țara Românească și locuitorii țării au venit toți și i s-au închinat lui. În sfîrșit, Pîrvu banul Craiovei a venit cu mulțime de ostași și s-au închinat lui, el și ai săi. Dar domnul și-a bătut joc de Pîrvu banul și i-a spus că rămîne postelnic în casa lui, căci o să facă pe un alt boier ban în locul lui la Craiova. Pîrvu s-a miniat și seara a fugit Pîrvu și s-a dus noaptea cu tinerii care-l însoțeau și după un ceas s-a întors cu ostașii săi și s-a războit cu Vădislav-voievod. Domnul a fugit de cealaltă parte a Dunării, pentru că l-a biruit banul. Aflînd acestea sultanul, i s-a făcut milă de Radu-voievod și i-a dat domnia. El s-a întors de la Constantinopol cu porunca sultanului și s-a așezat în București. Domnia lui a ținut 7 ani.

¹³ În sens de „locuitori ai Țării Ungurești”, Transilvania, pe care autorul versiunii arabe o numește în textul de față *al-Ankros* sau *al-Mağar*. Într-o însemnare ulterioară, de la p. 806 a aceluiași manuscris, Macarie scrie însă: „Țara Ungurească se numește Țara Ardealului (*al-Ardaliya*)”.

¹⁴ Textual: „să-l scribească la picioarele sultanului”.

După aceea, vornicul Neagu și postelnicul Drăgan s-au ridicat împotriva lui și au venit cu ostași în taină împotriva lui Radu-voievod. Domnul a prins de veste, dar n-a avut // vreme să-și strângă ostașii și a fugit cu fiul său Vlad-voievod ca să se ducă la banii de Craiova. Dar când a sosit la Episcopia Râmnicului boierii l-au ajuns din urmă, l-au prins, l-au legat și i-au tăiat capul lui și capul fiului său Vlad-voievod și i-au ucis împreună la Râmnic, în anul 7037 al lumii.

542

După aceasta a venit de la Constantinopol Moise-voievod, fiul lui Vădislav-voievod, cu porunca sultanului, și a luat domnia. Și a rămas în scaun 1 an și jumătate. Apoi l-a omorât pe vornicul Neagu și pe postelnicul Drăgan și pe alți boieri. Unii din ei au fugit și s-au dus la sultan și au uneltit ca să-l scoată din scaun pe Moise-voievod și au adus domnia lui Vlad-voievod. Prinzind de veste, a fugit Moise-voievod în Țara Ungurească. Două luni după aceea, Moise-voievod s-a întors din Țara Ungurească, a mers către apa Oltului și s-a luptat cu Vlad-voievod pe moșia Vișoara. Vlad-voievod a fost biruitor și l-a ucis pe Moise-voievod și pe Pîrvu, banul de Craiova.

Vlad-voievod a stat în scaun 2 ani și jumătate și la urmă s-a înecat în apa Dîmboviței în sat la Popești.

Pe urmă au pus domn pe Vintilă-voievod din orașul Slatina. Iar când s-a așezat în scaun a clădit o mănăstire // în locul ce se cheamă Menedic. Și acest domn a omorât mulți boieri. Iar în al treilea an al domniei lui s-a dus la Craiova la vînătoare de cerbi. După ce a trecut apa Jiului, s-a sfătuit domnul cu oamenii lui să ucidă pe toți boierii. Când boierii au prins de veste, s-au gătit și s-au răsculat și l-au ucis pe malul apei Jiului. A stat Vintilă-voievod în domnie 2 ani și jumătate și a fost omorât în 7044.

54

Apoi boierii aceștia au venit la mănăstirea Argeșului și au ales pe egumenul Paisie și l-au făcut domn și l-au numit Radu-voievod. Și s-a așezat în scaun și a început a zidi mănăstirea Mislea. Iar după o vreme a tăiat capul banului Toma și logofătului Vlaicu.

Peste o vreme a venit Laiotă Basarab cu boierii Stroe și Manole și Mihali, cu ostași mulți din Țara Ungurească, ca să-l ucidă pe Radu-voievod și s-au războit. Iar Laiotă a fost biruitor. Radu-voievod a fugit cu ai săi la Nicopole. Iar Laiotă a venit la Tîrgoviște și s-a așezat acolo. O lună după aceea a sosit Radu-voievod cu boierii săi și a adus mulți ostași turci în ajutorul lui și s-a luptat cu Laiotă la Fîntîna Țiganului. Și a fost biruitor Radu-voievod și a omorât pe Laiotă și Stroe și Manole și Mihali. Și a stat Radu-voievod în domnie 9 ani și 8 luni.

Mircea-voievod a venit de la sultan cu poruncă împărătească și l-a scos // pe Radu-voievod din scaun. Radu-voievod a plecat la Constantinopol. Iar turcii l-au surghiunit în Egipt, unde a murit.

544

Iar Mircea-voievod s-a așezat în București, la 17 martie, în 7053 al lumii. După două săptămîni, el a omorît pe Coadă vornicul și pe fratele său comisul Radu și pe postelnicul Dragu și pe spătarul Stroe și pe Vintilă comisul, după ce i-a muncit mult, ca să-i dea și să scoată avuțiile lor și la urmă le-a tăiat capetele. Iar dintre ei care au scăpat au fugit și s-au dus în Țara Ungurească. Și în al doilea an al domniei lui, boierii pribegi au adunat ostași mulți și s-au dus spre el și au venit în partea Prahovei și s-au luptat cu el la satul Periș. Mircea-voievod a biruit pe boieri și pe ostașii lor și a prins pe vistierul Udriște și pe banul Theodosie și le-a tăiat capul. Și a stat în domnie 8 ani.

Apoi Radu-voievod cel numit Ilie, care era pribeg în Țara Ungurească cu ai săi, a venit cu oaste de haiduci și l-a războit pe Mircea-voievod în sat la Mănești. Și a fost gonit la Giurgiov. Mulți oameni au fost uciși în acest război. Iar Radu-voievod a rămas în Țara Românească 7 luni.//

545

Mircea-voievod s-a întors a doua oară cu hanul, cu o mare oștire alcătuită din tătari și turci. Și era praznicul Înălțării. El a alungat pe Radu-voievod și ostașii săi care au fugit spre munți. Iar Mircea-voievod a rămas în Țara Românească de la praznicul Înălțării pînă la duminica Lăsăturii de carne.

După aceasta Pătrașcu-voievod cel Bun a venit din Constantinopol cu poruncă împărătească și s-a așezat la domnie, iar Mircea-voievod s-a dus la Constantinopol. Și a stat Pătrașcu-voievod în scaunul Țării Românești în Simbăta mare din anul 7062 al lumii. După 3 ani de domnie s-a dus cu boierii și ostașii săi către munții din apropierea Țării Ungurești și a trimis pe vornicul Socol în oraș la Liov în Țara Leșească să aducă pe soția craiului, văduva Havela, și fiul său Ioan și l-a pus crai în orașul Clujvarului. Apoi s-a întors Pătrașcu în Țara Românească și a mai stat un an și a murit la 24 septembrie. Și a domnit cu totul 4 ani. Era în [anul] 7066 al lumii.

Și după aceasta Mircea-voievod a venit în Țara Românească pentru a treia oară cu poruncă împărătească de la sultan și s-a așezat în București. El a chemat pe vornicul Stănilă și pe alți boieri. Și au venit toți la curtea domnească și s-au închinat lui și au stat și erau acolo turci. Dar îndată ce se duseră turcii de al el// a ucis pe Stănilă vornicul și pe toți [boierii] mari și mici. A ucis de asemenea fără vină mulți episcopi și călugări. Era în 3 februarie. Rămase în domnie 1 an și 8 luni și muri în 25 septembrie [anul] 7068 al lumii.

546

Două săptămîni după aceea, boierii pribegi în Țara Ungurească s-au întors în Țara Românească și s-au luptat cu boierii lui Mircea-voievod în satul Românești. Și au biruit pe boierii lui Mircea-voievod care au fugit în cetatea Giurgiov, peste apa Dunării cu doamna și au rămas acolo. După aceea s-au pregătit și s-au întors de acolo și s-au bătut cu boierii care erau pribegi în Țara Ungurească în sat la Șerpătești și i-au biruit. Unii din ei au fugit. Badea cluceșul și mulți alții au fost uciși

în acest război. Doamna Chiajna a venit cu fiul său Petru-voievod și s-a așezat în scaunul Bucureștilor. 7 zile mai apoi boierii Stanciu Bengăi și Matei și Marga și Radu logofătul și Vilsan și mulți alți boieri care erau pribegi s-au întors de la apa Oltului și l-au lovit pe Petru-voievod și pe turci în sat la Boiani. Iar turcii au biruit pe boieri, care au fugit în munții înalți și mulți oameni au fost uciși în acest război. În sfârșit banul // și Portarul cel Mare¹⁵ au sosit la Constantinopol cu un agă și o poruncă împărătească ca să fie Petru-voievod domn al Țării Românești. Și așa s-a făcut. Și s-a așezat în București pe scaunul tatine-său la 24 octombrie. Și așa au daos la bir Petru-voievod și maică-sa 5 osmanii pe fiecare cap. Și a domnit 8 ani, apoi s-a dus la Constantinopol, de unde l-au surghiunit în orașul Iconia, unde a murit.

517

După aceasta a venit de la sultan Alexandru-voievod și s-a așezat în București la 7 mai în anul 7076 al lumii. Atunci boierii care erau pribegi s-au întors și s-au închinat înaintea lui Alexandru-voievod. Două luni mai tirziu, acest Alexandru a ucis mai mulți boieri, care sînt Radu logofătul din Drăgoești și Mihnea și fiul lui Udriște și Teodor și alt Radu și Pătrașcu și Ca[lotă] și Stan și Radu stolnicul din Botesteți și Radu fiul lui Socol vornicul și mulți alții, la 1 septembrie. Acest Alexandru-voievod a zidit o mănăstire în București, casa mitropoliei, și i-a făcut danie multe moșii.

Iar în al patrulea an al domniei lui a ieșit din curtea domnească cu boierii lui în întîmpinarea fratelui său Petru-voievod și agăi care era cu el și s-a dus către hotarul țării. Acolo, chiar în cale, a pregătit un ospăț ca să primească pe frate-său Petru-voievod și pe aga // care era cu el și pentru toți [boierii] mari și mici care veneau în vremea aceea din Țara Moldovei ca să se închine lui Petru-voievod. Și Dumbravă vornicul și toți boierii care soseau din Țara Moldovei și toți moldovenii, cînd au sosit, au stat înaintea lui Petru-voievod și s-au gătit de luptă. Apoi l-au lovit fără veste pe Alexandru-voievod. Iar el nu știa nimic de vicleșugul lor. Și l-au omorît pe Pavel cluceul. Iar Alexandru-voievod a fugit la Brăila. Iar moldovenii l-au alungat de acolo și au ars Brăila. Atunci Alexandru-voievod a fugit la Floci. Moldovenii s-au luptat cu turcii acolo și turcii i-au biruit pe moldoveni. Apoi au fugit în Țara Moldovei la Ionaș-voievod.

518

După aceea a trimis Ionaș-vodă la Constantinopol și a adus domnia Țării Românești lui Vintilă-voievod. Și i-a dat mulți ostași pe care i-a luat cu el și a venit la București și a stat acolo 4 zile. Iar boierii lui Alexandru-voievod, adică Dragomir vornicul și Mitrea comisul și Bratu paharnicul și Ionaș pîrcălabul cu oaste mare l-au lovit pe Vintilă-voievod în mijlocul Bucureștilor. Vintilă-voievod a fost ucis // și banul cu toți ostașii lui. Alexandru-voievod a venit iar în scaunul său la Bucu-

519

¹⁵ Probabil eroare pentru *Stepan vel portar*.

rești. El a sporit birul țării ce i se plătea pentru oi. Și a stat în domnie 9 ani și a murit la 25 iunie în anul 7085 al lumii.

Iar boierii au ales pe Mihnea-voievod și l-au pus în locu tătine-său. Și el a trimis pe soția tatălui său¹⁶ și pe vistierul la Constantinopol ca să-i aducă domnia. Și s-au dus și i-au adus-o. Iar Mihnea-voievod s-a făcut domn în Țara Românească. El a scos pe țară o născocire apăsătoare ce se cheamă găleata. Iar în al patrulea an din domnia lui, locuitorii ținutului Mehedinți s-au sculat împotriva lui și au ridicat pe unul din ei ce se chema Radu-voievod, l-au adus de la Popa cu o mare oaste și l-au lovit pe Mihnea-voievod la Craiova. Mihnea-voievod i-a învins și mulți au fost uciși în acest război. Iar Radu Popa a fugit în orașul Timișoarei. Mihnea-voievod a șezut în domnie 6 ani și a zidit mănăstirea Tutana. Apoi a venit Borcea clucerul de la Constantinopol cu un ceauș al sultanului, cerîndu-l pe Mihnea-voievod. Era la 24 iunie. Mihnea-voievod s-a dus la Constantinopol, de unde turcii l-au surghiunit la Tripoli.

550

După el a venit de la Constantinopol Petru-voievod, fiul lui Pătrașcu-voievod, cu un agă și poruncă împărătească // și s-a așezat în București la 29 august în anul 7092 al lumii. Acesta a zidit biserica mare ce se află în curtea domnească din Tîrgoviște. Și l-a omorît pe vornicul Mihăilă și pe banul Dobromir și pe postelnicul Gonțea. Și a pus acest domn un bir pe Țara Românească și a fost cel dintîi care a făcut această născocire, adică să ia zeciuală pe oi. Iar în al doilea an al domniei lui a venit de la Constantinopol clucerul Paraschiv cu un ceauș al sultanului și l-a mazilit pe Petru-voievod. Cînd Petru-voievod a prins de veste, s-a sculat și a dezgropat toate avuțiile pe care le îngropase în Țara Românească și a fugit cu toate ale sale în Țara Ungurească. Și a stat în scaun vreme de 2 ani și 9 luni.

Mihnea-voievod s-a întors a doua oară cu un agă și o poruncă împărătească. El s-a așezat în București la 20 mai și l-a omorît pe Stanciu logofătul. Și a scos și el un bir mare pe Țara Românească. Și a făcut să se ia de pe locuitorii satelor pentru albine un stup din cinci. După aceea a venit Cadîr-ceauș și l-a mazilit din domnie. Mihnea-voievod s-a dus iarăși la Constantinopol și, văzînd că sultanul e mîniat pe el și de teamă să nu-l omoare, că era puțin la suflet¹⁷, s-a lepădat de Hristos. Și a rămas în scaun 5 ani. Acestea au fost în anul 7099 al lumii. //

551

A venit apoi Ștefan-voievod de la Constantinopol cu o poruncă împărătească și s-a așezat în scaunul lui. Și a stat la domnie 1 an și jumătate.

¹⁶ Textual „mamă vitregă”, confuzie pentru *Mitrea vistierul* datorită neînțelegerii gr. Μητριά din intermediarul grecesc. Macarie a citit μητροιά = mamă vitregă”.

¹⁷ „Fricos”, www.dacoromanica.ro

A venit apoi Alexandru-voievod de la Constantinopol cu poruncă împărătească și a stat în scaun. Și a domnit 1 an și 3 luni.

După aceea a venit Mihail-voievod de la Constantinopol cu un agă și cu poruncă împărătească și s-a așezat în București la 23 august în anul 7101 al lumii. Acest domn este vestit prin îndrăzneala lui în războaie și istoriile știrilor despre el alcătuiesc o carte întreagă. Și a luat Țara Românească, Moldova și întreagă Țara Ungurească. Și a stat la domnie 13 ani. El a dovedit o îndrăzneală ce întrece toată povestirea și marginea. Numele lui s-a făcut auzit în lumea întreagă. El a fost totdeauna biruitor în toate războaiele lui. Toți prinții, regii, ducii, împărații și craii îl cinsteau și-i făceau daruri, venind și implorându-l să le fie binevoitor. La sfârșit, și fără de veste, a fost omorât de oameni din Țara Ungurească. Iar din ai săi nimeni n-a știut pricina omorării lui.

După el a venit Șerban-voievod. El a cîrmuit Țara Românească 9 ani. Radu-voievod a venit apoi și l-a mazilit. Iar Șerban s-a dus și a murit în Țara Nemțească.

Radu-voievod cel pomenit era de neam boieresc din Țara Românească. Bunicul său era Mihnea-voievod care a cîrmuit Țara Românească 9 ani. Și după el, fiul său Alexandru-voievod a cîrmuit Țara Românească oarecare vreme. Când acest Radu i-a urmat lui Șerban el a cîrmuit bine raiaua, // căci în vremea tinereții sale fusese crescut în cetatea Veneției cu cărturarii și nobilii. Iar de acolo s-a dus la Constantinopol și de la Constantinopol în Țara Românească. Craiul Țării Ungurești s-a pornit să-l lovească. Iar Radu-voievod a trimis să dea veste despre aceasta sultanului. Împăratul a poruncit ca Ștefan-voievod al Moldovei și Radu-voievod al Țării Românești să încalce împotriva [craiului] împreună cu ostașii lor și cu tătarii. Iar supușii din Țara Ungurească s-au sculat împotriva craiului, l-au ucis și au stins vrajba și au făcut prietenie cu toată lumea.

Și era în scaunul Țării Moldovei un domn înainte de Ștefan-voievod¹⁸ cu numele de Constantin¹⁹, pe care sultanul l-a mazilit și l-a înlocuit cu Ștefan. Acest Constantin s-a dus în Țara Leșească, a strîns acolo oaste și s-a întors în Țara Moldovei să lupte cu Ștefan-voievod cel amintit. Iar Ștefan-voievod l-a biruit. Tătarii l-au prins pe el și pe cei ai săi și l-au adus la picioarele lui Ștefan, care a poruncit să fie omorît. Iar tătarii l-au luat și l-au omorît. Pînă la urmă Ștefan s-a mîndrit și a făcut multe rele în țara lui și în Țara Leșească. Deci sultanul a trimis și l-a omorît.

Iar soția lui Ieremia voievodul Moldovei a adunat mulțime de ostași și a venit din Țara Leșească și a făcut război lui Ștefan-voievod — înainte să fi fost omorît — pentru că el îi omorîse feciorul. Și l-a biruit și l-a silit să fugă la Brăila. Și a rămas să domnească în Țara Moldovei, fără consultarea sultanului. Deci Ștefan-voievod a trimis să dea de veste sultanului

¹⁸ Ștefan al II-lea Tomșa în prima domnie (1611—1615).

¹⁹ Constantin Movilă (1607—1611).

553 despre ce i-a făcut soția lui Ieremia-voievod. Iar împăratul a trimis îndată pe Iskender-pașa cu o mare oaste și cu Radu voievodul Țării Românești // ca să-i facă război. Și când a ajuns Iskender-pașa la apa Prutului, a trimis să-i spună dacă vrea ea domnia Țării Moldovei : „Dă-mi de veste ca să scriu sultanului și am să ți-o aduc. Iar tu îmi vei fi ca sora mea și copiii tăi precum copiii mei și între noi va fi prieteșug”. Dar el o înșela cu dragostea și cuvintele și altele asemenea. Iar nesocotita a crezut cuvintelor lui. Și i-a mai trimis el pe Radu-bei al Țării Românești [să o roage] să nu mai dea luptă deloc, ci să aștepte pînă-i va veni sangeac de la sultan. Ea a crezut acestor cuvinte și a stat cu pace împreună cu ostașii ei și a tăbărit într-un loc strîmt. Dar apoi Iskender-pașa a lovit-o fără veste cu oastea lui cea mare, a prins-o vie împreună cu cei doi feciori ai ei, Alexandru și Bogdan, și a omorît mulți din oastea ei. Și au prins mulți din ostașii ei tineri și frumoși la chip. I-au legat pe toți și i-au luat cu ei la împăratul. Acolo au pedepsit-o și s-a lepădat de Hristos după ce au prădat-o de toate avuțiile ei nesocotite și în sfîrșit așa, în sărăcia ei, trebuia să toarcă inul, și nu mînca decît pîinea cea de trebuință.

554 Iar ginerele ei a stat la Constantinopol închis la Yedi Kula vreme de 2 ani. El era îndrăzneț și viteaz, frumos la chip, cinstit, răbdător și s-a pregătit cu înțelepciunea lui pentru fuga lui din amintita prinsoare. Deci a început să adune fire de cînepă și a trimis să-i cumpere un butoi de vin, l-a umplut cu firele de cînepă și punea vinul peste ele. Și de asemenea // dacă îi făceau în piață plăcinte sau pîini mari, și roți mari de cașcaval, el punea înăuntru din această cînepă. În multe zile a adunat din acestea și le-a ascuns la el sus, și a făcut din ele o frînghie și s-a coborît din turn, el și ai lui. A doua zi, cînd vizirul nu l-a mai găsit, a sugrumat pe paznici de poarta Yedi Kulei.

După aceasta Radu-voievod s-a făcut domn al Țării Moldovei. Sultanul a trimis ceauș în Țara Leșească să aducă de acolo pe Gavril-voievod, fiul lui Simeon-voievod al Moldovei, fratele lui Ieremia-voievod al Moldovei, căci îl vreau locuitorii, că-l iubeau foarte mult. Iar cînd a ajuns el în Moldova, toți locuitorii s-au sculat să-l așeze bei în scaun, atît de bucuroși erau. Dar el n-a ascultat și a zis : „Fără să întreb pe sultanul n-am să fac nimic”. Și s-a dus la Constantinopol. Iar Alexandru a venit la Constantinopol și s-a dus de s-a făcut domn peste Țara Românească.

555 După aceea a trimis sultanul pe Iskender-pașa și l-a făcut serdar peste ostași și l-a trimis cu el pe Alexandru beiful Țării Românești ca să meargă toți și să se dea război cetății Came-nița, care este o bucată de munte foarte întărită, cea dintîi la hotarele Țării Leșești. Și s-au dus și s-au bătut cu tătarii și alții. Iar locuitorii Țării Leșești i-au ucis pe ostașii fără număr. Și după multă vreme cei din cetate au fugit și au părăsit-o pustie și n-au lăsat nimic în ea. Deci Iskender-pașa s-a întors // și a lăsat-o goală. Alexandru-bei s-a întors la scaunul său al Țării Românești.

Iar unul din boierii acestui bei Alexandru, cu numele Lupu, care era pribeag în Țara Ungurească de frică să nu-l omoare Alexandru, a strâns mulți ostași din Țara Ungurească și a venit să-i dea război. Și au venit oameni de i-au dat de veste despre aceasta lui Alexandru. Iar el n-a crezut cuvintelor lor. Și [Lupu] a venit și l-a lovit fără de veste. Deci îndată Alexandru a fugit cu capul lui, iar soția lui a scăpat în altă parte. Ungurenii au omorât în ziua aceea mulți oameni în orașul Tirgoviștei. Iar între cei mulți era episcopul Monembasiei care se afla acolo. Și au luat toate odoarele bisericesti și toate lucrurile de la toți negustorii. Și au omorât pe toți pe care i-au văzut greci și au prădat ungurenii toate bisericile și toate mănăstirile și au luat toate lucrurile tuturor oamenilor celor ce se aflau în țară. Alexandru a fugit la Brăila, iar soția sa a scăpat în orașul Rusciuk. La sfârșit, beiul s-a dus la ea și de acolo a plecat la Constantinopol.

Acolo se afla Gavril-voievod Moghilă. Împăratul voise să-i dea lui Țara Românească, dar l-a păstrat la el și a poruncit apoi lui Alexandru să-i dea lui Gavril-voievod tain de zece galbeni pe zi. După aceea Alexandru s-a întors în Țara Românească și cîtva timp după aceea au dat-o mai sus numitului Gavril.

Cînd a venit el în Țara Românească, locuitorii l-au primit cu mare cinste. După aceea Lupu răscolatul s-a dus la Iskender-pașa să i se plîngă despre starea lui. Iar acela l-a sugrumat pentru mîrșăviile lui pe care le făcuse // mai înainte în Țara Românească.

556

După aceea un grec din Constantinopol pe nume Leon s-a făcut voievod peste Țara Românească. El a venit și l-a mazilit pe Gavril-voievod și a rămas oarecare vreme să cîrmuiască Țara Românească. Dar n-a putut să se înțeleagă cu ei, pentru că era un grec străin. Și ei l-au mazilit pentru că cei mai mulți din boierii și clericii lor s-au dus la Constantinopol. Și era pe vremea lui sultan Murad. Și au numit pe unul din boierii lor ce se numea Matei-bei care era cu ei acolo. Și au adus cu ei hațișerif cum că de acum înainte nu vor mai avea niciodată un bei străin pînă în veac.

Iar acest Matei-bei a știut să mîne raiaua cu cea mai bună cîrmuire, căci era un om curat, cu frică de Dumnezeu, iubind rugăciunea, postul și milostenia. Era îndrăzneț în războaie, fericit, mîndru, și oricare dușman care purta război cu el se întorcea biruit și nimic. Avea un foarte bun nume, era temut de toată lumea. Vestea lui era pretutindeni răspîdită. Nimeni nu l-a putut mazili. Și pe vremea aceea în scaunul Țării Moldovei era Vasile-bei, după ce-l omorîse pe Barnovski voievodul Moldovei. Și din pizma diavolului se făcu mare discordie între ei. Căci Vasile-bei cerea mereu mazilirea lui Matei-bei ca să ia Țara Românească pentru fiul său Ștefan. Și a trimis la împăratul, a făcut să-l mazilească și a venit împotriva lui cu o oaste alcătuită din toate semiștile. Matei, a ieșit întru întîm-

557

pinarea lui și l-a fărîmat și l-a biruit. Și i-a făcut aceasta de trei ori. Iar pînă la urmă l-a alungat cu totul pe Vasile-bei din Țara Moldovei și l-a așezat în locul lui pe Ștefan // bei. Iar el a rămas mazil pînă astăzi.

Iar acest Matei-bei iubea mult a face binele. El a zidit multe biserici și felurite mănăstiri, toate de piatră, boltite, din temelii desăvîrșit. Și le-a făcut toate de cîte aveau nevoie ca odoare sfinte prețioase și le-a făcut danii bogate. Și a făcut multe milostenii la Ierusalim și la felurite mănăstiri și biserici din lume. Era grabnic ajutător pentru cei ce-i cereau, mai ales pentru mitropoliți, preoți și călugări și ceilalți. A zidit multe locuri. Și a făcut multe sate, poduri, eleștee pentru pește și altele. Și a mers pe calea aceasta 23 de ani. Și a murit în pace și a fost îngropat în scaunul său, în orașul Țirgoviște.

558

O zi înainte de îngroparea lui toți locuitorii Țării Românești l-au ales pe Constantin, fiul lui Șerban-voievod cel numit mai sus, și l-au numit bei peste ei. Și au trimis la sultanul și i-au adus pentru el sangeacul și hatîșeriful să fie bei peste ei toată viața. Iar el a rămas să-i cîrmuiască timp de 4 ani. După aceasta Mihnea-voievod, fiul lui Radu-voievod al Țării Românești, mai sus numitul, l-a mazilit. Dar el n-a vrut să iasă din oraș și a adunat pe toți ostașii din țară și alți ostași și i-a silit pe toți să-i facă jurămînt că vor fi una cu el. Și rămăseră cu el în oraș vreme de două luni. Împăratul, auzind acestea, trimise peste ei turcii și tătari pentru că aveau mare frică de el. Dar [Constantin] nu și-a lăsat ostașii să lupte, căci avea nădejde că împăratul îi va da scaunul înapoi. Și a poruncit țării de margine // să fugă în munții întăriți. După toate aceste zile el a fugit în Țara Ungurească fără să fi purtat război. Tătarii și turcii au făcut multe rele în Țara Românească, pentru că au robît tot ce au găsit și au prădat tot lucru. Și au ars toate locurile unde au intrat, pînă și bisericile și mănăstirile. Au ucis multă lume, mai ales pe bătrîni și neputincioși și aceasta era din reaua cîrmuire a lui Constantin-bei.

Apoi Mihnea-voievod s-a așezat în scaunul Țării Românești în cea dintîi zi a postului mare. Și a trimis să se vestească pacea și liniștea. Deci cei ce erau pribegi și ascunși s-au întors acasă. Multe robite au fost reîntoarse și mulți au reîntors neamurile lor. Acest domn a știut că cîrmuiască bine pentru că era un om curat, virtuos, milostiv și drept. El nu iubea nici tirania, nici păcatul de loc. În sfîrșit l-au adăpat cu otravă și a murit. El a domnit 2 ani.

Ghica-voievod i-a luat locul, apoi fiul său Grigorașcu. Și au murit amîndoi²⁰. Domnia lor a ținut 4 ani, căci tatăl a stat mai întîi cîteva zile și apoi a venit fiul său și tatăl a murit. Iar fiul, după ce a domnit pomenita vreme, pentru reaua sa cîrmuire a fugit în Țara Nemțească.

Radu-voievod i-a luat locul și a domnit oarecare vreme.

²⁰ În text urmează: „După ei au venit...”. Autorul voia să treacă la domnia lui Radu Leon, dar se oprește și revine la cei doi Ghiculești.

CAMĂTA ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ PÎNĂ ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

DE

LIA LEHR

Evul mediu se caracterizează printr-o lipsă a banilor. Această lipsă, care se observă atît la clasele exploatoare, cît și la păturile de jos, a facilitat împrumutul de bani, ce s-a practicat în tot cursul acestei epoci, în întreaga Europă. În primele secole ale evului mediu, banii erau dați pe bază de zălog, iar împrumuturile se datorau unei nevoi urgente, imediate. Comerțul cu bani, împrumuturile cu sume mai importante, făcute de oameni de afaceri pe termen mai lung, devin mai frecvente începînd cu secolul al XII-lea. Capitalul purtător de dobîndă sau capitalul cămătăresc aparține, împreună cu capitalul comercial, formelor care preced cu mult modul de producție capitalist¹.

Ce se înțelege prin camătă? După legile canonice, camăta constă în orice profit, mare sau mic, cerut peste împrumutul propriu-zis, în virtutea unei înțelegeri mutuale, după scadența legală. Orice depășește suma inițială înseamnă camătă. În consecință, în evul mediu, denumirea de camătă nu se aplică numai la dobînzile exorbitante, ci se extinde la orice dobîndă mare sau mică, excesivă sau moderată. Prin definiție, împrumutul era un contract gratuit, liber consimțit. Dacă înceta să fie așa, devenea un contract cămătăresc.

„Doctrina canonică a cametei” a avut o deosebită influență asupra practicii bancare în evul mediu². Cum biserica interzicea oficial cămătăria și încă din secolul al XII-lea găsim legi care interzic acest lucru, în primul

¹ „... formele caracteristice sub care capitalul cămătăresc există în vremurile premergătoare modului de producție capitalist sînt două... *mai intii*, camăta prin împrumuturi de bani acordate celor mari și risipitori, mai cu seamă proprietarilor funciari; *în al doilea rînd*, camăta obținută prin împrumuturi de bani acordate micilor producători... între care e cuprins meseriașul, dar în special țăranul...” (K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 568).

² Printre lucrările care discută despre rolul și importanța cametei în evul mediu menționăm: *The Cambridge economic history of Europe*, vol. III, *Economic organization and policies in the Middle-ages*, Cambridge, 1963, 696 p.; Florence Edler de Roover, *Restitution in Renaissance Florence*, în *Studi in onore di A. Saponi*, vol. II, Milano, 1957, p. 775—789; R. de Roover, *Cambium ad Venetias: Contribution to the history of foreign exchange*, în *Studi in onore di A. Saponi*, vol. I, Milano, 1957, p. 631—648; R. de Roover, *The rise and decline of the Medici bank, 1397—1494*, New York, 1966, 500 p. etc.

rînd clericilor și apoi și laicilor, s-au găsit imediat acele mijloace care, păstrînd formele legale, să permită totuși continuarea acestei practici. În loc de dobîndă în bani, pentru banii împrumutați se punea un zălog, iar veniturile încasate de pe domeniul respectiv reprezentau de fapt dobînda. O altă formă de camuflare a luării dobînzii era și aceea ca, pentru restituirea banilor, să se fixeze un termen, dar, de fapt, banii urmau să fie înapoițați mai tirziu decît data stabilită, dobînda fiind socotită în acest caz ca o penalizare. În felul acesta, cei ce dădeau bani cu împrumut își continuau activitatea plină de riscuri atît la oraș, cît mai ales în sate, dînd cu împrumut sume mici, în primul rînd „pentru consum”, pentru nevoile proprii ale celui ce făcea împrumutul și mai puțin pentru activitate comercială, în schimbul unui zălog, pe termen scurt și cu o dobîndă în cele mai multe cazuri nu prea ridicată — de 10, 12, 15 și 24 % — care însă le aducea profituri destul de mari.

În Țara Românească, la fel ca și în întreaga Europă, se observă în linii generale același proces. La început, pentru banii împrumutați se punea zălog o parte sau întreaga proprietate. Camăta ca atare apare în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd avem prima mențiune documentară a unor bani dați împrumut cu dobîndă. Totuși, forma cea mai des întîlnită va fi aceea a împrumutului pe bază de zălog. Uneori găsim imbinat cele două forme, astfel ca, în cazul în care banii nu erau restituiți și deci nu se putea obține nici dobînda respectivă, veniturile luate de pe ocina zălogită să poată compensa pierderea banilor împrumutați. Dacă zălogul era considerat ca o valoare sigură ce poate acoperi o eventuală pagubă, de multe ori nici acest lucru nu era socotit suficient și celui ce se împrumută i se cerea „de am pus și jurămînt” că va restitui datoria.

Lipsa de bani a determinat căutarea prin toate mijloacele a noi și noi surse de a-și procura monede, bani lichizi. Avînd nevoie să facă față cheltuielilor crescînde de fiecare zi, locuitorii Țării Românești — de la marii proprietari-feudali și pînă la țărani și robii-țigani — împrumută bani, fac diverse datorii și, pentru a putea să le achite, se împrumută în altă parte. În felul acesta se înglobează din ce în ce mai mult în datorii, ajungînd uneori să-și piardă întreaga avere; chiar unul dintre primele împrumuturi menționate în acte — la 1 iunie 1526 — are ca scop plata unor datorii³. Motivele care duc la contractarea împrumuturilor sînt multiple. În general formula obișnuită întîlnită în documentele vremii este că împrumutul se face „la o nevoie a mea”, dar această „nevoie” este diferită, depinde de cel ce recurge la împrumut. „Nevoia” poate reprezenta plata unei alte datorii, cumpărarea unui obiect de lux sau diferite proprietăți mobile și imobile. De asemenea, „la nevoia mea” reprezintă necesitatea de a-și procura bani pentru hrană, pentru a se îngriji de o boală grea, a se răscumpăra din robie, a-și plăti birul etc. Motivele sînt multiple, depinde de cel ce are nevoie de bani.

Domnii Țării Românești făceau numeroase împrumuturi. Este cunoscut faptul că atunci cînd veneau la domnie, pentru a obține recunoașterea Porții, pretendenții la scaunul domnesc făceau împrumuturi la că-

³ Documente privind istoria României, sec. XVI, B, vol. II, p. 15.

mătarii greci, evrei, și turci de la Constantinopol, iar despăgubirea lor se făcea în țară prin acordarea unor privilegii comerciale sau concesionarea vămile, ceea ce ducea la o exploatare a populației, căci aceștia nu se mulțumeau numai cu recuperarea sumelor avansate, ci căutau să obțină cât mai mult. De altfel și dobînda cerută de ei este foarte mare, raportată la dobînda ce se lua în mod obișnuit. Sînt însă și unii domni, cum este cazul lui Mihai Viteazul, care împrumută bani efectiv „pentru nevoia țării”, ca să-și organizeze armata în vederea luptelor pentru apărarea țării⁴.

Împrumuturi pentru răscumpărarea satelor și ocinilor vîndute sau zălogite într-un moment de impas sînt contractate de foarte mulți locuitori ai țării, cu singura diferență că țaranii, cînd își răscumpără ocina sau se răscumpără pe ei înșiși împreună cu ea, pun zălog tocmai ocina pe care vor să o răscumpere, urmînd ca în cazul în care nu pot restitui banii să se vîndă rumâni. În felul acesta nu s-a schimbat, de fapt, nimic în situația lor socială⁵.

În timpul războaielor și al năvălirilor, mulți locuitori sînt luați robi și, pentru a se răscumpăra, trebuie să-și vîndă ocina sau să se împrumute. Maria, soția lui Ștefan din Priozda, a pus zălog, în timpul domniei lui Radu Mihnea, 60 de stînjeni de ocină în satul Greci și cu cinci rumâni, la Tudor călăraș, pentru suma de 70 de galbeni „pentru mare nevoie ce a avut pentru robie”⁶. Acești bani vor fi restituiți după un timp de Maria. Este unul dintre puținele cazuri în care, după cîțiva ani, proprietatea este răscumpărată chiar de cel ce a pus-o zălog.

Ceea ce a determinat pe mulți să recurgă la împrumuturi, mai ales în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, au fost obligațiile din ce în ce mai numeroase pe care le aveau față de domnie sau proprietarul-feudal. Mulți bani se iau cu împrumut la vremea haraciului: „de m-am plătit de miare împărătească și de birul haraciului”; sau se împrumută „de bogate nevoi ce am avut pe cap, de biruri și de dăjdi”, „de ne-am plătit o dajde”.

Împrumuturile generează, la rîndul lor, alte împrumuturi: „de mi-am plătit capul di unde am fost dator”.

Și, ca de obicei, lipsa de bani este resimțită în primul rînd de locuitorii satelor⁷. Lipsa și sărăcia împing la contractarea împrumuturilor:

⁴ Mihai Viteazul face în două rînduri importante împrumuturi: prima dată de 20 000 aspri și 20 cîntare de plumb, iar a doua oară împrumută 67 000 aspri (*Doc. priv. ist. Rom.*, sec. XVII, B, vol. I, p. 21 și 36).

⁵ Badea din Vișichești împrumută la 25 februarie 1679 de la Dumitrașco Corbeanu paharnic 40 taleri „de mi-am scos moșia de la părintele Parthenie...”. De pe această ocină el va lua dijna la fel ca și Parthenie, pînă la restituirea banilor. Deci condițiile sînt aceleași și într-un caz și în celălalt, numai persoana se schimbă (*Arh. st. Buc.*, cond. m-rii Cozia, nr. 712, f. 475 v—476, copie rom.). La 14 octombrie 1654, satul Lazu, jud. Dolj, a împrumutat de la Pană Părdescu cămăraș din Căpreni 600 ughi, cu care „ne-am scos di cătră Istrate mare postelnic... de rumâni”. Dacă nu restituie banii pînă într-un an, li vor fi rumâni. Doi ani mai tîrziu, la 3 martie 1656, satul nu a reușit să restituie suma datorată și se vor vinde rumâni lui Pană (*Arh. st. Buc.*, m-rea Brîncoveanu, XVIII/20 și XVIII/16, orig.).

⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, sec. XVII, B, vol. III, p. 435.

⁷ La 8 februarie 1671, satul Comanca împrumută de la Tănase Sărăcinescu vătaf de aprozi o sumă de bani, pentru a se plăti „de unde am fost dator” (*Arh. st. Buc.*, ep. Rîmnic, LXV/26, orig. rom.). Mănăstirea Aninoasa dă bani cu împrumut în două rînduri unor locuitori din Bratîia și Cotești, ca să-și plătească datoriile contractate în alte părți (*Arh. st. Buc.*, CV1/4, orig. rom., și *Mitrea, Țării Rom.*, XCIV/50, orig. rom.).

„ajungându-ne vreme de sărăcie și de multă lipsă”, de spune în multe zapise. Pentru orice trebuia să recurgi la împrumuturi⁸. Uneori împrejurările îi sileau să zălogească la rîndul lor chiar ocinile puse cîndva zălog la ei, cum s-a întîmplat de pildă în următorul caz: Bunea, om sărac din Poenari, a orbit și, pentru a se îngriji, a luat de la Milea arbănaș din Cîmpulung bani „de au dat vracilor”, punînd zălog ocina sa din sat. În martie 1647, venind vremea să dea „birul carele iaste haraciul împăratului” și neavînd bani să plătească, Milea arbănaș a împrumutat, la rîndul său, de la Milea negustor 15 ughi, punînd zălog tocmai ocina pusă zălog la el de Bunea din Poenari⁹.

În secolul al XVII-lea, o dată cu intensificarea schimburilor comerciale, încep să se facă împrumuturi și pentru extinderea acestei activități pe scară mai largă, „să fim tovarăși au la dobîndă au la pagubă”.

Acestea sînt numai unele dintre principalele cauze care au dus la contractarea împrumuturilor. Diversitatea acestora, ca și lipsa de bani, caracteristică evului mediu, au determinat ca la împrumuturi să recurgă aproape toți locuitorii Țării Românești, începînd cu domnul și mării boieri și pînă la țărani și robii-țigani.

Cine sînt cei ce se împrumută? Din aceeași familie, tatăl, soțul sau fratele dispun de numerar și pot da bani cu împrumut; iar soțiile, copiii sau nepoții sînt nevoiți să caute bani cu împrumut pentru a face față nevoilor de zi cu zi. De pildă, în timp ce Dima chiurciubașa, care era și un mare negustor, dă bani cu împrumut — și sume destul de mari: o dată 250 ughi, altă dată 300 taleri etc. —, soția lui, Stana, este nevoită, după moartea lui, să se împrumute și chiar să vîndă o parte din satele pe care le obținuse Dima de pe urma acordării de împrumuturi.

La fel se întîmplă în familia Văcărescu sau în familia Cocorăscu, rudă cu ei, unde, în timp ce unii membri dau bani cu împrumut, alții se împrumută. Și același lucru îl observăm în multe familii boierești. De cele mai multe ori împrumuturile se fac în familie, între rude mai apropiate sau mai îndepărtate, pentru a nu da posibilitate unor străini să pătrundă în mijlocul proprietăților lor¹⁰. Dintre familiile boierești, familia Rudeanu este o familie cu posibilități bănești destul de reduse — cu toate că are în stăpînirea sa mai multe proprietăți — și aproape toți membrii ei, cu mici excepții, iau bani cu împrumut¹¹.

Printre cei ce se împrumută cu diferite sume de bani sînt și micii dregători, slujitorii, preoții. Dar cei ce au într-adevăr nevoie de bani și

⁸ Dumitra, soția lui Pirvu Voicescu, împrumutase în toamnă 12 1 2 taleri de la Vlad logofăt din Căzănești, „de ne-am făcut lîmbrăcăminte de iarnă mie și copilei”. La zi, neputînd restitui datoria, îi dă lui Vlad, la 20 martie 1695, o funie de ocină în Pădureni, cumpărată de soțul ei cu 12 taleri (Arh. st. Buc., cond. m-rii Hurez, nr. 449, f. 469v, copie rom.).

⁹ Acad. Republicii Socialiste Romînia, XLIII/97, orig. rom.

¹⁰ Astfel, Tudoran din Aninoasa împrumută unor rude ale sale; Pană Părdescu dă bani cu împrumut satului Lazu ca să se răscumperc de la cumnatul său Istrate mare postelnic, satul rămînînd apoi în stăpînirea lui; Preda spătar din Albești se împrumută de la socerul său Pirvu Rudeanu logofăt etc.

¹¹ Vlad paharnic Rudeanu împrumută 100 taleri, prin intermediul lui Tănase Crăciunescu vîtaf; nepotul său, Diicu, fiul lui Preda paharnic, împrumută 100 ughi de la Tudoran din Aninoasa. Un alt membru al familiei, Radu Rudeanu postelnic a împrumutat 300 taleri de la Dima chiurciubașa. Soția lui Stoica Rudeanu paharnic, Rada, împreună cu mama ei, împrumută de la Pătru și Ghidicu, doi boieri, suma de 100 ughi pentru nevoia Radii¹².

recurg cel mai des la împrumuturi, chiar pentru sume foarte mici, sînt țărani¹².

Avem destul de multe cazuri în care locuitorii aceluiași sat se împrumută pentru a putea face față obligațiilor lor din ce în ce mai grele și mai numeroase. În felul acesta mulți își pierd libertatea, devenind rumâni la cei ce le-au dat bani cu împrumut; alții care se împrumută tocmai pentru a-și recăpăta libertatea, neputînd restitui banii, nu fac altceva decît să-și schimbe proprietarii, cu toate că încearcă și reușesc să obțină mai multe amînări — așa s-a întîmplat cu sate ca Betejani, Lazu și altele.

La 10 februarie 1664, mai mulți țărani din satul Groși împrumută 50 ughi, „într-un an zece în unsprezece” și să dea banii la zi; dacă nu, vor fi rumâni¹³. La 18 februarie 1653, tot niște țărani din satul Groși — pot fi aceiași cu cei ce s-au împrumutat în primul caz sau poate fi vorba și de alții, documentele nu menționează numele lor — împrumută de data aceasta de la vlădica Ștefan 60 ughi, pentru care se obligă „și-i facem o vie noo dobînda banilor și si facem 10 stînjeni în lat, în lung 100 stînjeni. Iar di nu vom putea da banii iar noi să fim rumâni”¹⁴. De fapt, la zi nu pot restitui banii și, dintr-un document din 5 martie 1680¹⁵, reiese că nici pînă la acea dată nu au reușit să-i restituie, ceea ce înseamnă că într-o perioadă de 27 de ani ei nu au putut strînge suma de bani necesară ca să-și achite datoria și în mod cert își vor pierde acum libertatea, căci ceea ce nu au putut realiza în atîția ani nu vor putea realiza într-un timp scurt. Un alt sat care recurge la împrumuturi este satul Comanca. Datoriile satului sînt, probabil, atît de mari, încît întreg satul împrumută la 8 februarie 1671 bani de la Tănase vâtaf de aprozi, pentru a plăti „unde am fost datori”. Dacă nu vor restitui banii, se vor vinde rumâni, prețuind capul 7 ughi. În timpul cît banii vor sta la ei se obligă „să avim a-i cosire dumnealui fin care 40 și să-l stringem” și sînt chezași unul pentru altul să nu fugă¹⁶. La acordarea împrumutului, condițiile contractării sînt diferite, cel ce dă banii cu împrumut căutînd să scoată maximum de profit: pe de o parte ia dobîndă, iar pe de altă parte preține, în contul dobînzii, efectuarea unor munci de care are nevoie pe lîngă casă.

Să vedem și cine sînt cei ce se îndeletnicesc cu darea banilor cu împrumut, cui aduce un profit această îndeletnicire. S-ar părea că, din moment ce documentele menționează existența unor zarafi și a unor locuri special amenajate pentru ei — „locul zarafilor” —, avem de-a face cu o categorie de oameni a căror principală ocupație este împrumutul de bani și deci ei sînt aceia care dau bani cu împrumut. Or, din informațiile pe

¹² Vom da aci un exemplu caracteristic pentru a arăta cum lipsa acută de bani a țăranimii li determină pe aceștia să recurgă la împrumuturi pentru orice sumă. Călin din Treștia este nevoit, la 10 februarie 1666, să-și zălogească partea sa de ocină la unchiașul Dobre din același sat, pentru numai 30 de costande (Arh. st. Buc., ep. Buzău, XIV/2, orig. rom.).

¹³ Acad. R. S. R., ms. 5 728, f. 142, copie rom.

¹⁴ Arh. st. Buc., schit. Trivalea, XX/22, orig. rom.

¹⁵ Arh. st. Bpç., m-rea Cozia, XLVII/43, orig. rom.

¹⁶ Arh. st. Buc., ep. Rîmnic, LXV/26, orig. rom. Și mulți locuitori ai satului Costești sînt puși în situația de a se împrumuta cu diferite sume de bani „pentru multele lor nevoi”.

care le avem, reiese limpede că în Țara Românească aceștia se ocupă, în primul rînd, cu schimbul banilor, convertind pentru necesitățile pieței diferitele monede aflate în circulație în acea vreme. De altfel, în Moldova îi găsim chiar menționați sub această denumire de „schimbători de bani”. În anumite cazuri, desigur, dau și ei bani cu împrumut, cum, tot atît de bine, se pot și ei la rîndul lor împrumuta cînd sînt în dificultate. Nu putem face o delimitare precisă, afirmînd cu certitudine că unii numai dau bani cu împrumut, iar alții numai se împrumută. Aceleași persoane pot da bani cu împrumut și, cînd au nevoie urgentă de bani, pot să se împrumute, la rîndul lor, de la alții.

În orice caz, urmărind lista celor ce se îndeletnicesc cu darea banilor cu împrumut, desprindem două categorii : unii care dau bani cu împrumut în mod regulat și permanent, făcîndu-și oarecum o meserie din aceasta, iar alții care dau cu împrumut în mod sporadic sau întîmplător. Împrumutul se face de obicei între persoane care au ocini învecinate, locuiesc în același sat sau oraș ; pot însă interveni și alte criterii, cum ar fi, de pildă, cele de rudenie.

Printre cei ce dau bani cu împrumut găsim numeroși mari boieri. Ei își acordă reciproc împrumuturi, ajutîndu-se să-și plătească datoriile făcute la negustorii și cămătarii turci sau pentru orice altă „nevoie” a lor, de orice natură ar fi. Bineînțeles, toate acestea nu se fac în mod de-zinteresat, și pentru unii devine o a doua îndeletnicire. Stoian mare comis dă cu împrumut lui Ignat clucer la 30 ianuarie 1671 suma de 320 ughi¹⁷, iar la 5 februarie 1680 împrumută lui Luca din Balotești suma de 100 taleri¹⁸. Interesante sînt condițiile în care acordă el împrumuturile și mai ales în primul caz. La încheierea zapisului stabilește o dobîndă de 20°; dobînda se va dubla dacă trece termenul de șase luni și pînă la încheierea anului. Dacă nici atunci banii nu sînt restituiți, se va pune un zălog, iar munca efectuată de rumâni va fi socotită drept dobîndă. Condițiile stabilite dovedesc preocuparea de a scoate maximum de profit din banii dați cu împrumut.

Sînt unele familii boierești, ca, de pildă, familia Cantacuzino, familia Dudescu, familia Băleanu și altele, în care găsim mai mulți membri care dau bani cu împrumut în mod destul de frecvent. O familie care va da cu împrumut sume mari este familia Leurdeanu. Stroe Leurdeanu mare vistier va da cu împrumut nu mai puțin de 93 130 aspri, iar fiul său Eustratie, al doilea vistier și mai tîrziu mare postelnic, va da împrumuturi în valoare de 832 ughi sau 166 400 aspri¹⁹.

Zapisele rămase fiind destul de puțin numeroase și dispartate, nu putem spune în mod sigur, în toate cazurile, dacă cei ce acordau împrumuturi o făceau în mod permanent sau nu. Singurul pe care putem să-l urmărim mai îndeaproape și să spunem cu precizie că acordarea de împrumuturi constituie pentru el o îndeletnicire permanentă, avînd ca scop stringerea unei averi cît mai mari, alcătuirea unor întinse proprietăți, este Tudoran paharnic din Aninoasa, care ajunge apoi clucer, mare clucer și mare agă.

¹⁷ Arh. st. Buc., m-rea Radu-Vodă, XVII/9, orig. rom.

¹⁸ Arh. st. Buc., ms. 1 175, f. 41v, copie rom.

¹⁹ Printre cei ce împrumută de la Stroe Leurdeanu se numără : Albu logofăt din Lăngești, Stanciu din Cîmpulung, Voico, fiul lui Simion pitar, și Udrea postelnic din Găești etc., iar de la Eustratie se împrumută Petre clucer, satul Fieni și alții.

Din 1675 îl găsim menționat și sub numele de Tudoran clucer din Costești. Timp de aproape 20 de ani, între anii 1655 și 1676, Tudoran dă cu împrumut în 21 de cazuri nu mai puțin de 206 000 aspri (1 033 galbeni).

Tudoran dă cu împrumut de cele mai multe ori țărănilor, dar, în același timp, acordă împrumuturi și unor orășeni, mici boieri, unii rudă cu el, constituindu-și o întinsă proprietate unitară la Izvorani, Aninoasa, Berivoești, Costești etc. Dacă nu poate obține unele ocine pe această cale, le cumpără, ca să nu permită altora să pătrundă în mijlocul proprietăților lui. Împrumuturile acordate de Tudoran merg de la sume mici, ca 4 galbeni, și ajung pînă la 187 galbeni. El împrumută fie cu dobîndă, fie pe bază de zălog și, atunci cînd dă banii fără a primi nici o garanție în schimb, pentru „binele făcut” i se dau locuri sau țigani, care de fapt nu sînt altceva decît tot un fel de dobîndă, sub altă formă. Cînd nu are momentan bani lichizi, se împrumută la rîndul său în altă parte sau vinde ceva marfă pentru a-și procura suma necesară și a face astfel față acestei în-deletniciri care îi aduce atîtea profituri²⁰. Acest lucru dovedește o dată mai mult că pentru Tudoran a da bani cu împrumut nu este ceva întîmplător, ci constituie o activitate permanentă.

Dobînda cerută este întotdeauna cea obișnuită și, în cazul în care suma împrumutată nu poate fi restituită și se ajunge la o înțelegere, în sensul cumpărării de către Tudoran a ocinii zălogite, prețul de vînzare stabilit este prețul pieței în acel moment. În felul acesta, el își poate asigura, prin condițiile oferite, prioritatea față de alții la acordarea împrumuturilor. Ca o garanție că bunurile puse zălog la el nu vor ajunge în stăpînirea altora, Tudoran va pune condiția — condiție pusă, de altfel aproape în majoritatea cazurilor de cei ce dau bani cu împrumut — ca restituirea banilor să se facă numai din banii agonisiți „din bucatele sale”, să nu fie luați din altă parte, ceea ce practic era aproape imposibil. Cînd acordă împrumuturi fără dobîndă sau zălog, Tudoran pune condiția ca cel ce contractează împrumutul să lucreze pentru el, calculînd zilele de muncă în raport cu suma dată²¹.

Din cele relatate mai sus putem trage concluzia că Tudoran din Aninoasa era, în acea perioadă cel mai important om de afaceri ce da bani cu împrumut.

Și alți membri ai familiei sale dau bani cu împrumut: bunicul, unchii, un cumnat etc. Tudoran sluger și apoi pitar din Vlădești, tatăl lui Pîrvu Vlădescu mare vistier și al lui Badea mare paharnic, bunicul lui Tudoran din Aninoasa, este primul membru al familiei care dă bani cu împrumut. Rădu Crețulescu, cumnatul lui Tudoran, dă cu împrumut în perioada 1656—1670 suma de 359 ughi, adică 71 800 aspri. Ceilalți membri ai familiei dau cu împrumut sume mai mici.

²⁰ La 20 decembrie 1675 Tudoran împrumută „di la alții ughi 40” și îi dă lui Antonie vîtaf din Prădilești, jud. Dîmbovița, care îi solicitase un împrumut. Dobînda cerută este de 20% pe an (Arh. st. Buc., Mitrop. Buc., XLIX/5, orig. rom.). Cînd, la 21 august 1665, a trebuit să-i dea lui Negoită Văcărescu 187 ughi, nu avea această sumă și a luat-o de la Bălan negustor, pentru niște ceară ce urma să i-o livreze mai tirziu (Arh. st. Buc., Mitrop. Țării Rom., LIV/1, orig. rom.).

²¹ Astfel, la 29 iunie 1667, Manta și fratele său, Oprea, din Lehcești, jud. Muscel, împrumută de la Tudoran 4 ughi, pe timp de un an, iar pentru că „ne-au făcut dumnealui bini cu acești bani, pînă la zi noi încă să avem a-i cosi dă un galben zili 3 jumătate, fac zili 14 și cu bucatili dă la noi” (Arh. st. Buc., Mitrop. Buc., CI/5, orig. rom.).

Cu toate că biserica, în mod teoretic, este împotriva cametei, totuși printre cei ce se îndeletnicesc cu darea banilor cu împrumut găsim pe înalții prelați, mănăstirile, preoții, care, sub forma ajutorării celor ce sînt în nevoie, practică de fapt această îndeletnicire ce le aduce beneficii. Astfel, printre cei ce dau bani cu împrumut găsim pe unii mitropoliți, mănăstirile Tismana²², Cozia, Argeș, Cîmpulung, Aninoasa, episcopia Buzău și alții.

Micii dregători dau mai rar bani cu împrumut și în genere numai sume mici, totuși și ei reușesc în felul acesta să-și mărească averea. Printre cei ce dau bani cu împrumut trebuie să mai amintim pe unii locuitori ai satelor, pe meșteșugari și pe negustori. Dar pe toți aceștia îi întîlnim numai sporadic, zapisele rămase fiind foarte rare.

Printre cei ce dau bani cu împrumut găsim pe unii care, la prima vedere, ar părea imposibil să dispună de sume de bani pe care să le poată da cu împrumut, și totuși așa stau lucrurile. Aceștia sînt rumânii și robii-țigani. La 28 octombrie 1654 Ion împrumută de la Sinpetru rumânul mănăstirii Căldărușani 28 ughi și, neavînd bani să-i restituie, se duce „de me bună voie să fiu rumân” mănăstirii, în locul lui Sinpetru²³. Împrumutul în astfel de cazuri se face între oameni apropiați ca situație socială. La fel s-a întîmplat și în cazul lui Stoica țigan de la Căldărușani, care, în zăpisele dat lui Vlădilă izubașa la 14 ianuarie 1650, arată că Radu țigan al lui Buzescu, însurat cu o țigancă a lui Vlădilă, îi era dator 30 ughi și „am umblat pre urmă pînă l-am găsit” și, neavînd bani să-i dea, „mi-au dat să fiu volnic să-i vînzau copii și pre dănsu”. Vlădilă va plăti el această datorie a lui Radu țigan²⁴.

Împrumutul de bani nu este practicat numai de locuitori din Țara Românească. Cei ce au nevoie de sume mai mari apelează la cămătarii străini din Imperiul otoman, care cer de obicei o camătă cu mult mai mare decît cea obișnuită, după cum vom vedea. Printre cei ce se împrumută de la ei sînt în primul rînd domnii și boierii²⁵, care au și posibilitatea să le poată da camăta pe care ei o pretind.

Indiferent cine sînt cei ce dau bani cu împrumut, cele două părți încheiau la contractarea împrumutului o tranzacție consemnată într-un

²² Numai singură mănăstirea Tismana o găsim dînd bani cu împrumut în șapte cazuri suma de 87 139 aspri.

²³ Acad. R. S. R., XXI/222, orig. rom.

²⁴ Arh. st. Buc., m-rea Mislea, III/9, orig. rom.

²⁵ De pildă, Preda sluger, ginerele lui Mihai Viteazul, împreună cu fiul său, Mihai postelnic, „au căzut în mare datorie” în 1628 și au luat de la Iovan Latinul din Sarajevo suma de 600 ughi, pentru care au pus zălog satul Pleșovul, jud. Olt, cu rumâni. La zi, ei nu au putut restitui banii, iar domnul a vrut să-i închidă în temniță. După multe rugămînti, au căzut de acord și au amînat ziua, dar nici atunci nu au putut plăti și i-au vîndut satul pentru acea sumă de 600 ughi. După un timp, avînd la rîndul său, nevoie de bani, Iovan l-a pus zălog la un Latin din Sofia, anume Pavel, fiul lui Radu din Dubrovnic. În 1631, Pătru vistier, ginerele lui Preda, l-a găsit pe Iovan la Caracal și l-a omorît, luîndu-i cărțile, pentru a putea rămîne cu satul Pleșovul și a face să dispară orice dovadă că satul nu a fost răscum-părat. Fiul lui Iovan, Matei din Sarajevo, a adus însă cărțile cele vechi, aflate la Pavel Latinul din Sofia, și a dovedit că satul a fost dat de Preda tatălui său pentru acea datorie de 600 galbeni. În urma cercetărilor, Leon Tomșa voievod îi întărește lui Matei satul Pleșovul la 13 septembrie 1631. Cîteva zile mai tîrziu, la 22 septembrie, satul este întărit lui Necula fost mare vistier, care îl răscumpărase de la Iovan și Matei, deoarece, fiind ei „niște oameni străini și negustori din altă țară”, n-au putut stăpîni satul și au trebuit să-l vîndă (Acad. R.S.R., XCV/62 și XCV/63, orig. slav).

zapis, specificînd condițiile în care se făcea împrumutul și obligațiile celor două părți. În zapis se trecea suma împrumutată, dacă pentru împrumut se punea un zălog sau se dădea dobîndă, termenul pînă la care trebuiau restituiți banii, chezașii dacă era cazul etc.

După cum reiese din primele mențiuni documentare privind împrumutul, la început acesta se face numai pe bază de zălog și abia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea apare în documentele Țării Românești și camăta sau dobînda²⁶.

Făcînd o statistică a documentelor existente, observăm că în 227 de cazuri împrumutul se face pe bază de zălog, în 78 de cazuri se ia dobîndă, iar în 48 de cazuri se ia și dobîndă și se pune și zălog, acesta din urmă prezentînd cea mai sigură garanție. De asemenea, avem cazuri (circa 28) în care, în loc de dobîndă, cel ce contractează împrumutul va îndeplini o muncă, aceasta conținînd drept dobîndă, sau, „pentru binele făcut”, se dăruiește un loc drept mulțumire. Alteori (în circa 37 de cazuri), cel ce acordă împrumutul va lua, în loc de dobîndă, întregul venit de pe ocina zălogită la el; dacă ocina va fi lucrată de proprietar, care va lua și venitul, acest lucru este menționat în zapis. De multe ori împrumutul se face „fără nici o dobîndă”, iar la termen, dacă nu se restituie banii, în schimbul lor se vor da locuri de o valoare apropiată cu suma împrumutată sau cel în cauză se vinde rumân, împreună cu ocina sa.

În unele cazuri, în zapis se menționează că restituirea banilor se poate face numai „din bucatele sale” și nu este voie să se recurgă la alte împrumuturi²⁷. De asemenea, dacă vrea să vîndă ocina zălogită pentru a-și procura banii pe care trebuie să-i restituie, cel ce se împrumută nu are voie să o vîndă decît celui de la care a luat împrumutul și, numai dacă acesta nu vrea să o cumpere, cu consimțămîntul lui, ocina poate fi vîndută altcuiva.

În momentul contractării împrumutului, cele două părți stabilesc de comun acord o zi cînd banii vor fi restituiți. Nu există un termen fix în toate cazurile. De cele mai multe ori termenul este de un an, însă poate fi și de numai cîteva zile și poate ajunge și la cîteva ani. La zi, după

²⁶ În documente se înțelege cînd termenul de dobîndă, cînd cel de camătă, fără a se face acea diferență din care să reiasă că prin camătă se înțelege o dobîndă mai mare decît cea legală. În majoritatea documentelor originale românești, indiferent de cuantumul la care se ridică dobînda, termenul folosit, este cel de „dobîndă” și numai în cîteva găsim termenul de „camătă”, fără ca în acest caz să fie vorba de o dobîndă mai mare, deosebită. Și „dobînda” și „camăta” sînt socotite ca „o grea” povară pentru cel ce trebuie să plătească. Se spune fie „o grea dobîndă”, fie „cu grea camătă”. În documentele slave, termenul „АМѢТЪ” a fost tradus cu camătă. De aceea, neexistînd nici o deosebire între cei doi termeni, în acea perioadă, vom folosi cînd unul, cînd celălalt termen. „Sub forma dobînzii tot ceea ce întrece mijloacele de subzistență absolut necesare producătorilor... poate fi înghițit de cămătar... și de aceea e cu totul deplasat să se compare nivelul acestei dobînzi... cu nivelul dobînzii moderne...” (K. Marx, *op. cit.*, p. 569).

²⁷ La 15 martie 1652, opt țărani din Ciocănari, jud. Dîmbovița, împrumută de la Radu Cocorășcu mare logofăt 50 ughi, pentru mari „nevoi ce am avut pe cap”. Dacă nu vor restitui banii la zi, la sf. Dumitru, ei vor fi rumâni. În zapis se spune că cei opt nu au voie să ia bani din altă parte și să fie rumâni acolo; dacă se dovedește că totuși au făcut acest lucru, atunci „acei bani să fie domnești și noi toți să fim rumâni pre seama logofătului, cum ne-am legat” (Arh. st. Buc., m-reă Cotroceni, LVII/9, orig. rom.).

obicei, se cere restituirea banilor și, dacă cel ce s-a împrumutat nu-i poate restitui, se încheie un nou zapis, fixându-se un nou termen, dar numai dacă cel ce a dat banii este de acord. Termenul se poate amîna de două, trei ori, pînă ce cel ce s-a împrumutat își dă seama că nu va putea niciodată restitui datoria și atunci zălogul sau altă proprietate — dacă nu există zălog — trece în „proprietate stătătoare”. Cînd se încheie zapisul de „proprietate stătătoare” se face evaluarea zălogului, stabilindu-se același preț cu prețul de vînzare al ocinilor din jur. Dacă valoarea este mai mare decît suma împrumutată, cel ce dă cu împrumut va plăti diferența²⁸; dacă însă valoarea zălogului este mai mică decît suma ce trebuie restituită, cel ce a făcut împrumutul va restitui diferența dintre suma datorată și valoarea ocinii respective sau, dacă nu are bani, va completa diferența cu alte ocini de o valoare echivalentă²⁹.

Sînt și cazuri în care condițiile stabilite la contractarea împrumutului nu rămîn aceleași pînă la restituirea banilor. În acest caz, pe lângă zălog, pe timpul cît se prelungește termenul de restituire, se mai adaugă dobînda de 20%. Zălogul sau dobînda se pot lua și numai la stabilirea unui nou termen, în cazul în care, la contractarea inițială a împrumutului nu se menționează nici o condiție, în afară de termenul pînă cînd banii vor trebui restituiți: „dacă nu vor hi banii la zi, să aibă a umbla banii cu dobîndă neguțătoarește, la zece 12”.

Și în cazurile în care, pentru „binele ce ni l-a făcut”, cel ce se împrumută dăruiește un loc celui de la care a luat banii cu împrumut, de fapt nu face altceva decît să-i dea un fel de dobîndă, concretizată sub forma unei proprietăți, care poate uneori aduce mai multe avantaje decît dobînda propriu-zisă.

²⁸ Dragomir, fiul lui Fătu din Corșori, a împrumutat în februarie 4 ughi de la Tudoran, din Aninoasa și la zi — de sf. Ilic — își dă seama că nu poate restitui banii și îi dă ocina din Mărzăneștii de Jos, jud. Teleorman. Socotind „că va fi moșia eftină drept acești bani”, Dragomir a cerut și Tudoran a acceptat să-i mai dea încă 4 1/2 ughi, ocina fiind evaluată la suma de 8 1/2 ughi (Arh. st. Buc., ms. 137, f. 323, copie rom.). Tudoran nu i-a dat imediat diferența, după cum reiese din zapisul din 10 februarie 1667. În acest zapis se arată că Dragomir a luat de la Tudoran încă 4 1 2 ughi ca să-și îngrijească mama și acum, la acea dată, cerindu-i banii, Dragomir nu a avut și l-a rugat să-i calculeze în prețul ocinii din Mărzănești, pe care i-o vînduse cu 5 ani în urmă, pentru suma de 4 ughi și Tudoran a lăsat acești bani „să fie iar pentru moșie, deci fac împreună bani ughi 8 jumătate dați pre moșie” (Arh. st. Buc., Mitrop. Țării Rom., CXLIII/3, orig. rom.). Totalul reprezintă exact suma la care fusese evaluată ocina în primul zapis.

²⁹ Matei vistier a împrumutat bani de la cumnatul său Cornea Brăiloiu mare paharnic în trei rînduri încă la 15 iunie 1688, cu zi pînă la sf. Dumitru, punînd zălog 400 stînjieni de ocină la Jugureni. În 1694, Matei vistier moare și lasă toată averea mănăstirii Radu-Vodă, care trebuie să-i plătească toate datoriile, printre care și datoria către cumnatul său. Pentru acci bani mănăstirea a dat ocina de la Jugureni; cum, însă, morile de pe acea ocină s-au stricat și deci prețul ocinii a scăzut, mănăstirea i-a mai dat lui Cornea ocină tot în Jugureni, în total 650 stînjieni, acoperind astfel suma datorată (Acad. R.S.R., CLXXXI 26, orig. rom.). În orice caz, valoarea ocinilor date în schimb banilor împrumutați nu poate depăși în plus sau în minus datoria, după cum reiese și dintr-un zapis din 25 ianuarie 1646. Zălogul, în acest caz, era format dintr-un sălaș de țigani (șase persoane), jumătate de ocină la Călina și jumătate de vie. Dacă la zi nu se vor restitui banii — este vorba de suma de 100 de galbeni —, se va lua „veri acești țigani, veri această ocină a me jumătate cu viile, iar jumătate... iar cu amîndouă să nu fie amestecat” (Arh. st. Buc., ep. Rîmnic, LXVII/22, orig. rom.). Calculîndu-se că întregul zălog avea o valoare mai mare decît suma de 100 de galbeni împrumutată, zălogul a fost astfel grupat, încît fie țiganii, fie ocina și via — deci numai o parte din zălog — să reprezinte datoria. În felul acesta nici una dintre părți nu va fi păgubită.

Acestea ar fi în linii generale condițiile în care se contractează un împrumut, după cum reies ele din zapisele redactate cu acest prilej.

Ceea ce însă zapisele nu ne permit să spunem în mod precis este faptul cînd cel ce dă bani cu împrumut preferă dobînda și cînd zălogul. În mod cert, zălogul reprezintă o garanție în plus, prin faptul că, dacă nu obține restituirea banilor, rămînînd cu zălogul, nu este păgubit. Și la stabilirea dobînzii — mai ales cînd este vorba de cineva care dă bani cu împrumut în mod regulat — criteriul este ca dobînda să acopere eventualele pierderi suferite în alte părți. În ultimă instanță se recurge la domnie pentru a obține dreptul de a vinde oricît din averea datornicului pînă la acoperirea integrală sau aproape integrală a datoriei.

Acceptarea zălogului și preferința ce i se acordă în anumite cazuri se datorește și faptului că în acea perioadă stăpînirea unei proprietăți și mărirea celei existente era o dorință aproape unanimă, și un mijloc de a-ți satisface acest deziderat era și darea banilor cu împrumut.

Dat fiind numărul mare de cazuri în care împrumutul se face pe bază de zălog, vom analiza numai pe cele mai caracteristice. Documentele interne amintesc de împrumutul pe bază de zălog încă într-un document din <1523—1528>³⁰, dar referirea se face la un fapt petrecut anterior, fără a se preciza data exactă, între apariția împrumutului pe bază de zălog și a celui cu dobîndă existînd o distanță de circa 60—70 de ani³¹.

Cînd împrumutul se face numai pe bază de zălog, în unele cazuri, se spune că banii s-au dat din „prietenie”. De fapt, de cele mai multe ori zălogul cuprinde sub o formă camuflată și dobînda care nu este altceva decît venitul de pe ocina zălogită. Această dobîndă poate fi uneori chiar mai mare decît dobînda propriu-zisă, însă prin faptul că, la termen, cel ce s-a împrumutat nu trebuie să restituie decît suma împrumutată inițial, fără nici un adaos în bani lichizi, îi dă lui iluzia că condițiile în care a contractat un astfel de împrumut sînt mai avantajoase pentru el. Aceasta cu atît mai mult cu cît în această perioadă lipsa de numerar se face încă destul de simțită în Țara Românească, iar nevoia de bani este din ce în ce mai mare.

Un caz în care se vede clar că venitul luat de pe o ocină zălogită ține loc de dobîndă și că atunci cînd se ia acest venit nu se poate pretinde și dobînda în bani este cazul Comanei, soția lui Leca Roș din Petroaia, și al fiilor ei. La 6 ianuarie 1677, fiii Comanei au împrumutat de la unchiul lor, Dumitrașco Rizescu sluger, 100 de taleri, pentru un an, punînd zălog partea lor de ocină din Petroaia de peste Argeș și cu o dobîndă anuală de 20%³². Între timp Pîrvu Cantacuzino logofăt, care își avea proprietățile în apropierea acestei ocini, se plînge domniei că împrumutul s-a făcut fără știrea lui și obține ca fiii Comanei să ia cei 100 de taleri împrumut de la el și să-i restituie lui Dumitrașco. La 11 septembrie 1679 — deci după mai bine de doi ani de la primul împrumut — Pîrvu Cantacuzino dă Comanei cei 100 de taleri pe care trebuie să-i restituie „de acum pînă într-un an, însă banii fără dobîndă”³³. Ce se întîmplă după aceea? Dumitrașco Rizescu nu se mulțumește numai cu restituirea

³⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, sec. XVI, B, vol. I, p. 178.

³¹ *Ibidem*, vol. IV, p. 201—202.

³² Arh. st. Buc., Mitrop. Țării Rom., CCXC/10, orig. rom.

³³ Arh. st. Buc., Mitrop. Buc., CII 14, orig. rom.

sumei împrumutate, ci cere în același timp să i se calculeze și să i se dea și dobînda banilor, căci așa era prevăzut în zăpisi încheiat între el și fiii Comanei. Ispravnicii scaunului București³⁴, care judecă plîngerea lui, stabilesc următoarele : „pentru dobînda banilor așa am judecat, cum dă vremi ce au ținut acea moșie până acum și au luat venitul moșii ce au fost să să lipsească Dumitrașco sluger de dobîndă, căci că nu să cade să ia venitul moșii și și banii cu dobîndă”. Deci în mod clar se confirmă faptul că, atunci cînd se ia venitul ocinii, nu se poate lua și dobînda, acest lucru constituind un abuz³⁵. Întrebarea este : se respectă într-adevăr această clauză în toate cazurile în care se pune și zălog și se dă și dobîndă, sau nu? E greu de răspuns, căci, în general, zăpisi menționează numai faptul că se dă dobîndă și se pune și zălog, fără a specifica, de fiecare dată, dacă venitul de pe ocina respectivă este luat de proprietar sau de cel ce a dat banii cu împrumut. Puține sînt cazurile în care se spune în mod precis că se iau amîndouă și în aceste cazuri situația este mai grea, obligațiile celui ce se împrumută fiind mult mai mari. Se pot întîmpla și cazuri în care zălogul nu presupune și încasarea veniturilor de pe acea ocină. Chiar în cazul soției lui Leca Roș și al fiilor ei — care împrumută în mai multe rînduri direct de la Pîrvu Cantacuzino — găsim cele trei forme menționate mai sus. Prima dată, la 17 martie 1678, Pîrvu dă cu împrumut fiilor lui Leca Roș suma de 20 de taleri, pe termen de un an, pentru care ei pun zălog ocina din Răstoaca. Cît timp vor ține ei banii, Pîrvu va lua tot venitul ocinii zălogite³⁶. A doua oară, la 27 februarie 1679, Pîrvu le mai împrumută 50 de taleri, tot pentru un an. De data aceasta însă, pe lîngă ocina din Petroaia pusă zălog, el mai cere și „dobîndă într-un an zece unul și jumătate”³⁷. Ce se întîmplă în acest caz cu venitul de pe ocina din Petroaia? În zăpisi nu se spune. Poate este luat de Pîrvu logofăt și, ca dobînda să nu fie prea mare, dobînda în bani este de numai 15%. Se poate însă ca zălogul să fie numai o garanție în plus că banii vor fi restituiți la termen, iar venitul este de fapt luat de proprietari. În sfîrșit, în al treilea rînd — după cum reiese din zăpisi din 10 decembrie 1679 — Comana și fii ei au împrumutat bani de la Pîrvu Cantacuzino „fără dobîndă”, numai cu zălog și „venitul moșii să fie al nostru”³⁸. În acest caz, documentul e clar, nu se ia dobîndă sub nici o formă.

Cum în cele mai multe cazuri împrumuturile nu se restituie, avantajele pe care le oferă acordarea lor constă tocmai — în afară de mărirea proprietății — în foloasele obținute de pe urma bunurilor zălogite, bunuri de orice natură ar fi ele³⁹.

³⁴ Arh. st. Buc., Mitrop. Țării Rom., LVII 36, orig. rom.

³⁵ Și în alte cazuri se specifică acest lucru. De pildă în zăpisi încheiat între Preda al doilea sluger Tomeanu și Radu Știrbei postelnic, la 6 iunie 1679, se spune că la termen „să aibu a-i dare bani cu dobînda ce le va face au să-și ia dumnealui venitul satului ce ar fi” (Arh. st. Buc., m-rea Brincoveni, IX/12, orig. rom.).

³⁶ Arh. st. Buc., Mitrop. Buc., CII 13, orig. rom.

³⁷ Arh. st. Buc., Mitrop. Țării Rom., CCLXXXVIII/7, orig. rom.

³⁸ Arh. st. Buc., Mitrop. Buc., CII 15, orig. rom.

³⁹ Un exemplu grăitor în această privință este, credem, cazul din 1638. Lăudat a luat împrumut de la Oancea din Lerești în urnă cu trei ani suma de 4 000 de bani, pentru care a pus zălog un sălaș de țigani. După un timp i-a restituit 1 000 de bani, iar restul de 3 000 a vrut să-i restituie acum, în 1638, dar Oancea a refuzat, spunînd că banii au fost luați cu camătă.

Condițiile în care se contractează un împrumut pe bază de zălog sînt aceleași, indiferent dacă părțile contractante sînt rude între ele sau persoane străine și indiferent de categoria lor socială.

Cînd zălogul este format din pogoane de vie, termenul pentru restituirea banilor este în așa fel stabilit, încît via să poată fi lucrată și culeasă de cel ce a dat banii cu împrumut. În nici un caz banii nu pot fi restituiți înainte de data stabilită⁴⁰. De asemenea, dacă restituirea banilor nu se poate face în termen, la prelungirea lui se ține seama tot de perioada necesară pentru lucrul și culesul viilor, stabilindu-se o nouă zi, cel mai devreme peste încă un an⁴¹.

Mai există un sistem de zălogire a unei ocini în care, poate, nu avem de-a face cu un împrumut propriu-zis decît într-o oarecare măsură și totuși se poate vorbi de o formă de împrumut. Cineva are nevoie de bani și pentru a și-i procura vrea să-și vîndă o proprietate aflată într-o regiune mai îndepărtată sau cel ce dorește să o cumpere nu are timpul necesar momentan să se ducă să o vadă și să-și dea seama dacă aceasta îi convine sau nu. Atunci vînzătorul capătă o anumită sumă de bani drept acout — sumă ce poate fi echivalentă cu suma de care are nevoie și pentru care recurge la vînzare și care poate fi socotită ca un împrumut —, iar la o dată stabilită de comun acord cele două părți se vor duce împreună să cercezeze ocina și, dacă cumpărătorului îi convine, vor fixa împreună prețul definitiv și vor încheia actul de vînzare-cumpărare. Dacă suma avansată este mai mică decît prețul de vînzare, cumpărătorul va da diferența; dacă este mai mare, i se vor restitui lui restul de bani. Dacă nu îi convine ocina, avansul va fi restituit în întregime⁴²; numai că documentele

Matei Basarab, care judecă pricina dintre ei, dă următoarea hotărîre la 15 februarie: Lăudat „să fie volnic să-și ia țiganul și să-i dea banii, capetele. Iar cît ti va fi lucrat țiganul să aibă a-i socoti oameni buni”. La 3 martie, megiașii — pe baza acestei cărți domnești — fac următorul calcul: sălașul a fost pus zălog pentru 3 000 de bani, „face camăta în 3 aie 1800 de bani. Și am socotit și lucrul țiganilor cît au lucrat într-ace 3 aie cîe face lucrul țiganilor de un an cîte 5 galbeni” (Arh. st. Buc., m-rea Cîmpulung, LXII 10 și LXII/14, orig. rom.). Deci, în trei ani, pentru cei 3 000 de bani, dobînda ar fi fost de 1 800 de bani, adică o dobîndă de 20%, pe an. Lucrul țiganilor a fost evaluat la 5 galbeni pe an, ceea ce ar însemna — dacă socotim pentru un galben 200 de bani — o sumă de 1 000 de bani pe an; în trei ani fac 3 000 de bani. Asta înseamnă că dobînda socotită pe trei ani ar fi echivalentă cu suma datorată și mai mare decît dobînda de 20% calculată pe aceeași perioadă de timp cu 1 200 de bani. Un profit net apreciabil și mult mai folositor în multe privințe pentru cel ce dă banii cu împrumut. Și astfel s-a făcut probabil calculul și în alte cazuri.

⁴⁰ La 17 iulie 1679, Manea negustor din Rîmnic se plînge că Bogdan din Fierăști a pus zălog la el niște vie, pentru 70 de taleri, „în 4 ani să le lucreze el și să le mînce, iar... acum... el nu s-au ținut de toameală ce au făcut cu Manea. Ce s-au sculat să lepede banii Manii și să-l scoată den vie”. La judecată s-a hotărît că, deoarece înțelegerea a fost pentru patru ani, Manea să țină în continuare viile pînă la împlinirea acestui termen și numai atunci Bogdan poate restitui banii și să-și recapete viile, altfel Manea nu ar fi avut nici un profit de pe urma acestei tranzacții, socotită de el asemănătoare oricărei tranzacții comerciale, termenul fiind astfel calculat ca perioada de patru ani să acopere echivalentul unei dobînzii de 20% pe an (Arh. st. Buc., m-rea Rîmnic, XIX/10, orig. rom.).

⁴¹ La 17 ianuarie 1687, Ignat din Urechești, împreună cu fiii lui, împrumută de la Crăciun pîrcălab din Zălogi 8 lei, punînd zălog două pogoane de vie făcătoare în dealul Urecheștilor și să țină viile pînă le va culege, „iar nescotîndu-le dacă le va culege și nedîndu-i banii, iar să fie volnic... și în celălalt an pînă le va culege” (Arh. st. Buc., m-rea Banu, XXXIII/2, orig. rom.).

⁴² Vilcu Grădișteanu mare vistier ti dă lui Stanciu Berindescu căpitan suma de 150 taleri la 9 martie 1675, cu termen pînă la Paști, iar la 1 octombrie 1677 suma de 40 de taleri, cu zi pînă la Crăciun. Pentru acești bani, Stanciu pune zălog muniți aflați în proprietatea lui. La zi, va merge cu oamenii lui Vilcu să-i vadă. Dacă nu-i va vrea, atunci va trebui să-i întoarcă banii

rămase nu specifică care sînt condițiile în care se restituie banii și ce se întîmplă dacă vînzătorul nu poate să-i restituie imediat.

Dacă unii preferă să-și zălogească proprietățile atunci cînd contractează un împrumut, alții, din contră, se împrumută și dau dobîndă tocmai pentru a-și scoate ocinile de sub zălog, uneori, dacă pot, chiar și înainte de termen⁴³.

Împrumuturile cu dobîndă, fie dobînda cît de mică, rămîn forma cea mai împovărătoare pentru cei ce recurg la astfel de împrumuturi. „Căzut-am într-o datorie mare cu camătă” sau „ș-au băgat capul la turci și pre unde au putut afla tot galbeni de aur cu camătă”, spun documentele. Cînd termenul de restituire a banilor se prelungește prea mult și dobînda crește continuu, cei ce s-au împrumutat, dîndu-și seama că singuri nu pot face față situației, apelează la rudele lor care, atunci cînd au posibilitatea, îi ajută. Acest ajutor nu este însă dezinteresat și, pentru „binele” făcut, obțin, la un preț avantajos, ocina răscumpărată cu banii dați de ei sau primesc și ei dobîndă, este adevărat o dobîndă mai mică decît cea dată unor oameni străini⁴⁴, dar totuși o dobîndă.

Camăta sau dobînda obișnuită ce se ia în majoritatea cazurilor este de 20 % pe an. Această dobîndă se percepe atît la împrumuturile propriuzise, cît și la încheierea tranzacțiilor comerciale sau în cazul contractelor de vînzare-cumpărare ale căror clauze nu se respectă. Dobînda de 20 % se păstrează pînă tîrziu în secolul al XVIII-lea, dar în tot acest timp nu avem de-a face cu o dobîndă fixă, ci ea poate fi mai mare sau mai mică, după caz. Cînd termenul de restituire nu este respectat, se poate prevedea o dublare a dobînzii.

Atunci cînd se vorbește de dobînda de 20 %, ca și de cea de 10 %, zapisele o denumesc „dobîndă neguțătorească”, socotindu-se și într-un caz și în celălalt că este vorba de un beneficiu legal, obișnuit în orice tranzacție comercială și tratat ca atare.

Încă de la primele mențiuni documentare despre dobîndă observăm că dobînda anuală a fost de 20 %⁴⁵. Pentru mai multă siguranță de cele

fără nici un cuvînt, dacă li vor plăcea însă și va vrea să-i ia, atunci vor socoti prețul lor și Vileu fi va da diferența (Arh. st. Buc., ep. Argeș, XVI 47 și XVI/49, orig. rom.).

⁴³ Radu Dudescu logofăt s-a împrumutat în 1637 de la balgii și boieri, luînd bani cu dobîndă, pentru a răscumpăra satul Tătarul, zălogit de tatăl său la Borcea vornic și Tudor stolnic din Topoloveni. El a restituit cei 300 de ughi înainte de termen, termenul inițial fiind de un an (Acad. R.S.R., XLIII 29, orig.).

⁴⁴ După cum se amintește într-un document din 26 august 1699, Necula ia în 1694 cu împrumut de la unchiul său, Cîrstea Popescu fost mare vistier, suma de 500 de taleri, „cu dobîndă zece, unsprezece prc an”, ca să-și poată răscumpăra ocinile zălogite „la alți streini de unde au fost zălogit, pentru niște bani ce au fost luat el cu dobîndă mai denainte vreme la zece doisprăzece făcîndu-i unchiu său Cîrstea acest bine ca să nu să încerce cu atita dobandă” (Arh. st. Buc., cond. Brîncovenescă, nr. 705, f. 234v—236, copie rom.).

⁴⁵ La 27 mai <1571—1574> Alexandru Mircea voievod întărește lui Badca stolnic satul Bădești, pe care acesta îl zălogise mai înainte lui Stan Dolofan, pentru suma de 7 000 aspri. „Și au dat Stan Dolofan acei bani ca să-i fie lui cu dobîndă”. Domnul a hotărît ca acei bani „să i întorcă înapoi cu dobîndă, după cum s-au fost tocmît, 9 000 de aspri” (*Doc. priv. ist. Rom.*, sec. XVI, B, vol. IV, p. 23—24). Dacă suma inițială a fost de 7 000 aspri și acum îi restituie 9 000, înscamnă că dobînda a fost de 20 % pe an, calculată pe o perioadă de un an și cinci luni. La un calcul foarte exact, dobînda propriu-zisă ar fi de 1985—1986 aspri, dar în cele mai multe cazuri suma se rotundește în plus sau în minus, neglijîndu-se zecimalele. La fel și în

mai multe ori se adaugă însă și zălogul și, dacă este nevoie, se aduce și un chezaș, care să garanteze cu întreaga sa avere restituirea banilor. Astfel, de pildă, cînd Leca din Bănești îi dă, la 1 decembrie 1646, lui Stroe mare vistier zălogul de împrumut, menționează acolo că, pe lângă dobînda anuală de 20%, „pentru credință pus-am la dumnealui și zălog 2 delnițe de la Ștefănești”. Martor și chezaș, totodată, este Ivașco vornic din Rătești⁴⁶.

În unele cazuri, dobînda poate fi calculată numai la o parte din bani. Adică, se contractează un împrumut pe o anumită perioadă de timp — să zicem un an — și, la zi, cel ce a făcut împrumutul nu poate restitui banii. Atunci, se face evaluarea ocinii puse zălog și, dacă valoarea ei este mai mică și nu acoperă împrumutul, trebuie să se dea atîți stînji de ocină cît este necesar pînă la completarea sumei împrumutate. Dacă nici în felul acesta nu se poate acoperi datoria, diferența se restituie în bani, calculîndu-se pentru ei o dobîndă de 20% pe an⁴⁷.

Cercetînd zăpisele privitoare la împrumutul cu dobîndă, constatăm că dobînda de 20% pe an se percepe și în secolul al XVIII-lea⁴⁸. Împrumutul se face — după cum am mai spus — pe timp de un an, dar numai cu rare excepții acest termen este respectat. Din calculele făcute se poate ușor vedea că banii au stat la cel ce s-a împrumutat doi, trei și chiar cinci ani, dacă nu și mai mult. Uneori, de la început, cele două părți stabilesc o dată mai tîrzie pentru restituirea banilor sau în zăpis se specifică faptul că banii vor sta pînă „vor putea plăti”. Cînd termenul se prelungește, cel ce dă banii cu împrumut, poate dacă vrea — și acest lucru îi este permis —, să fixeze, pentru fiecare prelungire a termenului în parte, o mărire a dobînzii. Astfel, la 30 ianuarie 1671, Ignat clucer împrumută de la Stoian comis 320 de ughi, „însă banii să umble cu *dobîndă de zece*

privința termenului: atunci cînd banii se restituie după 10—11 luni, aproape întotdeauna dobînda se calculează la un an întreg, socotîndu-se probabil că de la zi și pînă la lichidarea afacerii mai trece un timp. Desigur, cînd banii stau numai cîteva luni — 4,5 sau 9 luni — dobînda de 20% pe an este calculată numai pe această perioadă (*Doc. priv. ist. Rom.*, sec. XVI, B, vol. V, p. 123 și 253).

⁴⁶ Acad. R.S.R., XXIX/216, orig. rom. Ocina zălogită poate fi și o ocină pusă zălog la el. ca în cazul lui Milea arbănaș, care spune la 12 martie 1647: „eu n-am avut chezaș, nici alte scule să pui pentru credință, ci am avut puțână moșie care iaste la Poenari”, pusă zălog la el de „un om sărac” de acolo, anume Bunu. Milea a trebuit să pună acest zălog, cu toate că la contractarea împrumutului a acceptat să dea o dobîndă de 20% pe an pentru suma pe care o împrumutase (Acad. R.S.R., XLIII/97, orig. rom.).

⁴⁷ La 10 august 1649, Drăghici, fiul lui Staico logofăt din Necșești, jud. Teleorman, împrumută de la Sima și Velișor 25 de ughi, pentru care pune zălog ocina sa din Necșești. Într-un nou zăpis, din 5 octombrie 1652, se arată că împrumutul s-a făcut pentru un an, dar după cum se vede nu a fost restituit nici după trei ani și se fixează un ultim termen. Condiția pusă era că, dacă banii nu vor fi restituiți în termen, Drăghici va trebui să mai dea încă 400 de stînji în Necșești și dacă nici atunci întreaga sumă nu va fi acoperită va mai da o ocină în Zărnești. Dacă nici în felul acesta întreaga datorie nu este acoperită, „să le umplu dumnealor banii cu dobîndă de 10—12 într-un an, din cătără moșie va lipsi, de nu se va lua seama banilor” (*Muz. ist. Buc.*, inv. nr. 30 613 și 30 617, orig. rom.).

⁴⁸ La 25 ianuarie 1700, Vasile și fiul său împrumută de la Iane băcan 24 de lei, „într-un an cu dobînda de an zece doi” (*Arh. st. Buc.*, Mitrop. Țării Rom., LXXXVI 11, orig. rom.). La 15 noiembrie 1719, „Șerban logofăt Stoenescu” dă zăpis ginerelui său că a împrumutat de la el 40 de taleri și îi promite să-i restituie împreună cu o altă datorie, „de acum într-o jumătate de an și să-i dau banii cu dobîndă zece la doi”; iar la 23 ianuarie 1747, „Stan Untariul” împrumută de la Pătru logofăt 100 taleri „până la vinerea mare, cu dobînda lor zece doi” (*N. Iorga, Studii și documente*, vol. XIV, p. 268 și 305).

12 (20%) într-o jumătate de an den luna lu mai până la sf. Dimitrie, trecând zioa și neavând noi să dăm banii dumnealor la zi cât vor mai sta banii la noi să aibă a umblare banii zece *patrusprezece* (40%) până se va umple anul. Iar, cât va trece dentru an nainte și nu se vor da banii dumnealor, să fie zălog satul Părvuleștii . . . să le lucreze tot lucrul la ce-i va pune pentru dobânda banilor”⁴⁹. Deci, întâi, o dublare a dobânzii, iar mai departe, cât va trece peste an — când nu mai are rost să ceară tot bani, pe care oricum nu îi poate căpăta —, se pune zălog și se cere în loc de dobînda în bani o dobîndă în muncă, mult mai folositoare în acest caz pentru el. Se poate trage concluzia că, în toate cazurile în care la expirarea termenului se fixează o nouă zi, adăugîndu-se fie dobînda pe lingă zălog, fie zălogul în plus față de dobîndă și se ia și venitul de pe ocina zălogită, ca dobîndă, avem de-a face cu o mărire a dobânzii într-o formă sau alta, ca urmare a nerespectării condițiilor stabilite inițial, la contractarea împrumutului.

În astfel de cazuri de nerespectare a termenului și de amîinare a restituirii banilor pe un timp mai îndelungat, se constată uneori și încercări de a se lua dobînda la dobîndă; adică dobînda la suma împrumutată inițial este socotită ca făcînd parte din suma împrumutată, iar dobînda este calculată la întreaga această sumă, transformînd, mai exact, dobînda în „capete”. În felul acesta, datoria crește foarte mult și pune pe cel ce s-a împrumutat în imposibilitate de a restitui banii împrumutați. Așa se întîmplă cu Stan, care, la judecata pe care o are cu datornicii săi, arată că el nu poate plăti, deoarece unul dintre datornici, popa Vlad, „i-au făcut dobînda banilor capete și i-au încărcat și aceia iar cu dobîndă de s-au făcut sumă mare de bani și cu acea dobîndă îi ia viile fără dreptate și fără preț, iar alți datornici rămîn pe bani”⁵⁰.

În principiu, dobînda este de 20% pe an și termenul de un an. Nu întotdeauna însă sumele înscrise în zăpis corespund cu dobînda de 20% pe an menționată ca fiind cea stabilită la contractarea împrumutului și nici termenul nu corespunde termenului fixat. Și atunci: ori banii au stat mai mult sau mai puțin decît se spune în zăpis, ori dobînda luată a fost alta, căci nu poate fi vorba de o greșeală de calcul sau de o greșeală de înscriere în zăpis. Acest lucru ar fi fost poate posibil dacă ar fi fost vorba numai de un caz sau cel mult două; cum avem însă mult mai multe cazuri și la date foarte diferite, nu putem admite că de fiecare dată avem de-a face cu o greșeală. Mai curînd putem presupune că inițial condițiile

⁴⁹ Arh. st. Buc., m-rea Radu-Vodă, XVII/9, orig. rom.

⁵⁰ Arh. st. Buc., Mitrop. Țării Rom., LXII/15, orig. rom. Și în cazul statului Lazu avem o situație asemănătoare. Satul împrumutase la 14 octombrie 1654 suma de 600 ughi, cu o dobîndă de 20% pe an. Pe deasupra, mai trebuiau „a-i clăcui și s-i lucrare dumnealui la ce va fi învățatura dumnealui”, a lui Pană Părdescu, ceea ce înseamnă de fapt un plus de dobîndă. Termenul era de un an, dar la zi ei nu vor putea plăti, și Pană le mai dă un răgaz de un an și jumătate. Zăpisul încheiat a doua oară, la 3 martie 1656, arată că, după trecerea acestui timp, suma ajunge la 920 ughi, și cum satul nu are acești bani, se vor vinde rumâni lui Pană (Arh. st. Buc., m-rea Brîncoveni, XVIII/20 și XVIII/18, orig. rom.). Această sumă de 920 ughi reprezintă suma inițială de 600 ughi, plus dobînda pe doi ani și opt luni. Dacă am socoti pentru primul an suma totală de 720 ughi (adică banii plus dobînda), iar pentru restul 920 ughi cît indică al doilea zăpis, suma ar reprezenta ceva mai puțin decît dobînda la dobîndă — adică o dobîndă de 20% pe an la suma de 720 ughi, cît reprezintă „capetele” și dobînda după primul an, ar însemna 216 ughi, ceea ce ar face 936 ughi, deci cu numai 16 ughi mai mult decît prețul de vânzare. Și astfel, în mod sigur avem de-a face, și în acest caz cu o dobîndă la dobîndă.

au fost cele înscrise în zăpis și că pe parcurs au intervenit unele modificări privind termenul⁵¹.

Dobînda cea mai des întîlnită în Țara Românească este dobînda de 20% pe an. Există însă și cazuri în care dobînda este mai mică sau mai mare. Dobînda poate fi de numai 10 sau 15% pe an. De pildă, la 8 ianuarie 1656, Toma și Stoian din Găleşești împrumută de la Radu logofăt Crețulescu 5 ughi, iar „cât vor sta banii să umble zece unsprezece”⁵². Cînd Pirvu Cantacuzino dă cu împrumut fiilor lui Leca Roș suma de 50 de taleri, ia o dobîndă de 15% pe an⁵³.

Dobînda poate fi și mai mare. În 1680, Hrizea vistier, avînd nevoie urgentă de bani, apelează la ginerele său, Pirvu, care se împrumută la Manu și Necula negustori cu suma de 1 000 de taleri, pe care o dă so-crului său. Pentru acești bani s-a tocmît „cu ei ca să le dea dobînda acestor bani talere 300 ... pînă la un an”⁵⁴. Dobînda de 300 de taleri, socotită la 1 000 de taleri, înseamnă o dobîndă de 30% pe an. Alteori, dobînda este de 40%. Călmățuiul, fratele lui Toma robul din Ludești, împrumută de la Udrea logofăt 2 500 bani, „cu dobîndă de anu zece, 4, pînă într-o jumătate an”⁵⁵. Avem și dobînzii care se ridică la 48% și 60% pe an și chiar mai mult. Satul Slănicul de Jos cînd se împrumută cu bani pentru a se răscumpăra din rumanie dă „dobînda la sută într-o lună ughi 7, că așa au fost luați de la turci”⁵⁶. Dobînda de 7 ughi pe lună la 100 ughi înseamnă o dobîndă de 84% pe an. Dobînda dată turcilor poate ajunge și la 120% pe an — cea mai ridicată dobîndă întîlnită în perioada de care ne ocupăm. La 30 august 1634, Matei Basarab întărește lui Radu al doilea vistier mai mulți țigani, cumpărați cu 110 galbeni. Banii au fost luați „de la turci cu camătă, într-o lună din 10 ughi 11, fac acești ughi 110,

⁵¹ Pentru a exemplifica cele afirmate vom da un singur exemplu: cînd la 1 decembrie 1652 Vlad stolnic împrumută de la Gheorghe șifar 110 ughi, cu termen la sf. Nicolae și cu o dobîndă „la zeci în doisprezece într-un an”, în zăpis se menționează că, la restituire, Vlad va trebui să-i dea lui Gheorghe „ughi 123 jumătate” (Arh. st. Buc., Mitrop. Buc., XXXIX 16, orig. rom.). Banii urmau deci să fie restituiți într-un an, iar dobînda se ridică la 13 1 2 ughi. Să vedem ce reprezintă în realitate această sumă. Dacă banii vor sta într-adevăr un an la cel ce s-a împrumutat, cum se menționează în zăpis, înseamnă că dobînda nu mai este de 20% pe an, ci de numai 12%. Cum însă o dobîndă atît de mică nu am mai întîlnit în nici un caz și cum mai mult ca sigur dobînda este cea înscrisă în zăpis, banii urîneau să fie înapoiți de fapt nu după un an, ci după șapte luni și jumătate — atît face dobînda pe această perioadă, după cum reiese din zăpis. Data de 6 decembrie fiind trecută probabil ca un termen maxim de prevedere, urîmind ca, dacă totuși banii vor fi atunci restituiți, Vlad să dea și diferența.

⁵² Arh. st. Buc. Mitrop. Țării Rom., CLXIII/17, orig. rom. Mai mulți locuitori din satul Olleni împrumută, la 17 iulie 1691, de la mănăstirea din Focșani 20 de lei, „bani neguțătorești, zece a unsprezece” (Arh. st. Buc., m-rea Sf. Ioan-Focșani, I/13, orig. rom.). Această dobîndă de 10% pe an o întîlnim și la începutul secolului al XVIII-lea. Astfel, Constantin Brîncoveanu a dat împrumut brașovenilor în 1705 suma de 3 000 taleri, sumă pe care la 30 mai 1708 — după trei ani — trimite să i-o aducă un om al său, menționînd într-o scrisoare că „de va fi cu puțință să ni-i dați cu dobînda lor cit fac: 3900 taleri, capetele cu dobînda cu tot” (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 255—256). Suma de 900 taleri reprezintă dobînda de 10% pe an, ceea ce înseamnă că dobînda de 10% pe an este socotită „legală” și de domnie, la fel ca dobînda de 20% pe an, putînd fi aplicată și în cazul împrumuturilor externe.

⁵³ „de acum într-un an, însă cu dobîndă într-un an zece unul și jumătate” (Arh. st. Buc., Mitrop. Țării Rom., CCLXXXVIII/7, orig. rom.).

⁵⁴ 7 iunie 1700 (Arh. st. Buc., Mitrop. Țării Rom., CLXV/2, orig. rom.).

⁵⁵ 16 octombrie 1675 (Arh. st. Buc., Mitrop. Țării Rom., LVII 29, orig. rom.).

⁵⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, sec. XVII, B, vol. IV, p. 57—58.

camăta într-o lună 11 ughi⁵⁷. Un ughi la 10 ughi pe lună înseamnă o dobândă de 10% pe lună, 120% pe an.

De obicei, asociem dobânda cu un împrumut de bani. Or, dobânda apare în anumite condiții și în cazul vânzărilor unor proprietăți sau atunci când se încheia o tranzacție comercială. În Țara Românească găsim 28 de astfel de cazuri pînă în secolul al XVIII-lea. Ce înseamnă această dobândă și când se percepe ea? Când se încheie o tranzacție comercială se stabilește un anumit termen de livrare a mărfurilor. Pentru nelivrarea mărfurilor la timp și nerespectarea termenului se percepe o dobândă pe perioada cît banii au stat la vânzător și deci nu au produs nimic.

La încheierea actelor de vânzare-cumpărare, în zăpise se prevede că, dacă din anumite motive cumpărătorul va întâmpina greutăți la intrarea în posesia proprietății cumpărate — proprietatea nu îndeplinește condițiile prevăzute la contractarea vânzării sau rumânii sau țigani cumpărați au fugit și nu vor putea fi găsiți pînă la o anumită dată dinainte stabilită —, vânzătorul va da dobândă pentru timpul cît banii au stat la el. De asemenea, dacă vreuna dintre rude sau vecinii din jur se opun vânzării și restituie banii cumpărătorului, la suma restituită se va calcula o dobândă de 20% pe an. În fond, în acest caz, vânzarea poate fi asemuită cu un împrumut, căci ea nu s-a definitivat și ar însemna ca cel ce a cumpărat să fie păgubit, deoarece nu a putut, în acest interval de timp, folosi în altă parte suma de bani investită; pe cînd vânzătorul a folosit banii unde a avut nevoie, „nevoie” pentru care de fapt a și vîndut acea proprietate. Chiar dacă vânzarea este definitivă, dar nu au fost dați toți banii de la început, pentru restul sumei datorate, trecînd un anumit timp, se ia dobînda.

Ceea ce se prevede în unele zăpise cu privire la contestarea unor vânzări și restituirea banilor alteori se și întîmplă, iar rudele dau, o dată cu suma inițială, și dobînda respectivă de 20% pe an, calculată pentru toată perioada cît banii au stat la vânzător⁵⁸.

Dobînda se calculează de obicei în bani; ea poate fi însă înlocuită și, „în loc de dobîndă”, se calculează echivalentul în produse⁵⁹ sau în

⁵⁷ Arh. st. Buc., A.N., CXI/30, orig. slav. Dar nu numai turcii iau o astfel de dobîndă ridicată. Întîlnim și printre boieri pe unii care cer o asemenea dobîndă. Cînd Matei Birsescu paharnic, fiul lui Vlad Birsescu mare agă, dă bani cu împrumut lui Matei, fiul lui Tudosiu căpitan din Ruda, îi cere „dobîndă zăci ausprizece de lon” și zălog partea lui de ocină din Copăcel și Cacleți, după cum reiese din zăpisele încheiate la 22 august 1685 (Arh. st. Buc., ep. Runnic, LIX 26, orig. rom.).

⁵⁸ Miloș logofăt, nepotul lui Stoica fost mare vistier, răscumpără, la 14 mai 1630, de la mănăstirea Tismana, mănăstirea Strimba, cumpărată mai înainte de Tisnana cu 250 galbeni ca să-i fie metoh. Miloș urma să dea, după cum au socotit împreună, „cu toată cheltuiala și cu dobînda banilor, fac galbeni 300 de toți...și ne-au dat acești bani...până la un ban” (Arh. st. Buc., Mitrop. Țării Rom., CCCXII 2, orig. rom.). Suma de 300 de galbeni reprezintă prețul inițial de vânzare, plus dobînda de 20% pe an. Și Pătra diaconeasa a dat 25 de taleri pentru ocina ginerelui ei, Ion, ca să o răscumpere „și pe acești bani am dat dobîndă lei 5”, adică o dobîndă de 20% pe an (Arh. st. Buc., A. N., MMDCLXII/26, orig. rom.).

⁵⁹ La 26 decembrie 1675, Dumitru, fiul lui Chivăraru, din Stințești, împrumută de la Irimia și Bratu din Coitești 50 taleri, punînd zălog cinci pogoane de vie. „Și li-m zălogit în trii ani să aibă a dare di an cāti vidre di vin 100, dobînda acilor bani” (Arh. st. Buc., ep. Buzău, XXVI/38, orig. rom.).

muncă⁶⁰. Și în secolul al XVIII-lea dobînda în bani poate fi înlocuită cu cea în produse⁶¹.

În cele relatate mai sus am văzut care sînt condițiile în care se poate contracta un împrumut dar nu întotdeauna cel ce are nevoie de bani și se împrumută prezintă toate garanțiile. Pentru a se asigura din toate punctele de vedere, cel ce dă banii cere — în afară de dobînda și zălog — ca, la încheierea înțelegerii, să fie și un chezaș care va garanta cu averea sa respectarea condițiilor înscrise în zăpis. Cine sînt acești chezași? Ei pot fi rude ale celui ce contractează împrumutul, locuitori din același sat sau persoane străine, din afară, care îl cunosc bine și prezintă în același timp suficientă garanție și față de cel ce dă banii cu împrumut. Cînd mai mulți locuitori din același sat fac un împrumut, ei pot fi chezași unul pentru altul.

În zăpis se arată în ce fel vor răspunde chezașii — indiferent cine sînt ei — pentru cei pentru care au garantat și nu și-au restituit datoria. Aceste obligații pe care și le iau chezașii nu sînt simple vorbe, ci, atunci cînd cei pentru care au garantat nu plătesc și fug, ei trebuie să răspundă cu persoana lor și cu toată averea putînd fi și închiși și să li se ia și toată averea. Singura posibilitate de a se despăgubi în cazul acesta este de a vinde sau zălogi altora ocina celui pentru care au garantat și nu a respectat clauzele împrumutului. La recuperarea sumei pe care au avansat-o, chezașii profită uneori și comit abuzuri, și numai intervenția domniei sau a marilor dregători îi poate determina să restituie surplusul de bani pe care l-au luat.

Chezașii răspund pentru cei ce au contractat împrumutul pînă în momentul în care întreaga sumă datorată a fost restituită și atunci chezașia lor încetează. De pildă, Sima fost cămăraș a fost chezaș pentru cei 150 de galbeni pe care Dimitrie spătar îi luase cu împrumut de la Dima chiurciubașa din Constantinopol, în timpul domniei lui Constantin Șerban. La 29 august, 1659, Dima îi dă lui Sima cămăraș un zăpis „că s-a terminat cu chezașia și să nu mai am a mă folosi de cuvîntul lui”⁶². Acest zăpis este dat și ca o garanție că chezașul nu va profita mai tîrziu de chezașia lui, făcînd abuzuri.

Dacă documentele rămase sînt destul de clare în ceea ce privește împrumutul propriu-zis — suma împrumutată, termenul, condițiile în care se contractează un împrumut și între cine și cine se face tranzacția —, în comparație, puține sînt cazurile în care putem urmări ce se întîmplă mai departe pe parcurs. Se respectă întotdeauna termenul stabilit, se restituie banii, cine îi restituie, după cît timp și sub ce formă? Atîtea întrebări

⁶⁰ Împrumutîndu-se la 1 martie 1657 de la Eustratie Leurdeanu mare postelnic, mai mulți țărani din Fieni se înțeleg să-i dea „zecie în 12 neguțătoresce sau să-i dăm bani sau să-i cosim dumnealui fin pentru dobînda sau să-i aducem lemne de prețul dobîndei”. La 1 iunie, același an, împrumută din nou de la Eustratie stabilînd „pentru dobînda banilor să aducem dumnealui 20 de cară de lemne încărcate foarte bine”. Deci de data aceasta va fi vorba numai de dobînda în muncă (Acad. R.S.R., XLIV 40 și XLIV/41, orig. rom.).

⁶¹ La 20 iunie 1749, Duminiță și fratele său împrumută de la Pătru logofăt 15 taleri și de „osteneala banilor să aibu a-i darea de zi cîte o oacă de carne...” (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. IV, p. 306).

⁶² Acad. R.S.R., CXCV/2 www.dacoromanica.ro

la care se poate numai în parte răspunde, deoarece știrile rămase privesc, de obicei, numai acele cazuri care ridică anumite probleme, necesitând întocmirea unui nou zapis sau intervenția domniei, care judecă neînțelegerile ivite între părți și hotărăște în ultimă instanță în favoarea cui se rezolvă conflictul. Puține sînt cazurile în care se vorbește în mod obișnuit de restituirea la termen a banilor împrumutați, fără nici o problemă și fără vreo intervenție din afară.

Menționînd restituirea împrumutului, documentele indică mai multe forme sub care se face această restituire : restituirea banilor înșiși, răscumpărarea ocinilor zălogite, care de fapt însemna tot o restituire a banilor, vînzarea sau dăruirea către cel ce dă banii cu împrumut a unor proprietăți în schimbul banilor împrumutați și, în destul de multe cazuri, rumânirea celor ce au luat banii, care nu se pot altfel achita de împrumutul contractat.

Restituirea banilor se face de cele mai multe ori chiar de către cel ce a contractat împrumutul sau de soția lui ; cînd însă este vorba de răscumpărarea ocinii zălogite, acest lucru se face de către rude — după moartea celui ce s-a împrumutat. Răscumpărarea o pot face și vecinii din jur dacă nu doresc să se ivească printre ei un proprietar străin, în cazul în care zălogul se va transforma în „stăpînire stătătoare”.

Cînd se restituie banii, normal ar fi să se dea un zapis în care să se arate acest lucru și care să anuleze toate celelalte zapise existente. Puține sînt însă acestea⁶³. Chiar dacă banii au fost restituiți, se mai pot totuși comite și abuzuri, încercîndu-se să se mai ia încă o dată banii și de la urmași. Dacă nu aveau nici o dovadă la mînă că banii au fost restituiți, ei erau siliți să-i dea din nou. Dacă însă urmașii reușesc să dovedească, cu acte, netemeinicia celor afirmate, atunci capătă de la domnie un act care să-i ferească de viitoarele abuzuri ale celor ce dau bani cu împrumut.

După cum am mai spus, la contractarea împrumutului se stabilește și termenul la care banii trebuie restituiți, el puțînd fi prelungit pe baza înțelegerii dintre părți sau, tot atît de bine, banii pot fi restituiți și înainte de termen. Dar și într-un caz și în celălalt poate interveni „legea țării”, care nu permite nici restituirea banilor înainte de termen, nici după trecerea unui număr mai mare de ani — că nu „iaste legea țării” să întoarcă banii după atîta timp — și de aceea, pentru apărarea drepturilor lor, părțile în cauză ajung la judecată. „Legea țării” este însă destul de largă și, după caz, domnia poate lua hotărîri în care restituirea să se poată face înainte de termen sau și după trecerea unei perioade mai îndelungate, mai ales cînd este vorba de rumâni. Dacă vor lua bani de la alți boieri pe ascuns, să fie în drept și peste 20 de ani să li se lepede banii și să fie din nou lui rumâni.

⁶³ La 13 septembrie 1657, Dumitrașco paharnic dă un zapis lui Tudor al Margăi, prin care confirmă că „i-au fost dat Taica bani cu dobîndă ughi 3, iar cînd au fost acum i-au făcut cu dobînda ughi 6 — deci banii au fost restituiți după cinci ani — și mi-au dat toți ca să fie d-acum înainte un om slobod, să nu mai aibu trabă” (Arh. st. Buc., Mitrop. Țării Rom., CLVII/41, orig. rom.). Călugării de la mănăstirea Radu-Vodă confirmă la 2 martie 1699 că Șerban Năsturel postelnic a restituit cei 815 taleri împrumutați de la egumenul Parthenie (Arh. st. Buc., cond. m-rii Cotroceni, nr. 690, f. 106, copie 1014).

Prin acordarea de împrumuturi, cei ce se ocupau cu aceasta urmăreau în primul rînd să-și alcătuiască o proprietate sau să-și mărească pe aceea pe care o aveau, de aceea cele mai multe zapise conțineau clauze ca restituirea banilor să se facă din „bucatele sale” și să nu se recurgă la alte împrumuturi, asigurîndu-se astfel că ocinile zălogite la ei le vor rămîne în proprietate definitivă. Dar și fără aceste măsuri, de cele mai multe ori, restituirea banilor este problematică și la zi, cele două părți încheie un zapis de stăpînire „stătătoare” pentru ocinile zălogite și în felul acesta se achită datoria.

Tot ca un mijloc de siguranță că ocina nu va fi înstrăinată, în zapis se pune condiția ca, la termen, dacă cel ce a luat banii cu împrumut nu are suma necesară pentru a restitui datoria și vrea să vîndă ocina zălogită ca să-și procure banii, el nu poate face acest lucru decît vînzînd-o celui de la care s-a împrumutat, la același preț cu care se vînd și ocinile de același fel din jur. Numai în cazul în care cel ce a acordat împrumutul nu are nevoie de ocina respectivă, cu consimțămîntul lui, aceasta poate fi vîndută altcuiva. Această situație prezintă anumite avantaje, căci, atunci cînd ocina zălogită are o valoare mai mare decît suma împrumutată, prin vînzare cel ce s-a împrumutat nu va pierde diferența dintre suma datorată și prețul ocinii.

Împrumutul în general și condițiile în care el se contractează dau naștere la o serie de abuzuri. Cei ce dau bani cu împrumut cantă să profite de situație, luînd mai mulți bani decît li se cuvenea, încercînd să transforme dobînda în capete și pe deasupra îi obligă să le cedeze ocinile zălogite și să le facă un zapis de vînzare, cu toate că nu este vorba de așa ceva. În felul acesta încearcă să acapareze niște proprietăți fără nici un drept. Numai intervenția domniei poate împiedica astfel de abuzuri.

O altă încercare este și aceea de a transforma zălogul în vînzare, cel ce a dat împrumutul pretinzînd că acele ocini nu au fost puse zălog la el, ci i-au fost vîndute — cu alte cuvinte încearcă să transforme zălogul în ocină „stătătoare”. Părțile ajung în mod inevitabil să se judece și sînt cazuri în care cei ce au pus zălogul pot dovedi cu martori că ocinile au fost zălogite și nu vîndute și numai așa pot scăpa de abuzurile celor ce le-au dat banii cu împrumut.

Dacă cei ce dau banii cu împrumut fac o serie de abuzuri, nu este mai puțin adevărat că și cei ce se împrumută nu respectă întotdeauna condițiile stabilite de comun acord la încheierea tranzacției, căutînd să-și rezolve treburile cum le convine lor mai bine ⁶⁴.

Părțile implicate în tranzacția împrumutului, atît cel ce dă banii cu împrumut, cît și cel ce se împrumută, pot recurge la domnie sau la un reprezentant al ei pentru a căuta să-și facă dreptate atunci cînd clauzele împrumutului nu sînt respectate ori se comit abuzuri. Și rolul lor este foarte mare, reușind de multe ori să oprească abuzurile și încercările de a încălca condițiile stabilite la încheierea împrumutului.

⁶⁴ Se știe că una din condiții este de a nu se vinde altcuiva zălogul decît celui ce a acordat împrumutul și numai dacă el consimte poate fi vîndut altcuiva. Se întîmplă însă ca, fără știrea acestuia, zălogul să fie vîndut altcuiva, mai ales dacă se obține un preț mai bun, și domnia trebuie să intervină pentru respectarea clauzelor înscrise în zapisul de împrumut.

Încă din secolul al XVI-lea, domnia are un cuvînt de spus în privința împrumuturilor ⁶⁵.

Domnia poate elibera și anumite cărți domnești — un fel de adeverințe cu caracter general — pe baza cărora cei ce dau bani cu împrumut își pot încasa datoriile de la toți datornicii, nu numai de la o singură persoană. Necula logofăt primește de la Șerban Cantacuzino o carte domnească la 9 decembrie 1684, prin care acesta are voie să-și scoată toate datoriile pe care le are fie „la boiar mare au mazil au la slujitori au la neguțatori au la popă au la țăran au măcar la orice fel de om ar fi avînd datorie, pre toți să-i apuce să-i plătească cu zapis... să aibă a plătire până la un ban”⁶⁶.

Oricine poate apela la domnie, fie că este vorba de locuitori ai Țării Românești, fie că este vorba de oameni străini care au datornici în țară, și domnia intervine, luînd anumite hotărîri care se aduc la îndeplinire ⁶⁷. Prin aceste intervenții se împiedică abuzurile celor ce dau bani cu împrumut, care încearcă să obțină maximum de profit de pe urma acestei îndeletniciri a lor.

În Apus, biserica interzicea împrumutul cu camătă, totuși acesta se practica pe scară largă, folosindu-se unele subterfugii, care, în mod camuflat, însemnau de fapt același lucru — dobînda luată sub alte forme.

În Țara Românească, în perioada de care ne ocupăm, nu existau „legi” care să interzică formal — la fel ca în Apus — împrumutul cu dobîndă. Domnia intervine, invocînd de cele mai multe ori „legea țării”, pentru a împiedica unele abuzuri și a nu permite să se calce „obiceiu” în ceea ce privește condițiile stabilite la încheierea tranzacției de împrumut. Și la restituirea banilor se ține seama, de asemenea, de anumite reguli ⁶⁸. Dar

⁶⁵ Ștefan Surdul voievod poruncește lui Drăghici din Sălătruc să restituie datoria de 3 000 de aspri pe care o avea la Pirvu logofăt. Dacă nu-i plătește, pe baza acestei cărți domnești, Pirvu are dreptul „să te oprească de la stăpînirea a trei vecini din sat, din Sălătruc, pînă ce vei plăti acei aspri” (*Doc. priv. ist. Rpm.*, sec. XVI, B, vol. VI, p. 13). Întotdeauna se dă un răgaz, un anumit termen, celui ce i se trimite această carte domnească, după care, pe baza aceleiași cărți domnești, se aduce la îndeplinire hotărîrea domnului. De multe ori, nici cartea trimisă de domnie nu are putere să determine pe datornici să-și plătească datoria și atunci domnul este nevoit să trimită o a doua carte, fixînd un nou termen și luînd măsuri mult mai drastice decît prima dată, pentru a-l determina pe cel în cauză să respecte hotărîrea domnească.

⁶⁶ Arh. st. Buc., cond. m-rii Vieroș, nr. 479, f. 218, copie rom. O carte asemănătoare da și Gheorghe Ghica la 14 ianuarie 1660 mănăstirii Argeș, pe baza căreia aceasta poate să-și încaseze diferite datorii de la Pană, fratele lui Mihu, fiii lui Pană căpitan din Budeasa, de la Pană negustor din Argeș și de la Mihu, fiul lui Bucur din Mățau. De asemenea, tot pe baza acestei cărți domnești, mănăstirea Argeș poate apuca pe toți datornicii mănăstirii, în afară de cei anințiși cu numele mai sus, după cum reiese din zăpisele de împrumut pe care le are (Arh. st. Buc., ep. Argeș. LXIX 16, orig. rom.).

⁶⁷ La 20 decembrie 1660, Grigore Ghica scrie lui Iachim că s-a plîns Calea arbănaș din Cernavodă că i-a rămas dator 107 taleri dintr-o datorie mai mare și i-a făcut și zapis că îi va restitui pînă în septembrie și nici pînă acum nu i-a dat. Îi poruncește să caute să-i dea toți banii, căci, dacă vine Calea a doua oară în fața lui cu jalbă, va trebui să dea și treapad (Arh. st. Buc., m-rea Tismana, LXXXVI 10, orig. rom.).

⁶⁸ De pildă, după moartea datornicului și chiar în viață fiind el, despăgubirea creditorilor nu se poate face din averea soției, care este separată de a soțului. La 6 mai 1637, mitropolitul Țării Românești dă un act Comanei, soția răposatului Paraschiva logofăt din Budești, ca să „fie în pace și slobodă... de către toți datornicii băbătuului ei”, deoarece el lăsase multe

starea de fapt existentă în Țara Românească și „legea țării” invocată în ceea ce privește împrumutul cu dobîndă nu se reflectă și în singura pravilă existentă pînă în 1700 — Pravila lui Matei Basarab din 1652. „Îndreptarea legii” amintește de camătă, dar cele spuse acolo, nereflctînd realitatea, nu pot fi aplicate în practică. Intervențiile domniei, în virtutea „legii țării”, nu înseamnă însă condamnarea și interzicerea cametei sau dobînzii, care în secolele XVI—XVII, cu toate că era o grea povară, reprezenta totuși o necesitate; astfel că prevederile privitoare la camătă înscrise în pravilă nu sînt confirmate de documentele vremii. Nevoia tot mai mare de bani și, în același timp, lipsa de numerar te obligau să recurgi din ce în ce mai des la împrumuturi și aceasta era singura formă. Pentru a avea o garanție că nu vor fi păgubiți, cei ce dădeau bani cu împrumut au nevoie de ceva care să le asigure că nu vor pierde banii investiți. Situația economică din acea perioadă — care a generat tocmai această îndeletnicire — permite ca această garanție — fie că este vorba de zălog, fie că este vorba de dobîndă — să devină o povară din ce în ce mai grea, care să-i ducă pe datornici pînă la pierderea întregii averi și chiar a libertății în cazul țăranilor, dînd în același timp posibilitate celor ce dau bani cu împrumut să-și mărească în mod considerabil proprietățile. „Capitalul cămătăresc posedă modul de exploatare al capitalului, fără modul lui de producție”⁶⁹.

datorii la turci și la negustori. Comana s-a judecat cu datornicii în fața divanului — căci au apucat-o pe ea pentru acea datorie — iar domnia a hotărît ca mitropolitul și doi boieri să aleagă zestrea ei de averea soțului și ce rămîne să-și ia datornicii și să-și scoată datoriile (Arh. st. Buc., ep. Rîmnic, LVIII/7, orig. rom.). În mod clar, „legea țării” nu permitea ca cei ce dădeau bani cu împrumut să-și acopere datoria din averea soției datornicului, decît dacă ea însăși dorea acest lucru, cum s-a întîmplat în cazul soției lu Iane vistier, care a dat din zestrea ei pentru acoperirea datoriei soțului (*Doc. priv. ist. Rom.*, sec. XVII, B, vol. IV, p. 483).

⁶⁹ K. Marx. *op. cit.*, p. 571

CONTACTE DE ORDIN ȘTIINȚIFIC ȘI CULTURAL ÎN- TRE INTELECTUALITATEA ENGLEZĂ ȘI CĂRTURARI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN A DOUA JUMĂ- TATE A SECOLULUI AL XVII-LEA ȘI PRIMELE DECENII ALE CELUI DE-AL XVIII-LEA *

DE

PAUL CERNOVODEANU

Țările române au atras de timpuriu atenția îndepărtatei monarhii insulare britanice prin poziția lor geografică favorabilă la întretăierea marilor artere comerciale dintre centrul și sud-estul continentului, prin bogăția resurselor naturale și posibilitățile oferite de schimbul direct sau negoțul de tranzit, prin particularitatea originii etnice și a limbii de factură romanică și, în sfârșit, prin regimul de semiautonomie politică de care beneficiau în cadrul sistemului de dominație al Imperiului otoman.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele decenii ale celui de-al XVIII-lea, într-o epocă când raționalismul și științele exacte începeau să-și exercite influența binefăcătoare în apusul Europei, se poate constata o intensificare a contactelor stabilite de învățații din Anglia cu cărturarii din Orientul ortodox, caracterizate deopotrivă prin schimbul de informații științifice și răspîndirea tipăriturilor în limba engleză sau în traducere, de obicei în greacă și latină, ca și prin circulația de copii manuscrise după opere cu caracter laic sau religios.

În Țara Românească, receptarea valorilor culturii engleze a avut loc îndeosebi în condițiile stabilirii de legături personale între cărturari de vază cu reprezentanți ai vieții intelectuale din insulele britanice și într-o oarecare măsură și prin prezența în principatul muntean a unor tineri spudei din Orientul elenic ce urmaseră cursurile Colegiului grecesc din Oxford.

* Fragment rezumativ din teza de doctorat a subsemnatului, *Relațiile Angliei cu țările române, în cadrul politicii sale orientale din perioada 1660—1714*, București, 1969 (în ms.).

Cit despre Moldova — care în această perioadă ieșise din sfera intereselor economice și politice britanice —, asemenea gen de relații este aproape inexistent cu excepția contactelor stabilite cu lumea științifică engleză de doi mari învățați, Nicolae Milescu și Dimitrie Cantemir, dar în afara granițelor țării, la Constantinopol și în Rusia.

În 1692 teologul Benjamin Woodroffe a înființat la Gloucester Hall din Oxford un colegiu grecesc destinat tinerilor din Răsăritul ortodox dornici să-și adîncească cunoștințele în filozofie, matematică, științele naturale și teologie¹. Din numărul acestor cursanți plecați să studieze la Oxford în deceniul 1694—1705, trei merită să rețină atenția noastră, deoarece unul a fost trimis din București, iar ceilalți doi, la înapoiere, au stat cîtva timp și în reședința de scaun a Țării Românești. Toți au fost aduși în Anglia de lordul William Paget, fost ambasador la Constantinopol, prin grija eruditului capelan, clasicist și numismat Edmund Chishull, cunoscut pentru observațiile judicioase făcute asupra Țării Românești și Transilvaniei în jurnalul călătoriei sale din 1702². Primul dintre acești tineri, un medic macedo-român din Sibiu, angajat la curtea domnească a lui Brîncoveanu ca specialist în boli de ochi și al cărui nume s-a păstrat în forma sa latinizată Eustatius Placcicus³, a urmat cu deosebită râvnă cursurile de gramatică, medicină, logică și matematică ale Colegiului de la Gloucester Hall predate de profesorii Roger Bouchier și Edward Eden⁴, atrăgîndu-și mai cu seamă elogiile magistrului Thomas Hodgson de la Queen's College; acesta îl prezenta pe Placcicus într-o scrisoare adresată la 19 aprilie 1704 lordului Paget ca pe „un medic reputat în artele și științele ce le profesează”, avînd „multe cunoștințe” și renumele unui foarte bun lingvist, apreciat pentru pasiunea cu care studia neobosit în biblioteca publică, unde consulta tot felul de cărți; el și-a dobîndit totodată faimă prin tratamentele prescrise unor bolnavi cu afecțiuni oftalmologice, în rîndul cărora s-a nimerit a fi chiar Hodgson, foarte satisfăcut de îngrijirile acordate⁵. După ce și-a completat studiile în 1705 și la „Collegium Orientale”⁶, înființat pe lîngă Universitatea saxonică din Halle — renumit centru de difuzare a pietismului —, înzestratul medic bucureștean s-a înapoiat în Țara Românească, unde este amintit în 1714 continuîndu-și îndeletnicirile profesionale⁷; o listă de „bărbați răsăriteni procopsiți

¹ B. Foulkes, *Establishment of a Greek College at Oxford in the 17th Century*, în „The Union Review”, I (1863), p. 490—500, și E.D. Tappe, *The Greek College at Oxford 1699—1705*, în „Oxoniansia”, XIX (1954), p. 92—94, unde se dau toate amănuntele în legătură cu înființarea colegiului.

² Edmund Chishull, *Travels in Turkey and back to England*, London, 1747, p. 76—105.

³ E.D. Tappe, *Eustathius Placcicus, a physician at the Court of Brîncoveanu, studies at Oxford*, în „Revue des études roumaines”, Paris, III—IV (1955—1956), p. 221; N. Vătămanu, *Eustatius Placcicus, un medic oculist la București, în primii ani ai secolului al XVIII-lea*, în „Oftalmologia”, IX (1965), nr. 3, p. 254, și *De la începuturile medicinei românești*, București, 1966, p. 198.

⁴ E.D. Tappe, *The Greek College at Oxford...*, p. 98—99.

⁵ Idem, *Alumni of the Greek College at Oxford 1699—1705*, în „Notes and Queries”, March, 1955, p. 113—114.

⁶ Fr. Juntke, *Matrikel der Martin Luther Universität Halle-Wittenberg*, vol. I (1690—1730), Halle, 1690, p. 334.

⁷ Alexandru Helladius, *Status praesens Ecclesiae Graecae...* <Altdorf>, 1714, la *Indae autorum quorum in hoc opusculo mentio facta est se află trecut Eustachius Placcica, medicus, Bucaresti.*

întru acest veac" (adică al XVIII-lea), alcătuită în limba greacă și tradusă în românește de-abia în 1843, menționează și pe „Eustatie Plakida (!) din București, doctor, au voiajarisit prin Anglia pentru învățatură”⁸.

Al doilea student ce ne interesează, urmînd cursurile Colegiului grec din Oxford între 1703—1705⁹, a fost Alexandru Helladius, teolog și cărturar, autor al unei interesante istorii a stării bisericii grecești la începutul secolului al XVIII-lea și care, primit la București de Constantin vodă Brîncoveanu, admirat ca „Dominus meus longe Clementissimus”¹⁰, a lăsat în lucrarea mai sus amintită informații prețioase asupra organizării și programei analitice a Academiei domnești de la Sf. Sava¹¹.

În sfîrșit, „Theodorus Basilius ex Ponte Euxino”, călugărit la Athos, cursant la Gloucester Hall din Oxford între 1702—1703¹², apoi înmatriculat ca student în teologie la Universitatea din Halle în 1704¹³, a fost trimis în Țara Românească la începutul anului 1714 la recomandarea cunoscutului profesor August Hermann Francke, spre a fi „educator”, adică duhovnic și îndrumător spiritual întreținînd discuții asupra unor subiecte morale sau științifice, în casa doamnei Stanca, cea mai vîrstnică dintre fiicele lui Constantin Brîncoveanu¹⁴; totodată Basilius a conlucrat la București și cu renumitul medic și naturalist sibian Samuel Köleséri, chemat în acea vreme pentru unele studii la curtea domnului Țării Românești¹⁵.

Nu putem omite în fugitiva noastră trecere în revistă și un alt aspect, legat însă de stabilirea unor contacte științifice de ordin personal în această epocă între cîțiva cărturari din țările române și diferiți învățați din Anglia. Astfel orientalistul Thomas Smith (1638—1710), profesor de teologie, iar mai tîrziu rector al Colegiului Magdalenian din Oxford, slujind în calitate de capelan pe lângă ambasadorul Angliei la Constantinopol Sir Daniel Harvey în perioada 1668—1672¹⁶, a profitat spre sfîrșitul anului 1669 de prezența apreciatului cărturar moldovean Nicolae Milescu în capitala Imperiului otoman, spre a-l invita la ambasada britanică, unde spătarul a primit găzduire și apreciere. Drept recunoștință, Milescu a oferit lui Smith, într-un succint codice de 5 file, specimene de texte ecleziastice în limbile română, slavonă și greacă, necesare studiilor eruditului pastor, interesat deopotrivă în cunoașterea dogmelor bisericii Răsăritului

⁸ Meletie, *Istoria bisericească*, vol. IV, partea a 2-a, Iași, 1843, p. 67; N. Vătămanu, *Eustalius Placcicus...*, p. 256.

⁹ Helladius, *op. cit.*, p. 56, 192, 205, 248; E.D. Tappe, *Alumni...*, p. 112; N. Vătămanu, *De la începuturile medicinei românești*, p. 199.

¹⁰ Helladius, *op. cit.*, p. 11.

¹¹ *Ibidem*, p. 17, 60; Gh. Cronț, *Începuturile Academiei domnești din București*, în „Materiale de istorie și muzeografie” (Muz. de ist. a oraș. Buc.), IV, 1966, p. 22.

¹² E.D. Tappe, *Alumni...*, p. 113.

¹³ E. Winter, *Die Pflege der West- und Südslavischen Sprachen im Halle im 18 Jahrhundert*, Berlin, 1954, p. 104—105.

¹⁴ *Ibidem*, p. 149—151; N. Vătămanu, *De la începuturile medicinei românești*, p. 231—232.

¹⁵ E. Winter, *op. cit.*, p. 255—256 (scrisoare din 8 februarie 1714). Vezi și Sigismund Jákó, *Legăturile bibliofile și științifice cu Muntenia ale lui Samuel Köleséri*, în „Revista bibliotecilor”, XXII (1969), nr. 6, p. 374.

¹⁶ John Nichols, *Literary anecdotes of the eighteenth century...*, vol. I, London, 1812, p. 14; *Dictionary of National Biography*, vol. LIII, London, 1898, p. 131—132; Laetitia Turdeanu-Cartojan, *Une relation anglaise de Nicolas Milescu: Thomas Smith*, în „Revue des études roumaines”, Paris, II (1954), p. 147.

+

Η τῶν Μελωδῶν. καὶ Βραχῶν ἁγίων: ἅλις κ' ἴ
 Ἐπιφάνειος ἱγ. ἀνατολῆς ἐκδοῦν σου οἶον.
 — ρ. ο. ε. ρ. η. ς. ζ. ς. ρ. ζ. ἰ. η. ι. λ. μ.
 κ. ο. π. ρ. σ. τ. ϕ. ϕ. χ. ς. ἰ. ἰ. ἰ. ο. ρ. ρ.
 τ. υ. φ. τ. λ. κ. μ. ἰ. ἰ. ἰ. α. β. γ. δ. ε.
 ρ. ρ. —

Ἐπιφάνειος ἱγ. ἀνατολῆς ἐκδοῦν σου οἶον.
 + ἁγ. κων. βίβλ. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων.
 ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων.
 ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων.
 ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων.
 ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων.
 ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων.
 ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων.
 ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων.
 ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων.

Πρῶτος ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων.
 ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων.
 ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων.
 ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων.
 ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων. ἁγίων.

Prima filă a codicelui lexico-teologic compus la 1669 de spătarul N. Milescu pentru Thomas Smith.

și a caracterului romanic al limbii noastre ¹⁷. Filele autografe ale spătarului Milescu conțin „Alfabetul moldovenilor și al valahilor...” cu caractere chirilice și modul de pronunțare a literelor în grecește, apoi textul rugăciunii „Tatăl nostru” în românește și în transcriere adaptată fonetismului limbii eline; la urmă „Crezul” și alte două invocații religioase redată în aceeași formă trilingvă ¹⁸. Iar în încheierea acestei mici disertații lexico-teologice, precizarea în limba greacă că „s-au scris la Constantinopol în anul Mîntuirii 1669, în luna decembrie, de mîna mea, a lui Nicolae spătarul moldo-valahul, pentru bucuria și pomenirea prieteniei veșnice a preaițeleptului între preoți kir Thomas Smith, capelanul bisericii engleze din Constantinopol, în palatul prealesului ambasador al preaputernicului rege al <Marii> Britanii. Cititorilor ! Să fiți sănătoși” ¹⁹. Lămuririle date de spătarul Milescu au fost prețioase pentru orientalistul Smith, care le-a utilizat în lucrarea sa *De Graecae Ecclesiae hodierno Statu Epistola*, tipărită la Oxford în 1676 ²⁰, iar textul rugăciunii „Tatăl nostru” în românește a fost inserat — dar pe cale indirectă — în culegerea *Oratio Dominica...*, editată la Londra, în peste o sută de limbi, la 1700 ²¹.

Totodată redactorii *Bibliei* tipărite la București în 1688 au folosit traducerea *Vechiului Testament* alcătuită de Nicolae Milescu după ediția greacă a *Septuagintei* (Frankfurt, 1597), păstrată într-o formă revizuită de alți corectori anonimi; această versiune s-a păstrat într-un manuscris copiat pe la 1683—1686 de diaconul Dumitru din Cîmpulung pentru mitropolitul Ungrovlahiei, Teodosie din Veștem ²². Corectorii sus-amintitei tălmăciri a lui Milescu, neavînd la îndemînă textul ediției din 1597, au utilizat pentru colaționare un izvod „carele au fost tipărit la Englitera” (probabil versiunea *Septuagintei* tipărită în limba greacă de R. Daniel la Londra, în 1653, în 3 volume in-folio și reimprimată la Cambridge în 1665) ²³, contribuind prin efortul lor creator, demn de toată lauda, la realizarea celui dintîi text critic al scripturii din Țara Românească.

Un alt reprezentant de frunte al culturii românești, stolnicul Constantin Cantacuzino, a avut la rîndul său unele contacte de ordin științific cu oameni de cultură din Anglia. Astfel, după cum se știe, la plecarea lui pentru învățătură la Universitatea din Padova în ianuarie 1667, după ce a depus 300 de ughi în depozit la tezaurierul Companiei Levantului din

¹⁷ Acest succint compediu atașat unui manuscris în limba turcă, conținînd textul unui roman *De Suspiriis Cordis*, a fost dăruit de Thomas Smith bibliotecii Colegiului Magdalenian din Oxford la 1683, iar astăzi se păstrează în Biblioteca Bodleiană sub cota *Oriental* 481, f. 109—112, cf. L. Turdeanu-Carțoian, *op. cit.*, p. 116.

¹⁸ *Ibidem*, p. 149—151. Cf. și Gr. Nandriș, *Texte și glose românești în Biblioteca Bodleiană din Oxford*, în „Buletinul bibliotecii române”, Freiburg (R.F.G.), vol. I (1953), partea I, p. 55—56.

¹⁹ L. Turdeanu-Carțoian, *op. cit.*, p. 146.

²⁰ T. Smith, *op. cit.*, p. 93. Vezi de același autor și *Brevis et succincta narratio de vita, studiis, gestis et martyrio D. Cyrilli Lucarii, Patriarchae Constantinopolitani*, în *Miscellanea...* Londini, 1707, p. 19—20.

²¹ *Oratio Dominica plus Centum linguis, Versionibus, aut Characteribus reddita et expressa*, Londini, 1700, p. 45 (Bibl. Bathyanæum, Alba-Iulia, Hung. XII-51).

²² Bibl. Acad. R.S.R., filiala Cluj, ms. rom. 45.

²³ Amănunte la Virgil Cîndea, *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în „Limbă și literatură”, VII (1963), p. 37—38, 75—76, și Al. Dutu, *Primele contacte literare anglo-române*, în vol. *Explorări în istoria literaturii române*, București, 1969, p. 87.

Constantinopol, William Hedges, pentru a-i solicita la cerere²⁴, cărturarul muntean a primit recomandări din partea ambasadorului britanic în Imperiul otoman, lordul Heneage Winchelsea, către vărul său Sir John Finch, reprezentantul englez în marele ducat al Toscanei, spre a fi ajutat la nevoie²⁵. Din corespondența ulterioară a stolnicului cu lordul Paget și secretarul acestuia, Georg Philip Schreyer, din ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, aflăm că i s-au procurat de către diplomatul englez nu numai cărți și broșuri pentru bogata bibliotecă de la Mărgineni²⁶, dar și instrumente optice, „cannocchiali” și „occhiali”, destinate cercetărilor sale în domeniul geografiei și astronomiei²⁷; Constantin Cantacuzino a răspuns acestor atenții trimițând ambasadorului britanic gazete permise de la Viena și Venetia²⁸, precum și un plan al fortăreței de la Petrovaradin²⁹, însemnat centru strategic la Dunăre, viu disputat între armatele otomane și austriece aflate atunci în război. De asemenea, cu prilejul călătoriei lui William Paget la București în primăvara anului 1702, stolnicul a intrat în legătură și cu eruditul însoțitor al diplomatului englez, capelanul Edmund Chishull, căruia i-a dăruit numeroase tipărituri cu caracter religios ieșite de sub teascurile Mitropoliei din București și ale mănăstirii Snagov³⁰, precum și — aproape cu certitudine — un exemplar al prețioasei sale hărți a Țării Românești, editată la Padova în limba greacă la 1700³¹; cărturarul muntean a primit, la rindul lui, mai multe cărți cu subiect teologic oferite de clericul anglican³².

Schimbul fructuos de cărți și informații științifice pe cale epistolară îl constatăm a fi fost practicat și de învățatul domn al Țării Românești Nicolae Mavrocordat, cu William Wake, arhiepiscop de Canterbury (1716—1737); astfel, într-o scrisoare adresată patriarhului Hrisant Notara al Ierusalimului la 14 iulie 1723, amintitul domn preciza următoarele: „Avem și noi corespondență cu un arhiepiscop de Canterbury, anume William, care este unul din cei mai mari de acolo, și ne scriem unul altuia și ne-a trimis chiar și unele cărți și se vede, din multe semne, că este apro-

²⁴ Constantin Cantacuzino, *Opere* (ed. N. Iorga), București. 1901, p. 1; P. Cernovodeanu *Relațiile economice ale Angliei cu țările române în perioada 1660—1714*, în „Studii”, 21 (1968), nr. 2, p. 268, n. 47.

²⁵ E. D. Tappe, *An english contribution to the biography of Nicolae Milescu*, în „Revue des études roumaines”, Paris, I (1953), p. 157—159 (scrisori din 13 23 ianuarie și 20 30 ianuarie 1667).

²⁶ Scrisori ale lui Schreyer către Cantacuzino din 26 noiembrie 1696 și 7 septembrie 1697, ap. E. D. Tappe, *Documents concerning Rumania in the Paget papers*, în „The Slavonic and East European Review”, XXXIII (1954), nr. 80, p. 204.

²⁷ Schreyer către Cantacuzino (11 iulie 1696), cf. *ibidem*.

²⁸ Scrisoare Cantacuzino către Paget (18 august 1696), cf. *ibidem*, p. 203.

²⁹ Cantacuzino către Paget (8 decembrie 1694), cf. *ibidem*, p. 201. Pe aceeași linie, a schimbului de daruri, mai amintim că și Grigore I Ghica, domnul Țării Românești, a oferit ambasadorului englez Winchelsea 30 de monede vechi de argint pentru colecțiile sale numismatice, primind o scrisoare de mulțumire la 22 februarie 1663 (cf. E. D. Tappe, *An english contribution to the biography of... Milescu*, p. 159).

³⁰ E. Chishull, *Travels in Turkey...*, p. 80 și 88.

³¹ *ibidem*, p. 84; cf. C. C. Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Revista istorică română”, XIII (1943), nr. 1, p. 24.

³² Printre care *Il Cardinalismo di Santa Chiesa*, Parte terza, 1668, ce poartă chiar autograful lui Chishull (Bibl. Acad. R.S.R., I, 48 075), cf. C. Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român Constantin Cantacuzino*, p. 211, nr. 237.

piat ortodocșilor”³³; o altă scrisoare, nedată, expedită de înaltul prelat anglican lui Mavrocordat, confirma primirea a două manuscrise prețioase (un text al sf. Ioan Scărarul și cele 4 Evanghelii), precum și a lucrării domnului, *De Officiis*, tipărită în ediția latină de la Leipzig în 1722, apreciată de Wake ca o operă meritorie³⁴. Prezența în numărul destul de mare în biblioteca Mavrocordăților — cedată în parte mănăstirii Văcărești — a unor ediții de clasiци și de texte ale părinților bisericii tipărite în greacă și latină la Londra, Oxford și Cambridge³⁵ se datorează, în parte, credem și fructuosului schimb inițiat de Nicolae vodă cu arhiepiscopul de Canterbury.

Pe linia relațiilor științifice stabilite între cărturari din țările române și învățați englezi, mai dorim să evidențiem și raporturile naturalistului William Sherard (1659—1728), consulul britanic la Smirna (1703—1716), cu Iacob Pylarino (1659—1718), medic la curtea domnească din București a lui Șerban vodă Cantacuzino și Constantin Brincoveanu, între 1684—1687 și 1694—1708³⁶. Acest erudit grec din Chefalonia, cu o practică medicală de 16 ani în Țara Românească, fiind numit reprezentant diplomatic al Veneției la Smirna în 1708, a pus la curent pe omologul său englez cu cercetările pe care le-a înfăptuit în domeniul variolizării preventive³⁷, tehnică necunoscută pînă atunci lumii medicale occidentale, dar practică empirică în Orient și chiar în țările române³⁸. În urma interesului suscitāt în Anglia de această problemă (unde învățatul John Woodward publicase chiar un articol la 1714 în „Philosophical Transactions” pe baza indicațiilor primite de la medicul constantinopolitan Emanuel Timoni)³⁹, Pylarino, sfătuit de Sherard și la insistențele cunoscutului savant Hans

³³ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor* (ed. N. Iorga), vol. XIV₂, București, 1917, p. 886—887, nr. DCCCLIX.

³⁴ Jean Gouillard, *O scrisoare inedită a lui William Wake, arhiepiscop de Canterbury, către Nicolae Mavrocordat*, în „Revista istorică”, XXIX (1943), nr. 7 12, p. 232—233.

³⁵ Printre aceste cărți figurau poemele homerice editate de Joshua Barnes la Cambridge în 1711, colecția *Geographi minores* tipărită la Oxford în 3 volume între 1696—1712, fabulele lui Esop, operele lui Xenofon, Theocrit, Herodian, Marcus Aurelius, apărute în diferite ediții la Oxford și Londra între 1682 și 1707, operele lui C. Iulius Caesar tipărite sub îngrijirea clasicistului John Davies la Cambridge în 1705, istoria romană a lui Eutropius (ed. Oxford, 1703), lexiconul lui Suidas (ed. Cambridge, 1705), cronograful lui Ioan Malalas din Antiohia (ed. Oxford, 1691) ș.a., cf. *Catalogul bibliotecii lui Constantin Mavrocordat — București, 1725, iulie*, publicat de N. Iorga, *Pilda bunilor domni din trecut față de școala românească*, în „Analele Acad. Rom.”, seria a II-a, M.S.I. XXXVIII (1914—1915), p. 86, 90, 94, 98, 99, 101, 103, 109.

³⁶ Pentru biografia și activitatea lui Pylarino, vezi în special N. Vătămanu, *Iacob Pylarino, medic al curții domnești din București (1684—1687; 1694—1708)*, în vol. *Din istoria medicinei românești și universale*, București, 1962, p. 121—132, cu întreaga bibliografie a problemelor tratate.

³⁷ Idem, *Variolizarea preventivă în medicina populară și cultă. Opera lui Iacob Pylarino*, în „Studii și cercetări de inframicrobiologie”, XV (1964), nr. 2, p. 180. Despre Sherard, distins botanist ce a introdus catedra acestei discipline științifice la Oxford, colaborator al lui John Ray și pasionat pentru științele naturii și medicale, vezi Kurt Sprengel, *Histoire de la Médecine depuis son origine jusqu'au dix-neuvième siècle*, vol. V, Paris, 1815, p. 470, *Dictionary of National Biography*, vol. LII, p. 67, și revista „Nature”, Londra, 1959, vol. 183, nr. 4 653, p. 17—18 sub voce.

³⁸ N. Vătămanu, *Cel dintii tratat despre variolizare, opera unui fost medic al curții din București*, în „Igiena”, XI (1962), nr. 1, p. 72—73. Un document din 19 februarie 1713 relatează, de pildă, știrea că doamna lui Nicolae vodă Mavrocordat pusese să i se altoiască copiii, cf. Hurmuzaki, *Documente...*, XIV₁, p. 495, nr. DVIII.

³⁹ N. Vătămanu, *Variolizarea preventivă...*, p. 179—180.

Sloane, a tipărit la Veneția în 1715 un opuscul dedicat variolizării⁴⁰. Această lucrare, închinată „...eruditissimo Viro Wilhelmo Serhad (!), Dignissimo pro Inclyta Natione Britannica nunc Smyrnis Consuli &c” și retipărită în limba engleză la Boston în America colonială în 1721, apoi la Leyda în limba latină⁴¹, s-a bucurat de multă notorietate în medicina europeană, iar metoda fostului „doftor” al lui Brîncoveanu a precedat cu o jumătate de veac tehnica vaccinării antivariolice inițiate de Edward Jenner în 1796.

În sfârșit, pe un alt plan de preocupări, în domeniul științelor umane și istorice, nu putem face abstracție și de unele contacte inițiate și de cel mai ilustru reprezentant al științei și culturii românești de la începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir. În elaborarea valoroasei sale monografii *Historia incrementorum atque decrementorum Aulæ Othmanicæ*⁴², cărturarul moldovean a utilizat nu numai operele istoricilor englezi care l-au precedat, *The Generall Historie of the Turkes...* a lui Richard Knolles și *The Present State of the Ottoman Empire...* a lui Paul Rycaut, editate la Londra în 1603 și, respectiv, 1668 și traduse în germană, franceză și italiană⁴³, dar s-a folosit și de relațiile ce le avea în lumea diplomatică de la Constantinopol pentru a-și întregi lucrarea cu numeroase și prețioase informații de istorie politică contemporană lui, cunoscînd și pe lordul Paget, unul din mediatorii păcii de la Karlowitz, a cărui personalitate o evocă cu multă înțelegere⁴⁴. În afară de aceasta este îndeobște cunoscut faptul că amintita lucrare a fost pusă pentru prima oară în circulație în lumea științifică europeană datorită traducerii engleze a vicarului de Great Waltham (Essex), abatele Nicholas Tindal, tipărită la Londra în 1734—1735⁴⁵.

Pe de altă parte mai găsim interesant să adăugăm amănuntul că eruditul domn al Moldovei în activitatea desfășurată în Rusia, prin legăturile științifice pe care le-a întreținut cu cercurile pietiste de la Halle, mijlocite de secretarul său macedonean „Anastasius Michael Nausius”, fost cursant al „Colegiului oriental” de pe lângă amintita universitate⁴⁶, a luat cunoștință în 1714 de preocupările în domeniul filologiei slave ale lingvistului Cotton Mather (1663—1728), teolog din Noua Anglie și preot

⁴⁰ *Nova et tuta varioles excitandi per Transplantationem Methodus; Nuper inventa & in usum tracta...*, Venetiis, 1715, ap. N. Vătămanu, *Cet dintii tratat...*, p. 69. Analiza pe larg a conținutului acestei lucrări, *ibidem*, p. 69—72, și *Variolizarea preventivă...*, p. 184—191, unde este reprodușă chiar introducerea tratatului în traducere românească.

⁴¹ *Ibidem*, p. 183. Titlul în engleză al lucrării era: *Some account of what is said of inoculating a transplanting the smallpox... with some remarks...*, Boston, 1721, ap. E. Ie-grand, *Bibliographie ionienne*, Paris, 1910, nr. 295.

⁴² Academia R.S.R., ms. latin, text (nr. 74) și note (nr. 75).

⁴³ Cf. și M. Guboglu, *Dimitrie Cantemir și istoria Imperiului otoman*, în „Studii și articole de istorie”, II (1957), p. 183 și 199.

⁴⁴ Ms. latin 75, f. 420; în trad. rom. la Iosif Hodoș, *Istoria Imperiului otoman*, în *Opere*, vol. III-IV, București, 1876, p. 650, n. 13.

⁴⁵ *The History of the Growth and Decay of the Othman Empire*, London, 1734—1735, 4 + XV + 460 p. Amănunte la M. Guboglu, *op. cit.*, p. 187, și la P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, București, 1958, p. 170—171.

⁴⁶ E. Winter, *Halle als ausgangspunkt der Deutschen Russlandkunde im 18 Jahrhundert*, Berlin, 1953, p. 85—86, 141, 193, 246.

la Boston Massachusetts în America colonială⁴⁷; învățatului din îndepărtatele „Indii Occidentale” i s-au transmis și unele informații căpătate de profesorul August Hermann Francke din Halle de la secretarul domnesc Nausius⁴⁸.

Așadar, privită sub un aspect global problema schimburilor culturale la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea între cărturarii din țările române — aflate încă sub dominația străină și a regimului relațiilor de producție feudală și intelectualitatea din Anglia — cu o burghezie puternică, pășind spre orînduirea capitalistă —, oricît de modest volum au avut și fără a influența în mod determinant sectoare vitale ale vieții intelectuale, ele nu dovedesc mai puțin faptul că lumea cărturarilor din Țara Românească și Moldova, cu toate adversitățile generate de particularismul situației principatelor, nu s-a dezvoltat într-o izolare sterilă, ci a știut să participe la circulația valorilor spirituale universale.

⁴⁷ A funcționat ca „minister” al bisericii anglicane din Boston între 1684—1728; printre operele sale lingvistice, cea mai însemnată este *Magnalia Christi Americana*, tipărită în acest oraș, la 1702, cf. *Dictionary of National Biography*, vol. XXXVII, p. 28, și Barrett Wendell, *Collon Mather: The Puritan Priest*, New York, 1963, 248 p.

⁴⁸ Scrisoarea teologului pietist Peter Müller adresată din Moscova la 1 decembrie 1715 profesorului A. H. Francke din Halle, la E. Winter, *op. cit.*, p. 349—350, nr. 1; cf. și idem, *Die Pflege der West- und Südslavischen Sprachen im Halle...*, p. 150.

MONOPOLURILE FEUDALE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL AL XVIII-lea ÎN RAPORT CU INSTITUȚIILE SIMILARE DIN EUROPA

DE

S. COLUMBEANU

Problema monopolurilor feudale nu este nouă în istoriografia noastră. Ea a preocupat încă de acum câteva decenii pe istorici care au întreprins cercetări asupra instituțiilor noastre medievale. Ceea ce a interesat îndeosebi a fost originea acestor monopoluri și existența lor ca atare în cadrul domeniului feudal. Mai rămăsese însă de lămurit ponderea acestor monopoluri în economia domeniială, problemă pe care încearcă s-o rezolve istoriografia noastră mai nouă.

La începutul secolului nostru Ion Bogdan și Radu Rosetti afirmau că cele mai vechi monopoluri feudale românești erau dreptul cnezilor de a ține cîrciumă și moară în satele de sub jurisdicția lor¹. Monopolurile erau strîns legate de dreptul de judecată al cnezilor, drept care constituia un privilegiu de imunitate. În ce privește originea acestor instituții — drept de judecată cnezial și monopoluri —, Ion Bogdan era de părere că aici se poate vorbi de „un obicei ce se întîlnește peste tot în Germania în evul mediu și care la români poate să nu fie mai vechi de secolul al XIII-lea, cînd pare să se fi introdus în Ungaria din Germania”². Un punct de vedere asemănător privind legătura dintre instituțiile feudale românești și structurile feudale europene îl are și R. Rosetti, cînd compară „stăpînirea” pămîntului din Moldova secolului al XIV-lea cu ceea ce francezii numeau *seigneurie*, iar nemții *Herrschaft*³. Mai tîrziu, cînd cnezii dispar, drepturile lor vor fi preluate de către boierii, stăpîni de moșii. La rîndul său, N. Iorga, în cunoscutul său studiu *Constatări istorice privitoare la viața agrară a românilor*⁴, va sublinia că instituțiile feudale de la noi s-au format în

¹ I. Bogdan, *Despre cnezii români*, București, 1903, p. 20 (Extras); R. Rosetti, *Despre originea și transformările clasei stăpînitoare din Moldova*, București, 1906, p. 7 (Extras); *Pămîntul, sîtenii și stăpînii în Moldova*, tom. I, București, 1907, p. 57, 113.

² I. Bogdan, *op. cit.*, p. 21.

³ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 33—34.

⁴ București, 1908.

parte prin dezvoltarea unor vechi instituții locale, legate de „vechiul obicei românesc”, și în parte datorită influențelor străine, venite de la sud de Dunăre și din Apus⁵. Referitor la monopolurile feudale, care luaseră o dezvoltare atât de mare în secolul al XVIII-lea, marele istoric scria: „Ca în cele mai vechi timpuri, stăpînul avea dreptul regal de a ține moara și cîrciuma, drept mai rar la început, cînd cîrciumile erau foarte puține, iar în locul grîului sau porumbului cărat la moară, se consuma adesea cel măcinat în casă”⁶.

Meritul însă de a fi dat primul mare tablou al monopolurilor feudale românești aparține fără îndoială unui cercetător, foarte adesea uitat, A. V. Gîdei. Într-o remarcabilă lucrare publicată încă în 1904, A. V. Gîdei, folosind o vastă documentare de istorie agrară, deja existentă la acea epocă, a analizat toate principalele forme ale monopolurilor feudale deținute de stăpînii de moșii români: monopolul băuturilor; monopolul morilor; monopolul comerțului cu amănuntul; dreptul de a ține tîrguri pe moșii; regimul podurilor⁷. În cartea lui Gîdei se poate observa că aceste monopoluri au avut maxima lor dezvoltare în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Problema monopolurilor feudale din țările române a fost ridicată și într-un articol din 1933 al istoricului francez M. Emerit. Acesta era de părere că „n-au existat în România, în perioada dreptului cutumiar, monopoluri feudale”⁸. Iar mai departe, referindu-se la monopolul băuturilor, care apare așa de des în documentele secolului al XVIII-lea, Emerit opinază că înscrierea solemnă în hrisoave și legiuiri a acestui monopol nu s-ar fi făcut dacă era vorba de un drept incontestabil⁹. Doisprezece ani după apariția articolului lui M. Emerit, V. Costăchel reia problema, publicînd un studiu asupra monopolului morilor¹⁰, urmat la scurt interval de un altul, în care se arată că monopolurile feudale decurgeau din drepturile de imunitate ai căror beneficiari erau stăpînii de moșii¹¹.

Existența monopolurilor feudale în țările române este relevată și în unele din lucrările recente ale istoriografiei noastre, atât în sinteze care cuprind și probleme de istorie agrară¹², cît și în studii monografice consacrate în mod special raporturilor agrare.

⁵ N. Iorga, *Constatări...*, p. 14—16 și 18—19; vezi *Développement de la question rurale en Roumanie*, Iassy, 1917, p. 12.

⁶ N. Iorga, *Constatări...*, p. 37 și 43.

⁷ A. V. Gîdei, *Contribuțiuni pentru istoria socială a țăranimii noastre și pentru istoria raporturilor economice dintre țărani și proprietari, pînă la 1864*, București, 1904.

⁸ M. Emerit, *La question des monopoles seigneuriaux dans l'ancienne Roumanie*, în „Mélanges offerts à N. Iorga”, Paris, J. Gamber, 1933, p. 3, n. 8.

⁹ M. Emerit, *op. cit.*, p. 249.

¹⁰ V. Costăchel, *Le monopole du moulin en Moldavie aux XV-e et XVI-e siècles*, în „Revue du sud-est européen”, XXII (1945), p. 171—183.

¹¹ Idem, *Les immunités dans les principautés roumaines aux XIV-e et XV-e siècles*. București, 1947, p. 88.

¹² V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova* (sec. XIV-XVII), București, Edit. științifică, 1957, p. 263—265, 307; H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devătmășe românești*, vol. III, București, Edit. Acad., 1965, p. 294, 298, 300; *Istoria României*, vol. II, p. 313—316, 830; vol. III, p. 636—638; Ș. Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. III, p. 233—321; Fl. Constantin, *Situația clăcașilor din Țara Românească în perioada 1746—1774*, în „Studii”, XII (1959), nr. 3, p. 71—109; A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV, p. 307—390.

Articolul de față va căuta, așadar, ca, pe baza documentelor cunoscute și a celor inedite, să înfățișeze unele aspecte din punctul de vedere al ponderii monopolurilor feudale în economia domeniială, problemă pusă — așa cum am arătat mai sus — de cercetările noastre mai noi de istorie agrară. Apoi vom încerca să facem unele scurte comparații — în măsura îngăduită de informația avută la dispoziție — între monopolurile senioriale românești și monopolurile senioriale europene, atât din apusul, cât și din centrul și răsăritul continentului nostru.

Principalele izvoare pe care ne vom întemeia expunerea noastră sînt : condica de socoteli a mănăstirilor din Țara Românească din anii 1730—1741¹³ care a mai fost analizată într-un scurt articol¹⁴ — și condicile moșiiilor mitropoliei din anii 1744—1792¹⁵. Sînt de altfel singurele izvoare — după cunoștința noastră — din secolul al XVIII-lea, excepțînd cîteva foarte răzlețe semi de moșii boierești, care conțin date asupra economiei domeniului feudal. Menționăm aici că marile studii de economie rurală medievală, publicate în străinătate, și-au întemeiat concluziile tot pe datele din registrele domeniilor bisericești. Este de altfel cunoscut că în evul mediu biserica a fost mult timp singura instituție care și-a administrat în mod organizat bunurile. De aici și numeroasele registre de socoteli rămase pînă în zilele noastre.

Pentru prima jumătate a secolului al XVIII-lea, ponderea monopolurilor feudale în cadrul economiei domeniiale apare în datele statistice generale pe care le-am obținut în urma prelucrării listelor de venituri din condica de socoteli a mănăstirilor. Astfel, în anul 1739, 43 de mănăstiri, posedînd 454 de moșii, 167 de vii, 106 mori și 34 de munți, au realizat următoarele venituri, luate în ordine descrescătoare : 25 000 taleri din vînzarea vinului și a rachiului ; 8 200 taleri din vînzarea animalelor și a produselor lor ; 3 100 taleri din perceperea unor impozite și vămi ; 2 700 taleri din vînzarea cerealelor și a făinii ; 1 500 taleri chiria prăvăliilor ; 1 400 taleri din vînzarea mierii și a cerii de albine ; 1 400 taleri venituri nespecificate de pe moșii ; 430 taleri de la bălți ; 34 taleri chiria „odăilor” (locuri de adăpostit animalele) ; 300 taleri de la mori ; 270 taleri suhaturi (taxe de pășunat) ; 250 taleri din vînzarea dijmei finului ; 110 taleri de la pive și alte venituri mai mici de 100 taleri de la fructe, ghindă, zalhana, pod etc.¹⁶. Pentru anul 1740 au fost posibile totalizări de venituri la un număr mai mare de mănăstiri : 53, care stăpîneau 501 moșii, 186 de vii, 115 mori și 37 de munți. Acestea au realizat următoarele venituri : 23 500 taleri din vînzarea băuturilor ; 5 200 taleri din vînzarea animalelor și a produselor lor ; 4 500 taleri din vînzarea cerealelor și a făinii ; 1 800 taleri din impozite și vămi ; tot 1 800 taleri chiria prăvăliilor ; 1 600 taleri de la albinărit ; 1 200 taleri venituri nespecificate de moșii ; 700 taleri de la bălți ; 670 taleri de la mori ; 450 taleri după suhaturi ; tot 450 taleri după

¹³ Arh. st. Buc., ms. 377 ; titlul complet : *Condica de documente a mănăstirilor din Țara Românească. Socotelile tuturor mănăstirilor din țară din anii 1730—1741.*

¹⁴ S. Columbeanu, *Date privitoare la economia agrară din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Studii”, XV (1962), nr. 1, p. 111—134.

¹⁵ Bibl. Acad., ms. 616, 617, 618, 620, 621.

¹⁶ S. Columbeanu, *l. cit.*, p. 129.

poame, 400 taleri vânzarea dijmei finului ; 180 taleri vânzarea finului de pe rezerva feudală ; 150 taleri vânzarea lemnului din pădure ; 130 taleri după pive ; 100 taleri chiria caselor și venituri sub 100 taleri de la pod, după tufă și frunze (taxe de pășunat), după zalhana etc.¹⁷.

Constatăm deci că cele mai mari venituri erau cele rezultate din vânzarea băuturilor, depășind cu mult nu numai veniturile legate de sectorul creșterii animale, ci și veniturile de pe urma cerealelor. Pe baza acestor date se poate conchide deci că în prima jumătate a secolului al XVIII-lea sursa principală de venituri a domeniului feudal din Țara Românească era monopolul feudal al vânzării băuturilor, îndeosebi a vinului. Pe lângă monopolul băuturilor, observăm însă și existența altor monopoluri feudale aducătoare de venituri : morile, pivele, podurile. De acestea însă ne vom ocupa mai târziu.

Situația veniturilor domeniului feudal — din punctul de vedere al principalelor surse de unde proveneau aceste venituri — se va menține neschimbată și în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Monopolul băuturilor continua și în această perioadă să fie cel mai important izvor de venituri al domeniului. Condicile moșilor mitropoliei ilustrează în mod cit se poate de concludent acest fapt. Iată câteva exemple. La grupul de moșii Tobolea (Ilfov), compus dintr-un număr de moșii variind între 10 și 17, am obținut pentru anii 1772—1792, conform datelor din condicile mitropoliei, următoarele totalizări pe categorii de venituri : 7 998 taleri la băuturi ; 94 taleri la vânzare de animale ; 252 taleri la dijma finului ; 671 taleri la taxe de pășunat, la chirii pentru locurile de adăpostire a animalelor și la cășării ; 148 taleri la vânzarea cerealelor ; 41 taleri venitul morii ; 18 taleri la plante textile ; 97 taleri de la albinărit ; 318 taleri la taxe de pescuit ; 525 taleri la taxe de pod ; 84 taleri de la lemne ; 1 129 taleri clacă în bani ; 677 taleri din impozite (vinăriciu) concesdate mitropoliei¹⁸. Tot în județul Ilfov, la grupul de moșii Gherghița — Borusul (4—6 moșii), am calculat pentru perioada 1776—1790, tot conform datelor din condicile mitropoliei, următoarele venituri : 5 029 taleri la băuturi ; 79 taleri la vânzarea animalelor ; 104 taleri la dijma finului ; 274 taleri la taxe de pășunat, chirii pentru locurile de adăpostire a animalelor și cășării ; 389 taleri venitul morii ; 165 taleri de la pădure ; 58 taleri de la fructe ; 60 taleri de la albinărit ; 120 taleri taxe de pod ; 284 taleri taxe de târg percepute de la Gherghița ; 108 taleri de la scaune de carne ; 522 taleri claca în bani ; 54 taleri de la birul țiganilor¹⁹. O situație asemănătoare a veniturilor, ca importanță și repartiție, întâlnim și la grupul de moșii Pătroaia—Vlașca (5—9 moșii), anii 1771—1790 : 5 295 taleri la băuturi ; 117 taleri de la vânzarea animalelor ; 531 taleri la dijma finului ; 527 taleri taxe de pășunat ; 534 taleri vânzarea cerealelor ; 79 taleri venitul morii ; 111 taleri de la fructe ; 35 taleri de la pădure ; 280 taleri taxe târg ; 603 taleri claca în bani ; 400 taleri de la arenzi²⁰.

¹⁷ S. Columbeanu, *l. cit.*, p. 129.

¹⁸ Bibl. Acad., ms. 618, f. 20v—23v, 28, 48—49v, 63—63v, 79—82 ; ms. 620, f. 1—1v, 3—11v, 14—14v, 16. 25—25v, 129—129v, 131—131v, 133v.

¹⁹ Ibidem, ms. 618, f. 55, 59v—60, 71—72, 127 ; ms. 620, f. 17—23v, 33 ; ms. 621, f. 31.

²⁰ Bibl. Acad., ms. 618, f. 4—8, 52—53v, 64v—67, 91—91v ; ms. 620, f. 43—47v, 50v, 52—57.

Desigur, departe de noi pretenția de a considera cifrele de mai sus ca avînd o valoare absolută. În primul rînd observăm că grupurile de moșii prezentate de noi nu au un număr fix de moșii pe o perioadă de timp determinată; foarte adesea acest număr variază de la an la an. Apoi la unele categorii de venituri avem hiatusuri pe 4—5—6 ani, care pot fi datorate fie absenței acestor venituri în anii respectivi, fie omisiunii pur și simplu a epistatului sau ispravnicului grupului de moșii de a le înregistra. Am ales totuși această metodă a totalizărilor — efectuate conform datelor înregistrate în listele de venituri — deoarece am considerat că îndeosebi ea ne poate oferi o imagine cît de cît mai apropiată de realitățile timpului, a direcțiilor în care se orienta economia domeniială.

De altfel, orientarea economiei domeniiale în direcția monopolurilor feudale, și cu precădere în direcția monopolului vînzării băuturilor, reiese cu prisosință și din culegerea de documente, recent publicată, privind relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea²¹. Alături de clacă și dijmă, cel mai des menționat este monopolul băuturilor. Atragem atenția cu acest prilej că o serie de semi de moșii boierești din Moldova și Țara Românească, analizate într-un recent studiu, atestă că și în primele decenii ale secolului al XIX-lea sursa principală de venit a domeniului continua să fie tot monopolul feudal al vînzării băuturilor²².

Datele statistice prezentate mai înainte ne-au indicat, alături de veniturile rezultate din monopolul băuturilor, și o serie de venituri provenind de pe urma altor monopoluri, ca cel al morilor, al pivelor și dîrsteilor, al podurilor, al tîrgurilor, al pescuitului. În unele cazuri, și aceste monopoluri aduceau beneficii mai mari decît celelalte sectoare ale domeniului feudal.

De exemplu în anii 1738—1740 morile mănăstirii Cîmpulung aduceau 230 chile de porumb, sub formă de uium, față de cele numai 165 chile de porumb de pe rezervă și din dijmă²³. În anii 1781—1792 moara de la Epurești (Vlașca) furniza stăpînului cantități de cereale mai mari de 4—6 ori decît cantitățile recoltate de pe moșie²⁴. La fel se întîmpla și cu moara de la Cucuieti (Ilfov) în anii 1773—1792²⁵. De asemenea la moșia Flești (Argeș) în anii 1772—1775 vînzarea uiumului a adus 657 taleri, în vreme ce celelalte categorii de venituri însumau doar 350 taleri²⁶. Ne explicăm astfel de ce un document al timpului specifica: „A face moară pe vadul ce se va găsi și a o stăpîni este cea mai întîi dicheomă a stăpînirii pămîntului și a ohăbniceii”²⁷.

Alt monopol era cel al comerțului cu amănuntul, care constituia o sursă de venituri prin taxele percepute de către stăpîni pentru tîrgurile care se țineau pe moșiile lor. Aceste taxe, denumite „paraua de loc”²⁸,

²¹ Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, Țara Românească, Edit. Acad., 1961.

²² S. Columbeanu, *Economia domeniului feudal din Moldova și Țara Românească la începutul secolului al XIX-lea (1800—1830)*, în „Studii”, XVIII (1965), nr. 2, p. 335—345.

²³ Arh. st. Buc., ms. 377, f. 306v—308.

²⁴ Bibl. Acad., ms. 618, f. 93v; ms. 620, f. 79, 86—87, 464.

²⁵ *Ibidem*, ms. 618, f. 20—21v, 48, 80; ms. 620, f. 131.

²⁶ *Ibidem*, ms. 618, f. 12, 46.

²⁷ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XII, p. 436.

²⁸ Bibl. Acad., ms. 618, f. 55, 59, 71—72.

erau considerate în mod normal ca „un drept” al moșiei²⁹. Băcăniile și scaunele de carne constituiau, la rîndul lor, tot forme ale monopolului comerțului cu amănuntul. În 1790, de exemplu, venitul scaunului de carne de pe moșia Loloiasca (Saac) era evaluat la 60 taleri³⁰.

Un monopol care aducea venituri destul de importante era și monopolul podurilor. De pildă în anii 1781—1786 taxele percepute la podul de pe moșia Dărăști (Vlașca) erau niai mari decît veniturile întregului grup de 4 moșii din care făceau parte și Dărăștii³¹. Între anii 1776—1790 podul de peste Argeș aflat pe moșia Tămășasca (Vlașca) aducea beneficii, mergînd pînă la 120 taleri anual³².

În sfîrșit, în afara veniturilor provenind din monopoluri, semile de moșii, înfățișate mai înainte, înregistrează și o serie de taxe pentru locurile de pășunat, pentru închirierea locurilor de adăpostire a animalelor, pentru stupi, pentru accesul la pădure, pentru plata clăcii neprestată în muncă. Se poate spune că atît monopolurile feudale, cît și taxele derivă din puternica dominație exercitată de stăpîinii de moșii asupra țăranilor șezători pe domeniile lor. De altfel se poate foarte lesne observa din listele de venituri că unele monopoluri feudale propriu-zise și taxele se interferează, monopoluri ca cel al podului sau al comerțului cu amănuntul concretizîndu-se tot prin taxe plătite de țărani. Legile timpului, Pravilniceasca condică (1780) și apoi Legiuirea Caragea (1818), au consacrat în formulări cit se poate de precise caracterul de generalitate atît al monopolurilor feudale, cît și al numeroaselor taxe plătite de țărani stăpînilor de moșii.

Se pune întrebarea de ce această generalizare a monopolurilor feudale și a taxelor către stăpîinii de moșii, în secolul al XVIII-lea, fenomen oglîndit atît de pregnant și în textele legiuirilor amintite mai sus?

Considerăm că întrebarea în chestiune ar comporta două răspunsuri : unul a fost deja enunțat în lucrări privind raporturile agrare, iar pe al doilea ne îngăduim a-l formula ca pe o ipoteză de lucru pentru viitoare cercetări.

În ce privește primul răspuns, s-a arătat că accentul pus — în secolul al XVIII-lea — de stăpîinii de moșii pe monopolurile feudale și pe taxele plătite de țărani se explică prin împrejurările istorice defavorabile din acest secol, prelungite și în primele decenii ale celui următor. Aceste împrejurări erau : dominația economică și politică otomană și situația de instabilitate creată de numeroasele războaie și invazii — unele din ele chiar în plină pace — la care erau supuse teritoriul și populația țărilor române. În asemenea condiții stăpîinii de moșii nu s-au arătat interesați să treacă la organizarea unei agriculturi în stil mare, care cerea timp, bani și pricepere³³. Ei și-au îndreptat atenția spre acele sectoare ale domeniului — monopoluri și diferite surse de venit ce puteau fi supuse taxării — deoarece acestea asigurau beneficiile cele mai rapide și mai sigure. În plus, trebuie spus că extinderea considerabilă a monopolului băuturilor s-a

²⁹ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, p. 471.

³⁰ Bibl. Acad., ms. 620, f. 33.

³¹ Ibidem, ms. 618, f. 93v și ms. 620, f. 86—88.

³² Ibidem, f. 48, 79—81v; ms. 620, f. 1, 3, 9v, 131.

³³ A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism...*, p. 352—353; *Istoria României*, vol. III, p. 639.

datorat și faptului că atât vinul, cât și rachiul nu erau supuse monopolului economic otoman, ca cerealele și unele din produsele animale³⁴.

În legătură cu al doilea răspuns la problema ridicată mai sus ne permitem a-l formula — așa cum am arătat — ca pe o ipoteză de lucru. În acest sens emitem părerea că larga aplicare a sistemului monopolurilor feudale și a taxelor bănești la care erau supuși țărani în secolul al XVIII-lea ar putea fi privită și ca o reacție a boierimii față de încercările domniei de a reforma sistemul fiscal, sistem de pe urma căruia boierimea obținea mari venituri, atât pe cale legală, cât mai ales ilegală. Ne găsim de altfel într-o perioadă de permanentă luptă dusă de boierime împotriva domniei pentru supremația în stat, luptă care a avut consecințele ei și pe planul organizării economiei domeniiale³⁵. În legătură cu lupta boierimii pentru avantaje cât mai mari în stat, amintim cunoscutul memoriu adresat în 1790 de divanul muntean prințului de Coburg. După ce arată că „cei vechi domni . . . le-au hărăzit sate întregi de robi, cari se numeau vecini și rumâni” și că „cei după urmă domni . . . i-au lipsit de acest mare privilegiu”, membrii divanului expun cu foarte mare claritate principala revendicare a boierimii: „cerem de la Înălțimea Ta, ca să ne înnoești cel mai vechi privilegiu, spre a ne da sate întregi, precum am avut de la cei vechi domni”³⁶.

În acest sens, încercările de reformă începute încă din timpul domniei lui Brîncoveanu și continuate mai bine de un secol, pînă în vremea lui Ion Caragea, au avut ca scop, în ceea ce privește clasa boierească, nu desființarea privilegiilor ei fiscale, ci doar o îngrădire a acestora și a abuzurilor legate de ele. Este cunoscut că rezultatele încercărilor de reformă fiscală au fost foarte slabe, de unde și frecvența lor repetare. Cu toate acestea, boierimea nu s-a mulțumit numai cu subminarea acestor încercări de reformă, ci a căutat să ia și alte contramăsuri³⁷.

Contramăsuri suplimentare deci par a fi fost extinderea monopolurilor feudale și instituirea unui număr cât mai mare de taxe pe domenii, taxe ce pot fi privite ca un adevărat sistem fiscal privat, care se aplica paralel cu cel al statului. Aceasta cu atât mai mult cu cât monopolurile și taxele constituiau unele din elementele caracteristice ale economiei domeniiale. Boierimii nu-i rămînea decît să le extindă.

Existența monopolurilor feudale în țările române, în secolul al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea nu constituia, desigur, o excepție în Europa acelor vremuri, dominată de la apus la răsărit de puternice și numeroase instituții medievale.

³⁴ S. Columbeanu, *Economia domeniului feudal* . . . , p. 350—351.

³⁵ În legătură cu marile probleme — am putea spune decisive pentru întreaga viață a țării în perioada 1700—1830 — puse de sistemul fiscal, precum și cu preocuparea permanentă și dominantă a domniei și boierimii față de fiscalitate, vezi Ș. Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare* . . . , p. 247—266; A. Oțetea, *op. cit.*, p. 355; S. Columbeanu, *Caracterul exploatații feudale a țărănimii în deceniile anterioare răscoalei lui Tudor Vladimirescu*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 3, p. 580—586; idem, *Economia domeniului feudal* . . . , p. 349; *Istoria României*, vol. III, p. 586—587, 701—713, 855—856.

³⁶ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. III, p. 339—340.

³⁷ *Ibidem*. Problema reformei fiscale a fost din nou pusă și amplu analizată de Ș. Papacostea, în studiul *Regimul austriac în Ollenia*. Ipoteza formulată în text ne-a fost sugerată de altfel tocmai de lectura manuscrisului, pe care Ș. Papacostea ni l-a pus la dispoziție.

G. Lefebvre, în vastul său studiu asupra situației țărănimii franceze în timpul revoluției³⁸ — singurul de altfel pînă acum în acest domeniu de cercetare —, arată că pînă în anul 1790 au continuat să existe: drepturi senioriale asupra băuturilor, care erau adevărate impozite percepute pentru orice băutură intrată pe domeniu; taxe la trecerea podurilor și în unele puncte ale drumurilor care străbăteau domeniul; așa-numite *droits de marché*, percepute asupra tuturor tranzacțiilor comerciale încheiate pe domeniu. În unele regiuni un rol deosebit de important îl avea banalitatea morii. La Marez în Cambrésis, de exemplu, moara banală aducea ea singură mai mult decît toate rentele funciare la un loc³⁹.

În numeroasele state din Germania, în monarhia habsburgică și în Prusia monopolurile senioriale vor continua să existe în tot secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui de-al XIX-lea, fiind desființate numai după revoluția de la 1848⁴⁰. Astfel seniorul deținea monopolul fabricării berii, al distilării rachiului, al vînzării băuturilor și în general al întregului comerț de pe domeniu. El silea pe țărani săi să cumpere de la prăvăliile sale tot ce le era necesar pentru muncile agricole (semințe, unelte, animale). În afară de acestea, el mai exercita și justiția, atît în materie civilă, cît și în materie penală, fapt care accentua și mai mult dominația seniorială asupra țărănimii. De menționat totuși că, în unele state germane ocupate de trupele lui Napoleon, banalitățile, taxele pe tranzacțiile comerciale și clăcile vor fi abolite, în mod temporar, prin decretul imperial din 13 septembrie 1811.

Deosebit de puternic și extins s-a dovedit regimul seniorial din Rusia. Într-o lucrare publicată în 1910, Pavlov-Silvanschi ajungea la concluzia că „boierinatul rusesc este, fără îndoială, aceeași instituție ca și senioria apuseană. Este aceeași instituție în ceea ce privește două caracteristici fundamentale ale sale, cea politică și cea economică, prezentînd o strînsă imbinare a marelui domeniu: 1) cu puterea de stat; 2) cu mică gospodărie țărănească”⁴¹. La rîndul său, B. D. Grekov arată că, prin diferitele privilegii cu care boierul rus fusese investit de puterea de stat, el devenise „domn” în stăpînirile sale, periculos pentru autoritatea țarului⁴². În secolul al XVIII-lea, regimul seniorial rus va cunoaște o pronunțată accentuare, datorită legiurilor lui Petru I, care, în 1714, consolidează dreptul de stăpînire al boierilor asupra *pomestiilor*⁴³. În acest sens, monopolurile senioriale (băuturi, morărit, pescuit etc.) sporesc în mod considerabil⁴⁴. Astfel, venind în întîmpinarea intereselor nobililor, înpărăteasa

³⁸ G. Lefebvre, *Les paysans du Nord pendant la révolution française*, Lille, 1924.

³⁹ *Ibidem*, p. 131—132.

⁴⁰ Vezi, în privința monopolurilor senioriale pe plan european, studiul de istorie agrară comparată al lui Henri Sée, *Esquisse d'une histoire du régime agraire en Europe aux XVIII-e et XIX-e siècles*, Paris, 1921, p. 27, 160—162, 211—229.

⁴¹ P. N. Pavlov-Silvanschi, *Feudalismul în Rusia în vremea udelurilor*, Petersburg, 1910, p. 177—178 (citat de B. D. Grekov, în *Țăranii în Rusia* (trad. din l. rusă), București, Edit. Acad., 1952, p. 517).

⁴² B. D. Grekov, *op. cit.*, p. 519.

⁴³ *Ibidem*, p. 903 și 934; vezi și H. Sée, *op. cit.*, p. 178.

⁴⁴ Vezi în această privință numeroasele documente din culegerea *Материалы по истории крестьянского и помещичьего хозяйства первой четверти XVIII в.* (Materiale privind istoria gospodăriei țărănești și moșierești din primul sfert al secolului al XVIII-lea), Moscova, 1951; apoi E. U. Индова, *Крепостное хозяйство в начале XIX века. По материалам вотчинного архива Воронцовых*, Москва, 1955, p. 73; V. Sunkov: *Les gar-*

Ecaterina legifera în anul 1765 dreptul exclusiv al acestora de a fabrica rachiul⁴⁶. O lucrare recentă asupra economiei domeniiale ruse din secolul al XVIII-lea⁴⁶ arată că distilarea rachiului era obiect de interes permanent, constituind o sursă primordială de venituri pentru proprietari și, pentru unii dintre ei, chiar cea mai importantă. Fiind monopol al nobilimii, ea permitea moșierilor să mărească producția de alcool, fără a suferi o concurență care le-ar fi prejudiciat interesele. De aici rolul excepțional pe care producția de rachiu l-a dobândit în economia seniorială, fiind nu numai o sursă de venituri, dar de asemenea și una din activitățile puțin numeroase ale domeniului, care aduceau în mod real beneficii. Distilarea poate fi considerată în fapt ca piatra unghiulară a economiei domeniiale și datorită ei domeniul exploatat pe bază de clacă putea să-și urmeze activitatea sa economică, în pofida pierderilor neprevăzute provocate de alte ramuri și compensate pentru un timp, prin cîștigurile distilării⁴⁷.

În privința importanței monopolului seniorial al băuturilor în Europa răsăriteană cităm unele date statistice deosebit de semnificative, care pot fi comparate cu datele statistice obținute prin prelucrarea listelor de venituri de pe domeniul feudal românesc. Cercetări recente au arătat că pe domeniile contelui Czartoryski, acoperind mari suprafețe din Podolia, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mai precis între anii 1765—1790, încasările din vânzarea rachiului și a berii au reprezentat aproape 62% din totalul încasărilor realizate pe vânzarea produselor moșierilor. La acești bani se adăugau sume cuprinse între 330 000 și 530 000 de zloți anual, obținute din arenda cîrciumilor și din diferite taxe plătite de oameni așezați pe moșii⁴⁸.

Constatăm deci, din cele de mai sus, asemănarea unora din stările de lucruri de pe domeniul feudal din Europa răsăriteană (Rusia și Polonia) cu stări de lucruri de pe domeniul feudal românesc din secolul al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea. În cazul domeniilor cunoscutele conte Czartoryski, de exemplu, sursa principală de venituri a stăpînului era monopolul seniorial al băuturilor; la fel deci ca în cazul domeniilor din Țara Românească analizate în prezentul studiu. Remarcăm apoi că și în țările române, la fel ca și în Rusia, boierimea a impus legiferarea monopolului feudal al băuturilor. Așa cum s-a arătat mai înainte, de pe urmă acestui monopol rezultau beneficiile cele mai mari, cele mai rapide și cele mai sigure și în plus obținerea lor comporta cheltuieli foarte mici în raport cu celelalte surse de venit ale domeniului.

Dar, în afara comparațiilor schițate mai sus, monopolurile feudale românești mai pot fi comparate cu monopolurile feudale europene și din

ports agraires dans la Russie féodale, în „Revue historique du droit français et étranger”, XXXVIII (1960), nr. 3, p. 410—460.

⁴⁶ V. I. Leașcenko, *Istoria economiei naționale a U.R.S.S.* (trad. din l. rusă), vol. I, București, 1955, p. 336.

⁴⁷ Michael Confino, *Domaines et seigneurs en Russie vers la fin du XVIII-e siècle. Étude de structures agraires et de mentalités économiques*, Paris, 1963 (Collection historique de l'Institut d'Études Slaves, t. XVIII).

⁴⁸ *Ibidem*, p. 169—170.

⁴⁸ В. В. Маркина, *Магнатское поместье Чарторыйских на Правобережной Украине во второй половине XVIII в.* (Domeniile contelui Czartoryski din Ucraina în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea), în „Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы”, Киев, 1962, p. 294—295.

punct de vedere al caracterului pe care ele — ca surse principale de venituri — îl pot imprima domeniului. În această privință, într-o recentă și remarcabilă sinteză de istorie a economiei rurale occidentale în evul mediu, profesorul G. Duby, analizând puternicele forme de manifestare ale cunoscutului *drept de ban*, a considerat senioria rurală din secolele XI—XV ca pe o seniorie banală⁴⁹.

După Duby, *senioria banală* din Europa apuseană se caracterizează, în principal, prin aceea că profiturile obținute din *dreptul de ban* (amenzii judecătorești, drept de găzduire, *la taille*, monopoluri senioriale) erau mai mari decât celelalte categorii de venituri. În felul acesta, se poate afirma că *senioria banală* a avut un rol de prim ordin în evoluția economiei rurale⁵⁰.

În legătură cu domeniul feudal din țările române, am văzut din datele statistice prezentate în paginile anterioare că sursa principală de venit a stăpînilor de moșii în secolul al XVIII-lea erau monopolurile senioriale și îndeosebi monopolul vînzării vinului (cunoscutul *banvin* din evul mediu francez).

Dar, în afară de existența veniturilor provenind din monopoluri, condicile de moșii românești înregistrează — așa cum am mai arătat — și existența unor venituri rezultate din diferite taxe percepute pentru locurile de pășunat, pentru închirierea locurilor de adăpostire a animalelor, pentru stupi, pentru folosirea pădurii, pentru claca neprestată în muncă. În paginile anterioare se emisese părerea că toate aceste taxe percepute de stăpînii de moșii ar putea fi considerate ca un sistem fiscal privat — decurgînd din poziția dominantă a boierimii în stat —, sistem care se aplica în mod simultan cu cel al statului. Lucrarea lui Duby ne arată că multe din aceste taxe se încasau și pe domeniul feudal apusean, dînd naștere și acolo la un adevărat sistem fiscal, pe care Duby îl numește fiscalitatea banală, deoarece în apus originea lui era în *dreptul de ban*⁵¹. În altă ordine de idei, Duby mai face observația că toate aceste taxe bănești, care tind să înlocuiască vechile obligații în natură, se acordă cu tendințele economiei rurale de a produce pentru schimb, cu pătrunderea tot mai mare a monedei la țară și cu ameliorarea progresivă a gospodăriilor țărănești⁵². Un punct de vedere asemănător cu al lui Duby se întîlnește și la B.D. Grekov pentru Rusia feudală, care arată că țărani, începînd din secolul al XVI-lea, caută să-și adapteze gospodăria în vederea producției pentru piață, ca astfel să-și procure banii necesari plății dărilor către stat și a diferitelor obligații către stăpînii de moșii⁵³.

În acest sens, și în țările române existența multiplelor taxe plătite stăpînilor de moșii de către țărănimea aservită, în secolul al XVIII-lea, constituie — după părerea noastră — o dovadă că gospodăria țărănească se angrenase în mod serios în producția pentru schimb. Plata acestor taxe

⁴⁹ Georges Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident Médiéval*, Paris, Aubier, 1962, p. 402. O bună tratare a dreptului de ban și în R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, vol. I, Paris, Aubier, 1959, p. 115.

⁵⁰ G. Duby, *op. cit.*, p. 457.

⁵¹ *Ibidem*, p. 455. Dreptul de ban și textele decurgînd din aplicarea lui sînt expuse în mod amănunțit în Ch. Ed. Perrin, *Les classes paysannes et le régime seigneurial en France au début du IX-e siècle à la fin du XII-e siècle*, Paris, 1952.

⁵² G. Duby, *op. cit.*, p. 45.

⁵³ B. D. Grekov, *op. cit.*, p. 587.

presupunerea existența unui numerar, care nu putea fi obținut decât prin vânzarea unui surplus de produse. Și nu trebuie uitat că țărănimea română din acea epocă nu trebuia să satisfacă numai exigențele bănești ale stăpînilor de moșii. Ea era silită să răspundă în plus la o serie de grele obligații fiscale, care asigurau îndestularea puterii suzerane — Imperiul otoman —, a domnilor, ce se succedau într-un ritm deosebit de rapid, și a boierilor, de astă dată în calitatea lor de dregători. De altfel, angrenarea gospodăriei țărănești în activitatea de schimb — de care pomeneam mai înainte — reiese din însăși existența taxelor legate de unele monopoluri senioriale, ca dreptul stăpînilor de a ține târguri pe moșiile lor sau de a avea poduri peste ape. Aceasta înseamnă că țărani depășesc limitele înguste ale satului, pentru a se duce să-și vîndă produsele în alte părți, dînd astfel naștere unui comerț rural pe care-l întrezărim a fi fost destul de activ. În privința destinației celei mai mari părți din cîștigurile realizate de pe urma acestui comerț, am arătat mai sus care era.

Revenind în încheiere la problema monopolurilor senioriale ca atare, trebuie precizat că, desigur, nu poate fi vorba de o identitate între *senioria banală* apuseană și domeniul feudal românesc. Atît senioria rurală apuseană de tip *banal*, cît și domeniul feudal românesc au apărut și au evoluat în condiții istorice diferite, problemă a cărei cercetare depășește de altfel cadrul articolului de față. Totuși nu putem să nu observăm că pe domeniul feudal românesc din secolul al XVIII-lea întîlnim elemente importante care caracterizează senioria apuseană denumită *banală* din secolele XIII—XV și care au dăinuit pe senioria rurală europeană în general pînă la jumătatea secolului al XIX-lea. Am văzut că prioritatea monopolurilor senioriale ca principale surse de venit ale domeniului a constituit unul din elementele caracteristice ale *senioriei banale*. În cazul românesc avem de-a face cu aceeași prioritate a monopolurilor feudale, din care însă se desprinde, ca element cu precădere dominant, monopolul vînzării băuturilor. Același lucru l-am întîlnit și pe domeniul feudal din Europa răsăriteană. Am văzut că alături de monopolurile senioriale există și un sistem de taxe bănești percepute de stăpînii de moșii, sistem caracteristic nu numai domeniului feudal românesc, ci și domeniului feudal european în general.

De unde rezultă constatarea că, indiferent de condițiile în care au apărut, multe din instituțiile feudale au avut forme de existență și de manifestare mai mult sau mai puțin asemănătoare de la un capăt la altul al continentului european.

MODIFICAREA CONSTITUȚIEI ÎN 1884. DESPRINDEREA GRUPĂRII LIBERAL-RADICALE CONDUSE DE C. A. ROSETTI DIN PARTIDUL LIBERAL

DE

GR. CHIRIȚĂ

În ultimii ani, istoriografia noastră a obținut succese însemnate în studierea momentelor cruciale din istoria modernă a României. În mod nejustificat însă a fost neglijată cercetarea unor probleme importante, ca, de pildă, aceea a structurii politice a statului național, a organizării și evoluției vieții politice interne ș.a. Se știe că în a doua jumătate a secolului trecut România a devenit o monarhie constituțională, având la bază principii de guvernare utilizate, în acea perioadă, în multe alte state europene. Realitățile social-economice și politice de la noi și-au pus însă amprenta asupra modului în care aceste principii au fost asimilate și, mai ales, aplicate. De aceea, pentru elucidarea științifică a multor aspecte ale vieții politice este necesar să se pornească de la analiza temeinică a constituției în ceea ce are ea esențial — definită de materialismul istoric ca legea fundamentală, care, reflectând stadiul de dezvoltare a societății respective, stabilește principiile de bază ale orânduirii sociale și de stat, structura și atribuțiile organelor de stat, principiile electorale, drepturile și îndatoririle cetățenilor — ,precum și de la examinarea critică a rezultatelor pe care le-a dat aplicarea ei.

Inexistența unor studii științifice în literatura istorică și juridică mai vechi sau din ultimii ani¹ despre modificarea constituției în 1884 face ne-

¹ Această problemă, în afara broșurilor apărute în anii 1882—1884 care vor fi folosite în paginile următoare, a mai fost tratată de Fr. Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours. 1822—1900*, Paris, 1900, p. 346—360 și T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, București, 1925, p. 209—217. Principalele momente prin care a trecut modificarea constituției se găsesc tratate de G.D. Nicolescu, *1866—1901. Parlamentul român*, București, 1903, p. 426—480. În preajma primului război mondial au apărut o seamă de broșuri legate de campania inițiată de frunțașii P.N.L. pentru reformarea legii electorale. Dintre acestea, notăm pe cele ce cuprind aprecieri despre modificarea din 1884: Mariu Theodorian—Carada, *Revizuirea cōnstituției*, București, 1911; G. Meitani, *O pagină din istoria parlamentară a României. Revizuirea constituției de la 1884 în ceea ce privește reforma electorală și atitudinea partidelor politice față de această reformă*, Bu-

cesară cercetarea ei, cercetare ce aduce elemente care contribuie la înțelegerea adâncită a organizării puterii de stat și la clarificarea unor aspecte însemnate ale vieții politice din ultimele decenii ale secolului trecut.

I. NECESITATEA MODIFICĂRII CONSTITUȚIEI. SCOPURILE URMĂRITE DE PARTIDUL LIBERAL

La 29 august 1882, C.A. Rosetti publica în „Românul” un amplu articol în care cerea revizuirea constituției în general și a legii electorale îndeosebi, deoarece „legea noastră electorală este: corupțiunea prescrisă, impusă și legalizată de constituțiune”². În anii anteriori, sistemul electoral, în ființă din 1866, fusese adeseori ținta unor critici vehemente din partea grupărilor sau partidelor politice care se vedeau înlăturate de la guvernare nu prin voința alegătorilor, ci prin practici neconstituționale. Din această cauză, critica în sine din articolul lui Rosetti — chiar dacă era de astă dată mai violentă și mai sistematic făcută de unul dintre cei mai influenți oameni politici ai vremii — nu constituia o noutate. În schimb, campania dezlănțuită de fruntașul radical a produs o profundă îngrijorare printre conservatori și chiar în rândurile anumitor părți ale Partidului Liberal din cauza principiilor preconizate a fi puse la baza ei.

Firește, prima problemă ce a suscitat vii controverse a fost aceea dacă era sau nu necesară revizuirea constituției. În jurul ei s-au cristalizat treptat — cronologic, între august și decembrie 1882 — două poziții principale: a liberalilor, care au susținut necesitatea și oportunitatea unei asemenea reforme, și a conservatorilor, hotărâți să se opună prin toate mijloacele oricăror transformări ce ar fi dus fie și numai la o limitare a privilegiilor lor politice.

În fond, criticile aduse constituției din 1866 și din care au rezultat cauzele revizuirii ei s-au axat asupra prevederilor electorale și a felului cum au fost ele aplicate. C.A. Rosetti și grupul său de amici politici au dezbătut în repetate rânduri corupția morală și materială ce domnea în alegeri, generată — după opinia lor, în bună măsură — în temeiul — de numărul restrâns al alegătorilor din primele două colegii³. Totodată, a fost criticat în ansamblu sistemul electoral, care, prin stabilirea unui cens

curești, 1914; C.D. Dumitriu, *Cercelări asupra dezvoltării regimului electoral în România*, f. loc, f. an; G.G. Danielopol, *Nevoia unei reforme electorale* (conferință ținută în 1912); Anibal Teodorescu, *Textul constituției și modificările ce sînt a i se aduce* (conferință din 1912) etc. Informații utile se găsesc și în biografiile consacrate lui C.A. Rosetti, T. Măiorescu. I.C. Brătianu etc. și elaborate de E. Lovinescu, N. Lahovari—Borănescu, A. Rotaru, C. Răutu ș.a.

În istoriografia marxistă, aceste teme nu i s-au acordat decât câteva pagini într-o lucrare ce ar fi trebuit, prin tematica ei, să o analizeze în profunzime (Dionisie Ionescu, Gh. Tuțui, Gheorghe Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, București, Edit. științifică, 1957, p. 173—174). Aprecieri de ordin general se găsesc în studiul semnat de P. Cîncea, *Disidența liberal-radicală condusă de C.A. Rosetti (1878—1885)*, apărut în „Studii”, XVIII (1965), nr. 2, p. 363—381, precum și în capitolul *Creșterea puterii politice a burgheziei în cadrul coaliției burghezo-moșierești (1878—1888)*, de N. Adăniloae, din volumul al V-lea al tratatului de *Istoria României* (sub tipar).

² „Românul”, an. XXVI, 29 august 1882, p. 669.

³ Vezi articolele semnate de C.A. Rosetti din „Românul”, an. XXVI, 29 august 1882, p. 669; 3 septembrie 1882, p. 685 ș.a.

ridicat⁴ și printr-o nejustă repartitie a numărului de deputați și senatori desemnați de cele șase colegii, dădea marilor proprietari funciari posibilitatea să acapareze primele două colegii la Cameră și să domine Senatul, impunându-și astfel punctul lor de vedere. La aceste vicii de fond ale legii se adăugau diverse presiuni și manevre politicianiste, care împiedicau pe alegătorii colegiului IV pentru Cameră (colegiul sătenilor) să se întrunească liber, să-și expună deschis poziția și revendicările, să desemneze deputați din rîndurile lor.

Justețea celor arătate de liberali-radicali a fost confirmată de o seamă de date statistice oficiale din 1883. Potrivit acestora, la Senat, în cele 30 de județe ale țării, erau în colegiul I numai 2 355 de alegători, iar în colegiul al II-lea 4 524, ceea ce însemna că, în total, 6 879 de cetățeni⁵ — în majoritate covârșitoare proprietari funciari — dispuneau de acest corp reprezentativ cu atribuții importante în adoptarea legislației și în conducerea statului.

O situație asemănătoare era și în privința Adunării deputaților, unde colegiul I era compus din 3 388 de alegători, iar colegiul al II-lea din 4 814. Fiecare dintre aceste colegii, ce reprezentau în general pe marii proprietari rurali, dădea câte un deputat de județ. Colegiul al III-lea, al orașenilor, cu 58 de mandate, număra 15 382 de cetățeni cu drept de vot. Toți care plăteau o dare statului, oricît de mică (și în această categorie intrau aproape toți sătenii), erau încadrați în colegiul al IV-lea. Ei nu votau direct, ci prin delegați (50 de alegători indirecti desemnau un delegat); în total erau 12 657 de delegați cu vot direct, reprezentînd 626 906 alegători indirecti⁶. Acest colegiu dădea un deputat pe județ. Sistematizînd datele de mai sus, constatăm că, în timp ce alegătorii colegiilor I—III, în număr de 23 584 trimiteau în Cameră 118 deputați, colegiul al IV-lea, deși cel mai numeros (626 906 alegători, însă indirecti), trebuia să aleagă numai 30 de deputați. Inegalitatea, din punctul de vedere al drepturilor electorale, în care erau ținute masele era evidentă.

Pentru a avea o imagine completă trebuie să adăugăm faptul că multe colegii numărau 30—40 de cetățeni cu drept de vot, dintre care, chiar la alegerile generale, nu votau decît 15—20 de alegători⁷. În medie, la alegerile generale dintre anii 1866—1883 nu au votat decît 64%, din cei care aveau acest drept⁸, fără a mai aminti de alegerile parțiale, cînd, de regulă, nu se prezentau la urne decît cîtiva alegători⁹, ele desfășurîndu-se într-o atmosferă de totală indiferență deoarece nu puteau schimba majoritățile guvernamentale întotdeauna compacte.

⁴ Un bun cunoscător al problemelor constituționale și electorale românești și străine consemna: „Mulți din aceia care votează la noi în colegiul al IV-lea în Engiltera votează în colegiul I” (C.G. Dissescu, *Chestiunea revizuirii legii electorale*, București, 1883, p. 12).

⁵ *Tabele de numărul și categoriile alegătorilor și contribuabililor. Științe statistice privitoare la revizuirea legii electorale*, București, 1883, p. 1 (în continuare se va cita *Tabele...*) (broșura se află la Arhiva istorică centrală a statului — în continuare se va cita Arh. Inst. Centr. —, fond. Parlament, an. 1882—1883, dos. 768, f. 41—46). Același tabel și în „Monitorul oficial al României. Dezbaterile corpurilor legiuitoare” (în continuare se va cita Mon. Of. Dezb. Corp. Leg.), nr. 23, 26 octombrie 6 noiembrie 1883, p. 220. La totalul alegătorilor din colegiul I pentru Senat, cifra exactă este 2 355 și nu 1 355.

⁶ *Tabele...*, p. 1.

⁷ *Ibidem*, p. 1—2.

⁸ *Ibidem*. Procentajul a fost calculat de noi.

⁹ Vezi „Monitorul oficial al României”, nr. 242, 8/20 februarie 1884, p. 6 237.

Din datele de mai sus se desprinde constatarea că prevederile electorale din 1866 au creat adevărate privilegii politice moșierilor și virfurilor burgheziei, care, prin reprezentanții lor, controlau statornic activitatea Camerei și Senatului. Semnificativ în acest sens este și faptul că, în timp ce în principalele state europene cu un stadiu mai dezvoltat și îndelungat de viață parlamentară, dar tot cu un sistem electoral cenșitar, procentul de alegători varia în anii 1873—1880, la 100 de locuitori, între 2,21% în Italia și 26,90% în Franța, la noi pentru Cameră erau 0,7% alegători, iar la Senat și mai puțini¹⁰. Roadele date în cei 17 ani de aplicare a sistemului electoral au înfirmat principiul egalității drepturilor politice pentru toți cetățenii țării, principiul înșcris în constituția din 1866 și, în fond, anulat pentru majoritatea covârșitoare a poporului în timpul transpunerii lui în practică.

Concluzia reținută de liberalii-radicali s-a axat tocmai pe ideea lărgirii colegiilor electorale. Printr-o reformă efectuată în această direcție ei sperau să înlăture corupția și abuzurile din timpul alegerilor, exercitate de toate partidele politice ale burgheziei și moșierimii (când se aflau la guvernare) prin intermediul autorităților locale și centrale. Existența unui număr restrâns de alegători făcea ca unele colegii să aparțină, în fapt, unei singure familii, favoriza ingerezile electorale, determina — mai ales pe alegătorii primelor colegii — să se constituie într-un fel „de societate mutuală de pretențiuni și concesiuni reciproce”¹¹. De cele mai multe ori alegătorii colegiilor I și II își dădeau voturile aceluși partid care, într-o situație dată, le apăra mai bine interesele, neavând nici o convingere politică¹².

Evident, această situație frâna dezvoltarea ascendentă a societății. Meritul liberalilor — radicali și, în primul rând, al lui C.A. Rosetti trebuie căutat, de aceea, în faptul că ei au sesizat acuitatea noii reglementări a stipulațiilor electorale și, în consecință, timp de aproape doi ani au depus eforturi stăruitoare — în presă sau de la tribuna Parlamentului — pentru înfăptuirea ei.

Se știe că încă din anii anteriori, dar mai ales din timpul cât C.A. Rosetti fusese ministru de interne, izbucniseră neînțelegeri între rosettiști și majoritatea conducerii Partidului Liberal¹³. Ele aveau să se agraveze în anii 1883—1884 pe fondul discuțiilor despre modificarea constituției și să culmineze în iunie 1884 cu retragerea radicalilor din Partidul Liberal, gest care pune capăt activității politice comune de patru decenii și chiar relațiilor amicale dintre C.A. Rosetti și I.C. Brătianu. Aceste divergențe constituiau o reflectare pe planul gândirii și practicii politice a poziției social-economice diferite a unor clase și păături sociale cu interese divergente. Ele au căpătat consistență și s-au dovedit ireconciliabile, în pofida identității scopului urmărit: modificarea constituției.

Credincios idealurilor din tinerețe și programului revoluției din 1848, C.A. Rosetti rămăsese în deceniul al VIII-lea al secolului trecut un liberal-radical de factură ideolog-utopică, adept al teoriei „sentimen-

¹⁰ „Românul”, an. XXVII, 11 iunie 1883, p. 518.

¹¹ „România liberă”, an. VIII, nr. 1 975, 4 februarie 1884, p. 1.

¹² D. Rosetti — Tețcanu, *Chestiunea electorală. Colegiul unic cu reprezentățiunea minorităților*, București, 1884, p. 19.

¹³ P. Cincea, *op. cit.*, p. 363—367.

tal-umanitare a nației-familii”¹⁴. Dezvoltarea social-economică a țării, întărirea pozițiilor economice și politice ale burgheziei, ascuțirea contradicțiilor sociale proprii orînduirii burgheze au subminat însă această teorie în ceea ce ea avea esențial — armonia dintre clasele sociale chemate să contribuie fiecare la bunăstarea și fericirea tuturor — și au canalizat activitatea liberalilor-radicali spre apărarea intereselor păturilor mijlocii orășenești și îndeosebi ale maselor de țărani, cu ajutorul cărora ei sperau să limiteze, dacă nu să anihileze, influența aripii drepte, moșierești, din Partidul Liberal. Memorabilele cuvinte rostite în noiembrie 1877 despre necesitatea cuceririi „Plevnei interne”, în accepția înfăptuirii unor reforme social-economice și politice structurale, vizau nu numai pe latifundiarii înregimentați în Partidul Conservator, dar și pe cei care se situau în aripa dreaptă a Partidului Liberal. Această orientare a fost accentuată și de faptul că pături largi populare (mica burghezie orășenească, țărănimea, proletariatul în formare), care avuseseră un rol decisiv pe cîmpul de luptă în cucerirea independenței de stat, reclamau cu insistență îmbunătățirea situației lor materiale, acordarea unor drepturi politice. Aceste revendicări au fost însușite aproape în întregime de C.A. Rosetti. Dar el, fidel teoriei „nației-familii”, care excludea principiul luptei de clasă, împiedicîndu-l să se sprijine efectiv în luptă pe masele muncitoare și să se identifice întru totul cu aspirațiile lor, a încercat să convingă burghezia de necesitatea și oportunitatea reformelor. Și, bineînțeles, aceasta, simțindu-se atinsă în interesele ei de clasă, a început să-l privească ca adversar și a manevrat în așa fel, încît l-a pus în situația de a se retrage din rîndurile principalului ei partid politic¹⁵.

Privite prin această prismă, propunerile lui C.A. Rosetti pentru modificarea constituției tindeau, așadar, spre limitarea puterii politice a forțelor conservatoare, retrograde și căutau să asigure o participare mai activă păturilor mijlocii și maselor muncitoare la viața politică. Se urmărea astfel să se aducă o îmbunătățire activității corpurilor reprezentative, să se creeze cadrul legal pentru adoptarea măsurilor menite să amelioreze situația maselor muncitoare și să se obțină o liniștire a stării lor de spirit. În concepția rosettiștilor, Partidul Liberal, întărit prin fuzia cu elemente noi, era chemat să inițieze și să înfăptuiască aceste reforme care — și aici intervin limitele poziției de clasă a radicalilor — trebuiau încorporate regimului social-economic și politic de atunci.

Împotriva scopurilor urmărite de liberalii-radicali s-au ridicat, în afara Partidului Conservator și a altor grupări politice aflate în opoziție, majoritatea membrilor din conducerea Partidului Liberal. După o perioadă

¹⁴ Caracterizarea aparține lui C. Dobrogeanu-Gherea, care, în articolul *Liberalii ideologi-utopiști față de socialiștii*, apărut în nr. 1 din noiembrie 1886 al „Revistei sociale”, face unele considerații juste privitoare la conținutul și semnificațiile gândirii politice a lui C.A. Rosetti (articolul a fost reprodus în *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I (1865—1900), partea I (1865—1889) București, Edit. politică, 1964, p. 363—375).

¹⁵ Pentru înțelegerea concepției politice a lui C.A. Rosetti din ultima parte a vieții sale, vezi, pe lângă articolul citat al lui C. Dobrogeanu-Gherea, și articolele *Politica internă și Tactica liberală* semnate de I. Vasiliu (pseudonim al lui C. Dobrogeanu-Gherea), anbele apărute în „Critica socială”, Iași, an. I, nr. 2, 1 ianuarie 1892, și nr. 9, septembrie-octombrie 1892 (pentru identificarea lui I. Vasiliu cu C. Dobrogeanu-Gherea, vezi C. Dobrogeanu-Gherea. *Studii critice*, ediție îngrijită de George Ivașcu, București, Editura pentru literatură, 1967, p. LXIII).

de ezitare, ei s-au declarat pentru revizuirea constituției în general și a sistemului electoral în special, fără a-și însuși însă propunerile radicalilor.

Este cunoscut faptul că cucerirea independenței de stat a României a creat condiții favorabile accelerării ritmului de dezvoltare a economiei capitaliste. Ea a permis, pentru prima dată în istoria țării noastre, să se încheie liber tratate comerciale cu alte state suverane, să se adopte o politică vamală și financiar-bancară mai apropiată de cerințele economiei naționale. Pe această linie s-au înscris o seamă de măsuri promovate, mai ales din 1880, de guvernul liberal prezidat de Ion C. Brătianu, guvern ce reprezenta cu precădere interesele virfurilor burgheziei și ale acelei părți a moșierimii interesate în întărirea și dezvoltarea industriei autohtone și în crearea unui sistem bancar menit să satisfacă cerințele lor de credit. Crearea Băncii Naționale a României prin subscrierea de capital românesc, promulgarea legii de încurajare a industriei hârtiei în 1881, iar în 1882 a aceleia cu prevederi similare pentru industria zahărului, ambele cu rezultate imediate (în 1882 s-au înființat fabricile de hârtie Letea și Bușteni¹⁶), precum și înviorarea comerțului interior și exterior în timpul și după războiul de independență, au dus la creșterea forței economice a burgheziei, forță de care s-a slujit pentru apărarea intereselor ei economice și politice. Această realitate și-a găsit reflectarea în lupta burgheziei pentru crearea cadrului legal care să stimuleze dezvoltarea industriei, a economiei naționale în ansamblu, prin adoptarea unei politici economice protecționiste. De aici tendința ei spre înlăturarea obstacolelor ce-i stăteau în cale pentru înfăptuirea reformelor menite să-i asigure o sporire a ponderii în viața politică. Și tot de aici derivă și interesul ei pentru modificarea constituției, legat de impunerea în pactul fundamental al țării a prevederilor care să-i garanteze un rol politic mai important decât cel avut pînă atunci.

Unul dintre mijloacele prin care putea fi înfăptuit acest obiectiv a fost oferit de campania inițiată de C.A. Rosetti pentru reformarea sistemului electoral. Totuși, a fost nevoie de aproape trei luni de dezbateri aprinse ca, în cele din urmă, guvernul liberal să se hotărască să acționeze. Ezitățile fruntașilor liberali se explică prin faptul că, deși erau de acord în principiu cu ideea modificării constituției, totuși ei se îndoiau — dată fiind situația politică internă, precum și complicațiile survenite pe plan internațional — că momentul era oportun pentru o acțiune politică de durată și care, în plus, conținea germeni adâncirii disensiunilor existente între elementele din conducerea Partidului Liberal.

S-a afirmat¹⁷ că I.C. Brătianu, acceptînd ideea modificării constituției, ar fi făcut o concesie lui C.A. Rosetti pentru a-l păstra în rîndurile Partidului Liberal. Afirmarea corespunde în bună măsură realității. Într-adevăr, în 1882 neînțelegerile dintre gruparea radicală și aripa dreaptă deveniseră extrem de grave și primejdiau unitatea partidului. La divergențele vechi, privind soluționarea problemelor politice interne, se adăugau altele, referitoare la politica externă a României, de continuă apropiere

¹⁶ Pentru detalii, vezi M. Iosa, *Despre dezvoltarea industriei în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (1880—1914)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. III, București, Edit. Academiei, 1963, p. 351—360.

¹⁷ Fr. Damé, *op. cit.*, p. 349; articolul C.A. Rosetti, semnat de Gh. Panu, în „Săptămîna”, an. II, nr. 37, 25 aprilie 1903, p. 436; M. Theodorian—Carada, *Vasile Lascăr. 1852—1907*, București, 1914, p. 28; C. Xenii, *Take Ionescu. 1858—1922*, ediția a II-a, p. 62—65 ș.a.

față de Puterile Centrale. Or, ca să împiedice amenințarea lui C.A. Rosetti cu părăsirea partidului — care de astă dată părea irevocabilă —, șeful guvernului liberal și-a dat consimțământul pentru modificarea constituției.

Acceptînd ideea, I.C. Brătianu urmărea însă și alte scopuri. În principiu, el căuta să limiteze drepturile electorale ale latifundiarilor, să consolideze pozițiile elementelor burgheze și ale celor care se identificaseră cu interesele burgheziei. Dar el — ca cel mai autorizat și influent reprezentant al vîrfurilor burgheziei — se pronunța, spre deosebire de C.A. Rosetti, împotriva unei largi reforme electorale, căutînd să-și liniștească adversarii politici prin declarații publice în sensul că modificarea constituției urma să se facă într-un mod moderat¹⁸.

Guvernul liberal prezidat de I.C. Brătianu mai urmărea însă și un alt țel: să pună de acord constituția cu noua situație de stat independent și suveran a României. Pentru aceasta trebuiau modificate articolele din constituție și puse în concordanță cu starea de drept și de fapt, adică să se înlocuiască cuvintele „domn” și „principat” cu „rege” și „regat”, denumiri care începuseră să fie folosite înainte de proclamarea regatului în 1881 și care nu mai întîmpinau pe plan internațional nici o împotrivire. În noua poziție în care se găsea, Carol I considera oportun să se procedeze concomitent și la o sporire a bugetului casei regale, prin stabilirea unui nou cuantum al listei civile sau prin alte mijloace¹⁹. Din aceste motive el era un partizan al modificării constituției, acțiune pe care nu o vedea dusă la bun sfîrșit decît cu Partidul Liberal la guvernare și nu în opoziție. Satisfăcîndu-i dorințele, I.C. Brătianu știa că va fi sprijinit și menținut la guvernare cel puțin pînă la terminarea modificării constituției, putînd trece astfel la reformarea sistemului electoral potrivit scopurilor urmărite. În împletirea aceasta de interese trebuie căutate și explicațiile încrederii în sine a lui I.C. Brătianu, care l-a dus, chiar de prin anii 1883—1884, la o guvernare tot mai autoritară, precum și tolerarea de către rege a unor abuzuri comise de guvernanții liberali.

II. POZIȚIA PARTIDULUI CONSERVATOR ȘI A GRUPĂRILOR POLITICE DIN OPOZIȚIE

În problema modificării constituției și îndeosebi a sistemului electoral, partidele și grupările politice aflate în opoziție nu au avut un punct de vedere unitar.

Cei mai înverșunați adversari ai ideilor liberalilor-radicali erau înregimentați în Partidul Conservator, în gruparea așa-zisilor „liberali-sinceri”, condusă de Gh. Vernescu, precum și printre junimiști. Baza socială a acestor grupări politice o constituiau marii proprietari funciari și alți politicieni (în special avocați) care se identificaseră cu pozițiile moșierimii. Aceste elemente — relativ restrînse ca număr — căutau să-și mențină intacte drepturile electorale înscrise în constituția din 1866, care le asigu-

¹⁸ Mon. Of. Dezb. Corp. Leg., nr. 46, 24 decembrie 1882/5 ianuarie 1883, p. 582.

¹⁹ Ibidem, p. 597. „Binele public”, an. V, nr. 17 (1 184), 25—26 aprilie 1883, p. 2—3.

rau o însemnată putere politică reală pusă în serviciul promovării și apărării intereselor lor de clasă. Nu o dată, fruntași politici ai conservatorilor s-au pronunțat public pentru revizuirea constituției, dar în sensul de a restringe anumite drepturi și libertăți burgheze sub pretextul că erau prea „avansate” față de nivelul general al dezvoltării societății românești. Asemenea tendințe s-au concretizat în punctele petiției de la Iași din 1871²⁰, precum și în încercările din 1879 ale unor lideri conservatori de a impune revizuirea — concomitent cu a articolului 7 — și a altor prevederi din constituție²¹. Ele n-au fost puse în practică deoarece conservatorii și-au dat seama că puteau să-și apere interesele prin neaplicarea sau falsificarea acelor stipulații din constituție care nu le conveneau. În anii 1882 — 1884 se mai înregistrau încă opinii ce pledau pentru o întoarcere la vechile principii de organizare politică și la perimatele metode de guvernare din epoca anterioară Unirii Principatelor²². Întreaga energie a conservatorilor era îndreptată însă spre păstrarea intactă a drepturilor avute.

Argumentele invocate de reprezentanții formațiunilor politice conservatoare împotriva modificării constituției erau identice. Ei recunoșteau că trăsăturile tabloului electoral înfățișat de C.A. Rosetti „sînt copiate după natură și că într-adevăr aproape toată arta guvernamentală în România consistă în a acapara voturile alegătorilor prin sute și mii de mijloace, neocolind nici pe cele direct imorale”²³. Chiar din această constatare generală pornea însă și se dezvoltă divergența de opinii. „Corupțiunea dară există ... — afirma organul oficial al conservatorilor —. Deosebirea dintre noi și D. Rosetti este că noi o vedem în oameni pe cînd d-sa o caută în instituțiuni. Nu legea electorală este coruptă, ci droaia de patrioți însărcinați să o aplice ...”²⁴. Aceeași idee era înfățișată și într-un alt articol, în care se recunoaște teza junimistă a „formelor fără fond”: „D. C. A. Rosetti se plînge de corupțiunea incontestabilă care domnește în alegeri — fie zis în treacăt, în toată viața noastră politică — și o atribuie legii electorale. Noi am interverti termenii: corupțiunea este generală, e o expresie a culturii vicioasă a românilor, și alegerile, mișcîndu-se pe același teren, nu pot avea decît același caracter pe care-l are toată dezvoltarea noastră”²⁵.

Fără îndoială, conservatorii aveau dreptate cînd afirmau că corupțiunea reprezenta una din principalele plăgi ale societății de atunci. Dar ei o exagerau pînă la absolutizare, cu dorința de a acredita principiul că o lege în sine nu poate fi corupătoare decît dacă cei ce erau chemați să o aplice erau ei înșiși corupți. În acest fel, ei încercau să demonstreze că în fond legea electorală din 1866 era bună și, în consecință, trebuia păstrată cu condiția ca să fie sincer și integral aplicată²⁶. Ignorînd cu bună

²⁰ *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Academiei, 1964, p. 563.

²¹ V. Boerescu, *Discursuri politice. 1859—1883*, vol. II, București, 1910, p. 1 472, 1 483—1 484.

²² „Timpul”, an. VIII, nr. 84, 14 aprilie 1883, p. 1.

²³ *Ibidem*, an. VII, nr. 190, 31 august 1882, p. 1.

²⁴ *Ibidem*, nr. 193, 3 septembrie 1882, p. 1.

²⁵ *Ibidem*, nr. 190, 31 august 1882, p. 1. În același sens se pronunțau și așa-ziiși „liberali-sinceri” („Binele public”, an. IV, nr. 216 (1 000), 2 septembrie 1882, p. 1).

²⁶ „Timpul”, an. VII, nr. 192, 2 septembrie 1882, p. 1: scrisoarea lui P.P. Carp către D.A. Sturza din 20 martie 1884, la Biblioteca Academiei, mse., fond. Corespondență, inventar nr. 22 443.

știință faptul că prin împărțirea restrînsului corp electoral în mai multe colegii cu un număr mic de alegători legea electorală favoriza corupția, ei căutau să dea o fundamentare teoretică acțiunilor lor practice menite să conserve întinsele drepturi electorale de care beneficiau.

Conservatorii se pronunțau cu fermitate împotriva întinderii dreptului de vot, sub pretextul că majoritatea poporului era analfabetă, neinstruită, deci lipsită de educația civică necesară ce ar fi putut constitui un obstacol în calea corupției și abuzurile în alegeri. De aceea, ei pretindeau ca mai întii să se aplice constituția în dispozițiile ei esențiale (obligativitatea învățămîntului, inamovibilitatea magistraturii, descentralizarea administrației ș.a.) și apoi, dacă va fi nevoie, să se reformeze²⁷ — „uitînd” că în perioadele cînd au fost la conducerea statului nu au făcut nimic din ceea ce cereau în opoziție.

Trebuie subliniat faptul că în realitate conservatorii se temeau ca, prin întinderea drepturilor electorale, noile camere, dînd curs cererilor insistente ale păturilor mijlocii și ale maselor muncitoare, să nu treacă la votarea unor legi care să aducă o nouă reglementare a relațiilor agrare sau să statornicească impozitul progresiv pe venit²⁸. Teama cercurilor reacționare față de orice modificare legislativă ce ar fi putut aduce o schimbare oricît de neînsemnată a raporturilor de forțe existente a ieșit în evidență mai ales în timpul campaniei electorale din aprilie 1883, în pofida poziției moderate adoptată de majoritatea guvernamentală condusă de I.C. Brătianu și în ciuda repetatelor declarații și a angajamentelor publice luate de acesta²⁹.

În privința liniei concrete de luptă împotriva guvernului liberal, între conducerile formațiunilor politice conservatoare nu a existat o unitate de vederi care să le permită desfășurarea unor acțiuni coordonate. În timp ce conducătorii grupării așa-zișilor „liberali-sinceri” au colaborat strîns cu liderii Partidului Conservator pe baza unei platforme comune în perioada campaniei electorale din martie-aprilie 1883, iar în martie 1884 au sfîrșit prin a fuziona³⁰, junimiștii au urmat o altă direcție, tot de opoziție, dar convenabilă majorității Partidului Liberal, care i-a folosit pentru a reduce vigoarea forțelor opoziționiste.

Luptei comune duse de Partidul Conservator împreună cu așa-zișii „liberali-sinceri” i s-a raliat din primele zile ale anului 1883 gruparea liberal-moderată de la Iași din jurul lui Mihail Kogălniceanu, formată din amicii săi politici și din ceea ce mai rămăsese din „Fracțiunea liberală și independentă”. Această grupare era împotriva modificării constituției deoarece considera inoportună dezbaterea unei asemenea probleme într-un moment cînd trebuiau unite toate forțele pentru a impune marilor puteri europene rezolvarea chestiunii Dunării conform cu interesele naționale

²⁷ Aceste argumente au fost dezvoltate de Titu Maiorescu în discursul din 16 ianuarie 1883 (Mon. Of. Dezb. Corp. Leg., nr. 55, 22 ianuarie/3 februarie 1883, p. 765—769); vezi și E. Lovinescu, *T. Maiorescu, II (1876—1917)*, București, 1940, p. 163—164.

²⁸ „Binele public”, an. V, nr. 80 (1 147), 9 martie 1883, p. 1; G. Meitani, *op. cit.*, p. 8; „Românul”, an. XXVIII, 14 aprilie 1884, p. 345.

²⁹ Mon. Of. Dezb. Corp. Leg., nr. 62, 1/13 februarie 1883, p. 912; „Românul”, an. XXVII, 24 martie 1883, p. 269.

³⁰ Atunci s-a format Partidul Liberal—Conservator, ziarele „Timpul” și „Binele public” fiind înlocuite cu „România”. **www.dacoromanica.ro**

majore ale țării³¹. De asemenea, M. Kogălniceanu credea că nu era necesară revizuirea sistemului electoral deoarece țara ar fi fost cuprinsă de o frământare zadarnică, singurii beneficiari reali fiind doar liberalii guvernamentali³². Menționăm că, deși au colaborat cu conservatorii, fruntașii acestei grupări și-au păstrat libertatea de acțiune.

O poziție diferită a avut-o gruparea liberală din jurul lui Dumitru Brătianu, care trecuse în opoziție după cele două luni de guvernare din 1881. Ea considera că articolele lui C. A. Rosetti în problema revizuirii legii electorale „conțin multe adevăruri și aprețuri juste” și se declara de acord cu contopirea primelor două colegii, deoarece ele „n-au nici o rațiune de a fi separate”³³. Conducătorii grupării condiționau acest acord de garanții ferme ca alegerile pentru noul Parlament să se desfășoare în deplină libertate³⁴. Neîndeplinirea acestei condiții, ca și divergențe de altă natură, au făcut ca gruparea să rămână în opoziție și, în pofida repetatelor tratative duse cu Partidul Conservator, să acționeze izolat.

III. ATITUDINEA CEROURILOR SOCIALISTE

Cercurile socialiste din România au exprimat încă din deceniul al VIII-lea al secolului trecut de pe poziții revoluționare interesele și opiniile proletariatului în formare, diametral opuse de cele ale burgheziei și moșierimii. Ele s-au preocupat de toate problemele însemnate ale epocii, afirmându-și cu îndrăzneală punctele de vedere și luând apărarea maselor muncitorești de la orașe și sate. Firește, modificarea constituției, care între august 1882-iunie 1884 a stat în centrul atenției tuturor formațiunilor politice, nu putea fi neglijată de cercurile socialiste. În presa socialistă au fost inserate articole ce dezvăluiau — pentru prima dată în publicistica românească — esența de clasă a principiilor înscrise în constituție, criticau normele electorale care înlăturau de la viața politică activă masele populare. Astfel, într-un articol din 1879, intitulat *Ce e statul actual?*, se scria: „Drepturile politice sînt privilegiul minorității... În Cameră e reprezentată averea, dar nu oamenii, și majoritatea n-are avere...”³⁵. Aceeași idee era cuprinsă și în alt articol din 1880: „Constituțiile de astăzi, bastarde ale libertății, mint proclamînd «egalitatea tuturor» înaintea legii; căci ce înseamnă colegiile privilegiate dacă nu că vreo cîteva sute de oameni bogați valorează cît și mai multe milioane de oameni săraci?”³⁶. În timpul campaniei electorale din aprilie 1883 presa socialistă, înfățișînd situația reală a maselor, aspirațiile și lupta lor, arăta că țărani cereau îmbunătățirea stării lor materiale printr-o nouă împroprietărire. De aceea, propunerea făcută de C.A. Rosetti ca sătenii să fie lăsați să

³¹ Discursul lui M. Kogălniceanu din 1 martie 1883 în Mon. Of. Dezb. Corp. Leg., nr. 86, 3/15 martie 1883, p. 1 385—1 390.

³² „Timpul”, an. VIII, nr. 83, 13 aprilie 1883, p. 2.

³³ „Națiunea”, an. I, nr. 68, 6—7 septembrie 1882, p. 1; ibidem, an. II, nr. 245, 15 aprilie 1883, p. 2.

³⁴ Ibidem, an. II, nr. 236, 4—5 aprilie 1883, p. 2.

³⁵ *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I (1865—1900), partea I (1865—1889), p. 53.

³⁶ Ibidem, p. 75.

trinită în Parlament reprezentanții lor autentici „a fost îmbrățișată cu căldură de mare parte a plugarilor”³⁷. Delegații sătenilor își manifestau atunci voința „că nu vor să aleagă *nici proprietar, nici arendaș, ci om sărac, care crede celui care e lipit pământului*”³⁸.

Una dintre laturile esențiale ale activității socialiștilor și care a rămas extrem de meritorie a constat în popularizarea ideilor fundamentale ale lui K. Marx, F. Engels și ale discipolilor lor, precum și în încercarea de a explica în lumina învățăturii marxiste realitățile social-economice și politice de la noi. De o covârșitoare însemnătate a fost activitatea dusă în această direcție de C. Dobrogeanu-Gherea. În 1884 a apărut în biblioteca „Emanciparea” textul conferinței din 1862 a lui F. Lassalle despre constituție³⁹, apreciată de V. I. Lenin ca prezentînd „adevărul elementar”⁴⁰ după care, la origine, toate chestiunile constituționale nu sînt altceva decît raporturi de forță istoricește constituite între diverse clase și pături sociale, transpuse în forma abstractă a normelor juridice. Editată într-o perioadă cînd modificarea constituției concentra atenția opiniei publice, broșura era destinată să ofere cheia explicării disputei politice dintre clasele dominante în jurul problemelor constituționale, să contribuie la educația socialistă a maselor prin dezvăluirea mecanismului de organizare și conducere a statului. Deosebit de interesantă era însă „Precuvîntarea” ce prefața broșura, nesemnată, dar care fusese scrisă de C. Dobrogeanu-Gherea⁴¹, unde erau înfățișate considerații privitoare la țara noastră. Referindu-se la faptul că țăranul român era exploatat și ducea o viață de mizerie, autorul sublinia : „Schimbarea legii electorale într-un sens mai liberal nu e vorba că va aduce oarecare folos burghezimii, poporul însă, această grămadă muncitoare, nu va cîștiga nimica sau mai nimica din cea mai liberală lege electorală, fiindcă din moment ce starea sa materială este tot atît de rea precum era mai înainte, apoi el va alege, dacă nu pe acela pe care-l va impune subprefectul, apoi desigur că va alege pe cel arătat de proprietar, de care depinde atît de mult”⁴². La întrebarea : unde trebuie căutate cauzele tuturor contradicțiilor sociale ?, C. Dobrogeanu-Gherea, arătînd că F. Lassalle nu dădea un răspuns clar, promitea cititorilor că se va ocupa de ea „într-o altă broșură, pe care o vom tipări în curînd”⁴³, avînd în vedere, probabil, lucrarea *Ce vor socialiștii români ?*, apărută în septembrie 1885 în „Revista socială”. Ideile expuse în cele cîteva pagini ale „Precuvîntării”, remarcabile prin noutatea și profunzimea lor, prezentau de fapt, într-o formă concentrată, dar pe înțelesul tuturor, adevăratele semnificații ale principiilor înscrise în constituție. Ele conțineau, totodată, primele indicații ale programului cercurilor socialiste în această materie, în sensul că lupta

³⁷ „Emanciparea”, an. I, nr. 2, 1883, p. 15.

³⁸ Ibidem.

³⁹ F. Lassalle, *Ce este constituțiunea?*, București, 1884 (Biblioteca „Emanciparea”, nr. 2).

⁴⁰ V.I. Lenin, *Cum fac socialiștii-revoluționari bilanțul revoluției și cum a făcut revoluția bilanțul activității socialiștilor-revoluționari*, în *Opere complete*, ediția a II-a, vol. 17, București, Edit. politică, 1963, p. 355—356.

⁴¹ Pentru identificare, vezi F. Lassalle, *Despre constituție. Studiul introductiv : C. Dobrogeanu-Gherea*, Edit. P.S.D., 1946, unde se reproduce „Precuvîntarea” la ediția din 1884.

⁴² F. Lassalle, *Ce este constituțiunea?*, p. 6—7.

⁴³ Ibidem, p. 8.

pentru lărgirea drepturilor electorale — mergînd pînă la cucerirea votului universal —, chiar dacă ar fi fost înecunată de succes, nu putea fi eficientă decît însoțită de adînci transformări social-economice în folosul maselor muncitoare.

Materialele documentare cercetate din anii 1882—1884 nu cuprind opinii despre felul cum trebuia modificată constituția și mai ales sistemul electoral. Dar în studiul *Ce vor socialistii români?* era înscrisă ca prin punct revendicarea: „Votul universal direct (orice cetățean ori cetățeană ajungînd la 20 de ani să aibă drept de vot)”⁴⁴. Adoptînd revendicarea votului universal și militînd, îndeosebi după crearea Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, pentru înfăptuirea ei, mișcarea muncitorească s-a plasat — sub raport doctrinar și al activității practice în acest domeniu, ca și în alte sectoare ale vieții social-economice și politice — încă de la începuturile ei în avangarda luptei pentru progres social.

IV. ETAPELE MODIFICĂRII CONSTITUȚIEI. CONȚINUTUL LUPTEI DINTRE RADICALI ȘI MAJORITATEA GŪVERNAMENTALĂ LIBERALĂ

În articolul publicat în „Românul” la 29 august 1882, C. A. Rosetti propunea ca colegiile I, II și IV să fie contopite într-unul, în care țărani să voteze însă indirect, prin delegați (100 de săteni trebuiau să desemneze un delegat), iar colegiul III (al orașenilor) să se mențină distinct. Numărul deputaților, sporit cu 50, urma să fie stabilit în funcție de numărul locuitorilor din fiecare județ și oraș. În ceea ce privește Senatul — cu rezerva, nu lipsită de importanță, „dacă el se menține” — se propunea contopirea colegiilor, scăderea censului, admiterea printre votanți a celor ce exercitau profesii liberale și anularea privilegiului în virtutea căruia unele persoane erau senatori de drept. De asemenea, se cerea că numărul senatorilor, sporit și acesta pînă la 150, să fie fixat după numărul locuitorilor din fiecare județ⁴⁵. Cîteva zile mai tîrziu, C. A. Rosetti se declara de acord cu un sistem de trei colegii (colegiile I și II să fuzioneze, iar celelalte să se mențină), dar cerea să se ia măsuri severe pentru a elimina orice presiune asupra alegătorilor săteni⁴⁶. Acest ultim punct de vedere era menținut și dezvoltat și în alte articole⁴⁷. Din aceste propuneri se degajă scopul urmărit de C. A. Rosetti, și anume scăderea censului, cu corolarul lui inevitabil, sporirea numărului de alegători din primele colegii. Propunerile lui privind mijloacele prin care se putea înfăptui acest obiectiv nu erau însă precise. Mai tîrziu, în 1884, E. Costinescu, unul din apropiații lui C. A. Rosetti și, un timp, partizan al colegiului unic, recunoștea că în august-decembrie 1882 „n-am avut încă din capul locului o idee clară despre modul în care trebuia să se facă revizuirea. Vedeam cu toții mărimea răului, dar nu știam prin ce anume să-l vindecăm”⁴⁸. Oricum, un lucru este cert: la început liberalii-radicali

⁴⁴ *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, (1865—1900), partea I (1865—1889), p. 357.

⁴⁵ „Românul”, an. XXVI, 29 august 1882, p. 669.

⁴⁶ *Ibidem*, 11 septembrie 1882, p. 679.

⁴⁷ *Ibidem*, an. XXVII, 6—7 ianuarie 1883, p. 13.

⁴⁸ *Ibidem*, an. XXVIII, 26 aprilie 1884, p. 382.

în frunte cu C. A. Rosetti au admis principiul împărțirii corpului electoral în două sau trei colegii și nu s-au pronunțat pentru colegiu unic.

Trebuie făcută precizarea că C. A. Rosetti nu era pentru introducerea votului universal în condițiile de atunci. Chiar de la început el declara: „Pînă ce nu vom lua din mîinile guvernelor atotputernicia ce au despuind de tot și de toate, pînă ce nu vom răspîndi instrucțiunea primară, nu reclam votul universal”⁴⁹. Pentru C. A. Rosetti votul universal rămînea un ideal a cărui înfăptuire ar fi fost posibilă în alte condiții⁵⁰.

Încă de la jumătatea lunii noiembrie 1882 au avut loc numeroase întruniri⁵¹ ale deputaților și senatorilor liberali în care s-au discutat opiniile privitoare la necesitatea și oportunitatea revizuirii constituției, s-au confruntat ideile despre modul cum trebuiau schimbate stipulațiile electorale. La 25 noiembrie a fost aleasă o comisie pentru a stabili articolele ce trebuiau revizuite. La o întrunire a parlamentarilor din Partidul Liberal, din 11 decembrie, E. Costinescu a prezentat raportul comisiei, care, după vii discuții, a fost respins cu 20 de voturi contra 19 pe motivul inoportunității, avîndu-se în vedere împrejurările externe (înăsprirea relațiilor dintre marile puteri europene, deschiderea conferinței Dunării din ianuarie 1883 de la Londra etc.)⁵². Această poziție constituia un pretext pentru a ascunde adversitatea elementelor din aripa dreaptă a Partidului Liberal, la care se raliase și mitropolitul primat față de ideile liberalilor-radicali⁵³. După ezitări, I. C. Brătianu s-a declarat de acord cu ideea revizuirii constituției, deoarece, pe de o parte, nu existau temeri de mari complicații internaționale, iar pe de altă parte era „mai prudent să facem această revizuire astăzi, cînd radicalii nu prea sînt numeroși și cînd văd că ei nu prea au destulă putere și cînd chiar ei nu merg la sufragiul universal”⁵⁴. La propunerea primului ministru s-a constituit o altă comisie, sub conducerea mitropolitului primat, care să materializeze propunerile într-o rezoluție semnificînd „punctul de unire al tuturor grupurilor liberale”⁵⁵, rezoluție care a fost semnată de 54 de senatori și deputați.

În rezoluția din 22 decembrie 1882 erau trecute articolele ce urmau a fi supuse revizuirii, indicîndu-se, totodată, și ideile principale ale noii redactări. În legătură cu modificarea sistemului electoral se arăta că pentru Adunarea deputaților corpul electoral urma să fie împărțit în fiecare județ în trei colegii, censul pentru colegiul I neputînd fi coborît la mai puțin de 600 de lei venit funciar anual. Țăranii trebuiau să voteze tot prin delegați, fiind încadrați în colegiul al II-lea. Colegiul al III-lea era rezervat orășenilor. La Senat alegătorii erau împărțiți în colegiul I, compus din proprietarii rurali cu venit de minimum 600 de lei pe an, și co-

⁴⁹ Ibidem, an. XXVI, 29 august 1882, p. 669; ibidem, 5 septembrie 1882, p. 693.

⁵⁰ Dintre radicali, în 1882–1884 doar Gh. Panu era partizanul unui sistem apropiat de votul universal („Liberalul”, Iași, an. IV, nr. 177, 13 august 1883, p. 1).

⁵¹ „România liberă”, an. VI, nr. 1 628, 25 noiembrie 1882, p. 3; „Timpul”, an. VII, nr. 262, 28 noiembrie 1882, p. 1.

⁵² „Românul”, an. XXVI, 13–14 decembrie 1882, p. 989; „L'Indépendance roumaine”, an. VI, nr. 1 572, 15/27 decembrie 1882, p. 1.

⁵³ Vezi „Românul”, an. XXVII, 22 aprilie 1883, p. 362.

⁵⁴ Ibidem, 19–20 aprilie 1883, p. 354; Mon. Of. Dezb. Corp. Leg., nr. 46, 24 decembrie 1882/5 ianuarie 1883, p. 581.

⁵⁵ „Românul”, 23 ianuarie 1883, p. 61.

legiul II, identic cu colegiul III al Adunării. Semnatarii documentului (mitropolitul primat, Dim. Ghica, V. Boerescu, A. Stolojan, E. Costinescu ș.a.) se angajau să apere și să susțină punctele din rezoluție⁵⁶. Indiscutabil, reformarea sistemului electoral așa cum se preconiza marca un progres evident în comparație cu legea în vigoare, datorită, în primul rând, presiunii liberalilor-radicali pentru înmulțirea numărului de alegători din primele două colegii prin scăderea censului. Documentul reflectă, în același timp, și principala concesie făcută de radicali: menținerea celor două colegii pentru Senat și a senatorilor de drept. Din păcate, după cum se va vedea, această înțelegere luată „pe onoare și pe conștiință”⁵⁷ nu a mai fost respectată ulterior de majoritatea guvernamentală liberală.

La 22 decembrie 1882, I. Cimpineanu a prezentat Adunării deputaților propunerea semnată de 61 de deputați de revizuire a articolelor 1, 44, 58—63, 68—72, 131 și 133 din constituție și de înlocuire a cuvintelor „domn” și „principat” cu acelea de „rege” și regat”⁵⁸. În expunerea de motive se indica de ce era necesară revizuirea constituției: înlăturarea defectelor devenite evidente în cei 17 ani de aplicare, punerea ei de acord cu situația de stat independent a României, schimbarea sistemului electoral apreciat ca nelogic și nedrept. În aceeași zi, Adunarea a primit luarea ei în considerație⁵⁹. În secțiile Adunării s-au făcut însă și alte propuneri. Astfel, s-a cerut și s-a admis revizuirea articolelor 24 și 105 „în scop de a interzice printr-o măsură constituțională arestul preventiv în materie de presă și de a se determina mai lămurit competența juriului în materie de delict de presă”⁶⁰. De asemenea, s-a propus și s-a primit ștergerea din constituție a articolelor 118, 121 și 122 cu privire la garda cetățenească (orășenească) pe motivul real că ea devenise o povară pentru cetățeni în condițiile obligativității serviciului militar⁶¹. Alte propuneri au fost respinse în secțiunile Adunării⁶². La 13 ianuarie 1883 Adunarea a adoptat prima — din cele trei citiri obligatorii prevăzute de constituție — declarație de revizuire.

La Senat, declarația de revizuire, cuprinzând aceleași articole ca și la Adunare, a fost prezentată tot în 22 decembrie 1882, de V. Boerescu⁶³. Și aici s-a propus modificarea articolelor 24 și 105 în sensul interzicerii arestului preventiv pentru delictele de presă, precum și cererea de a se suprima garda civică, ambele amendamente fiind acceptate.

La 16 ianuarie și 4 martie 1883 Adunarea, iar la 29 ianuarie și 4 martie Senatul au votat a doua și a treia citire a declarației de revizuire.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Mon. Of. Dezb. Corp. Leg., nr. 45, 28 decembrie/9 ianuarie 1883, p. 560. Propunerea de revizuire cu semnăturile autografe în Arh. Ist. Centr., fond. Parlament, an. 1882—1883, dos. 763, f. 35.

⁵⁹ Mon. Of. Dezb. Corp. Leg., nr. 45, 28 decembrie 1882 9 ianuarie 1883, p. 597.

⁶⁰ Propunerea a fost făcută de radicalul D. Giani (Arh. Ist. Centr., fond. Parlament, an. 1882—1883, dos. 763, f. 55, 67v).

⁶¹ Mon. Of. Dezb. Corp. Leg., nr. 48, 11/23 ianuarie 1883, p. 636.

⁶² Arh. Ist. Centr., fond. Parlament, an. 1882—1883, dos. 763, f. 48, 55v, 67 etc.

⁶³ Mon. Of. Dezb. Corp. Leg., nr. 46, 24 decembrie 1882 5 ianuarie 1883, p. 566. Textul propunerii cu semnăturile autografe în Arh. Ist. Centr., fond. Senat, an. 1882—1883, dos. 2 139, f. 1.

zure. În timpul dezbaterilor, conservatorii, de la tribuna Parlamentului, au combătut cu vehemență ideea modificării constituției, retrăgându-se chiar din Adunare și din Senat la 4 martie 1883⁶⁴. Ultimele zile ale sesiunii corpurilor legislative ce fuseseră alese în 1879 pentru revizuirea articolului 7 din constituție încheiau astfel o etapă din drumul unei noi reforme constituționale.

Campania electorală pentru alegerea Parlamentului ce trebuia să procedeze la revizuirea constituției, desfășurată într-o mare tensiune politică, a fost controlată îndeaproape de I. C. Brătianu, care a căutat prin orice mijloace să împiedice pe conservatori să obțină cel puțin 1/3 din locurile de deputați și senatori cu ajutorul cărora aceștia sperau să facă imposibilă modificarea constituției. În vederea atingerii acestui scop, el a recurs la numeroase abuzuri și ilegalități, denunțate nu numai de opoziție, dar și de radicali⁶⁵. De atunci guvernarea din ce în ce mai autoritară a lui I. C. Brătianu a început să capete consistență; și tot de atunci adversarii săi politici au început să-l denumească „dictatorul”, „vizirul”⁶⁶. Rezultatele alegerilor au consemnat o victorie clară a guvernului, care a obținut majoritatea absolută în ambele camere. Din cei 145 de deputați aleși, 132 erau liberali guvernamentali și radicali și doar 13 aparțineau opoziției (inclusiv junimiștii T. Maiorescu și I. Negruzzi, aleși fără a fi combătuți de guvern, fapt care l-a determinat pe Al. Lahovari să-i numească „opoziția miluită”⁶⁷). În Senat au pătruns 51 de liberali și 11 reprezentanți ai opoziției⁶⁸. La colegiul al IV-lea doar patru deputați din cei 30 erau săteni sau apropiați aspirațiilor lor⁶⁹, deși C. A. Rosetti, C. Dobrescu-Argeș ș.a. stăruiseră ca țărănimea să fie lăsată să-și trimită în noul Parlament reprezentanții ei autentici⁷⁰.

La 10 mai 1883 a fost deschisă sesiunea extraordinară a Adunării deputaților și a Senatului. Deputații conservatori au refuzat să participe la lucrările noului Parlament pe motivul că „am fi neputincioși d-a pune o stavilă arbitrarului și tendințelor absolutiste ale guvernului”⁷¹. La 16 mai Dumitru Brătianu și-a dat și el demisia din Senat⁷². În felul acesta în Adunarea deputaților și în Senat au rămas — cu excepția junimiștilor care, prin T. Maiorescu, au justificat legalitatea Parlamentului așa cum ieșise din alegeri⁷³, dar s-au pronunțat întotdeauna împotriva

⁶⁴ Formațiile politice conservatoare, împreună cu grupul condus de M. Kogălniceanu, au constituit în ianuarie 1883 „Comitetele-Unite ale opozițiunii din București și Iași”, care critica violent politica externă și internă a guvernului.

⁶⁵ „Românul”, an. XXVII, 19—20 aprilie 1883, p. 354 ș.a.

⁶⁶ C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată. 1871—1884*, vol. I, București, 1927, p. 296—297.

⁶⁷ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 212; E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 165—167; „Timpul”, an. VIII, nr. 92, 26 aprilie 1883, p.2.

⁶⁸ „L'Indépendance roumaine”, an. VII, nr. 1 685, 5 17 mai 1883, p. 2; „Românul”, an. XXVII, 30 aprilie 1883, p. 386; *ibidem*. 4 mai 1883, p. 398.

⁶⁹ Aceștia erau M. Dinescu, I. Frunză, D. Schileru și C. Gagione („Țăranul”, Mușetești, an. II, nr. 30, 8 mai 1883, p. 2).

⁷⁰ „Românul”, an. XXVII, 21 aprilie 1883, p. 357; „Țăranul”, an. II, nr. 26, 10 aprilie 1883, p. 1. Propunerea a fost primită cu ostilitate nu numai de conservatori, dar și de liberalii-moderati.

⁷¹ „Timpul”, an. VIII, nr. 106, 13 mai 1883, p. 1.

⁷² Arh. Ist. Centr., fond. Senat, an. 1882—1883, dos. 2 140, f. 60.

⁷³ Mon. Of. Dezb. Corp. Leg., nr. 10, 28 mai 9 iunie 1883, f. 95; E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 167; „Timpul”, an. VIII, nr. 119, 31 mai 1883, p. 1.

modificării prevederilor electorale — numai reprezentanți ai Partidului Liberal.

După mai multe ședințe publice și întruniri particulare, la 1 iunie Adunarea a desemnat prin scrutin secret o comisie de 15 deputați care să întocmească un anteproiect de lege pentru modificarea constituției. Ea era formată din liberal-moderați și de dreapta, C. A. Rosetti fiind ales al patrulea cu 20 de voturi împotriva, fapt care indica aversiunea unor deputați din aripa dreaptă a Partidului Liberal față de ideile și acțiunile conducătorului liberalilor-radicali, iar pe un plan general faptul că majoritatea Camerei nu era pentru o revizuire pe baze mai largi a constituției⁷⁴. Și în comisia aleasă de Senat la 1 iunie 1883 majoritatea covârșitoare era formată tot din elemente moderate sau din aripa dreapta a Partidului Liberal⁷⁵. Ambele comisii trebuiau să-și încheie lucrările în trei luni.

La 24 iunie comisia Camerei a ales o subcomisie formată din 4 membri (E. Costinescu, N. Gane, I. Sturza, V. Lascăr) care, împreună cu subcomisia Senatului, constituită tot atunci, urma să elaboreze un anteproiect comun. Merită a fi reținut faptul că C. A. Rosetti a refuzat să facă parte din subcomisia Adunării pe motivul că era singurul care se pronunța pentru întinderea colegiilor electorale pe trei județe în condițiile introducerii scrutinului de listă⁷⁶. Aceste noi principii au fost formulate public la 12 iunie 1883 și dezvoltate într-un editorial din 10 iulie 1883 al ziarului „Românul”. Potrivit lor, corpul electoral era împărțit pentru Adunare în trei colegii, iar pentru Senat în două, fiecare colegiu urmînd să aibă minimum 500 de alegători recrutați din trei județe. Numărul deputaților trebuia stabilit în funcție de numărul alegătorilor. Pentru țărani se menținea votarea prin delegați, dar întotdeauna colegiul al II-lea trebuia să dea un deputat din rîndurile lor. Noile propuneri, izvorîte din cunoașterea mai precisă a numărului alegătorilor, se înscriseră pe linia unui progres evident. Deși se menținea împărțirea alegătorilor în trei colegii, totuși, prin cererea de a se spori considerabil numărul alegătorilor colegiului I, drepturile de pînă atunci ale marilor proprietari funciari ar fi fost substanțial limitate. În plus, pentru prima dată, se cerea ca noua lege electorală să garanteze țăranilor dreptul de a-și trimite în Parlament reprezentanții lor direcți. Aceste propuneri ale radicalilor au fost primite cu ostilitate de grupările politice conservatoare, precum și de majoritatea guvernamentală liberală.

La 15 octombrie 1883 s-a redeschis sesiunea extraordinară a Parlamentului, continuată de la 15 noiembrie cu sesiunea ordinară, a cărei menire era discutarea și adoptarea modificării constituției. În ședința Camerei din 24 octombrie 1883, E. Costinescu a citit raportul comisiei alese la 1 iunie și anteproiectul legii electorale⁷⁷, care fusese publicat încă de la 15 septembrie în „Monitorul oficial”⁷⁸. Exprimînd opiniile

⁷⁴ Arh. Ist. Centr., fond. Parlament, an. 1882—1883, dos. 768, f. 4; Mon. Of. Dezb. Corp. Leg., nr. 14, 2 14 iunie 1883, p. 151.

⁷⁵ Arh. Ist. Centr., fond. Parlament, an. 1882—1883, dos. 768, f. 13; Mon. Of. Dezb. Corp. Leg., nr. 15, 3 15 iunie 1883, p. 155.

⁷⁶ „Românul”, an. XXVII, 25 iunie 1883, p. 566.

⁷⁷ Mon. Of. Dezb. Corp. Leg., nr. 23, 25 octombrie/6 noiembrie 1883, p. 217—233.

⁷⁸ Anteproiectul prezentat Senatului la 20 ianuarie 1884 de comisia sa era și mai restrictiv decît cel înfățișat Camerei (ibidem, nr. 76, 24 ianuarie/5 februarie 1884, p.934—948).

majorității, comisia propunea împărțirea corpului electoral pentru Adunare în trei colegii : în primul, proprietarii rurali cu un venit de la 1 000 de lei în sus, în al doilea, orașenii care plăteau o dare statului de 25 de lei și în al treilea, toți cei care plăteau o dare oricât de mică statului (cu drept de vot indirect). În privința articolelor 24 și 105 referitoare la regimul presei, se interzicea arestul preventiv, dar se admitea, în anumite cazuri, dreptul tribunalelor civile de a judeca acțiunile pentru despăgubirea rezultată din delictele de presă⁷⁹. În timpul discutării în comisia Adunării a anteproiectului s-au ivit o serie de amendamente, printre care cel semnat de C. A. Rosetti ș.a. ca prevederile electorale să nu mai figureze în constituție, amendamente care au fost respinse⁸⁰.

Încă mai înainte de a fi dat oficial publicității, ziarul „Românul”, rezumînd principalele prevederi ale anteproiectului de lege electorală, îl caracteriza „strîmt și nedrept”⁸¹. Cîteva zile mai tîrziu, radicalii arătau că „principiul care poate și trebuie să fie la baza legii electorale este a se păstra cît se va putea mai mult egalitatea cetățenilor”⁸². Or, acest principiu nu a fost luat în considerare din moment ce 5 901 proprietari (dintre care 406 străini și minori), cu un venit global de 35 000 000 de lei pe an, urmau să dea 60 de deputați și 60 de senatori, pe cînd 440 749 de țărani și mici proprietari rurali, cu un venit de 40 000 000 de lei, nu aveau dreptul să aleagă decît 30 de deputați⁸³. Într-o scrisoare adresată alegătorilor săi, C. A. Rosetti, apreciînd că anteproiectul comisiei Camerei „nu distruge corupțiunea ce este la temelia legii electorale”, declara : „Dacă membrii majorității Camerelor actuale de revizuire nu vor voi, nu zic să adopte propunerile mele, dar să facă un pas mare, logic, drept și egal — pe cît se poate — pentru toate interesele națiunii, voi protesta și voi vota contra”⁸⁴. Criticile liberalilor-radicali erau susținute și de „Țăranul”, care caracteriza anteproiectul legii electorale — exagerînd oarecum — ca fiind „mai ciocoiesc ca legea actuală”⁸⁵.

Cunoașterea numărului alegătorilor datorită datelor statistice oficiale, nerespectarea angajamentului majorității guvernamentale liberale din decembrie 1882, respingerea propunerilor formulate pînă atunci de liberalii-radicali au determinat pe aceștia să-și definească cu mai multă claritate ideile și să acționeze unitar pentru contracararea anteproiectului comisiei Adunării. Încă din ultima parte a lunii noiembrie 1883 aproximativ 20 de deputați — la sugestia și insistențele lui C. A. Rosetti — au hotărît să propună și să susțină colegiul unic⁸⁶. Proiectul, după ce fusese publicat în „Românul” din 15 decembrie, a fost depus de D. Giani pe biroul Adunării în ședința din 20 decembrie 1883⁸⁷.

⁷⁹ Arh. Ist. Centr., fond. Parlament, an. 1 882—1883, dos. 768, f. 61.

⁸⁰ Ibidem, f. 79.

⁸¹ „Românul”, an. XXVII, 2 septembrie 1883, p. 790.

⁸² Ibidem, 8 septembrie 1883, p. 809.

⁸³ Ibidem, 21 septembrie 1883, p. 845.

⁸⁴ Ibidem, 5 octombrie 1883, p. 893.

⁸⁵ „Țăranul”, Mușeștești, an. VI, nr. 1, 23 octombrie 1883, p. 1.

⁸⁶ „Românul”, an. XXVII, 25 noiembrie 1883, p. 1 054.

⁸⁷ Mon. Of. Dezb. Corp. Leg., nr. 63, 21 decembrie 1883/2 ianuarie 1884, p. 768. Textul original al proiectului cu semnăturile autografe și rezervele scrise de fiecare deputat în Arh. Ist. Centr., fond. Parlament, an. 1882—1883, dos. 768, f. 95—95v și 120—121.

Potrivit proiectului, corpul electoral pentru Cameră și Senat urma să fie compus dintr-un singur colegiu în fiecare județ, în care să voteze direct cetățenii care știau să citească și să scrie și care plăteau statului o dare directă de 25 lei pe an, iar ceilalți prin delegați. Numărul deputaților se fixa după cifra populației fiecărui județ. Același procedeu era menținut și pentru Senat. Proiectul era semnat de 35 de deputați, printre care C. A. Rosetti, D. Giani, C. Nacu, E. Costinescu, I. G. Bibicescu, V. A. Urechia ș.a. Deputații G. Fărcășanu, I. Frunză, M. Dinescu și Gh. Panu au semnat proiectul cu rezerva de a nu se stabili nici un cens, urmînd să voteze direct cei care știau carte, ceilalți prin delegați. Același M. Dinescu cerea ca întotdeauna un deputat din fiecare colegiu să fie ales dintre țărani.

Proiectul liberalilor-radicali reprezintă punctul de vedere cel mai înaintat în materie electorală formulat în anii 1882—1884, bineînțeles fără a lua în considerare cercurile socialiste, care militau pentru votul universal. Prevederile lui tindeau la sporirea apreciabilă a numărului alegătorilor direcți și, lucru extrem de important, așeza pe o nouă bază sistemul desemnării deputaților și senatorilor, în defavoarea marilor proprietari funciari și a vîrfurilor burgheziei. Adoptarea lui ar fi creat condițiile democratizării vieții social-politice, ar fi dus la propășirea țării.

Nu numai conservatorii, dar și liberalii-moderati ce dominau Parlamentul au primit proiectul radicalilor cu o aversiune fățișă. Semnificativ în acest sens este faptul că primul ministru, într-un discurs rostit în Adunarea deputaților din 12 ianuarie 1884 prin care respingea ideea electivității magistraților susținută de rosettiști, îi caracteriza pe radicali — fără a-i numi — ca oameni nepractici, cu facultățile neechilibrate, îndemnînd totodată pe deputați să nu facă o modificare prea largă a constituției⁸⁸.

De altfel, din toamna anului 1883 divergențele dintre I. C. Brătianu și C. A. Rosetti, legate de probleme politice interne — printre care modul cum trebuia înfăptuită modificarea constituției ocupa un loc central — și de noua orientare filogermană a politicii externe, se adînceau din zi în zi. O reflectare a lor se constată din corespondența familiei Brătianu⁸⁹, ca și din recunoașterea indirectă a „Românului” că nu mai era organul de presă al partidului aflat la guvernare⁹⁰. Divergențele dintre deputații radicali și liberalii guvernamentali din timpul dezbaterilor din secțiuni a proiectului de modificare a constituției (ianuarie — martie 1884) deveniseră atît de grave, încît în prima jumătate a lunii martie 1884 începuse să se înregistreze zvonul despre retragerea guvernului Brătianu⁹¹. Tot de atunci datează și primele acțiuni inițiate de oameni politici devotați lui I. C. Brătianu pentru scoaterea unui ziar politic⁹², care să reflecte opiniile guvernului.

⁸⁸ Mon. Of. Dez. Corp. Leg., nr. 68, 14 26 ianuarie 1884, p. 832—834.

⁸⁹ *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu. 1859—1883*, vol. I, București, 1933, p. 251, 256, 260; vol. II, București, 1934, p. 16, 24.

⁹⁰ „Românul”, an. XXVIII, 25 februarie 1884, p. 185.

⁹¹ „Timpul”, an. IX, nr. 50, 3 martie 1884, p. 3.

⁹² „L'Indépendance roumaine”, an. VIII, nr. 1 937, 14/26 martie 1884, p. 3; vezi și „Românul”, an. XXVIII, 17 mai 1884, p. 447.

După mai multe lucrări pregătitoare, la 26 martie 1884 în Adunarea deputaților și în Senat au fost prezentate rapoartele comitetelor delegaților de secțiuni, precum și proiectul modificării constituției. Raportul comitetului delegaților secțiunilor prezentat Camerei, semnat de A. Stoiljan, dar citit de C. M. Ciocazan, era divizat în trei părți: 1. modificarea articolelor 1, 40, 45, 118, 121, 122, 131 și 133; 2. a articolelor 24 și 105 privitoare la libertatea presei și 3. a articolelor referitoare la împărțirea corpului electoral⁹³. Acordul asupra revizuirii articolelor de la primul punct — se sublinia în raport — s-a putut stabili fără a se înregistra divergențe serioase. În schimb, pe marginea articolelor 24 și 105 s-au desfășurat dezbateri îndelungate. După ce se aborda teoretic problema libertății presei și se menționau opiniile unor deputați, în raport se conchidea că era necesar ca și la noi, ca în toate statele occidentale, delictele de presă relative la viața privată a demnitarilor să fie judecate de tribunale ordinare în conformitate cu procedura codului penal. În privința problemelor electorale, în raport se arăta că legii electorale din 1866 i s-a adus acuzația întemeiată că nu Parlamentul dă guvernul țării, ci guvernul dă Parlamentul. În continuare se recunoștea că C. A. Rosetti, prin articolele sale, a creat un curent favorabil revizuirii constituției, care s-a pronunțat însă numai pentru îmbunătățirea sistemului electoral și nu pentru reformarea lui radicală. După ce se respingea ideea colegiului unic pe motivul că nu ar fi înlăturat corupția, în raport era apoi expus modul cum a fost împărțit corpul electoral, încheindu-se cu prezentarea propunerilor respinse făcute de membrii comitetului delegaților. Raportul reflecta înțelegerea intervenită între diverse fracțiuni ale majorității guvernamentale liberale și între membrii guvernului înșiși.

Rezumând principalele prevederi din proiectul comitetului⁹⁴ în aceeași ordine în care au fost analizate și în raport, vom consemna mai întâi că la art. 1 se propunea că regatul României constituie un singur stat indivizibil, iar expresiile „Principatele Unite” și „domn” să fie înlocuite cu „regatul României” și „rege”, oriunde ar fi fost în constituție. Prin articolele 118, 121 și 122 se cerea desființarea gărzii civice în timp ce articolul 131 urma să fie modificat pentru a permite înființarea unei comisii permanente care să studieze și să elaboreze proiecte de lege. Pământurile foștilor clăcași, ale înșurățeilor și ale sătenilor care cumpăraseră loturi din moșiile statului trebuiau, în virtutea modificării propuse articolului 133, să fie inalienabile timp de 32 de ani cu începere de la promulgarea legii. În fine, printr-un articol adițional se prevedea aplicarea constituției prin legi speciale și în Dobrogea.

În privința noii reglementări a regimului presei, la art. 24 se propunea interzicerea arestului preventiv, iar la art. 105 ca ofensele îndreptate împotriva persoanelor publice pentru fapte relative la viața lor privată să se judece de tribunale ordinare conform dreptului comun.

În cea de-a treia parte, proiectul împărțea corpul electoral pentru Adunarea deputaților în trei colegii (art. 58). Din colegiul I (art. 59) urmau să facă parte cetățenii români cu un venit funciar rural sau urban de minimum 1 200 de lei pe an. Art. 60 se suprima (în constituția din 1866

⁹³ Mon. Of. Dez. Corp. Leg., nr. 127, 27 martie/8 aprilie 1884, p. 1 818—1 832.

⁹⁴ Vezi textul proiectului, ibidem, p. 1 833—1 836.

era referitor la colegiul al II-lea, care se desființa), iar prin art. 61 se propunea ca noul colegiu al II-lea să fie compus din cetățenii urbani cu un venit variind între 1 200 de lei pe an și o dare oricît de mică plătită statului. Votau direct cei care plăteau statului o dare anuală de cel puțin 25 de lei, precum și absolvenții a patru clase primare și care plăteau și ei o dare statului oricît de mică. Toți ceilalți votau indirect, un delegat fiind desemnat de 50 de alegători. Prin art. 62 se propunea ca colegiul I să dea 75 de deputați, iar colegiul al II-lea — 70. În colegiul al III-lea (art. 63), proiectul includea pe toți cetățenii din comunele rurale cu un venit de la 1 200 lei pe an în jos sau care plăteau statului o dare oricît de mică. Votarea se făcea prin delegați. Acest colegiu trebuia să dea 38 de deputați. La fiecare colegiu erau prevăzute și o seamă de scutiri de cens. Pentru Senat corpul electoral era divizat în două colegii: colegiul I, format din cetățenii cu un venit de minimum 2 000 de lei anual, la care se adăugau scutiri de cens neînsemnate, și colegiul al II-lea, compus din alegători direcți cu un venit între 2 000 și 1 000 lei pe an, precum și din cei ce posedau o diplomă de doctor (art. 68). Potrivit art. 69, colegiul I trebuia să aleagă cîte doi senatori în fiecare județ, iar colegiul al II-lea cîte un senator; la aceștia se adăugau mandatele senatorilor de drept (mitropolitul primat și episcopii); în total Senatul trebuia să se compună din 105 membri. Proiectul propunea un articol nou, în temeiul căruia alegerea deputaților și a senatorilor în colegiile cu mai mulți alegători să se facă prin scrutin de listă.

Proiectul comitetului delegaților pentru modificarea constituției prezentat Senatului de D. Polizu-Micșunești, cu excepția articolului 105, care rămăsese nerevizuit deoarece nici o opinie nu întrunise majoritatea, era identic cu cel prezentat Camerei ⁹⁵.

Mai înainte ca Adunarea deputaților să intre în fondul dezbaterilor a izbucnit o scurtă criză ministerială, semnificativă pentru gradul înalt atins de încordarea relațiilor dintre radicali și majoritatea guvernamentală și cu consecințe importante asupra hotărîrilor ulterioare. În ședința din 26 martie a Camerei s-a iscat o dispută între C. A. Rosetti și I. C. Brătianu, în care primul susținea necesitatea dezbaterilor generale pentru luarea în considerare a întregului proiect, care să se desfășoare din 28 martie, iar al doilea cerea ca de a doua zi să înceapă numai discuțiile pe articole deoarece, fiecare din ele fiind promulgate ca legi separate, era inutilă o discuție generală ⁹⁶. Pusă la vot, opinia lui C.A. Rosetti a întrunit majoritatea ⁹⁷. Față de această situație, primul ministru anunța Camera că își dă demisia. A doua zi însă Adunarea a votat cu 89 de voturi pentru și 25 de abțineri ale radicalilor o moțiune în care se scria că deputații aveau deplină încredere în guvern, angajîndu-se să termine cît mai curînd revizuirea constituției ⁹⁸. Se dădea astfel țării spectacolul dezolant al infirmării unui vot dat numai cu o zi mai înainte, fără să fi fost nevoie de o schimbare oricît de mică în componența guvernului sau a liniei lui politice.

Din studierea materialelor documentare se constată că criza ministerială a fost intenționat provocată de primul ministru, care, convins fiind

⁹⁵ Textul proiectului, *ibidem*, nr. 128, 28 martie/9 aprilie 1884, p. 1 850—1 854.

⁹⁶ *Ibidem*, nr. 127, 27 martie/8 aprilie 1884, p. 1 838—1 840.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 1 840.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 1 859—1 862.

că nu putea fi înlocuit de la conducerea guvernului⁹⁹, a căutat să împrăștie confuzia ce domnea în Cameră și să identifice precis pe partizanii lui C.A. Rosetti¹⁰⁰, cu care rupsesse încă de pe atunci relațiile politice și personale¹⁰¹. Prin voturile din ședințele Camerei de la 26 și 27 martie, I. C. Brătianu s-a convins că radicalii nu erau destul de numeroși pentru a impune punctul lor de vedere. În același timp el a grupat mai strâns în jurul său elementele șovăitoare ale majorității, care vor adopta cu docilitate opiniile guvernului. Trebuie totuși reținut că cele 25 de abțineri înregistrate la votarea moțiunii de încredere marchează un moment semnificativ în evoluția Parlamentului, care în mai 1883 avea — după demisia deputaților și senatorilor din opoziție — evasiunanimitatea, anticipând într-o oarecare măsură retragerea radicalilor din Cameră și ruperea lor din masa Partidului Liberal¹⁰².

La 28 martie, Adunarea deputaților și Senatul au trecut la dezbaterile pe articole și la adoptarea modificărilor propuse constituției în aceeași ordine în care articolele au fost grupate de comitetele delegaților secțiunilor. Astfel, în ședințele din 28—30 martie ale Camerei și Senatului s-au discutat și adoptat, fără a se înregistra dezbateri importante, art. 1, 40, 44, 45, 77, 118, 121, 122, 131 și 133 într-o redactare parțial îmbunătățită, ce nu afecta însă fondul¹⁰³. La 1 aprilie s-a votat și articolul adițional referitor la legislația Dobrogii, precum și articolele în care se opera schimbarea termenilor de „domn” și „Principatele Unite” în „rege” și „regatul României”¹⁰⁴.

Începând de la 31 martie 1884, când au venit în discuție articolele privitoare la presă și apoi cele care cuprindeau propunerile în materie electorală, dezbaterile au devenit extrem de vii, atmosfera parlamentară fiind dominată de disputa îndârjită dintre radicali și majoritatea guvernamentală. Din cauza opiniilor diferite care s-au reflectat în redactarea lor, a fost necesar ca unele articole să se discute în Cameră și în Senat de două și chiar de trei ori în diverse intervale de timp, pînă s-a ajuns la un text comun, definitiv adoptat. De aceea, în dorința de a evita repetările și de a sistematiza informația documentară, în paginile următoare vom expune cronologic mai întâi dezbaterile pe marginea articolelor ce cuprind stipulațiile electorale și apoi pe cele referitoare la presă.

Problemele electorale au fost luate în discuție de Adunare și Senat la 1 aprilie 1884 într-o atmosferă politică apăsătoare, dominată de suspiciuni și în condițiile unui raport de forțe defavorabil radicalilor. Înainte

⁹⁹ Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice, publicate cu o introducere, note, facsimile și portrete de I. Rădulescu-Pogoneanu*, vol. II (1881—1886), București, p. 226.; „Telegraful”, București, an. XV, nr. 3 559, 29 martie 1884, p. 1.

¹⁰⁰ „Națiunea”, an. III, nr. 518, 28 martie 1884, p. 2.

¹⁰¹ *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu . . .*, vol. II, p. 37—39; Ion C. Brătianu, *Acte și cuvîntări*, publicate de G. Marinescu, vol. IX (noiembrie 1883—iunie 1884), București, 1943, p. IV—V, notă.

¹⁰² „L'Indépendance roumaine”, an. VII, nr. 1 956, 5/17 aprilie 1884, p. 1.

¹⁰³ Mon. Of. Dez. Corp. Leg., nr. 129—132, 28 martie/10 aprilie—1/13 aprilie 1884, p. 1 871—1 876, 1 880—1 895, 1 908—1 918, 1 942—1 979.

¹⁰⁴ *Ibidem*, nr. 133, 3/15 aprilie 1884, p. 1 958—1 959; *ibidem*, nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2 003.

de a se intra în fondul dezbaterilor Camera a hotărît ca proiectul semnat de cei 35 de deputați în problema colegiului unic să se supună discuției sub forma de amendament¹⁰⁵. Dezbaterile cele mai importante s-au desfășurat în jurul art. 58, care conținea principiul împărțirii corpului electoral pentru Cameră în trei colegii. De modul cum avea să fie adoptat acest articol depindeau toate celelalte stipulații electorale și, în ultimă instanță, noua lege electorală. De aceea, Adunarea a hotărît ca, mai înainte de a se trece la discutarea și votarea pe articole a prevederilor electorale, să aibă loc o dezbateră generală pentru luarea în considerare a tuturor stipulațiilor electorale. Aceste dezbateri s-au axat cu precădere pe ideea acceptării sau neacceptării colegiului unic.

Primul a luat cuvîntul Gh. Panu, care într-un discurs bine încheșat și argumentat releva că proiectul comitetului delegaților nu lărgea dreptul de vot, ci propunea numai o redistribuire a corpului electoral în trei colegii fără a se respecta nici principiul averii și nici prezumția că o anumită stare de avuție ar trebui să atragă un grad de cultură considerat necesar pentru exercitarea drepturilor electorale. El sublinia că „sub forma de lege electorală vă declarați partizanii proprietății mari”¹⁰⁶. În același discurs Gh. Panu dezvoltă o seamă de idei despre necesitatea ca toți cetățenii țării care contribuie la sarcinile statului să aibă aceleași drepturi¹⁰⁷. Un punct de vedere similar a expus la 2 aprilie și P. Grădișteanu¹⁰⁸. La rîndul său, C. A. Rosetti, în discursul din 2 aprilie, accentua că era oportun și necesar ca țărani să fie înglobați într-un colegiu împreună cu toți ceilalți alegători¹⁰⁹. După T. Maiorescu, care s-a pronunțat din nou împotriva revizuirii prevederilor electorale, și I. C. Brătianu, care, secundat de V. Lascăr, a apărut ideea împărțirii alegătorilor în trei colegii, Camera — la cererea majorității care a dat naștere la proteste din partea radicalilor — a votat luarea în considerare a proiectului comitetului delegaților, din 136 de votanți 101 fiind pentru, 32 contra (grupul liberalilor-radicali și apropiații lor, precum și junimiștii) și trei abțineri¹¹⁰. Apoi s-a trecut la discutarea articolului 58. Încălcînd principiile din regulamentul de funcționare al Camerii, majoritatea a impus votarea fără discuții. Din cei 125 de deputați prezenți, 92 au votat pentru articolul 58, 31 contra (înainte de a vota, C. A. Rosetti a declarat: „Constată ilegalitatea ce se comite, protestez și mă retrag”¹¹¹; deci el nu a votat) și 2 abțineri¹¹². Prin această procedură proiectul cu colegiul unic era în întregime înlăturat, el nemaiputînd fi luat în considerare ca amendament.

La senat, art. 58 nu a suscitat discuții, fiind primit în ședința din 1 aprilie 1884 cu 48 de voturi din 49 de votanți¹¹³.

La 26 aprilie 1884, cînd Adunarea și-a reluat activitatea, Gh. Panu, C. A. Rosetti ș.a. au cerut să se revină asupra votului și să se discute

¹⁰⁵ Ibidem, nr. 133, 3/15 aprilie 1884, p. 1 959—1 962.

¹⁰⁶ Ibidem, p. 1 965.

¹⁰⁷ Ibidem, p. 1 966—1 968.

¹⁰⁸ Ibidem, nr. 134, 5/17 aprilie 1884, p. 1 983—1 984.

¹⁰⁹ Ibidem, p. 2 024.

¹¹⁰ Ibidem, nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2 030.

¹¹¹ Ibidem, nr. 136, 27 aprilie/9 mai 1884, p. 2 044.

¹¹² Ibidem, nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2 031.

¹¹³ Ibidem, p. 2 004.

art. 58 de toți cei ce doresc. Camera a respins cererea sub pretextul — invocat de I. C. Brătianu — că și-ar pierde autoritatea dacă ar reveni asupra hotărârii luate cu majoritatea de voturi ¹¹⁴. În urma acestei decizii, deputatul Gh. Panu și-a dat demisia ¹¹⁵, pe cînd ceilalți liberali-radicali, deși nemulțumiți, au rămas în Adunare. De ce n-au demisionat din Cameră toți liberalii-radicali, fiind evidentă respingerea propunerilor referitoare la colegiul unic? În ședința din 26 aprilie C. A. Rosetti declara că, în urma celor întîmplate la 2 aprilie, era hotărît să-și dea demisia, dar, văzînd că gestul lui fusese lăudat de grupările politice din opoziție, și-a dat seama că nu era procedarea cea mai bună și că, deși este în contra proiectului supus dezbaterilor, va rămîne totuși printre deputați ¹¹⁶. La explicațiile fruntașilor radicali am adăuga faptul că, probabil, rosețtiiși au consimțit să rămînă în Cameră pentru a încerca să aducă prin amendamente îmbunătățiri parțiale sistemului electoral și să lupte pentru asigurarea libertății presei, problemă în care ideile majorității deputaților și chiar ale guvernului, nefiînd deplin cristalizate, ofereau posibilitatea unui succes.

Între 27 aprilie și 3 mai în Adunare s-a discutat art. 59 privitor la compunerea colegiului I. De astă dată lupta s-a dat nu atît împotriva radicalilor (un amendament care cerea coborîrea censului pînă la venitul de 600 de lei a fost repede înlăturat ¹¹⁷), ci între diverse fracțiuni ale majorității, care propuneau — pentru a cita numai soluțiile extreme — fie restrîngerea alegătorilor numai la proprietarii funciari, fie lărgirea colegiului și cu alte categorii de orașeni în afara celor vizate prin proiectul comitetului. A fost nevoie de o ședință secretă a Camerei și de amenințarea primului ministru că își dă demisia dacă nu se ajunge la un acord ¹¹⁸, pentru ca Adunarea să adopte articolul în redacția dată de comitetul delegaților ¹¹⁹. În ședințele Senatului din 1—2 aprilie și 4 mai, propunerea lui N. Fleva de sporire a numărului alegătorilor din colegiul I a întîmpinat o vie opoziție din partea elementelor moșierești care arătau că trebuie să aibă un mijloc eficient de apărare a marii proprietăți ¹²⁰. La 4 mai Senatul a primit art. 59 în forma adoptată de Cameră ¹²¹.

Dacă art. 61 (despre colegiul al II-lea) și 63 (privind colegiul al III-lea), votate de Cameră la 4 mai, iar de Senat la 5 mai, nu au suscitat discuții, în schimb pe marginea art. 62, ce stabilea numărul deputaților, dezbaterile din Adunare au devenit îndîrjite. La 5 mai C. M. Ciocazan a depus un amendament, semnat și de C. A. Rosetti, E. Costinescu ș.a., care prevedea: colegiul I alegea un deputat pentru 200 de alegători; colegiul al II-lea un deputat la 15 000 de locuitori; colegiul al III-lea, un deputat pentru județele cu o populație de 200 000 de locuitori, cele mai populate urmînd să dea doi deputați. Prin acest sistem, colegiul I trebuia să dea 42 de deputați, colegiul al II-lea — 71 de depu-

¹¹⁴ Ibidem, nr. 136, 27 aprilie 9 mai 1884, p. 2 049.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ Ibidem, p. 2 045.

¹¹⁷ Ibidem, nr. 137, 28 aprilie/10 mai 1884, p. 2 061.

¹¹⁸ Ibidem, nr. 140, 3/15 mai 1884, p. 2 130 , 2 135—2 136.

¹¹⁹ Ibidem, nr. 141, 4/16 mai 1884, p. 2 148.

¹²⁰ Ibidem, nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2 004—2 015.

¹²¹ Ibidem, nr. 143, 6/18 mai 1884, p. 2 165—2 168.

tați și colegiul al III-lea — 36 de deputați¹²². Amendamentul oferea astfel un criteriu mai precis și întrucâtva mai echitabil de stabilire a numărului deputaților, reducînd simțitor proporția deputaților proveniți din rîndurile marilor proprietari funciari. Din păcate, acest amendament a fost respins de majoritatea deputaților în ședința din 9 mai¹²³. În cele din urmă Camera la 15 mai, iar Senatul la 11 mai au adoptat art. 62 așa cum fusese propus de comitetul delegaților, articol care conținea, printre altele, o sporire a numărului deputaților de la 160 la 183¹²⁴.

Articolele privitoare la componența celor două colegii pentru Senat și stabilirea numărului mandatelor de senatori (art. 68—70) au început să fie discutate de Senat la 5 mai, iar de Adunare la 9 mai. Propunerea lui N. Fleva ca la colegiul I să se scadă censul pînă la 1 200 lei a fost respinsă de Senat, care a acceptat însă unele dispense de cens¹²⁵. Cu modificări neînsemnate față de proiectul comitetului, Senatul a votat și repartiziția mandatelor pe cele două colegii. În Cameră, dezbaterile asupra aceluiași articole au fost mai animate. La 9 mai radicalii au propus ca corpul electoral pentru Senat să fie același ca și pentru Cameră, fiecare colegiu urmînd să desemneze cite un senator¹²⁶. Amendamentul a fost respins, ca și propunerea, diametral opusă, ca colegiul I să fie format numai din proprietarii rurali cu venit de 2 000 de lei anual, în cele din urmă Adunarea votînd articolul în forma primită de Senat¹²⁷.

Ultimele confruntări dintre majoritatea deputaților și radicali s-au produs în legătură cu art. 72. La 15 mai 1884 C.A. Rosetti a propus ca alegerea deputaților și a senatorilor să se facă într-o singură zi, ceea ce ar fi contribuit la diminuarea ingerințelor electorale; amendamentul a fost însă înlăturat de Adunare¹²⁸. În ședințele de la sfîrșitul lunii mai și începutul lunii iunie Adunarea și Senatul au votat textul definitiv al articolelor adoptate pînă atunci într-o redactare diferită, dar cu un conținut identic¹²⁹.

Printre ultimele chestiuni de care s-au ocupat Camera și Senatul înainte de a fi dizolvate a fost adoptarea unei noi legi electorale conform cu principiile incluse în constituție¹³⁰.

Articolele 24 și 105, ce conțineau o nouă reglementare a regimului presei, au venit în discuția Adunării la 31 martie 1884. După discursul deputatului D. Giani, care s-a pronunțat pentru libertatea presei, și intervențiile lui V. Lascăr și A. Stolojan în favoarea proiectului comitetului delegaților, a luat cuvîntul C.A. Rosetti, care a prezentat la art. 105 amendamentul: „Jurații judecă toate delictele politice și de presă. Numai

¹²² Ibidem, p. 2 176—2 177.

¹²³ Ibidem, nr. 146, 10/22 mai 1881, p. 2 246.

¹²⁴ După Grecia, România era a doua țară din Europa care avea cei mai mulți deputați comparativ cu cifra populației („România”, an. I, nr. 29, 22 aprilie 1884, p. 2).

¹²⁵ Mon. Of. Dezb. Corp. Leg., nr. 144, 8/20 mai 1884, p. 2 193.

¹²⁶ Ibidem, nr. 147, 12/24 mai 1881, p. 2 256.

¹²⁷ Ibidem, p. 2 259.

¹²⁸ Ibidem, nr. 150, 15/28 mai 1884, p. 2 297—2 301.

¹²⁹ Textul definitiv revizuit al articolelor cu prevederi electorale, în „Monitorul oficial al României”, nr. 51, 8 20 iunie 1884, p. 1 042—1 045.

¹³⁰ Textul noii legi electorale, ibidem, nr. 52, 9 21 iunie 1884, p. 1 074—1 081.

comisiunea juraților judecă și decide asupra cuantumului cererilor de daune-interese izvorite din fapte sau din delictе de presă¹³¹. Camera a adoptat în unanimitate art. 24 și, cu majoritate de voturi, amendamentul lui C.A. Rosetti¹³².

În ședința Senatului din 31 martie 1884 principele Gr. M. Sturza a propus ca la art. 24 să fie inclusă prevederea: „Delictеle de presă se judecă de juriu, afară de acelea care s-ar comite în contra persoanei regelui și a membrilor familiei regale, precum și a suveranilor statelor străine”¹³³. Amendamentul a fost criticat de N. Fleva și susținut, printre alții, de Dim. Ghica, care a arătat că ideea nu a venit prin surprindere, fiind rodul unor discuții îndelungate¹³⁴. A doua zi propunerea lui Gr. M. Sturza a fost primită cu unanimitatea voturilor. În privința art. 105, Senatul a respins propunerea lui M. Schină de a-l adopta în redactarea primită de Cameră¹³⁵. Nemaifiind nici un alt amendament, Senatul a dispus ca art. 105 să rămână nerevizuit. În ședințele din 31 martie și 1 aprilie Camera și Senatul au adoptat așadar art. 24 și 105 într-o redactare deosebită, fiind nevoie de noi dezbateri pentru a se ajunge fie la un compromis asupra punctelor de vedere divergente, fie ca una din cele două adunări să renunțe la opiniile ei.

La 25 mai 1884 Senatul, printr-un nou vot, a menținut art. 24 cum fusese adoptat la 1 aprilie¹³⁶. În schimb, art. 105 a fost votat într-o formulare ce cuprindea ideea că delictеle de presă vor fi judecate de jurați, lăsînd însă tribunalelor dreptul de a stabili—indiferent de verdictul juraților—cuantumul cererilor de daune-interese¹³⁷. Ultimele confruntări în problema regimului presei au avut loc în Cameră la 1 iunie, iar în Senat la 5 iunie 1884. Deputații C.M. Ciocazan și N. Ionescu au combătut și respins din nou art. 24 și 105 în forma votată a doua oară de Senat¹³⁸. Explicînd încă o dată ideile susținute anterior, C.A. Rosetti, într-un patetic discurs, arăta că nu putea să primească îngrădirea libertății presei pentru care luptase toată viața și își dădea demisia „căci nu pot să mai stau aci cînd în fața voastră se sugrumă libertatea presei și voi nu protestați”¹³⁹. Hotărîrea lui C.A. Rosetti a surprins pe cei prezenți, Camera refuzînd să-i accepte demisia. În aceeași ședință, I.C. Brătianu a cerut Adunării să primească art. 24 în forma adoptată de Senat și să dea art. 105 orice altă redactare¹⁴⁰. Înainte de a se trece la vot, D. Giani a solicitat guvernului să asigure pe deputați că va stăruii pe lîngă Senat să adopte articolele în forma acceptată de Cameră. Guvernul, prin ministrul de interne G. Chițu, dînd un răspuns evaziv, 11 liberali-radicali au părăsit sala de ședințe, iar a doua zi și-au dat și ei demisia¹⁴¹. Urmînd

¹³¹ Mon. Of. Dezb. Corp. Leg., nr. 132, 1/13 aprilie 1884, p. 1 935.

¹³² Ibidem, p. 1 936—1 937.

¹³³ Ibidem, nr. 134, 5/17 aprilie 1884, p. 1 980.

¹³⁴ Ibidem, p. 1 981; vezi și M. Theodorian — Carada, *Vasile Lascăr. 1852—1907*, p. 30—31.

¹³⁵ Mon. Of. Dezb. Corp. Leg., nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2 000—2 003.

¹³⁶ Ibidem, nr. 158, 27 mai/8 iunie 1884, p. 2 445—2 448.

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ Ibidem, nr. 162, 2/14 iunie 1884, p. 2 543—2 546.

¹³⁹ Ibidem, p. 2 549—2 550.

¹⁴⁰ Ibidem, p. 2 566.

¹⁴¹ Ibidem, p. 2 568.

îndemnului primului ministru, deputații au adoptat art. 24 în forma acceptată de Senat la 25 mai¹⁴². Apoi, comitetul delegaților a propus la art. 105 formularea: „Acțiunea pentru daune-interese rezultând din fapte și delictive de presă nu se poate intenta decât înaintea aceleiași jurisdicțiuni. Numai comisiunea juraților va judeca și se va pronunța asupra daunelor-interese și asupra cuantumului lor”, care a fost primită de deputați¹⁴³. În această formă art. 105 a fost și el adoptat la 5 iunie de Senat¹⁴⁴. Lupta politică din Parlament în problema noului regim al presei se încheia astfel cu un rezultat ce satisfăcea majoritatea guvernamentală (art. 24) și pe liberalii-radicali (art. 105).

Demisia radicalilor din Cameră acceptată la 3 iunie reprezenta, în fapt, ruperea lor din cadrul Partidului Liberal. În scrisoarea semnată de 11 liberali-radicali, printre care C.A. Rosetti, Gr. Serurie, V.A. Urechia, D. Giani, P. Grădișteanu, și publicată în „Românul” se aducea la cunoștința opiniei publice că sint un grup care a hotărât să lupte pentru a înlătura abuzurile și nedreptatea. Obiectivul de acțiune stabilit era caracteristic pentru înțelegerea limitei concepțiilor social-politice ale radicalilor: lupta trebuia dusă „pentru libertatea și pentru drepturi pentru toți, fărăosebire de clase și de partide”¹⁴⁵. În aceeași zi, „Românul” făcea cunoscut că proprietarul, directorul politic și girantul ziarului era C.A. Rosetti. Cu apariția de la 10 iulie 1884 a noului organ de presă al liberalilor „Voința națională” se desăvârșea procesul detașării grupului politic al radicalilor din masa Partidului Liberal, proces început cu mulți ani în urmă.

S-a afirmat în epocă de oameni politici, iar mai târziu de istorici¹⁴⁶ că, în realitate, liberalii-radicali și-au dat atunci și nu mai devreme demisia din Cameră, deoarece, nefiind de acord cu proiectul pentru crearea domeniilor coroanei, căpătau posibilitatea să nu-și expună public atitudinea lor și că divergențele în chestiunea presei nu ar fi constituit decât un pretext. Desfășurarea evenimentelor din aprilie-mai 1884 face ca această prezumție — neconfirmată însă de materialele documentare cercetate de noi — să fie probabilă. Un lucru rămâne în afara oricăror suspiciuni: desprinderea grupului condus de C.A. Rosetti de Partidul Liberal a fost consecința directă a divergențelor de opinii în principalele probleme politice, printre care stabilirea noului regim al presei ocupa un loc important.

Prin îndirjirea cu care s-au confruntat în Parlament ideile celor două grupuri aparținând aceluiași Partid Liberal, dezbaterile privind modificarea constituției în 1884 au rămas unice în istoria analelor noastre parlamentare. Evident, modul cum a fost înfăptuită revizuirea cons-

¹⁴² Ibidem, p. 2 567.

¹⁴³ Ibidem.

¹⁴⁴ Ibidem, nr. 166, 7 19 iunie 1884, p. 2 632. Textul definitiv revizuit în „Monitorul oficial al României”, nr. 51, 8/20 iunie 1884, p. 1 041, 1 045.

¹⁴⁵ „Românul”, an. XXVIII, 8 iunie 1884, p. 509.

¹⁴⁶ Mon. Of. Dezb. Corp. Leg., 163, 3/15 iunie 1884, p. 2 569; „România”, an. I, nr. 65, 7 iunie 1884, p. 2; ibidem, nr. 71, 14 iunie 1884, p. 1; E. Stătescu, *Situațiunea politică. Discursul d-lui ... pronunțat la întrunirea electorală din Trgovîște de la 5 noiembrie 1884*, București, 1884, p. 28; Fr. Damé, J.C. Brătianu. *L'ère nouvelle. La dictature*, deuxième édition, București, 1886, p. 160–204; articolul C.A. Rosetti, de Gh. Panu, în „Săptămîna”, an. II, nr. 37, 25 aprilie 1903, p. 437; C. Borănescu—Lahovari, C.A. Rosetti, București, 1947, p. 32–33.

tituției a reprezentat un succes al majorității moderate a Partidului Liberal. Dar el a trebuit să fie plătit cu prețul desprinderii din partid a grupului radicalilor care, de mult timp, se dovedise a fi inițiatorul unor idei de reforme sociale cerute de stadiul dezvoltării societății. Nemulțumiți de noua reglementare a regimului presei și de noile stipulații electorale, radicalii declarau încă de la sfârșitul lunii mai 1884 că vor lupta pentru o nouă revizuire a constituției, care trebuia „să fie pusă la nivelul adevăratelor interese ale națiunii”¹⁴⁷. La rîndul ei, conducerea Partidului Liberal-Conservator își reafirma hotărîrea de a considera „revizuirea actuală și darea apanagiului ca violare a pactului fundamental și ia angajamentul d-a lucra pentru reintrarea în legalitate”¹⁴⁸. „Angajamentul” însă avea să fie „uitat” în momentul cînd liderii acestui partid vor fi chemați la guvernare.

V. ÎNSEMNĂTATEA ȘI CONSECINȚELE MODIFICĂRII CONSTITUȚIEI

Istoricul Titu Maiorescu, tributar omului politic conservator, a judecat cu severitate modificarea constituției, ca opera cea mai stearpă a guvernării liberale, ca o frămîntare zadarnică de un an și jumătate¹⁴⁹, opinie neacceptată integral nici de biograful și exegetul operei sale¹⁵⁰ și care astăzi ne apare ca nejustă. Deși s-a făcut într-un mod limitat, trunchiat, totuși ea a corespuns în oarecare măsură cerințelor din acei ani.

În primul rînd s-a pus în concordanță noua situație a României de stat independent, recunoscută de principalele state europene, cu constituția din 1866, lucru ce trebuia îndeplinit nu numai pentru a se rezolva o chestiune formală, ci și din rațiuni permanente ale politicii externe a statului român neatîrnat.

Apoi, s-a dat o nouă reglementare regimului presei, care beneficia în continuare de largi libertăți într-o perioadă cînd în principalele state din apusul și centrul Europei începuseră să fie luate măsuri restrictive. Din această cauză spre sfârșitul secolului trecut presa din țara noastră a cunoscut o mare înflorire, fiind editate importante ziare și reviste cu tendințe democratice, precum și numeroase organe de presă ale mișcării muncitorești. Prevederea introdusă în 1884 privind judecarea delictelor de presă la adresa suveranilor de tribunalele ordinare i-a determinat pe ziarisții socialiști și democrați să recurgă la o îngustare tematică a criticilor făcute instituției monarhiei, le-a generat o stare de teamă, cu consecințe în alegerea subiectelor articolelor și în prudența stilului folosit. Cînd unii dintre ei — ca Gh. Panu, N.D. Cocea ș.a. — nu au ținut seamă de aceste lucruri și au atacat pe rege, de pe poziții și cu interese deosebite, ei au fost țirîți în fața tribunalelor și condamnați. În ansamblu însă, noul regim al presei a stimulat viața politică din România, a permis popularizarea ideilor înaintate în rîndurile maselor muncitoare, a contribuit la formarea opiniei publice democratice.

¹⁴⁷ „Românul”, an. XXVIII, 29–30 mai 1884, p. 477.

¹⁴⁸ „România”, an. I, nr. 81, 25–26 iunie 1884, p. 1.

¹⁴⁹ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, p. 217.

¹⁵⁰ E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 170.

Principalul criteriu de apreciere a însemnătății modificării constituției îl oferă însă stipulațiile electorale. Deși nu s-au acceptat ideile radicalilor privind introducerea colegiului unic, totuși în 1884 s-a înfăptuit o reformă electorală care a satisfăcut în mare năzuințele burgheziei. Astfel, în locul primelor două colegii pentru Camera controlate statornic de moșierimea conservatoare, s-a creat un colegiu relativ mai numeros în care au pătruns și elementele cele mai avute ale burgheziei. De asemenea, în noile colegii II și III anumite categorii sociale — micii meseriași și comercianți de la orașe, învățătorii și preoții de la sate — au căpătat dreptul de vot direct, ceea ce a dus la creșterea numărului alegătorilor, la întărirea influenței burgheziei și, implicit, la sporirea numărului reprezentanților ei în Parlament. Și la Senat ca urmare a scăderii censului și admiterii unor dispense s-au înmulțit alegătorii.

Incontestabil, modificările aduse sistemului electoral în 1884 constituiau un progres, un pas înainte pe linia atragerii la viața politică a unor noi pături sociale. O comparație între datele statistice referitoare la alegerile generale din aprilie 1883 și cele din 1888¹⁵¹ este concludentă. În timp ce în 1883 la Senat colegiul I cuprindea 2 355 de alegători, iar colegiul al II-lea — 4 524, în 1888 colegiul I număra 6 905 alegători, iar colegiul al II-lea — 8 562. La Camera situația era următoarea: în 1883 colegiul I — 3 388 de alegători, colegiul al II-lea — 4 814, colegiul al III-lea — 15 382, colegiul al IV-lea — 12 657 de delegați ce reprezentau 626 906 alegători indirecti; în 1888 colegiul I — 9 152, colegiul al II-lea — 24 750, colegiul al III-lea — 25 776¹⁵². Rezumând cifrele de mai sus, observăm că la Senat numărul alegătorilor a crescut cu 8 588, iar la Camera cu 23 437, ceea ce înseamnă în total mai mult decât o dublare a cetățenilor cu drept de vot, situație care se datora în principal noilor stipulații electorale.

Teama claselor dominante de lupta maselor populare pentru dreptate socială a ieșit din nou în evidență și cu prilejul modificării sistemului electoral, când s-a hotărât ca o parte însemnată a populației majore să fie în continuare lipsită de dreptul de vot. Potrivit datelor statistice, la alegerile din 1905 — când deja numărul alegătorilor crescuse mult față de cel din 1888 — la Senat la 100 de locuitori erau 0,41 de alegători, iar la Camera 1,56 (dacă luăm în considerare și pe alegătorii indirecti, procentajul este de 16,23)¹⁵³. Din același motiv unor categorii sociale nu li s-a acordat — sub pretextul neștiinței de carte — decât dreptul de vot indirect, ceea ce făcea ca sufragiul să nu fie *egal* și nici *direct* pentru majoritatea covârșitoare a cetățenilor. Inegalitatea votului însemna, referindu-ne la datele medii din listele electorale de la 1913, că în timp ce un senator al colegiului I reprezenta 223 de alegători, iar un deputat al cole-

¹⁵¹ Datele statistice referitoare la alegerile generale din noiembrie 1884, fiind incomplete, nu pot fi folosite.

¹⁵² Pentru anul 1883 datele sînt luate din *Tabele ...*, p. 1—2; cele pentru 1888 din *Statistica electorală*: a) *Alegerile generale pentru Camera și Senat din ultimii 25 ani (1888—1912)*; b) *Analiza modului de compunere a actualilor corpurile electorale*; c) *Statistica bărbaților majori cetățeni români*, București, 1914, p. 76—79.

¹⁵³ L. Colescu, *Statistica electorală. Alegerile generale pentru corpurile legiuitoare în 1901 și 1905. Cu un studiu introductiv și date retrospective de ...*, București, 1905, p. 29—31.

giului I — 245, un deputat al colegiului al III-lea cumula voturile directe și indirecte a 29 525 de alegători¹⁵⁴.

Un indiciu al creșterii rolului burgheziei îl oferă și noul sistem de repartitie pe colegii a mandatelor de deputați. Din cele 183 de mandate, colegiului I îi erau rezervate 75, în timp ce colegiilor II și III (în care alături de burghezie erau incluse păături sociale aflate sub influența ei politică) un număr de 108. Aceasta a dus la întărirea pozițiilor politice ale burgheziei, la formarea unor corpuri legislative în care majoritatea nu mai aparținea marilor proprietari funciari dispuși, pentru a-și conserva avantajele materiale, să sacrifice interesele burgheziei, cum se întâmplase cu convenția comercială cu Austro—Ungaria din 1875. Așa se explică, printre altele, de ce parlamentele de după 1884 au adoptat o seamă de legi menite să creeze cadrul necesar care să impulsioneze dezvoltarea economiei naționale pe drumul capitalismului.

Cele mai grave deficiențe ale sistemului electoral nou adoptat s-au ivit însă o dată cu aplicarea lui, când s-a constatat că măsurile introduse în legea electorală erau insuficiente pentru a elimina abuzurile guvernelor. Rezultatele alegerilor erau adeseori profund viciate ca urmare a imixtunii administrației centrale și locale. Dintre numeroasele mărturii documentare referitoare la modul cum erau corupți alegătorii, îndeobște cunoscute din literatura istorică și din beletristică, vom reproduce numai una. Sintetizând rezultatele unei practici electorale de 30 de ani, conducerea aceluiași Partid Liberal care a înfăptuit reforma în 1884 recunoștea într-un document oficial — este vorba de raportul comitetului de delegați ai secțiunilor Adunării deputaților privitor la noua propunere de revizuire a constituției, prezentat Camerei de C. Stere la 27 februarie 1914 — că: „Votul colegiului al III-lea în practica noastră electorală nu se falsifică prin corupție, ci prin brutalizare, prin abuzul direct și fățiș, al forței publice. Sînt cunoscute campaniile electorale în care acest abuz ducea pînă la substituirea alegătorilor prin jandarmii rurali. Tot așa colegiul al II-lea, alcătuit în mare parte din funcționari publici și din elemente ușor influențabile de mașina administrativă, nu poate fi învinuit atît de corupțiune, cît de lipsă de rezistență față de presiunea guvernamentală”¹⁵⁵. În același document se arăta că în colegiul I erau o seamă de elemente care se înțelegeau cu alegătorii potrivit intereselor individuale.

Falsificarea alegerilor a avut consecințe dintre cele mai nefaste asupra vieții politice. Astfel, principalele partide ale burgheziei și moșierimii, știind că pot să-și asigure la momentul oportun majorități confortabile și docile prin diverse mijloace, nu s-au preocupat de atragerea alegătorilor de partea lor prin elaborarea unor programe politice care să corespundă nevoilor păturilor mijlocii, maselor muncitoare și mai ales nu le-au transpus în acte de guvernămînt. Neglijînd corpul electoral, ele și-au îndreptat întreaga activitate spre o stearpă luptă politicianistă, dîndu-i astfel regelui posibilitatea să-și sporească, cu de la sine putere, atribuțiile dincolo de cele stabilite prin constituție, să numească guvernele pe care le dorea, să inaugureze pentru o perioadă de aproape 30 de ani principiul rotativei guvernamentale, acceptat de mulți oameni politici ai burgheziei și moșierimii.

¹⁵⁴ Ibidem, p. 128—129.

¹⁵⁵ Mon. Of. Dez. Corp. Leg. nr. 7, martie 1914, p. 66.

În concluzie, se poate aprecia că modificarea constituției în 1884 în ceea ce a avut ea esențial — schimbarea stipulațiilor electorale din 1866 — a însemnat un transfer al puterii politice de la marea proprietate funciară către vîrfurile burgheziei, a marcat un moment important în lupta burgheziei pentru asigurarea și consolidarea unui rol dominant în conducerea statului la toate nivelele.

ASUPRA UNOR SCRIERI ALE LUI KOGĂLNICEANU DIN
EPOCA UNIRII

DE

AL. ZUB

Oricît de nefiresc ar părea, activitatea uneia dintre cele mai impunătoare personalități politice și culturale din veacul trecut este, după 79 de ani de la moarte, încă insuficient cunoscută. În pofida celor cîteva prezentări globale și a cercetărilor analitice efectuate pînă acum, biografia lui M. Kogălniceanu prezintă încă numeroase lacune, explicabile numai în parte prin carențele documentare, iar bibliografia operei este susceptibilă de completări substanțiale.

Acum zece ani, prof. Dan Simonescu, editor și exeget statornic al operei lui M. Kogălniceanu, consemna într-o lucrare „principalele scrieri”¹, adăugînd ulterior cîteva contribuții noi la bibliografia kogălniceniană². Se stabilea astfel, pentru epoca la care ne referim, paternitatea lui Kogălniceanu asupra schiței de moravuri politice și sociale *Idei greșite* — contestată recent, cu ocazia descoperirii manuscrisului original — și se determina contribuția sa de traducător și editor al colecției *Documents pour servir à l'histoire de l'application de l'article 24 du Traité de Paris en Moldavie*, Londres, 1857.

O foarte utilă cercetare a ziarului „Steaua Dunării” a întreprins O. Papadima, evidențiind cu această ocazie și activitatea unionistă, de mare fervoare, desfășurată de Kogălniceanu în paginile publicației³.

Este foarte elocventă în această privință corespondența lui Kogălniceanu cu alți patrioți de marcă: V. Alecsandri, C. A. Rosetti, C. Negri ș.a. În timp ce lupta din răspuțeri pentru menținerea fabricii sale de postav, sabotată și amenințată cu închiderea, și se îngrijea serios de afaceri

¹ Dan Simonescu, *Contribuții la bibliografia operelor lui M. Kogălniceanu*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, I, 1957, p. 453—473.

² Idem, *Opere ale lui M. Kogălniceanu necunoscute*, în „Studii. Revistă de istorie”, XIX (1966), nr. 5, p. 863-871. Unele dintre acestea, semnalate anterior de același, în „Ramuri”, III (1966), nr. 6, p. 17, și în „Luceafărul”, 1966, nr. 25, p. 7.

³ O. Papadima, *M. Kogălniceanu și Unirea țărilor române. Steaua Dunării*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, VII (1958), nr. 3—4, p. 401—429.

în vederea susținerii materiale a campaniei unioniste, Kogălniceanu avea de înfruntat piedici numeroase din partea opoziției separatiste. Prezent pe toate fronturile, neobosit, el întreține o corespondență asiduă, îndrumază comitetele unioniste, scrie petiții, proclamații, memorii, trimite emisari în străinătate și pledează procese (unele gratis, pentru a câștiga aderenți), lansează liste de subscripții pentru susținerea publicațiilor unioniste etc.⁴. Atent la manevrele și diversiunile separatiste ale căimăcămiei și ale consulilor ostili, supraveghind fiecare gest al adversarilor, încercînd să le destrame tabăra cu perseverență și abilitate, Kogălniceanu era căpetenia veritabilă a partidei unioniste.

Colaborarea sa în paginile ziarului „Steaua Dunării”, căruia i-a consacrat cîteva ani de muncă febrilă, este greu de stabilit cu precizie. Anonime în cea mai mare parte, contribuțiile sale poartă totuși amprenta unei puternice personalități culturale și politice. „Steaua Dunării” — aprecia C. A. Rosetti cîteva luni după apariția foii, într-o misivă către D. Brătianu — e mai mult decît un jurnal, e o operă de adevăr și de patriotism; ea a luat cu îndrăzneală apărarea proiectului de a uni ambele principate într-un singur stat și a sfintelor principii ale Revoluției. Asta nu-i totul: Kogălniceanu [...] îmi scrie că intră cu tărie în luptă, că este hotărît a pune toată activitatea sa și a face sacrificii de bani pentru ca presa străină să popularizeze chestia noastră în apus și s-o discute și mai pe față decît o poate face dînsul în Moldova, supt ocupația austriacă”⁵.

În această direcție, Kogălniceanu e de un activism impresionant, ce nu-și istovește resursele, cu toate lamentările care străbat uneori în corespondența sa.

Relevăm în cele ce urmează cîteva dintre scrierile sale unioniste din perioada 1856—1857, lăsînd deocamdată la o parte bogata sa activitate publicistică desfășurată la „Steaua Dunării”.

1. În așteptarea verdictului marilor puteri ce urmau să se întrunească la Paris în luna martie 1856, partida unionistă din principate întreprindea, la începutul anului, o susținută campanie propagandistică pentru popularizarea intereselor românești. În timp ce la Constantinopol, unde chestiunea reorganizării principatelor se pusese tocmai în discuție, C. Negri și Ion Ghica aduceau servicii importante în această direcție, Kogălniceanu promova în „Steaua Dunării” o largă dezbatere a problemei, înfățișînd — de pe poziții combative — evoluția ei în presa și diplomația europeană. Reluînd formula lansată de N. Ionescu, el pleda pentru „autocrația noastră”, adică pentru deplina autonomie politică⁶, și protesta contra imputărilor aduse de „Nationalzeitung” relativ la dreptul principatelor de a avea o armată națională⁷. Urmărea să contracareze astfel campania dusă de presa vieneză împotriva „esistenței noastre naționale”⁸.

Față de broșurile apărute în Occident pentru susținerea diverșilor pretendenți presumptivi la tronul principatelor (8 dintre aceștia rîvneau

⁴ Vezi, îndeosebi, scrisoarea sa din 1/13 oct. 1856, către C.A. Rosetti, publicată de Vintilă C.A. Rosetti, *Pagini din trecut. Corespondință*, București, 1902, p. 48—62, și în „Adevărul literar și artistic”, IV (1923), nr. 138 (15 iulie), p. 3.

⁵ N. Bănescu, *Cum a fost primită apariția foii „Steaua Dunării”*, „Ramuri”, III(1908), p. 380—384.

⁶ „Steaua Dunării”, II (1856), nr. 20 (25 februarie), p. 77: *Iassii 25 februarie*.

⁷ „Steaua Dunării”, II (1856), nr. 19 (23 febr.), p. 73.

⁸ *Ibidem*, nr. 18 (21 febr.), p. 69.

tronul muntean !), Kogălniceanu este necruțător. „Rien appri, rien oublié” — îi dojenea el, în termenii cu care fusese înfierată nobilimea franceză sub Restaurație⁹. Una dintre aceste broșuri, *Regimul actual al principatelor dunărene*, de contesa C*** născută princesă G***, îl făcea să noteze cu acidă ironie : „Dacă observațiile autorului sînt tot atît de adevărate ca și titlurile d-sale, apoi n-avem decît să ne culcăm pe amîndouă urechile. Chestia principatelor va fi hotărîită după toate dorințele noastre !”¹⁰. Iar față de aserțiunea făcută de unele ziare din Austria că constituționalismul ar fi inadecvat țărilor române, Kogălniceanu răspundea — invocînd istoria și forțînd cu bună știință sfera conceptului — că „sistemul reprezentativ românii nu au a-l dobîndi acum ; ei îl au de mai mult de trei sute de ani”¹¹. Tot astfel, „injuriile murdare” proferate de un N. Rousso¹² la adresa revoluționarilor munteni (nu fusese cruțat nici „răposatul Bălcescu”) suscitau reacția violentă a tribunului : „Niciodată cartea eșită din mîna unui român n-a produs o indignație mai mare ; și numai cu adîncă oțărîre îmi împlinesc astăzi datoria de critic. Norocire numai că este atît de rău scrisă, încît de la a doua pagină pică din mîni ; dar și picînd, ea totuși împuțeste mîinile”¹³.

Aptitudinea sau inaptitudinea principatelor pentru un „regim european”, constituțional, era o chestiune esențială, rezumînd — în fond — antagonismul dintre apărătorii vechii ordini și propagatorii noului regim. De aceea Kogălniceanu a dezbătut-o pe larg în gazeta sa, apeland, desigur, și la alte condeie. El trebuie să fi îndemnat și pe Ion Ghica, aflat atunci la Constantinopol, unde urma să fie învestit la 18 februarie cu titlul de prinț de Samos¹⁴, să ia atitudine față de acreditarea unor opinii eronate asupra problematicii românești în presa și diplomația străină. La 24 ian. și 2 febr. 1856, „Steaua Dunării” publica sub semnătura hibridă „K*** ... Ion*** ” schița de moravuri politice și sociale *Idei greșite*, pe care, prof. Dan Simonescu o atribuia lui Kogălniceanu¹⁵. Descoperirea recentă a manuscrisului original repune în discuție chestiunea contribuției lui Kogălniceanu la elaborarea acestei opere. Publicînd textul muntean redactat de Ion Ghica și conservat în fondul de manuscrise al Academiei¹⁶, Virgil Ionescu apreciază că editorul (M. Kogălniceanu) „a intervenit cu modificări redacționale, spre a face textul corespunzător gustului cititorilor moldoveni și, în cîteva cazuri, cu mici adăugiri și cîteva modificări de conținut”¹⁷. Colaționînd textele, ajungem la concluzia că redactorul n-a intervenit doar pentru a înlesni lectura, ci a revizuit întreaga lucrare sub raport stilistic și sub acela al nuanțării ideologice, conferindu-i limpe-

⁹ Ibidem, nr. 13 (7 febr.), p. 52, col. 2.

¹⁰ Ibidem, nr. 21 (28 febr.), p. 84 : *O contesă născută princesă*.

¹¹ Ibidem : *Științi mai noue*.

¹² N. Rousso, *Suite ou supplément à l'histoire politique et sociale des principautés danubiennes de Monsieur Elias Regnault*, Bruxelles, 1855.

¹³ M. Arbure (— M. Kogălniceanu), *Suite ou supplément à l'histoire politique et sociale*... par M. Rousso, „Steaua Dunării”, II (1856), nr. 13 (7 febr.), p. 52, col. 2, 3.

¹⁴ D. Păcurariu, *Ion Ghica*, București, E.P.L., 1965, p. 176.

¹⁵ Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 863—865 ; vezi și „Ramuri”, III (1966), nr. 6 (iunie), p. 17. Vezi și Paul Cornea, *O scriere a lui I. Ghica atribuită lui M. Kogălniceanu*, în „Rev. ist. teorie lit.”, t. 17 (1968), nr. 1, p. 31—37.

¹⁶ B.A.R., Mse române, nr. 2 825, f. 1—8.

¹⁷ Virgil Ionescu, *Ion Ghica, autor al broșurii pașoptiste „Ce sînt meseriașii?” și colaborator la gazeta unionistă „Steaua Dunării”*, în „Revista de teorie și istorie literară”, t. 16 (1967), nr. 3, p. 467. Textul schiței reproduș după manuscris, *ibidem*, p. 467—470.

zime și plasticitate. Înfățișăm aici, în dublă redacție, pasajul în care sint ironizați colportorii de „idei greșite” privitoare la principate, edificator pentru natura intervențiilor lui Kogălniceanu :

MS. ION GHICA

TEXTUL REVIZUIT DE KOGĂLNICEANU

... Cine astăzi nu caută să scie ce să face de la Swiborg pînă la Taganrog? Cine nu întreabă? Cine nu citește? Români povestesc multe *de visu*, ba unii și scriu, anglo-franco-germani scriu și povestesc. Închipuiește-ți dar comerțul de idei ce să face astăzi și regegiunea cu care trec ele dintr-o margine a pămîntului la alta. Închipuiește-ți dar efectul ce poate avea o idee greșită cînd ea poate ațâța simpatia sau antipatia atîtor cetitori sau ascultători. Luînd numai pe cele înșărate cu bună credință, voi să-ți dau un specimen de această stare a lucrurilor, aducîndu-ți o convorbire ce am avut anul trecut cu un turist care [era] stringător de idei.

... Cine nu caută să scie pentru ce se bat în capete puterile cele mari și varsă șiroaie de singe, ce se face de la Swiborg la Taganrog și mai ales cum o să fie lumea și fericirea ei după bătălie? Cine nu întreabă? Cine nu citește? Românii povestesc multe *de visu*, ba unii încă și scriu; anglo-franco-germanii scriu și povestesc. Închipuiește-ți dar comerțul de idei ce se face, regegiunea eu care trec de la o margine la alta a pămîntului și înriurirea ce pot avea birfitorii asupra viitorului neamului nostru. Luînd numai din cele înșărate pe bună credință, voi să dau un specimen, raportînd o convorbire ce am avut anul trecut cu un străin culegător de idei.

Sub forma unui dialog fictiv între autor și o „exceleție”, se dezbate argumentul pe care adversarii îl opuneau adoptării noului regim, acela anume, că principatele n-ar avea o *bourgeoisie*, un *tiers état* care să asigure echilibrul dintre țărani și proprietari. Demonstrația existenței acestei clase se face riguros, după „metodul lui Descartes”, invocat numai în redacția ultimă. Distingînd între *boieri* și *proprietari*, el a făcut și interesante precizări de date. I. Ghica afirma, de pildă, că numărul proprietarilor de pămînt din principate ar fi de peste 60 000 și că acela al boierilor „nu se sue la 4 000”. Kogălniceanu a modificat cifrele, indicînd în primul caz 50 000, iar în al doilea 5 000. „Starea a treia” ar număra, după aprecierea lui I. Ghica, pînă la 70 000 — 80 000 de familii. În versiunea lui Kogălniceanu, mai realistă, cifra e redusă la 60 000 — 70 000. S-ar putea cita și alte exemple.

Intervențiile în textul original sînt foarte frecvente și ele au necesitat, desigur, o transcriere a schiței în forma ultimă. Interesant este faptul că M. Kogălniceanu, care a publicat atît de mult fără semnătură, a ținut în cazul acesta să-și pună sigiliul final, alăturîndu-și inițiala („K”) la semnătura lui Ion Ghica („Ion***”). Față de modificările aduse manuscrisului, onestitatea îl obliga să procedeze astfel cu un vechi prieten și colaborator față de care nutrea sentimente de amicitie și stimă.

Dacă schița de moravuri *Idei greșite* nu este opera exclusivă a lui Kogălniceanu, nu e nici numai a prietenului său muntean. Ea trebuie considerată, după indicația certă a semnăturii, ca operă de colaborare. Cazul nu e singular.

2. La 14 iunie 1856, „Steaua Dunării” publica, sub semnătura arhimandritului Melchisedec, lucrarea *Jertfă pentru Unirea principatelor*¹⁸, care s-a bucurat de o largă difuziune și popularitate. Recomandînd-o cititorilor săi, Kogălniceanu aprecia, reluînd deviza de glorioasă carieră a revoluției franceze, că și ceilalți clerici ar trebui „să practice acele mari principii de frăție, de libertate și dreptate”¹⁹. Am arătat în altă parte că *Jertfa pentru Unirea principatelor*, apărută mai întîi în broșură și tradusă prompt în franțuzește pentru a i se asigura o largă circulație, este de fapt o operă de colaborare²⁰. Raportînd evenimentul, la 1 iulie 1856, consulul Austriei la Iași, Gödel Lannoy, o atribuia pur și simplu „avocatului radical Kogălniceanu”, care ar fi împrumutat numele arhimandritului pentru a înrîuri mai eficace asupra populației rurale²¹. Ea reprezenta miezul („das Substrat”) unei predici pe care arhimandritul („der so gennante Archimandrit”) avea să o rostească la 29 iunie, cu ocazia hramului episcopiei Hușilor. Un trimis special trebuia să asigure difuzarea broșurii * în Muntenia și acesta era Vasile Alecsandri, „der aus den Vorgängen des Jahres 1848 bekannte Demagog”. Asupra acestui fapt, consulul ținuse să-l prevină pe contele Coronini, luînd totodată măsuri de obstruare a răspîndirii ei peste munți, în Transilvania și Bucovina. Biografia lui Melchisedec îi atribuie scrierea fără rezerve, dar și ignorînd mărturia lui Gödel Lannoy²². O singură mențiune, pasageră, sugerează ipotetic paternitatea lui Kogălniceanu²³. În realitate, este vorba de o operă de colaborare²⁴.

Inițiativa scrierii și difuzării lucrării aparține neîndoielnic lui Kogălniceanu. El va fi întocmit, așadar, schița expunerii pe care Melchisedec a dezvoltat-o mai apoi, dîndu-i substanța specifică unei predici și forma ultimă. Analiza stilistică și ideologică a textului sprijină ipoteza dublei paternități. Pe de o parte, în arhitectura lucrării și în orînduirea argumentelor, se simte exercițiul îndelungat al vechiului publicist, iar pe de altă parte recursul frecvent la textul Scripturii, cu fine disociații și apelul la narațiuni biblice de mică circulație, indică intervenția unui cleric cu solidă

¹⁸ Reprodușă în *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. III, p. 620—627, împreună cu traducerea franceză p. 627—634.

¹⁹ „Steaua Dunării”, II (1856), nr. 33, p. 129.

²⁰ Cf. *Lucrarea noastră Kogălniceanu și Melchisedec. Note pe marginea unei opere de colaborare*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XLIII (1967), nr. 9—10, p. 626—630.

²¹ *Documente privind Unirea Principatelor*, t. II *Rapoartele consulului Austriei din Iași*, București, 1959, p. 18—19 : „Der eigentliche Verfasser des fraglichen Aufsatzes ist der radikale Advokat Kogălnitschan, während man sich des Archimandriten Melchisedech nur als Namensleiher bediente um desto sicherer auf die Landbevölkerung einzuwirken”.

* Asupra circulației în epocă a unor broșuri menite să pregătească opinia publică pentru opera de renovare politică și socială ce avea să urmeze, vezi Alexandru Dușu și Octavian Barboșu, *Contribuții la istoria bibliografiei românești în vremea Unirii principatelor*, în „Studii și cercetări de bibliografie”, II (1957), p. 185—198.

²² I. Kalinderu, *Episcopul Melchisedec, Discurs de recepțiune*, București, 1894, p. 55—56 ; Constantin C. Diclescu, *Episcopul Melchisedec, Studiu asupra vieții și activității lui...*, București, 1908, p. 30—32 ; Veniamin Pocitan-Ploșteanu, *Momente din viața și activitatea lui Melchisedec în anii 1856—1861*, București, 1936, p. 34 ; Gherontie Nicolau ș.a., *Melchisedec zugrăvit de cîțiva dintre ucenicii săi*, București, 1939, p. 26—27.

²³ Dan Berindei, în *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 262.

²⁴ Manuscrisul predicii, cu grafia atît de personală și cu iscălitura viitorului episcop, se păstrează de altfel în Bibl. Acad. (Arhiva Kogălniceanu, XI, ms. 11, f. 233—241). Arhimandritul o intitulase *Jertfă pentru Unirea moldo-românilor*, dar Kogălniceanu a modificat în felul în care se cunoaște, făcînd totodată corecturi și adaosuri ce prezumă o participare activă, dincolo de rosturile sale de redactor.

cultură teologică. Kogălniceanu nici n-ar fi avut de altfel răgazul necesar excerptării textelor invocate. Broșura conține însă unele indicații cu substrat autobiografic invocabile în sprijinul colaborării sale: „Cine nu știe cu ce dispreț se exprimă prin prejurul nostru numirea de Moldovan, ein Moldauer, Walach, Bogdanos, Vlahos !”. Reflecția amintește împrejurări din vremea studiilor sale berlineze, când i se spunea, chiar dacă cu simpatie, „der schwarze Grieche” și când încercase să înobileze disprețuitul „ein Moldauer” însușindu-și-l ca pseudonim²⁵. Era, în același timp, mobilul imediat al străduințelor sale istoriografice din tinerețe. Unele concordanțe ideologice, ca, de pildă, condamnarea „feudalismului veacurilor de mijloc”, afirmarea caracterului progresist al unirii, invocarea mesianică a cuvintelor testamentare ale voievodului Ștefan („Dumnezeul părinților noștri...” etc.) pentru a vesti „sfârșitul nenorocirilor” naționale, pot fi atribuite de asemenea lui Kogălniceanu. Tot astfel, dezvoltarea organică a ideii de Unire ține de recuzita ideologică a tribunului de la „Steaua Dunării”. „Ideile cresc și se coc ca și fructele” — observa el, dialectic, în altă parte. Străveche, ideea Unirii „au trebuit să treacă și ea mai întâi prin ciurul timpurilor”²⁶.

Astfel, colaborarea celor doi cărturari, notorie în vremea dezbaterilor din Adunarea ad-hoc și după realizarea Unirii²⁷, se dovedește a fi mai veche, din vremea dramaticei lupte pentru triumful ideii naționale.

3. În toamna lui 1856, „Steaua Dunării” fu suspendată de ocîrmuire (ultimul număr fiind din 11 septembrie) și nu avea să reapară decît la 1 noiembrie 1858. Organul de publicitate al unioniștilor lipsind, lupta împotriva partidei conservatoare, patronată de căimăcămie, îmbracă forma petițiilor, a memoriilor și protestelor. La 17 februarie/1 martie 1857, T. Balș moare, iar noul căimăcam întreprinde o campanie anti-unionistă violentă, recurgînd la toate brutalitățile și exacțiunile posibile, pentru a împiedica alegerea deputaților unioniști.

La 29 mai 1857, Kogălniceanu se adresa lui I. I. Filipescu, cerîndu-i să intervină pe lângă ambasadorul Angliei la Constantinopol, H. W. Bulwer, ca „să se facă contestații eficiente și mai ales să se poată tipări protestul unioniștilor”. Aflăm din aceeași sursă că un manifest fusese deja imprimat, dar tipograful (Romanov) nu apucase să-l expedieze²⁸. Kogălniceanu a inițiat apoi editarea culegerii amintite mai sus, *Documents pour servir à l'histoire de l'application de l'article 24 du Traité de Paris en Moldavie*, Londres, 1857, II + 116 p. Faptul, cum rezultă din argumentația prof. Dan Simonescu, este neîndoielnic²⁹. S-ar putea adăuga — probă indubitabilă — că conceptul autograf al paginii de titlu se află în Arhiva Kogălniceanu de la Academia Republicii Socialiste România. Credem, mai mult, că se poate atribui lui Kogălniceanu chiar redactarea unora dintre protestele cuprinse în volum, ca, de pildă, aceea *Protestation contre*

²⁵ Lucrarea de debut a lui Kogălniceanu, *Moldau und Wallachei. Romänische oder Wallachische Sprache und Literatur*, în „Magazin für die Literatur des Auslandes”, Berlin, 1837, nr. 8 (ian.), p. 29–30, nr. 9, p. 39–40, era semnată *ein Moldauer*.

²⁶ „Steaua Dunării”, II (1856), nr. 31 (9 iunie), p. 121.

²⁷ Cf. pr. Scarlat Porcescu, *Cinci scrisori trimise de Mihail Kogălniceanu episcopului Melchisedec*, în „Studii și cercetări istorice”, Iași, XIX (1946), p. 33–38; Paul Mihail, *Din corespondența episcopului Melchisedec*, în „Biserica ortodoxă română”, LXXVII (1959), nr. 5–6, p. 586–587.

²⁸ Biblioteca Academiei, Corespondență, inv. 22 569.

²⁹ Arhiva Kogălniceanu, XII, ms. 12, p. 309.

les listes électorales pour le Divan ad-hoc adressée par les patriotes Moldaves aux membres de la commission internationale siégeant à Bucarest (p. 55—65), datată : Iassy, le 8/20 Juin (1857).

Ea a circulat mai întâi pe piața internă într-o dublă redacție, română și franceză, fără indicația de loc și timp³⁰, apoi, pentru uzul presei și diplomației străine, într-o broșură editată la Bruxelles (Ed. E. Guyot, 1857, 12 p.), care a servit, se pare, la întocmirea colecției de la Londra. Ea conține, în plus, o notiță introductivă menită să lămurească rostul „protestației”: a dovedi ilegalitatea faptului că majoritatea alegătorilor din Moldova („le véritable pays électoral”) au fost privați de acest drept prin omiterea interesantă a înscrierii lor pe listele electorale. În același timp, tot pentru avertizarea opiniei publice străine, „protestația” din 8/20 iunie a fost reprodușă și în foaia unionistă de la Bruxelles³¹. Din text rezultă că semnatarii „protestației” erau aceiași care au subscris „tînguirile” din 7/19 februarie, 18/30 martie și 22 aprilie/4 mai 1857³², toate reprodușe și în colecția londoneză³³. Între vornicii semnatori se afla și numele lui M. Kogălniceanu, redactorul probabil al acestor documente, concepute în termeni de mare combativitate și forță persuasivă*. În „protestația” de la 8/20 iunie se întîlnesc astfel de formulări revelatoare : „Pleins de confiance dans la protection du Dieu de nos pères, dans la magnanimité des grandes puissances de l’Europe, dans la force de l’opinion publique, ce tribunal devant lequel les causes justes ne sont jamais périmées, nous protestons solennellement contre la violence qui nous est faite !”, sau, în același stil, care este al lui Kogălniceanu : „Ces listes sont une insulte faite à la majesté du Traité de Paris, aux droits du peuple moldave, à la justice, à l’humanité”; or, în versiunea românească, există expresii tipic kogălniceniene ca aceasta : „caimacamii ridicară fățiș steagul unei politici personale”.

Dintre piesele justificative care alcătuiesc ultima parte a colecției, două par să fi fost scrise de același condei. Este vorba de *Protestation des journaux libéraux de Jassy adressée aux consuls des puissances garantes* (p. 67—68), apărută și în „L’Etoile du Danube”³⁴, sub semnătura lui

³⁰ *Protestație a locuitorilor din Moldova contra modului de aplicare a firmanului de convocare a divanului ad-hoc. Abținerea generală a petiționarilor, s.l., s.a., 12 p.* Ediția franceză e intitulată identic : *Protestation des habitants [sic] de la Moldavie contre le mode d’application [sic] du firman pour la CONVOCATION DES DIVANS AD-HOC. Abstention générale des pétitionnaires, s.l., s.a., 12 p.* Textul românesc împreună cu traducerea franceză (din broșura publicată la Londra) au fost reproduce mai târziu în colecția *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. IV, București, 1889, p. 904—913, 913—921, fără indicarea semnăturilor.

³¹ „L’Etoile du Danube”, I (1857), nr. 44 (3 iulie), p. 209—211.

³² *Acte și documente...*, t. III, p. 1 139—1 142; t. IV, p. 165—170 și 497—500.

³³ *Documents pour servir...*, Londres, 1857, p. 3—6 : *Pétition adressée aux puissances signataires du Traité de Paris* (7/19 febr. 1857); p. 7/12 : *Doléances adressées par les boyards moldaves aux commissaires des puissances garantes réunis à Bucarest* (18/30 martie 1857); p. 12—16 : *Pétition adressée à la haute commission européenne siégeant à Bucharest* (22 aprilie 1857). Stilul și modalitatea argumentării susțin paternitatea lui Kogălniceanu asupra acestor petiții. În cea dintâi, de pildă, se protestează contra puterilor excesive asumate de caimacamul T. Balș, reclamindu-se „une combinaison de nature à assurer une liberté complète aux Divans”, care să substituie „une caimacamie que les événements et le temps ont transformée en véritable hosphodarat”. De altfel o copie se află în Arhiva Kogălniceanu, XII, ms. 12, f. 166—168.

³⁴ „L’Etoile du Danube”, nr. 30/17 aprilie 1857, p. 155—156.

* Un text autograf din Arhiva Kogălniceanu (XI, ms. 11, f. 395—420) cuprinde tocmai petiția din 7 19 februarie : *La pétition que les principaux notables de la Moldavie ont adressée le 7/19 février à S.A. le grand Visir et aux ministres des affaires étrangères des Puissances garantes...*

T. Codrescu din partea ziarului „Zimbru” și a lui Kogălniceanu și V. Mălinescu ca reprezentanți ai ziarului „Steaua Dunării”, și de *Manifeste du comité électoral d'Iassy* (10/22 martie 1857), subscris de cunoscuții fruntași unioniști, între care și Kogălniceanu (p. 74—77)³⁵, ultima și în versiune românească, mai concludentă sub raport stilistic. E ușor de sesizat, în amândouă, spiritul lui Kogălniceanu. De altfel, un manifest redactat în termeni similari, cu unele mici deosebiri, fusese adresat de Kogălniceanu *Către partizanii unioniști din ținutul Dorohoi*, la 1 martie 1857. Textul, editat recent de Augustin Z. N. Pop, provine din arhiva Elena Popovici din Piatra-Neamț și e sigur opera lui Kogălniceanu³⁶. Ideile susținute sînt aceleași, pentru care căpetenia unioniștilor moldoveni nu cruța nici un efort: Unire, autonomie, neutralitate, principe ereditar („Domniile și-au făcut timpul. Un regim european trebuie să le urmeze”), adunare obștească, garanția colectivă a marilor puteri. Dezideratul deplinei autonomii, indispensabilă progresului național, e susținut cu pregnanță: „Oricit de prețioase și de neapărate sînt reformele dinăuntru, noi punem mai presus de ele dreptul de a ni face noi singuri legi în pămîntul nostru”. În redacția manifestului se întîlnesc formule mobilizatoare („să fim stăpîni în casa noastră !”) care devin cuvîntul de ordine al întregii mișcări. Trăind cu intensitate momentul și intuind exact valoarea psihologică a fiecărei etape, Kogălniceanu lansează „lozincile” care fac să cristalizeze mișcarea unionistă într-un front redutabil.

„Protestația” din 12/24 martie 1857 contra suprimării legii presei, în numele ziarelor liberale din Iași, este de asemenea opera lui Kogălniceanu. Cererea Înaltei Porți, tinzînd la obstruarea pe această cale a manifestărilor unioniste, era calificată „non seulement une violation à l'autonomie des principautés, mais aussi une injustice personnelle”, argument pe care îl regăsim și în „jalba” lui Kogălniceanu ocazionată de suprimarea ziarului „Steaua Dunării”. În favoarea paternității lui Kogălniceanu mărturisesc, apoi, măiestria și eleganța stilului, totdeauna cu un pronunțat timbru personal.

Prin urmare, exceptînd cîteva „piese justificative” din partea finală (p. 69—74, 77—115), menite a exprima protestul diverselor instituții și stări sociale, broșura *Documents pour servir à l'histoire de l'application de l'article 24 du Traité de Paris en Moldavie* apare ca operă a lui Kogălniceanu. Regruparea acestor petiții, memorii, protestații etc., scrise la date diferite, dar într-un scurt interval de timp (7 februarie—8 iunie 1857), urmărea să pună la îndemîna presei și a diplomației străine probe categorice asupra ilegalităților săvîrșite de guvern în alegerile pentru divanul ad-hoc. Strînse astfel în volum, documentele, publicate cu o notă introductivă, erau un instrument eficace de luptă pentru izbînda Unirii.

4. În aceeași ordine de idei, se cuvine menționată o altă inițiativă a lui Kogălniceanu, din aceeași epocă, legată de interceptarea — după propria mărturisire de mai tîrziu — a corespondenței secrete, compromiță-

³⁵ Reproduse amîndouă în *Acte și documente...*, t. IV, p. 118—119, 84—89. *Manifeste du comité électoral d'Iassy* a mai fost reprodus în același volum (p. 40—43) sub titlul: *Manifestul unioniștilor din Moldova din 1/12 martie 1957*.

³⁶ Augustin Z. N. Pop, *Kogălniceanu inedit: Către partizanii unioniști din ținutul Dorohoi*, „Cronica”, Iași, I (1966), nr. 20, 25 iunie, p. 1 (fragment), și în M. Kogălniceanu, *Scrisori. Note de călătorie*, București, E.P. 1979.

toare, a caimacamului³⁷. Rememorînd împrejurările, va mărturisi, în 1882, că el a trimis lui Napoleon al III-lea corespondența lui Vogoride, oferind împăratului, la Osborn, argumente pentru a determina Anglia la o schimbare de atitudine³⁸. Publicată pentru uzul străinătății în „L'Etoile du Danube”³⁹, a circulat — tradusă în românește — și în broșură separată: *Corespondința secretă a domnului Vogoride, caimacamul Principatului Moldovei*, Paris, Plon-Frères, 1857, 24 p.⁴⁰. Indicația de loc poate fi un subterfugiu menit să inducă în eroare poliția căimăcămiei, caracterul compozit al tiparului (broșura a apărut imprimată cu alfabetul de tranziție, utilizat doar în principate) indicînd o tipografie autohtonă. Divulgarea acestei corespondențe, atestînd intrigile separatiste ale căimăcămiei, a adus partidei naționale mari servicii. S-a vorbit de ea în marea presă europeană, avertizată de „L'Etoile du Danube”, dar în țară cenzura nu putea tolera, firește, publicarea ei. Din introducerea rezultă că editorul e muntean, căci se spune: „Pozițiunea noastră nu este mai puțin tristă și periculoasă decît a moldovenilor”. Este, desigur, o nouă stratagemă, ca și indicația tipografiei, editorul voind să se pună la adăpost de persecuții. Față de „L'Etoile du Danube”, broșura conține în plus o prefață în care se insistă asupra necesității de a ne cunoaște dușmanii în momentele decisive prin care trece țara, o scrisoare a exdomnitorului Gr. Ghica către Walewski și o „concluziune” finală. Traducerea însă nu pare a fi a lui Kogălniceanu, căci prezintă unele stîngăcii de construcție, iar stilul nu e destul de concludent. Se pare, deci, că M. Kogălniceanu și-a asociat un colaborator pentru editarea precipitată, atît de oportună, a corespondenței lui Vogoride. Ipoteza este plauzibilă, fiindcă — după cum se știe — în cadrul Comitetului central al Unirii funcționau, de la 10 mai 1857, în interesul operativității lucrărilor, două comisii: una (Hurmuzaki, Panu, Mălinescu), pentru redactarea lucrărilor în limba română, cealaltă (Mavrogheni, Cantacuzino, Kogălniceanu), pentru cele redactate în limba franceză⁴¹. Publicarea broșurii n-a fost posibilă oricum, fără concursul lui Kogălniceanu. Faptul se cuvine relevat ca o nouă concretizare a neobositei sale activități din epoca Unirii.

5. La 2 martie 1857, prin urmare a doua zi după redactarea apelului către partizanii unioniști din ținutul Dorohoi, Comitetul central al Unirii îl însărcina pe Kogălniceanu să formuleze observațiile partidei unioniste asupra firmanului de convocare a divanului ad-hoc și stabilea o întrunire pentru seara următoare „spre a subscrie circularele către ținuturi și a discuta modificările ce au a se face la observațiile mai sus arătate”⁴².

³⁷ Nu e lipsit de interes să consemnăm — fără a putea face precizări — că niște scrisori care cuprindeau fapte compromițătoare pentru anumite persoane i-au fost trimise de un anume Buzdugan, din Botoșani, „boierului Kogălniceanu”. La 24 aprilie 1857 el se adresa Comitetului central al Unirii, cerînd să-i înapoieze grupul de scrisori (cf. *Acte și documente...*, IV, p. 735—736).

³⁸ „Dezbaterile corpurilor legiuitoare. Adunarea deputaților”, nr. 26/1882, p. 329 (ședința din 12 ianuarie 1882).

³⁹ „L'Etoile du Danube”, nr. 50/7 august 1857, p. 254—256: *Extraits de lettres confidentielles adresses au caïmacam de Moldavie par différents personnages politiques*.

⁴⁰ Un succint comentariu, ocazional, al broșurii, fără precizarea editorului, a făcut Andi Andrieș, *Dedesubturi și imixtiuni*, „Iașul literar”, X (1959), nr. 1 (ian.), p. 90—91.

⁴¹ Cf. *Acte și documente...*, IV, p. 653.

⁴² *Ibidem*, p. 47.

Întrunirea a avut loc în adevăr și stabilea pentru 15 martie o alta, în cadrul căreia urma să se discute modificările ce trebuiau aduse acelor *observații asupra firmanului*. Aceste *modificări* au fost publicate în colecția *Acte și documente relative la istoria renașterii României* (vol. IV, 1889, p. 567—571), fără indicația autorului sau a sursei, sub titlul : *Memoriul asupra firmanului de convocare a divanurilor ad-hoc din 13 mai 1857*. Dovada paternității lui Kogălniceanu, categorică, este textul autograf conservat în arhiva sa⁴³, într-un miscelaneu conținând lucrarea publicată în același an, la *Bruxela* (sic), *Dezvoltarea drepturilor principatelor moldo-române în urma Tratatului de la Paris din 30 martie 1856*, sub semnătura lui Constantin Hurmuzaki și a lui Ioan Maiorescu⁴⁴. Partea a doua a lucrării (*Statul de astăzi al cestiunei relative la principatele române*), discutînd problema suveranității, cuprinde — după cît se pare — acele *observații asupra firmanului*, la care se referă *modificările* propuse de Kogălniceanu. De unde prezența în același manuscris a celor două lucrări. Deosebirile stilistice sînt categorice, *modificările* lui Kogălniceanu fiind concepute în termeni de mare claritate și concizie, care trimit evident la celelalte opere ale sale. E o trecere în revistă a raporturilor noastre cu Poarta otomană, invocînd „mărturia istoriei și un mare număr de acte internaționale”, pentru a demonstra că principatele n-au fost supuse niciodată Porții „prin sabia cuceritorului”, ci s-au bucurat de autonomie, în temeiul unor tratate (capitulații) recunoscute de puterile europene. Formula „suzeranitate otomană”, demonstra Kogălniceanu, e o invenție recentă, impusă de necesitatea de a distinge între poziția Porții față de principate și aceea a Rusiei, erijată în protectoare. Întocmirea unei legi electorale pentru țările noastre de către Înalta Poartă ar fi contrară „uzului și cutumelor” conservate *ab antiquo* și incompatibile cu Regulamentul organic. Kogălniceanu impune apoi „firmanului” în discuție faptul că acorda doar o „representare iluzorie” celor care pînă acum n-au luat de loc parte la treburile țării. Reorganizarea principatelor ar trebui să se facă prin consultarea tuturor straturilor sociale. Atrăgînd atenția asupra „imperfecțiunilor firmanului în dispozițiile constitutive sau în aplicarea lui”, Kogălniceanu vădea o deplină stăpînire a datelor istorice, ca și a dezbaterilor legate de conferința de la Paris. Aceleași însușiri se evidențiază cu prilejul dezbaterilor privitoare la „îndreptarea hotarelor principatelor [cu Imperiul otoman] prin o comisie europeană”⁴⁵.

Cele cîteva scrieri semnalate, împreună cu asidua prezență în coloanele foii unioniste, constituie noi puncte de sprijin pentru aprofundarea activității lui M. Kogălniceanu din epoca luptei pentru unire.

⁴³ Bibl. Acad., Arhiva Kogălniceanu, XI, ms. 11, f. 149—176. Același text transcris de altcineva, la p. 138—148.

⁴⁴ Reprodușă în *Acte și documente...*, III (1889), p. 179—218, împreună cu traducerea franceză (p. 218—259).

⁴⁵ Vezi raportul lui C. Hurmuzaki și dezbaterile ocazionale, în *Acte și documente...*, VI, p. 324—325.

TITU MAIORESCU „ÎNSEMNĂRI ZILNICE”
(continuare) *

PUBLICATE DE

AN. IORDACHE, M. IOSA, TR. LUNGU

Vineri 1/13 ianuarie. Pegli. 1893. Senin, dar foarte frig. Primit depeşe de răspuns de la Regina din Monrepos — Neuwied.

Tel[egramă] Sa Majesté la Reine

Elisabeth Neuwied

Que votre Majesté nous permette de lui envoyer de ces passages chauds et rempli de son souvenir nos vœux de nouvelle année. Puisse-t-elle apporter à votre Majesté la santé et par suite le courage et la joie du travail.

Anna et Titu Majoresco

Cassie Rosetti¹, Bucarest, Dionysie, 49.

Souhaitons heureuse année à la bonne, belle et grande mère et à la très nombreuse famille.

Deux Majoresco

Anicuța aseară, în urma umblării prin Genova pe vîntul cel rece, iar apucată de tuse, ușurată cu apollinaris. Și eu tușesc flegmă din cînd în cînd, mai ales la culcare și sculare — formă nouă de răceală, de vreo 5 ani, cred luată de la Anicuța.

Începem anul nou puțin indispuși de răceală, fericiți amîndoi, finanțiar pentru prima oară (după 6 ani) așa de consolidați încît putem privi viitorul cu oarecare liniște, dacă mai trăiesc 15 luni pînă la 1 aprilie 1894, cînd, avînd 54 ani, am drept la pensie și pentru văduva mea .

Lucrul din ultimul trimestru m-a obosit prea tare, și drumul din această vacanță de Crăciun a fost prea lung pentru a mă odihni. A mai venit răceala Anicuței de acasă, cu 2 zile înaintea plecării, și a mea de la Mentone.

Sunt cam blazat și puțin — puțin plîhtisit de viață.

Tel[egramă] de Pegli.

Sa Majesté la Reine Elisabeth Neuwied — Monrepos.

* B.A.R.S.R., Titu Maiorescu, Jurnal, nr. 15.

¹ Cassia R. Rosetti, mama Anicuței Maiorescu.

J'ai télégraphié à Livia les remerciements dont votre Majesté a bien voulu me charger. Son adresse est pour les fêtes : Livia de Dymza, St. Pétersbourg, Grafsky, 7 ; après les fêtes : Batoum, Mer Noire.

Majoresco

Livia de Dymza *

St. Petersbourg, Grafsky, 7.

Bonnes fêtes !

La Reine me charge te remercier et demande ton adresse. Je la Lui ai télégraphié. Partons aujourd'hui, sommes Jeudi Bucarest.

Papa.

Stmbătă 2/14 ianuarie 1893. Milano, fără zăpadă, dar 5°R. Ieri la 1 1/2 am plecat cu landoul hotelului din Pegli la Genova (1 oră), à 12 fr. × 2 bacșiș, la 3 ore din Genova spre Milan (prin Alessandria), unde am ajuns la 7 1/2 sara, in excelentul, iluminatul, caldul otel Milan, odaia no. 17 în etaj I, cu balcon spre via Monte di pietà, cu 2 paturi, 10 fr.

Tel[egramă] Hotel Sacher, Vienne.

Veuillez réserver demain dimanche soir grande chambre chaude deux lits vu Augustiner.

Majoresco.

M-lle Mussicu, Vienne.

Hôtel Imperial

Viendrai chez vous Mardi onze heures matin.

Majoresco.

Tel[egramă] Portier Hotel Sacher, Wien.

Bitte zwei Parques erste Reihe Montag Oper Rantzau Kaufen.

Majoresco.

Am plecat sara la 11°25 din Milan in Sleeping, la Pontafel la 9 3/4 duminică, zăpadă, frig, la Vienna la 9 3/4 sara, enormă zăpadă pe strade, ger. La Sacher odaie caldă no. 21 în et. I peste mezzanin, a 5 1/2 cu lum[ină] electrică.

Luni 4/16 ianuarie 1893. Vienna — Ger, —14°R. Cer senin. Amplete. Sara la operă, „Ranzan” de Mascagni ² 4 acte. Foarte dramatică operă. Biletele plătite la comisionarul otelului Sacher, à 10 fl. stalul în banca 3.

Marți 5/17 ianuarie 1893. Viena. Același ger, pînă la —15°R. Sara nouă operetă a lui Strauss la Theater a.d. Wien, „Fürstin Ninetta”. Muzica fără melodie, dar textul plin de spirit. Girardi Kessim — Pascha, frau Biderhann. Și prosticira Palmay cu toalete frumoase.

Miercuri 6/18 ianuarie 1893. Viena. Am schimbat ieri odaia pentru mai caldă și mai frumoasă nr. 19, tot în et. I. Azi ceva mai cald, —7°R.

Ieri amplete pentru studenți. Astă seară la Deutsches Volkstheater „Grossstadtluft”, schwank** în 4 acte de O. Blumenthal ³ și Kadelburg ⁴. Orchesterfauteuil banca I à 2 fl. 25 kr.

* Livia Maiorescu, fiica autorului, căsătorită Dymza.

² Mascagni, Pietro (1863—1945), compozitor și dirijor italian,

** Farsă.

³ Blumenthal, Oscar (1852—1917) scriitor german, autor a numeroase piese dramatice.

⁴ Kadelburg, Gustav (1851—1925) născut la Budapesta, autor de piese de teatru.

Prinzim tot la Sacher à 3 fl. Ieri marți la 11 ore am fost la Hôtel Imperial cu gândul să întâlnesc pe d-ra Mussicu, dar acolo era numai Baron Erlanger ; portarul, întrebînd pe Baronul, m-a îndreptat la Kantgasse I, la d-na Xantho, unde am găsit pe d-ra.

Sara la Volkstheater „Grossstadtluft” foarte vesel, act. I fine, celelalte Passe. Minunat jucată. Tyrolt, Greissnegger, Tewele mari actori. Fre. Odilon foarte naturală, samănă cu regina ; bine, cam puffel fre. Hansner.

Joi 7/19 ianuarie 1893. Vienna. Ninge ceva. Termom[etrul] 8°R. Nu putem pleca, fiind blocați de viscolul de zăpadă în jurul Vienei. Dar noi foarte veseli.

Vineri 8/20 ianuarie 1893. Plecăm din viena la 9 ore prin Markgasse.
Tel[egramă]

Krupensky, avocat, Bucarest, Hôtel Boulevard.
Depuis 3 jours bloqués à Vienne par neige. Espère arriver Bucarest dimanche

Majoresco

Sosim la 2 1/4 la Pesta, unde ne oprim pe citeva ore la „Königin V. England”, foarte bine, și mai cumpărăm 2 cane de argint (cafea și lapte) și o duzină furculițe de stridii. Sara la 9 1/4 plecăm din Pesta cu bunul sleeping prin Predeal.

Sîmbătă 9/21 ianuarie la Predeal numai cu 1 oră întîrziere. La graniță totdeauna amabilul șef de stație Birsan. Plecăm mai departe, 10, după Sinaia, pe la 6 1/2 ore sara troieniți la un colț de vale, după 1 oră de muncă (60 lucrători) pătrundem cu 2 locomotive. Sosim la București cu întîrziere de peste 3 ore la 12 1/2 noaptea. Fericiți că suntem în frumoasa noastră casă caldă.

București

Duminică 10/22 ianuarie 1893. Dimineața la 8 ore — 13°R. Zăpadă multă. Carp, Basilescu. Mormane de scrisori, depeși, gazete, după obicei.

Marți 12/24 ianuarie 1893. La 8 1/2 dim[ineața] — 14°R. Senin, soare. Ieri reînceput Cameră. Azi Zizin Cantacuzino, Rosetti-Tețcanu, Buiuciu⁵ la noi la masă. Cetit primul număr din „Misère Royale” de proasta fostă slugă a Reginei, Scheffer, în „Nouvelle Revue”.

Joi 14/26 ianuarie 1893. Sunt sculat de la 5 1/2 dim[ineața], deși am adormit aseară după 12. A reînceput ieri cursul la Universitate, apoi masă la Negruzzești.

Sunt cam trist în noul an, obosit ?

La 9 ore dim[ineața] — 14°R.

Sîmbătă 16/28 ianuarie 1893. Ger persistent și soare.

Dim[ineața] 8 ore — 14°R.

Tel[egramă]

Advocat Krespensky, Iași.

Fiindcă ceri, voi fi miercuri 20 Iași.

Majorescu.

Romanescu, Craiova.

Sunt la dispoziția d-tale pentru vineri 29 ianuarie Craiova.

Majorescu.

⁵ Grigore Buiuciu, om politic, membru al Partidului Conservator.

Marți 19/30 ianuarie 1893. Ieri ceva ceață. Azi soare senin. Dar dimi[neața] la 8 ore — 11°R. Ger permanent, și pe așa temperat[ură] se fac de Primărie preparările pentru primirea moștenitorului Coroanei, Ferdinand, cu soția sa Maria de Marea Britanie, care vor sosi sîmbătă.

Miercuri 20 ianuarie/1 februarie 1893. Sosit azi la 9 ore dim[ineața] la Iași, hotel Binder, proces Sturdza sequestru la apel. Sara plecat înapoi la București.

Tel[egramă] din Iași. D-nei Măiorescu, București.

Procesul aminat. Sosesec mîine joi dimineața București.

La București astăzi 5—6 $\frac{1}{2}$ ține d. Dragomirescu la Universitate cursul pentru mine. (Spațiul după asocierea de idei explicat de Mill, contra de Kant.)

Joi 21 ianuarie/2 februarie 1893. Sosit trenul la 9 dimi[neața] (1 oră întirziere), cupeul nostru cu luna (à 650 frs.) mă aștepta la gară. Soare, frig.

Pledat Mavrodula — Lascu, asistat pînă la 5 la procesul Blumenfeld, la 5 $\frac{1}{4}$ — 6 $\frac{1}{2}$ curs de Logică la Universitate. Obosit, dar a mers bine, ce era de făcut. Cursul de ieri al lui Dragomirescu *foarte bun*, impresia Anicutei și a altora.

Sara, ieșind de la Universitate, *plouie*, pe stradă Glatteis*.

Vineri 22 ianuarie/3 februarie 1893 Sculat la 6 dim[ineața], făcut ceai, scriu. La 8 ore dim[ineața] +1°R. Atmosferă cam ceață. Toată ziua la tribunal proces Blumenfeld. Pledarea Pallade.

Sîmbătă 23 ianuarie/4 februarie 1893. Vînt, cerul acoperit — 5°R. Azi la 1 sosește la gară Nord Prințul moștenitor Ferdinand cu juna soție. Mergem și noi la gară, cu alți invitați. Frumosul salon de recepțiune improvizat la gară (împodobit cu rose artificiale de pus en branches, de Lecomte du Nouy⁶, și de fetele Știrbey, d-na Lucie Dicca, etc.), dar îmbulzeală și lipsă de ordine, pentru Prințesa Maria (înaltă, bust bun, față mică, plăcută) efectul pierdut. Noi la Hôtel Boulevard pentru privirea cortegiului întorcîndu-se de la Mitropolie.

Sara întrunire literară la mine, multe poezii: Popovici, Brătescu, Basilescu (slab), din Bucovina (rele). La masă Stavri-Predescu, Brătescu, Dragomirescu, Longinescu.

Duminică 24 ianuarie/5 februarie. La 8 dim[ineața] — 11°R. apoi soare, cald, senin. La 10 ore am plecat la biserica Sf. Spiridon unde la 11 ore a asistat regele cu Ferdinand și Maria la a 32^a cununie de *fărani* prin prezența celorlalte 31 din diferite districte. Majoritatea părechilor *hidoasă*, hidoasă mai ales și cea trasă la sorți pentru acea biserică. Aceeași dezordine și lume nechemată la biserică. Penibilă îmbulzeală la ieșire, negăsirea trăsurilor, etc. Prefectul de poliție Rasti absolut incapabil.

Sara la 8 teatru gală. „Sommernachtstraum” de Shakespeare, traducerea Sterian, muzica de Mendelssohn⁸ executată sub direcția Wachmann⁹ de bună orchestră o cantată de Urechie, și în scena din urmă intercalată o poezie de d. Olănescu. Rege, Ferdinand și Maria, noi la loc de onoare în beletage cu d-ra Goleșcu și Prințul Știrbei.

Am primit marele cordon al Coroanei României, cu o amabilă și prietenească scrisoare franceză a Ministrului de Externe Al. Lahovari.

Luni 25 ianuarie/6 februarie. Cer senin dar la 8 $\frac{1}{2}$ dim[ineața] — 15°R. La 11 la Palat Camera, la 11 $\frac{1}{2}$ Universitate, etc.

* Alunecuș, polei,

⁶ Arhitectul Lecomte du Nouy.

⁷ *Visul unei nopți de vară*, piesă de W. Shakespeare apărută în anul 1595.

⁸ *Mendelssohn-Bartholdy, Felix* (1809—1847) compozitor, pianist, organist și dirijor german.

⁹ Wachmann, Eduard (1836—1908), dirijor, profesor și compozitor.

Monsieur A. Lahovary,

Ministre des Affaires Étrangères, Bucarest

Mon cher ministre,

Je vous remercie pour la haute distinction que sa Majesté m'a accordée sur votre proposition, et je remercie surtout pour la lettre par laquelle vous bien voulu me l'annoncer et dont le ton amical m'a vraiment honoré.

C'est cette lettre qui pour moi a ajouté à la faveur royale un prix d'affection, dont je vous suis profondément reconnaissant.

Veillez agréer, mon chère ministre, avec mes remerciements réitérés l'expressions des mes sentiments dévoués.

T. Maiorescu

Bucarest, le 24 janvier 1893.

Primire oficială la Palat. Regele m-a prezentat Prințesei Maria.

Marți 26 ianuarie/7 februarie 1893. Cer senin, soare, dar la 8^{1/2} dim[ineața] — 11⁰R.

Tel[egramă]

Romanescu, Craiova

Regret, nu pot veni Craiova.

Maiorescu

Toată ziua proces Blumenfeld. Pledare rea Lascăr. Sara bal la teatru din partea Primăriei pentru Prințesa Maria. Și noi de la 9^{1/2}—11^{3/4}. Sala feerică (flori artificiale și licăriri electrice), prea multă lume, ghintuirile d-nelor de Manson, Greceanu și Zoe Bengescu la intrare după Rege și Prinți; frig pe scenă unde era Prințesa, care a și răcit.

Miercuri 27 ianuarie/8 februarie 1893. Același frig. Toată ziua proces Blumenfeld. Pledare bună, juridică, Stătescu¹⁰. Imediat de la Tribunal la cursul meu de Istoria Filozofiei contemporane (Mill¹¹, libertate), 5—6^{1/2}. Obosit.

Joi 28 ianuarie/9 februarie. Pledat eu procesul Blumenfeld de la 12^{1/2}—3^{1/2}. Così-cosi. El *absolvit*. La 7 sara prînz la Palat (foștii și actualii miniștri). Colectivității¹² în complet; D. Sturdza, D. Ghica, Stătescu, Ferechide, Stolojan, Radu Mihai, Cantili, Gane, G.D. Teodorescu, Gherassi (lipsea Vernescu), 5—6^{1/2} lect. Logică Dragomirescu bine.

Vineri 29 ianuarie/10 februarie. În fine dinineața tot — 2⁰, peste zi + 2⁰R, topire de zăpadă și ghiață.

Stimbătă 30 ianuarie/11 februarie 1893. Mă scol la 6^{1/2} dim[ineața], ceai, scrisori.

A murit bătrîna Victoria Lecca, N. Blaremburg pe moarte. La 8 ore dim[ineața] — 3^{1/2}°R. Încă multă zăpadă și ghiață pretutindeni.

Sara literatura studenților la Jacques¹³. Plăcut, delicat, talent poetic Ion Popovici din Caransebeș (teolog).

Dumînecă 31 ianuarie/12 februarie. Dim[ineața] la 8 ore — 1^{1/2}°R. Apoi soare cald.

Tel[egramă]

Rădulescu Leipzig, Grassistrasse, 26.

Meinen Brief Leipzig abwarten¹⁴

¹⁰ Eugeniu Stătescu, fruntaș național liberal, în mai multe rânduri ministru al justiției.

¹¹ Mill, John Stuart (1806—1873), filozof, logician și economist englez.

¹² Denumire dată național-liberalilor de anumiți oameni politici.

¹³ Iacob Negruzzi.

¹⁴ Așteaptă scrisoarea mea la Leipzig.

Februarie 1893.

Majorescu

Marți 2/14 februarie. Senin, soare cald. Dim[ineața] la 8 ore ± 0 , dar apoi topeală. Încă multe grămezi de zăpadă și ghiață pe strade și în curți.

Ieri sară a plouat. Anicuța Imbrăcată gata pentru balul Curții, găsind noua rochie cu împodobiri de catifea roșiatică urită am renunțat foarte veseli la bal, am luat la noi un ceai și am făcut un piquet gemütlich¹⁵; la 10¹/₂ ne-am pus în pat.

Ieri și azi peste zi sub-comisia bugetară la Ministerul Cultelor.

Smbătă 6/18 februarie. Dim[ineața] la 8¹/₂ ore $+1\frac{1}{2}^{\circ}\text{R}$ și ceață ploioasă. Toate zilele aceste soare și cer senin, topire succesivă; de pe strade s-a dus zăpada, dar din curți nu.

Ieri și alaltăieri la Cameră discuția generală a legii școalelor de comerț și meserii. Carp¹⁶ foarte atacat de antisemiți Ceaur-Aslan¹⁷, Ionel Grădișteanu¹⁸, Fleva¹⁹. Carp un mare discurs bun, Take Ionescu nu foarte fin și inteligent.

Luni 8/20 februarie 1893. La 8 ore dim[ineața] ± 0 .

D-sale d-lui General Adjutant Vlădescu

La Palat

Domnule General Adjutant,

Acum că serbările de bucurie pentru căsătoria Altețelor Lor Regale s-au terminat, sper că nu este prea indiscret față cu Majestatea Sa Regele dacă, prin binevoitoarea D-stră intervențiune, îmi permit a solicita de la Majestatea Sa favoarea unei audiențe, spre a-i exprima recunoștința pentru înalta distincțiune ce mi-a acordat-o.

Primiți vă rog, d-le adjutant, încredințarea înaltei mele stime

T. Maiorescu
str. Mercur 1

P.S. Dați-mi voie a adăoga că mercuria și joia de la 5—6¹/₂ am îndatorirea de a ține cursul meu la Universitate.

Marți 9/21 februarie 1893. La 8 ore dimin[eața] $+1^{\circ}\text{R}$.

Apoi soare cald. Pe acoperișe și pe strade s-a dus zăpada (pe aiurea încă ghiață), dar în curți multă zăpadă.

La 7 ore dimin[eața] încă de-abia amurg de dimineată.

La 5¹/₂ am audiență la Rege, de mulțumire pentru marea Cruce a Coroanei.

Regele m-a ținut pînă la 7¹/₂, amical, fără un cuvint despre Regina, deși mult despre Prințul Ferdinand și Prințesa Maria. Regina Engliterei nu voia căsăt[oria] decît la împlinirea a 18 ani a Prințesei. Regele a *insistat* și obținut (pentru a șterge impresia Văcărescu)²⁰.

La Sigmaringen marele Duce Alexis nu mai voia sau nu mai știa nențește.

La mine masă cu Zizin²¹, Dragomirescu, Lecomte, I. Popovici etc.

¹⁵ Plăcut, agreabil.

¹⁶ Carp, P.P. (1837—1918), șeful grupării conservatoare junimiste, principal apărător al marii proprietăți moșierești la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

¹⁷ Ceaur-Aslan, N. om politic național-liberal.

¹⁸ Grădișteanu, I., om politic român membru al Partidului Național Liberal și apoi al Partidului Conservator, sprijinitor al luptei de eliberare a românilor transilvăneni.

¹⁹ Fleva, N., om politic român, a făcut parte succesiv din rîndul tuturor partidelor și grupărilor politice de guvernămînt din țara noastră (cu excepția grupării junimiste), distins orator.

²⁰ Văcărescu, Elena, (1866—1947), scriitoare română, nepoata lui Iancu Văcărescu. A fost membră de onoare a Academiei Române; doamnă de onoare a reginei Elisabeta.

²¹ I. A. Cantacuzino, traducătorul lui Schopenhauer în franțuzește.

Miercuri 10/22 februarie 1893, + 1^on^oR. La Casație cu l-ul motiv, bine pledat procesul Sturdza.

Joi 11/23 februarie. Cald peste zi cu soare. Plec de scară 9 ore la Iași, procesul de moștenire Alcaz (eu contra Cozadini, $\frac{1}{2}$ contra G. Racovitza).

Vineri 12/24 februarie. Sosit 9 ore dim[ineața] la Iași, pledat la Curte (succ[esiunea] Alcaz), prinzit la Emilia, sara 7^o50' plecat la București.

Stmbătă 15/25 februarie. La 8 $\frac{1}{4}$ dim[ineața] în București, cupeul la gară, soare, zi caldă.

Luni 15/27 februarie 1893. Zioa nașterii (53 de ani!) mele, cald afară, zăpadă dispărută din grădinița noastră, se duc și resturile din curte. La masă 14 din familie, șampanie, stridii etc. Sara cetirea descrierea lui Papa Sevescu despre ascensiunea Păpușii.

Miercuri 17 februarie/1 martie 1893. Dimineața la 8 $\frac{1}{2}$ ore + 2^oR. Apoi soare cald. La amiază + 10^oR. În umbră.

Marți 23 februarie/7 martie 1893. Afară cer închis dar + 8^oR. A ploat azi noapte. Ier luni la masă la noi 4 Decani (Francudî, dr. Romniceanu, Petrescu (științe), Nițulescu — teologie). Regulament[ul] burselor . . .*.

A murit ieri prof. dr. Al. Boicescu²².

Vineri 26 februarie/10 martie 1893. Ieri pe la 6 $\frac{1}{2}$ sara vînt și fulgi de zăpadă. Azi dimineața termom[etrul] — 2^oR., și mai senin, firește nicăieri nu mai e zăpadă.

Martie 1893

Marți 2/14 martie. Și ieri și azi soare, cald peste zi; dimin[eața] la 8 ore + 3^oR. În Camera intrigele (contraproiectul) lui Gr. Păucescu²³ contra tocmelilor agricole a lui Carp și legii clerului²⁴ lui Take Ionescu²⁵. Păucescu susținut (se zice și de generalul Manu), de Ionel Grădișteanu, Suditu, Vlădoianu, Cezianu, M. Balș, Dim Orbescu, Ulubeanu din Giurgiu, etc.

Miercuri 3/15 martie. Dim[ineața] la 8 ore + 5^oR.

Tel[egramă]

Baron et Baronne Erlanger, Wien

Hôtel Imperial

Sincères félicitations.

Majoresco

Vineri 5/17 martie. La 8 ore dim[ineața] + 9^oR. umbră, peste zi foarte cald. Nu mai facem de loc foc în odăi.

Duminică 7/19 martie. Ieri pe la 5 $\frac{1}{2}$ ploaie mare, sara ninsoare și toată noaptea. Azi la 6 dim[ineața] totul acoperit de zăpadă. Tem[peratura] + 1 $\frac{1}{2}$. La 8 ore dim[ineața] tot ninge.

* Indescifrabil.

²² Medic și profesor la Universitatea din București.

²³ Păucescu-Grigore, om politic conservator, apoi național-liberal, s-a făcut remarcat printr-o puternică opoziție față de legea invoielilor agricole adusă în dezbaterea parlamentului de P.P. Carp.

²⁴ Două din principalele legiuri elaborate în timpul „marei guvernări conservatoare”, condusă de Lascăr Catargi (1892—1895).

²⁵ Ionescu Take (1858—1922), om politic român, fruntaș al partidului Conservator și șef al Partidului Conservator-Democrat creat în 1908. A fost unul din sprijinatorii de seamă a luptei de eliberare națională a românilor.

Luni 8/20 martie 1893. La 8 ore dim[ineața] — 2°R. Toate grădinile, acoperișurile caselor acoperite de zăpadă, dar apoi soare cald.

Mult ocupat și interesat de cîteva săptămîni prin întrunirile literare de simbătă, cînd la mine, cînd la J. Negruzzi, la care iau parte foștii mei studenți (acum licențiați în litere și în funcții) din București : Mihail Dragomirescu, I.A. Brătescu, I.A. Rădulescu, P.P. Negulescu, N. Basilescu, Robin, Floru, din cînd în cînd N. Săveanu și Stavri Predescu. Atît. E vorba să treacă de la 1 Mai 1893 (al 27-lea an) „Convorbirile” sub redacția lor, deocamdată rîmîind pe un an direct încă Jacques Negruzzi din tradiție, dar acum prea prins de alte interese pentru a mai fi bun de literatură.

Joi 11/23 martie. Tot cam frig și zăpadă pe acoperișe și plăci de zăpadă în grădină. Dimin[cața] la 8 ore ±0°R.

Tel[egramă] Profesor Naum²⁶, Iași

Astăzi ai fost ales la primul scrutin membru al Academiei Române, Maiorescu.

Vineri 12/24 martie 1893. Frig. A mai nins ieri cîteva fulgi.

Zăpadă pe acoperișuri. Eu ocupat cu stenogramele pledării Blumenfeld contra Societ[ății] de petrol.

Luni 15/27 martie 1893. A mai nins puțin azi noapte. Azi dim[ineața] ±0°R.

Ieri, duminică, sara, excepțional întrunire literară la mine, la care au asistat J. Negruzzi, Ianov, D.C. Ollănescu, Dragomirescu, Robin, Predescu, Săveanu, Negulescu, Rădulescu, Floru, Longinescu, Basilescu, Brătescu, Stavri-Predescu, Marie Negruzzi, Anicuța și ea. S-a citit notița lui Jacques pentru asocierea tinerilor la redacția „Convorbirilor” de la mai 1893 înainte și noua stabilire ortografică de Rădulescu.

Mercuri 17/29 martie 1893. Sosit astăzi la 11³/₄ amiază la Fălticeni, procesul Le Motheux contra Aristid Papadopolu-Calimachi și Panu. Amînat. Sara 5°20' plecat cu Buiucliu la București, unde sosit joi 18/30 martie la 7¹/₂ dim[ineața]. Tot cam frig.

Simbătă 20 martie/1 aprilie. Sculat de la 5 ore, cu toată masa și sara de ieri (Negruzzeții, Naum — noul academic — Olimpiu Borănescu, Dragomirescu, Negulescu, Brătescu și Rădulescu). Astăzi la 8 ore dim[ineața] +3°R. A dispărut zăpada. Plecăm la 4°40' la Sinaia și de acolo miine Duminecă (vacanța Paștilor) cu Brătescu și Rădulescu la Venezia — Viena.

CĂLĂTORIA PESTA—PRAGERHOF — VENEZIA — VIENA

Simbătă 20 martie/1 aprilie 1893 la 4°40' d.a. din București, întîrziere la Chitila, de la Ploiești singuri în wagon ; la Sinaia de-abia la 9° sara (în loc de 8¹/₂), trăsura lui Josef Ungert ne aștepta la gară (telegrafiasem), odaia no. 11 în et. I, caldă cu sobă de fier (alături, comunicare cu ușa, salonul cel mare no. 10 cu marele balcon-terasă de lemn), prînz bun la 9¹/₂, culcați la 10¹/₂. Destul de frig, alocuri zăpadă, Buceciul se înțelege alb de tot.

Duminecă 21 martie/2 aprilie. Sinaia. Zi cu soare splendid. Mă scol la 6 ore, sun de foc și cafea neagră, mă rad, îmbrac, cetesc. Acum, 8¹/₄ se scoală și Anicuța. La 11°20' plecăm mai departe, la gară ne vom întîlni cu Brătescu și Rădulescu, care vin din București cu trenul de la 7°45' dimineața și continuăm împreună spre Predeal—Pesta.

²⁶ Naum, Anton, poet român ieșean, apropiat cercului „Junimea”, fost membru al Academiei Române.

Luni 7¹/₂ dim[ineața] / 22 martie/3 aprilie. În Pesta. Cu mare trăsură la Hotel, Königin V. England”; Odăi în et. I. La Buda peste pod și cu funiculara (Anicuța acasă). Prinț la otel, vizită d. și d-na și fetița Pencescu. Apoi somn, Andrassy-ut, Stadt-Wäldchen, zi splendidă de soare. Sara la 7³/₄ din Buda, Wagon-direct Fiume peste Pragerhof (numai de aici); dormit cam rău, Anicuța mai de loc.

Marți 23 martie/4 aprilie la 7¹/₂ dim[ineața] în P. Peter, grabnică cafea cu lapte, schimbări de waggon, la Nabresina alta, de aici numai wagon direct Venezia, zi splendidă. Bun dejun, cumpărat de Anicuța la bufetul Udine, pe cînd noi la visita bagajelor. Totdauna gentili „băieții”, cum zice Anicuța, Brătescu și Rădulescu. La 2^o20' în Venezia, prin desolatul Canal Grande la splendida Piezzetta și la otel Danieli. Mare salon în et. 2-lea în colț cu vedere spre Lido și Dogana, 3 ferestre, 2 balconașe, alături măricel iatac 2 paturi nr. 35, dincolo alături odaia 34, 2 ferestre spre Lido, cele mai bune, toate 3 pe zi 40 franci plus serviciul à 1.fr. de persoană. Spălați, ieșind îndată, încintare pe Piazza San Marco la Floriani, și apoi pe baulstrada dinaintea Giardino reale. Pinzele portocalii ! Prinț la Quadri. Sara 5 ore la umbră +14° R. De aci încolo amănunte în jurnalul Anicuței.

Miercuri 24 martie/5 aprilie 1893. Venezia. Zi splendidă. Mă scol 5¹/₂, scriu, studiez, „Premiers Principes” de Herbert Spencer²⁷. Anicuța doarme, băieții pe la 6¹/₂ dorm încă duși. Dejun la Lido, musică, la San Marco 3¹/₂ — 5¹/₂ sara fandă populară la otel Danieli, ceva vînt rece. Concină.

Joi 25 martie/6 aprilie 1893. Venezia. Sunt 6¹/₂ ore, eu scriu Spencer ceilalți dorm. Brătescu răcit, falca, gîtul umflat.

Duminică 28 martie/9 aprilie 1893. Venezia. Tot cald, iar peste zi foarte, sara vînt rece, Jacques, Marie și Susanna Negruzzi sosiți pe 2 zile, apoi San Remo, Nizza, Paris. Anicuța. M-e Aurelie de ieri. Aseară musică la Danieli. Eu dimineața tot Herbert Spencer.

Tel[egramă] Livia Dymysz, Noworosjisk

J'y pense

Papa

Marți 30 martie/11 aprilie 1893. Plecare din Venezia la 2^o10' (Brătescu și Rădulescu au plecat ieri la 2^o10' pînă la Triest pentru Miramare; le-am dat biletele C.F. și 35 fl) pe soare foarte cald, în bunul sleeping al Südbahnului, la Nabresina 8¹/₂ sara, întîlnire cu băieții încințați de Miramare.

Miercuri 31 martie/12 aprilie 1893. La 10 dim[ineața] în Viena, ceva mai frig, vînt dar soare, vegetația ca la Venezia încintată, fiindcă la Venezia Udine lipsă de ploaie de vreo 2 luni. Sara la Operă, baletul „Die Märchen Welt”²⁸.

Vineri 2/14 aprilie 1893. Viena. Ieri Muzeul Istoria Naturală, Stefanskirche, Prater (Vivarium), noi sara la Anderwien, „Die verkaufte Braut”²⁹ a kom. Oper von Smetana, 2 langweiligen acte, dar 3=t gut und lebendig. Băieții la „Freischütz”³⁰ la Operă. Eu azi sculat la 6¹/₂. Scriu aceste. Temper[atură] dim[ineața] +5°R, peste zi +12° la umbră, dar vînt rece și violent. Peste zi Muzeul de Pictură și de antichități (vechia Ambraser).

Sara la Ronacher pînă 12.

²⁷ Spencer, Herbert, (1820—1903), filozof, sociolog și psiholog englez, unul din întemeietorii pozitivismului. Principala sa operă este intitulată *Sistem de filozofie sintetică*.

²⁸ „Lume de hasm”.

²⁹ „Mireasa vîndută”, operă de compozitorul ceh Smetana (1824—1884).

³⁰ Operă de Weber, Carl Maria von Weber, compozitor german.

Stmbătă 3/15 aprilie 1893. Viena. Primărie (Rathaus) Schönbrunn³¹, de la 3—4 $\frac{1}{2}$ im Musikvereinsaal sub direcția Richter asistat la proba generală (Parterrelloge à 1 fl.) a simfoniei 9 de Beethoven. Partea 1 incomprehensibilă, a 2-a grandioasă (2 Paukenschläge)³², a 3-a idem, la a 4-a enorm ca efect duo între Posaune și glas, apoi corul ceresc. 2 melodii curios de frisind trivialitatea, una ca românește bătută, dar grandios lucrate. Apoi Demel, ultima amplete, sara ceai în frumosul nostru salon, și gemütlich. Concina

Afară încetat vîntul, mai cald. Tot soare.

Duminecă 4/16 aprilie 1893. Din Viena plecăm la 2° 15 cu Staatsbahn Bruck an der — Leitha — Pesta.

Dep[ea] Constandin, la Majorescu

Bukarest, Mercur.

Sosim mine luni sara,

Majorescu

Marți 6/18 aprilie 1893. Aseară $\frac{1}{4}$ sosiți cu bine înapoi la București. Pînă la Schönbürg³³ foarte cald, spre Brașov urme de zăpadă rămase, pe la Predeal zăpadă mare. În București topită, dar cam răcoare.

Azi la 6 $\frac{1}{4}$ dim[ineața] + 3^oR., dar nori, apoi ninge. Apoi iar soare.

Tel[egramă]

Advocat Krupenski, Iași.

Sunt mine mercuri dimineața Iași

Maiorescu

Mercuri 7, joi 8/20 aprilie în Iași, proces Sturdza, cerere de sequestru la Apel Iași.

Tel[egramă]

General Vlădescu³⁴,

Palat, București.

Rog prezențați M.S. Regelui cele mai respectuoase omagii și felicitări.

Maiorescu

Joi la 5 $\frac{1}{2}$ plecat din Iași (cald), pe la Pașcani în tren pînă la Mirecești cu Gerge Sturdza (Miclăușeni) izolatul . . . *.

Vineri 9/21 aprilie 1893. Reîntors în București la 7 $\frac{1}{2}$ dim[ineața]. Începe în fine primăvara, mai cald.

Tel[egramă]

Dymsza, Batoum

Souhaite fêtes longues années heureux anniversaire en bonne santé. Envoyé de Venise dépêche et lettre Noworosjisk.

Papa

³¹ Fosta reședință imperială din Viena, astăzi muzeu.

³² Timpanist, instrumentist care cîntă la timpan.

³³ Cartier al Vienei.

³⁴ Vlădescu Matei, (1835—1901) general de divizie, șef al Statului major regal și șef al Casei militare a regelui Carol I.

* Indescifrabil.

Mite Kremnitz mi-a cerut prin a doua scrisoare cu „Lieber Titus” o aquarelă a ei dăruită mie acum vreo 17 ani. I-o retrimis cu următoarele rânduri pe o carte de vizită „Bukarest, Freitag 9/21 April 1893”.

T[it]u] Maiorescu

bittet sehr um Entschuldigung für die Verspätung (er erhielt aber den Brief Dienstag Abend im Augenblick seiner Abreise nach Jassy) und sendet anbei das Bild, da dessen Rückgabe so nachdrücklich gewünscht wird³⁵.

Stmbătă 10/22 aprilie 1893. La masă băieții (Dragomirescu, Negulescu, Basilescu Brătescu și Rădulescu) apoi sara la întrunirea literară, a mai venit Floru, Longinescu, St. Predescu, deputatul Rosetti—Tețcanu și d. C. Ollănescu și pentru prima oară Lițica (de la Școala Normală an. II) și Scărlătescu (de la Conservator). Au stat pînă la 12 1/2 noaptea, imperfectul articol Rădulescu, asupra scrierii, articol Dragomirescu asupra „Criticelor”, o poezie D. Zamfirescu. La plecarea băieților ploua tare.

Duminecă 11/23 aprilie 1893. Tot plouă cu zăpadă. Pămîntul cu o pătură subțire de zăpadă. Termometrul +2°R.

Luni 12/24 aprilie 1893. La 7 ore dim[ineața] +2°R.
Cer mai senin.

Joi 15/27 aprilie. Începe în fine a se „călzi. Azi la 6 1/2 dim[ineața] +5°R., la 8 ore +8°, la 12 ore +15°R. la umbră zi senină.

Vineri 16/28 aprilie 1893. A ploat aseară. Azi cer senin, soare. La 7 ore dim[ineața] +10°R. Liliacul inverzit, castanii cu frunzele crăpate din boboc, nu toate încă, nici o floare de copac sau tufiș. Astăzi prima cafea pe terasă!

Marți 20 aprilie/2 mai 1893. A mai fost totuș friguleț sâmbătă sara, duminecă și luni dimineața, așa încît ieri și alaltăieri am luat cafeaua în odaia pompeiană ca și iarna. Dar aseară iar cald, și acum la 7 ore dim[ineața] cetesc +12°R la umbră, va să zică astăzi vom re-lua cafeaua pe terasă. Nici o floare pe tufiș, nici o frunză pe salcîm, oțetar, nici catâlpa³⁶.

Anicuța, de la înloarcerea din Venezia (în 5 aprilie) ceva friguri și de vreo 5 zile exantem de urticaria pe brațe și picioare, și ceva pe pîntece și la sîn. Cam slăbită, dar veselă. (Chinină, pe urticaria praf de amidon. Eu de vreo 8 luni un fel de iritare foarte mică la urinat uneori, ca o nedureroasă arsură).

Apoi acum vreo 5 luni o altfel neînsemnată strivire a degetului mic de la mîna dreaptă cu scaunul căzut la otel Binder în Iași. De atunci ultima încheetură superioară a aceluia deget puțin umflată, din cînd în cînd ca o umbră de durere. Dr. Schachmann presupune ca explicare a amîndouă casurilor arthriti, acidulare a singelui. Prin urmare găsește bună constanta alcalinizare a noastră cu Gieftbühler bun obiceiul meu de vreo 12 zile Kissinger vara, propune plimbare multă la munte, băi numai călduțe à la Wiesbaden, Baden-Baden, Kissinger și 2 zile pe lună ceva *solol* pentru purificarea internă a beșicii de residue urinare.

(Scris de azi cu tezele Dragomirescu și Negulescu din 1892).

Trimis, Luni 8 mai stil nou.

³⁵ Titu Maiorescu, vă cere foarte mult iertare pentru întîrziere (el a primit însă scrisoarea marți sara în clipa plecării sale la Iași) și trimite alături tabloul, pentru că restituirea lui a fost dorită cu atîta insistență.

³⁶ Bignonia, arbore cu frunze foarte mari, în formă de inimă, și flori grupate în panicule erecte piramidale.

Monsieur Herbert Spencer,

par les soins obligeant de Mr. Nedeyano secrétaire
de Legation, Londres (50, grosvento gardens S.W.).

Monsieur et illustre maitre,

Il est d'une grande importance pour notre pays que vos observations contre le socialisme „from freedom to bondage”³⁷, publiées comme introduction au „Plea for Liberty”³⁸ soient traduites et répandues aussi chez nous. J'eu ai fait la traduction en roumain (je connais l'anglais, je parle et j'écris le français et l'allemande pour ma traductions j'ai eu à côté de votre texte anglais dans la „popular edition” de Murray (1892) la traduction allemande du dr. Bode), mais je ne puis la publier dans la plus importante revue roumaine „Convorbiri literare” sans autorisation : J'ajoute qu'il ne s'agit ici nullement d'une question d'argent, nos revues n'étant pas encore arrivées à la possibilité de payer les articles.

Il s'agit exclusivement d'un hommage à rendre à la vérité et d'un service purement idéal.

C'est dans ces circonstances que vous priér de bien vouloir me permettre la publication de votre essay traduit en roumain.

Cette question de conscience excusera l'indiscrétion d'avoir pris de votre précieux temps par ces quelques lignes.

Je crois devoir terminer ma lettre par une notice qui pourra avoir un certain intérêt pour vous. On a crée, il y a 9 ans à notre Université de Bucarest une chaire pour l'histoire de la pshilosophie contemporaine qui m'a été confiée. Mon cours dure 3 ans (philosophie allemande — Kant, Schopenhauer —, philosophie française — Maine de Biron August Comte —, philosophie anglaise J.St. Mill, Herbert Spencer). C'est naturellement, votre philosophie syntétique qui resume sous la formule unitaire de l'évolution, telle que vous la justifiez dans „Les premiers principes „tout le mouvement intellectuel de notre siècle qui agit le plus puissamment sur notre jeunesse universitaire. (J'envoie ci-joint comme exemples deux thèses de licence de la dernière année scolaire.)

Il y a à l'heure qu'il est quelques centaines de jeunes roumains instruits qui sont pénétrés de votre philosophie³⁹.

Il est clair que dans cet état des esprits chez nous, vos observations sur le socialisme (qui du reste sont une déduction nécessaire de votre doctrine) ont la plus grande valeur pour la direction du jugement dans cette grave question sociologique.

Veuillez agréer, Monsieur et illustre Maitre, l'assurance de ma plus haute considération.

T. Majorescu
Ancien ministre
Recteur de l'Université
Bucarest

Miercuri 21 aprilie/3 mai 1893. Ieri la 1 ora p.m. a murit Gh. Barițiu la Sibiu, în vrstă de peste 80 ani. Fusese acum în martie ales Prezident al Acad[emiei] Române.

Tel[egramă] Diaconovich, Sibiu.

Delegațiunea Academiei Sturdza, . . . * Ollănescu

și alți doi pleacă mâine dimineață la Sibiu.

Maiorescu

³⁷ *De la libertate la sclavie*, de H. Spencer.

³⁸ *Pledoarie pentru libertate*. H. Spencer se pronunțase în această lucrare împotriva ideilor socialiste, tot mai răspândite la sfârșitul secolului al XIX-lea.

³⁹ Se referă la un grup de adepți ai concepției idealiste a lui Spencer din rîndurile cercurilor aflate sub influența junimismului.

* Indescrifabil.

Sîmbătă 24 aprilie/6 mai 1893. Dimin[eața] la 7 ore numai +6°R. Dar arborii verzi, afară de oțetari. Și salcimii încep a încolți.

Sa Majesté la Reine

Elisabeth, Neuwied.

Prions votre Majesté agréer nos respectueux hommages et félicitations.

Anna et Titus

Majorescu

Duminică 25 aprilie/7 mai. De asară plouă, plouă și acum rece și întunecat, plouă toată ziua (epoca mutatului).

Luni 26 aprilie/8 mai. La 7 ore dim[ineața] +3°R. Ploios, întunecat.

Mai 1893

Sâmbătă 1/13 mai. Tot nu e încă bine primăvară caldă. Azi pe la 8^{1/2} dim[ineața] de-abia 12°R, incit afară de 2 ori acum vreo 8—9 zile nu putem lua cafeaua pe terasă. Anicuței mai bine cu urticaria (ține de vreo 2 săptămîni) de cînd a luat vreo 3 băi călduțe cu amidon.

Duminică 2/14 mai. Liliacul în curtea de intrare în floare și castanii.

Luni 3/15 mai. Cafeaua pe terasă.

Marți 4/16 mai. La 8 dim[ineața] +15°R. La masă Emilia⁴⁰ Marenziller, Zizin Cantacuzino, Rosetti-Tețcanu, Buiuciu, Brătescu-Voinești. Sara cetirea jumătății isprăvite a novejii lui Brătescu „Pană Trăsnea Sfîntul”.

10/22 mai 1893. La dejun la noi, pe la 2 ore, după terminarea paradei și defilării armatei, Ilarion Pușcariu (vicarul Mitropoliei Sibiu), Zacharia Boiu (protopresbiter), Partenie Cosma (directorul Albinei) și Geroge Dima (profesorul de muzică vocală), acești 4 ca deputațiunea românilor din Sibiu pentru parastasul academic al lui G. Barițiu, apoi generalul Berendei cu nevasta și Joinița, Jacques și Marie Negruzzi, Șampanie etc.

Zi caldă, festivități azi și mâine la Cișmigiu pentru inundații.

Joi 13/25 mai. Noros, frig, la 9 ore numai 12°R. Eu mult de lucru, traduc Herbert Spencer „from freedom to bondage”. Am primit scrisoare de la el, care mă autoriză a-i publica traducerea.

Marți 18/30 mai. Cald în fine. La masă la noi mama, 2 Bengești, 2 Sandu Brăiloiu, Brătescu-Voinești, sara și Lecomte cu Coralie⁴¹, și Coralița. S-a cetit frumoasa întreagă nouă novela d-lui Brătescu „Pană Trăsnea Sfîntul”.

Mercuri 10/31 mai. Sara de la 8^{1/2} la 10^{1/4} la Alex. Marghiloman (numai noi 4) cetit novela lui Brătescu. El (dușman, dar politicos) avînd broșurile contra mea (trilogia Hășdeu, notele Caragiale, etc.).

⁴⁰ Emilia Humpel, sora lui Titu Maiorescu, domiciliată la Iași.

⁴¹ Coralia, născută Rosetti, sora Anicuței Maiorescu, soția lui Panait Sevescu.

Joi 20 mai/1 iunie 1893. Foarte cald; închiderea Camerei. Tel[egramă] Profesor Philippide⁴², Iași

Casele Waliér.

Expeditat astăzi numirea universitară,

Maiorescu.

Negulesco, Paris, rue Sorbonne, 18

Attendons fin excellent article.

Majoresco.

Duminecă 23 mai/4 iunie. Am plecat ieri la 9 sara prin Vaslui spre Iași, în acceleratul acesta era și Prințul moștenitor Ferdinand cu Lascăr Catargiu⁴³ și alți invitați; astăzi la 11 sus la Copou pe locul Universității tedeum și punerea pietrei fundamentale, discurs Rector Culianu . . . *, Prințul Ferdinand (glas tare, sigur, accent f. străin), ministrul Cultelor, Take Ionescu (foarte bun, sus și cald), Pergament comemorativ pus în sul, iscălit și de mine ca Rector al Univ[ersității] București. Multă lume, mare pompă de arcuri, steaguri, tribune, timp frumos. La ora 1 banchet de 160 persoane în salonul Primăriei (casele Roznovano). Eu toast ministrului Cultelor; el răspuns mie și ierarhilor (Eu fost cel dintâi Rector al Univ[ersității] Iași acum 30 ani).

Sara plecat din Iași la Buc[urești] cu tren special, supraînghesuiți vreo 15 în salonul lui Ferdinand.

L-am înlesnit pe Humpel⁴⁴ să vie la banchetul de la Primărie!

Simbătă 29 mai/10 iunie 1893. De la Iași încoace tot ploios. Mercuri și joi terminat cursurile Universit[are], cel de istoria filo[zofiei] engleze cu un rezumat cald din Spencer contra Socialismului⁴⁵.

Azi dimin[eață] la 7 ore +14°R. Eu nu mai sunt sănătos. Cam obosit, urinul cam iritat, stomachul cam greu, gura cam amară, degetul mâinei drepte cam tensionat și nimic dureros, dar „malaise” general. O fi Greft⁴⁶ (din 1894 s-a văzut că nu e nici Greft cum credea Schachmann) ci că trec toate simptomele cu liniște și rar. Mult de lucru, dar și destul ciștiș.

Iunie 1893

Marți 8/20 dim[ineața] la 7 ore +14°R, Eri peste zi foarte cald, sara vînt răcoros. Alaltăieri încă ceva ploaie. Simbătă ploaie violentă. Cca mai ploioasă primăvară.

Duminecă 6/18 iunie între 3 și 5 ore la Zizin ședință spirită animată de Vermont (ovreuil Grünberg) cu stud[enții] în med[icină] Popovici, Brătescu, Rădulescu, Scărlătescu, Anicuța și eu. Popovici a adormit de sine în 1 minută, ochii contractați, injecționați, oftînd, a scris: „il n-a pas la permission d'ecrire”, apoi l-a trezit Vermont.

Cu ** . . . n-a izbutit. Asemenea și cu fotografia în camera întunecată a lui Zizin.

În aceeaș sară la masă la noi Seveștii, Mitică, Nicu Negri, Miss, Olympe Brănescu.

⁴² Philippide. Alex., profesor universitar la Iași, filolog.

⁴³ Lascăr Catargiu, primul ministru al țării în această perioadă, șeful Partidului Conservator.

* Indescifrabil.

⁴⁴ Cumnatul lui Titu Maiorescu,

⁴⁵ În realitate, o pledoarie nefondată datorată formației sale filozofice.

⁴⁶ Probabil greht (artrită).

** Indescifrabil.

Simbătă pronunțat arbitrajul pentru fabrica de hirtie „Letea” (cu Stătescu și P. Stoicescu, grefier Christescu, căruia atribuit una mie franci pentru serviciul de grefier).

Ieri 7/19 iunie de-abia primele două clematite lila înflorite, astăzi 4, dar mulțime de boboci, de la terasa noastră.

Vineri 11/23 iunie. Încep căldurile ! Clematilele (peste o săptămână) înflorite. Grădinița noastră mai frumoasă decit oricind.

Dr. Bogdan,

Iași strada Păcurari, 14.

Mulțumesc pentru binevoitoarea invitare și îmi pare rău că nu pot lua parte la serbarea D-voastră.

Maiorescu.

Mercuri 23 iunie/5 iulie 1893. Azi ciștigat la Casație încă respingerea recursului D-nei Adelina Petrovitz, născută Fulga, (ieri neplăcut că am luat parte și pierdut la Casație exproprierea Bogdan din Pitești, indemnata de Dimancea), apoi la Universitate, apoi plecat la 5^o50' din București prin Virciorova, la Orșova tot am trebuit să asist la visita bagajelor pe la 4 ore dim[ineața], dar Anicuța rămasă în sleeping. Bine pină la Viena. La Viena bine, ca toldeauna la hotel Sacher.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

UMANISMUL MEDIEVAL ȘI UMANISMUL RENĂȘTERII (RENAȘTEREA, PRERENĂȘTEREA ȘI ANTEPRERENĂȘTEREA)

Problematica Renașterii continuă să rămână în centrul atenției istoriografiei universale. Nenumăratele lucrări de ansamblu, monografii, studii, articole insistă fie asupra unor puncte de vedere noi asupra Renașterii — încercînd o luminare a trecutului prin prisma prezentului —, fie asupra anumitor probleme particulare, în timp și spațiu, privind acest fenomen fundamental pentru cultura europeană.

La cele două extremități, în timp, ale Renașterii, se studiază: problematica devierii esenței spirituale a Renașterii, ca urmare a noii conjuncturi create de Reformă și, mai ales, de Contrareformă, insistîndu-se asupra fenomenului specific al barocului și analizîndu-se astfel ceea ce istoricul André Chastel numește, într-o lucrare recentă, *Criza Renașterii*¹, și problematica realizării climatului spiritual, social și politic în care au apărut liniamentele ideologiei renașcentiste.

În această din urmă ordine de idei, cunoscutul istoric Roberto Weiss a dezvoltat, încă din 1947, într-o conferință ținută la University College din Londra și publicată, recent, în „Bulletin of the Institute of Historical Research”², idei în mare măsură noi asupra originii Renașterii, căutînd această origine cu aproape un secol înainte de Petrarca și de Boccaccio, în frământarea spirituală a citorva orașe italiene.

În lucrarea lui compusă în anul cuceririi Constantinopolului, 1453, *Italia illustrata*, istoricul Flavio Biondo, din Forlî³, îl considera pe Petrarca drept precursorul intreruperii tra-

¹ *La Crise de la Renaissance, 1520—1600*, Skira, Genève, 1968, 236 p., 60 planșe color și 60 planșe alb-negru, în col. *Arts, Idées, Histoire*. Lucrarea reia și completează ideile din volumul apărut în 1964 și datorit colaborării lui André Chastel și Robert Klein : *L'Age de l'humanisme. L'Europe de la Renaissance*, Edit. Deux Mondes. André Chastel prezintă Renașterea ca o aventură spirituală și artistică a Occidentului, a unui dinamism creator de idei, de forme și de stiluri originale, fiind astfel mai mult decît reinnoirea tradiției antice, și anume *un adevărat salt calitativ al conștiinței umane*, care nu vrea să piardă nimic din patrimoniul spiritual al omenirii.

² În nr. 105 (anul 42), din mai 1969, p. 1—16. Autorul publicase în 1941 o lucrare cu anumite contingențe cu teza din conferință, și anume *Humanism in England during the Fifteenth Century*, Oxford, 1941.

³ Asupra importanței lui Flavio Biondo (Blondus) ca istoriograf și umanist, vezi Ed. Fueter, *Histoire de l'historiographie moderne*, Paris, 1914, p. 129—132, și acad. Andrei Oțetea, *Renașterea și Reforma*, Edit. științifică, București, 1968, p. 225—226.

diției medievale. Dar încă din 1395, într-o scrisoare către cardinalul de Padova, Coluccio Salutati (1330—1406) amintea de doi antecesorii umaniști ai lui Petrarca : istoricul și poetul Mussatus Patavinus (Albertino Mussato din Padova, 1261—1329)⁴ și mai puțin cunoscutul Gernis Aretinus, poet și satiric. Deci, în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea — acest secol atât de frământat, care începe cu implantarea „latinilor” în Europa orientală, cunoaște năvălirea mongolilor și duelul final dintre sacerdoțiu și imperiu, încheiat cu moartea providențială a împăratului Frederic al II-lea și cu înscăunarea Angevinilor la Napoli, pentru a cunoaște, spre sfârșitul său, constituirea talasocrației aragoneze în Mediterana occidentală și lichidarea stăpînirii creștine pe coasta Siriei — s-au produs fenomene spirituale care au pus bazele expansiunii spiritului european.

Anume, spune profesorul Roberto Weiss, în ultimele decenii ale acestui secol a început marea prețuire a spiritului scrierilor antice, spirit care nu avea contingență cu ideologia creștină. Scrierile antichității încep să fie citite și răspindite cu mai multă fervoare și într-un spirit mai critic decît fuseseră pînă atunci, sub permanenta și spontană cenzură a bisericii și a mentalității teologice. Ce este și mai împertant, pildele trase din istoria veche încep să fie folosite și apreciate într-o altă lumină decît pînă atunci.

Acest fenomen esențial de *mutație intelectuală*, specific Italiei, nu poate fi însă localizat. A fost un fenomen spontan și difuz, pe care-l constatăm documentar ca fiind simultan, în epoca respectivă, la Padova, Verona, Vicenza, Veneția, Milano, Bologna, Florența și Napoli, dar manifestîndu-se cu grade diferite de intensitate și calitate.

Ceea ce este important și, în mare măsură, original în studiul profesorului Roberto Weiss este faptul că el atrage, cel dintîi, atenția asupra unui fenomen care, la reflecție, pare firesc. Anume, rolul determinant jucat de juriști în dezvoltarea timpurie a umanismului în Italia.

Într-adevăr, juriștii și notarii orașelor Italiei medievale au fost singurii intelectuali care, prin profesie și vocație, aveau prilejul să păstreze contactul nemijlocit cu tradiția juridică romană. Studiul Digestelor și al Codului lui Iustinian, studiu obligatoriu, mai ales în urma întemeierii înaltelor școli juridice, din Bologna și din alte centre urbane italiene, și ca urmare a constituirii școlii glosatorilor, i-a îndemnat pe juriștii italieni la contemplarea civilizației romane ca o lume vie, care le dădea soluții practice pentru soluționarea multor spinoase probleme contemporane lor. Tranziția de la studiul juriștilor romani la studiul istoricilor și poezilor s-a făcut în mod firesc, după aceeași metodă și în același spirit în care glosatorii redescopereau și aprofundau *ratio scripta* a dreptului roman și după care oamenii politici ai orașelor italiene, guelfe sau ghibeline, făceau apel la retorica antică pentru a-și cizela discursurile politice sau juridice⁵.

⁴ Asupra lui Mussatus Patavinus și a operei lui de istoric și de autor dramatic, vezi Francesco de Sanctis, *Istoria literaturii italiene*, trad. rom. Nina Façon, București, 1965, p. 171—173; Jakob Burckhardt; *Die Kultur der Renaissance in Italien*, Safari Verlag, Berlin, 1941, p. 65—66. Asupra lui Coluccio Salutati, vezi Burckhardt, *op. cit.*, p. 241, și acad. Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 204—206.

⁵ Asupra popularității comparate a operelor scriitorilor antici în evul mediu și Renaștere, vezi un important studiu de Peter Burke : *A Survey of the popularity of ancient historians, 1450—1700*, în revista „History and Theory”, an. V, nr. 2 1966, p. 135—152, recenzie de subscrisorul în „Revista de referate și recenzii” a C.D.S. Secția istorie-etnografie, 1/1967, p. 9—15. În perioada incunabilelor (1450—1499) se constată că edițiile cele mai numeroase, în limba originală, le-au avut, în ordine : Salustiu (*Catilina și Iugurta*), Valerius Maximus, Comentariile lui Cezar, Titus Liviu, Suetonius, Quintus Curtius, Florus. În regulă generală, predilecția pentru autorii latini față de cei greci se menține, nu numai în secolele medievale, cînd autorii greci erau puțin cunoscuți, manuscritele lor greu accesibile, iar limba greacă foarte rar folosită în Europa catolică, dar pînă la sfîrșitul Renașterii, singurul autor grec mai des editat și tradus fiind, evident, Plutarh. Studiul său statistic foarte amănunțit îi îngăduie lui Burke să tragă concluzia că „Renașterea a însemnat în esență o reînviere a antichității romane, și nu a antichității eline”. Se știe că în istoriografia contemporană a Renașterii există tendința de a considera umanismul Renașterii ca o

Este suficient să trecem în revistă seria personalităților primilor umaniști italieni pentru a ne convinge de covârșitoarea proporție a juriștilor în această perioadă de Anteprenăștere care începe în secolul al XIII-lea, deci înainte și de Dante și de Petrarca.

Astfel, la Padova, în afară de Albertino Mussato, pomenit mai sus, care a fost notar-izvoarele ne informează despre existența a trei judecători care au avut incontestabile preocupări umaniste: Lovato dei Lovati (1241—1306)⁶, Geremia da Montagnone și Rolando da Piazzola. În jurul lui Lovato se constituise, la sfârșitul secolului al XIII-lea, primul cerc umanist atestat documentar în Italia, alcătuit din juriști. În acest cerc se citeau și se comentau poezii latini. Amintirea lui Lovato și a culturii sale umaniste a dăinuit multă vreme, compatriotul său Albertino Mussato l-a preamărit după moarte, ca și Giovanni del Virgilio, gramaticul bolognez cu care a fost în corespondență Dante către sfârșitul vieții și care-l onorează pe Lovato într-o eglogă latină; Petrarca însuși îl elogiază în *Rerum memorandumum*. Destul de puțin studiat de istoricii Renașterii, Lovato dei Lovati a fost un precursor în multe domenii și a învederat calități tipice pentru un umanist. Astfel, el a fost un apologet al clasicismului latin, împotriva literaturii naționale (atitudine caracteristică majorității umaniștilor, până la Erasm). și a scris un studiu asupra tragediilor lui Seneca, destul de puțin cunoscute în evul mediu, dar care au devenit, după cum se știe, principalul izvor de inspirație pentru dramaturgia renascentistă, până la Shakespeare. Principala dificultate a înțelegerii textului lui Seneca fiind constituită, pentru cititorii evului mediu, de structura metrică a tragediilor, Lovato a vrut să lămurească această structură pentru contemporanii săi și a compus (evident, în limba latină) cel dintâi tratat de metrică din evul mediu.

Majoritatea scrierilor lui Lovato s-au pierdut, dar se menționează compunerea a două lucrări deosebit de caracteristice: o invectivă împotriva guelfilor și ghibelinilor, precum și un poem asupra lui Tristan și a Isoldei⁷.

Urmașii lui Lovato au mers, diversificând-o, pe linia umanistă a predecesorului lor. Astfel, urmașul și nepotul său, Rolando da Piazzola, a fost un orator inzeștră și a avut preocupări arheologice. Geremia da Montagnone a compus un florilegiu de sentințe morale, culese din literatura antică și medievală. În sfârșit, Albertino Mussato a fost cel care a răspândit atât gloria, cit și preocupările culturale ale lui Lovato în întreaga Italie. Mussato a fost un spirit enciclopedic, cum a fost, în general, toți umaniștii: un istoric⁸ inspirat de Titus Livius, Salustiu și Cezar; autorul a două tragedii, *Achilleis* și *Eccerinis*, evident, în limba latină, dar în cea de-a doua tragedie el îndrăznește să aducă în scenă un personaj istoric, celebrul Ezzeleino da Romano, tiranul Padovei, cel pe care-l întilnește Dante în cercul al șaptelea al Infernului (XII, 100); autorul unui dialog asupra tragediilor lui Seneca, dialog în care unul din interlocutori este însuși Lovato; în sfârșit, Mussato a fost și un poet, inspirat din Ovidiu, Horațiu și Virgiliu, și a fost încununat cu lauri în 1315, cum va fi și Petrarca mai târziu.

reacție, inițiată de Petrarca și de contemporanii lui, împotriva atât a scolasticii, cât și, în mare măsură, a influenței arabe în cultura medievală, mai ales împotriva lui Avicenna și a lui Averroes. În acest sens, Roland N. Bainton, *Man, God and the Church in the Age of the Renaissance*, în: *The Renaissance*, New York, 1966 (studii colective asupra Renașterii), p. 79—82, consideră Renașterea ca o revoltă a spiritului elin imanentist împotriva celui semit transcendentalist, Reforma fiind reacția inversă. Cf. și George Sarton, *The Quest for Truth. Scientific Progress during the Renaissance*, *ibid.*, p. 56. Se știe că Ernest Renan a explicat aversiunea lui Petrarca pentru incredulitatea fatalistă arabă, în *Averrhoës et l'Averrhoïsme*, Paris, 1922, p. 328—338, mai ales prin concepția lui spiritualistă.

⁶ Menționat, foarte sumar și suficient de ironic, în Francesco de Sanctis, *op. cit.*, p. 301, 316, ca și în Burckhardt, *op. cit.*, p. 67.

⁷ Tristan, după cum se știe, apare în *Infernul*, cîntul 5, v. 67, dar fără Isotta.

⁸ A scris: *De gestis Henrici VII, Caesaris*, în 16 cărți, și *De gestis italicorum post Henricum VII Caesarum*, în 14 cărți, intercalînd în text hexametri. Despre onorurile care i se aduceau lui Mussato din viață, onoruri mergînd pînă la apoteoză, vezi J. Burckhardt, *op. cit.*, p. 65. Cf. și Fr. de Sanctis, *op. cit.*, p. 171.

La *Vicenza*, Benvenuto dei Campesani și Ferrato Ferreti, în primele decenii ale secolului al XIII-lea (Ferreti a murit în 1337), vor compune opere istorice în care vor accentua rolul indivizilor în istorie, fiind considerați astfel drept precursori ai lui Machiavelli, pentru care, după cum se știe, providența nu va juca nici un rol în istorie.

La *Verona*, unde exista o importantă bibliotecă de texte clasice, întemeiată de diaconul Pacifico în secolul al X-lea, preumanismul a avut un caracter livresc, de pură erudiție, culminând cu studiile critice asupra antichității ale lui Giovanni de Matocis (cu numele latinizat în Johannes Masionarius), care, cel dintâi pentru evul mediu, a stabilit că au existat doi scriitori cu numele de Plinius; ale juristului Guglielmo da Pastrengo și mai ales ale lui Benzo d'Alessandria (notar și apoi cancelar al lui Cangrande della Scala), care, în *Enciclopedia* — în genul celei a lui Vincent de Beauvais —, a practicat, printre cei dintâi în evul mediu, critica izvoarelor.

Bologna l-a dat mai ales pe Giovanni d'Andrea, mare jurist și umanist, Florența, pe Geri d'Arezzo, care a scris un număr de epistole în genul lui Plinius, și pe Francesco de Barberino, ambii doctori în drept civil, iar *Milano*, pe Giovanni de Cermenate, comentator al lui Titus Livius.

Un rol important în această frământare culturală preumanistă l-a jucat *Regatul Neapolelui*. Aici persistau și se încrucișau mai multe tradiții culturale: greacă-bizantină, mai ales în Calabria, unde limba greacă era încă frecvent vorbită și unde au persistat multă vreme mănăstiri de rit grec; arabă, normandă, germană. Ciudatul Frederic al II-lea, unul din cele mai electice spirite de suveran medieval, întemeiasă la Napoli o *Magna Curia*, pe care însă Angevinii o risipiseră. Dar Roberto de Anjou (1309—1343), cel care, cum spune ironic Dante (Parad. VIII, 147), fusese făcut „re di tal ch'è da sermone”, încurajase, pe lângă studiile teologice, și traducerea din limba greacă în limba latină, angajând în acest scop trei cărturari și solicitând și obținând texte eline de la Bizanț.

Printre preumanisții napolitani se citează Niccolò di Deoproprio, din Reggio, comentator al lui Galienus și Paolo da Peruggia, secretar regesc, notar al cancelariei napolitane și, pare-se, și bibliotecar al regelui. Învățînd limba greacă de la savantul Barlaam din Calabria⁹, Paolo da Peruggia s-a preocupat de mitologie și a revoluționat genealogia zeilor din panteonul elin, preocupare pe care o va avea și Boccaccio¹⁰. Un alt umanist napolitan a fost Dionigi de Borgo San Sepolcro, care, în comentariul pe care l-a făcut la opera lui Valerius Maximus, a consultat un mare număr de autori antici. Mai pot fi pomeniți erudiții Giovanni Barrili și Barbato da Sulmona.

Regatul Neapolelui a constituit de altfel, alături de Veneția, o punte de legătură importantă între umanismul medieval occidental, multă vreme rezumat la limba latină, și umanismul bizantin, axat pe vechea cultură elină, care, transmisă Europei latine și germanice, a dat naștere adevăratului umanism renascentist. În această problemă fundamentală rolul principal pare a-l fi jucat un italo-grec, probabil din Calabria, Leontius Pilatus, socotit într-o lucrare recentă a lui Agostino Pertusi drept „primul elenizant în istoria umanismului occidental”¹¹. În lucrarea sa, Pertusi analizează contactele trilaterale dintre Pilatus, Boccaccio și Petrarca. Boccaccio a putut cunoaște prin Pilatus lumea Eladei și a fost inițiat de el în poezia homerică. Datorită lui Petrarca și Boccaccio, curentul elenist a putut începe să circule în partea latină a Italiei, astfel înclt prin prestigiul lor cei doi mari scriitori au pus bazele unei evoluții care ar fi în-

⁹ Barlaam îi oferise lui Petrarca să-l învețe limba greacă, la Avignon. Vezi acad. Andrei Oșetea, *op. cit.*, p. 216.

¹⁰ În *De genealogia deorum*.

¹¹ Agostino Pertusi, *Leonzio Pilato fra Petrarca e Boccaccio. Le sue versioni omeriche negli autographi de Venezia e la cultura greca del Primo Umanesimo*, Verezia, Roma, Fond. Cini, 1964.

lirziat probabil și n-ar fi luat nici avîntul pe care l-a luat în secolul al XV-lea¹². Pertusi consideră, confirmînd astfel în mare măsură părerea lui Roberto Weiss¹³, că „contactele determinante ale culturii umaniste eline și occidentale trebuie așezate în contextul italo-grec al secolului al XIV-lea, poate chiar al secolelor XIII și XII”¹⁴.

Această teză, a influenței predominante a sintezei greco-latine în elaborarea mentalității umaniste și renaștentiste, a fost, după cum se știe, foarte superficial tratată de Jakob Burckhardt, a cărui teză era, dimpotrivă, aceea a unei reale și duble soluții de continuitate în constituirea Renașterii: aceea dintre Renaștere și evul mediu și aceea dintre Italia și celelalte țări ale Europei. Pe Leontius Pilatus îl pomeneste indirect o singură dată, pentru a constata „succesul îndoielnic”¹⁵ al încercării sale, „făcută cu concursul lui Boccaccio”, de a da traducerea completă în limba latină a *Iliadei* și *Odiseei*. Iar Bizanțul e pomenit de Burckhardt numai pentru a scoate în relief contrastul dintre biserica romano-catolică, distinctă de puterea politică, și confuzia dintre biserică și stat la Bizanț, și în lumea islamică¹⁶.

Istoricii moderni tind, dimpotrivă, să accentueze rolul esențial jucat de Bizanț ca o punte de legătură traicică aruncată spre antichitate și menținută întotdeauna intactă, cu toate frământările suferite de statul bizantin. „Sufletul bizantin” — scrie astfel marele bizantinolog francez Paul Lemerle — a înflorit în tiparele superioare ale culturii și civilizației europene, care, fără Bizanț, nu s-ar fi putut constitui atît de repede și atît de strălucit”¹⁷. În același sens, în problema Renașterii, se pronunță și istoricul american Kenneth M. Setton, într-un studiu des citat, apărut în 1956¹⁸, *The Byzantine Background to the Italian Renaissance*.

Reluînd această temă, pe marginea studiului lui Setton și a lucrării recente a lui Pertusi, profesorul A. Tripet, de la Universitatea din Chicago, aduce o viziune nuanțată asupra

¹² Asupra rolului de precursor al lui Petrarca, vezi lucrarea recentă a lui Ernest Hatch Wilkins, *Life of Petrarca*, Chicago, 1961 (și trad. ital. Remo Ceserani, Milano, Feltrinelli, 1964); B. T. Sozzi, *Petrarca*, Palermo, 1963; U. Bosco, *Petrarca*, Bari, 1961 și lucrarea lui G. Billanovich, *Petrarca letterato. I. Lo Scrittoio del Petrarca*, precum și capitolul consacrat poetului de Natalino Sapegno în *Storia letteraria del Trecento* (Milano-Napoli, 1963). Lucrările mai vechi ale lui Francesco de Sanctis și Pierre de Nolhac își păstrează valoarea, desigur în lumina noilor cercetări.

¹³ Roberto Weiss, *Petrarca e il mondo greco*, în „Atti e Memorie dell'Accademia di Lettere, Arte e Scienze”, 1957, p. 65—96, și *The Spread of Italian Humanism*, London, 1964. Comentate în A. Tripet, *Pétrarque, multiple et singulier*, în *Bibl. Humanisme et Renaissance*, XXXI, nr. 2/1969, p. 365—372.

¹⁴ *Op. cit.*, p. 264.

¹⁵ „... die erste lateinische Übersetzung der Ilias und Odyssee hat Boccaccio mit Hilfe eines kalabresischen Griechen, so gut es ging, zustande gebracht” (subl. ns.) (*op. cit.*, p. 84).

¹⁶ „... mit dem Dasein einer Kirche, die nicht, wie in Byzanz und in der islamitischen Welt, mit dem Staat identisch war” (*op. cit.*, p. 61).

¹⁷ Paul Lemerle, *Byzance et les origines de notre civilisation*, în *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, Venezia, Sansoni, 1966, p. 1—18. Recenzie de subsemnatul în „Revista de referate și recenzii” a C.D.S. Secția istorie-etnografie, nr. 2/1968, p. 187—192. Pasajul citat constituie finalul studiului lui Paul Lemerle (p. 11—12). Noile cercetări ale istoricilor contemporani în problema influenței culturii eline și bizantine în dezvoltarea mentalității renaștentiste contrazic astfel tezele moniste susținute mai de mult de Carol Neumann (*Byzantische Kultur und Renaissance*, 1903), Houston Steward Chamberlain (*Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts*, 1899) și Johann Nordström (*Moyen Âge et Renaissance*, 1933), potrivit cărora renașterea culturală a Europei s-ar datora exclusiv influxului de energii proaspete germane în lumea mediteraneană epuizată.

¹⁸ În „Proceedings of the American Philosophical Society”, C. nr. 1/1956, p. 1—103, Philadelphia. Lucrarea este citată în *Renașterea și Reforma*, opera citată a acad. prof. Andrei Oțetea (p. 215), care face această expunere magistrală asupra influenței gândirii eline asupra Renașterii: „Evenimentul care mai mult decît oricare altul a contribuit la lărgirea orizontului intelectual al Renașterii a fost restaurarea literelor grecești. Renașterea datorește grecilor tot ce gândirea modernă conține ca încredere în rațiune: omul ca măsură a tuturor lucrurilor, valabilitatea universală a cunoașterii raționale, legile gândirii ca legi de ordin superior, credința că omul poate domina natura prin rațiune și că se poate izbăvi el însuși de teama de moarte și de superstițiile pe care această teamă le-a generat” (*op. cit.*, p. 215).

rolului Bizanțului ca verigă culturală între lumea antică și Renaștere. Etosul cultural bizantin avea un alt ritm decât cel al Italiei Prerenășterii. „La bizantini — scrie profesorul Tripet — nu se distinge bucuria unei descoperiri, nici conștiința frământată a unui naufragiu cultural¹⁹. Istoria li străbate fără a-i îndemna să-și pună probleme privind identitatea. La latini, dimpotrivă, sentimentul unei deosebiri (față de cei care au neglijat și uitat pe cei vechi, și în ciuda tuturor mimetismelor față de cei vechi) dă naștere unei noi forme de cultură și condiționează un modernism al cărui inițiator a fost Petrarca, pe toate registrele și chiar în domenii în care noutatea nu pare a fi dat roade”.

Din expunerea făcută de istoricii analizați mai sus rezultă deci o serie de concluzii privind fenomenul cultural pe care l-am putea numi Anteprenășterea, sau umanismul medieval, premergând umanismului renascentist, care aduce ca notă nouă etosul culturii grecești :

1. Umanismul medieval timpuriu nu s-a dezvoltat, în secolele XIII și XIV, ca o reacție împotriva unui anumit mod de speculație filozofică sau ca o năzuință conștientă, premeditată, către o *renovatio studiorum*, pentru a se ajunge prin această renovație la o nouă vîrstă de aur. El nu a fost decât un mod spontan de evoluție a studiilor clasice, în rolul mediu cultural creat de ambianța universităților.

2. Majoritatea umanistilor medievali au fost oameni cu preocupări juridice și au ajuns la autorii clasici ai antichității pornind de la studiul jurisconsulților romani și al glosatorilor lor.

3. Umanismul medieval, sau preumanismul, a cunoscut, în secolele XIII—XIV, două tendințe distincte, și anume : aceea reprezentată de *școala din Padova*, tinzînd la reînvierea spiritului clasic, și aceea reprezentată de *școala din Verona*, axată pe studiul critic al antichității, cu preferințe de pură erudiție. În general, umanistii din Regatul Neapolelui au aparținut acestei a doua tendințe. La Veneția, umanismul a avut un rol mult mai modest la început, el dezvoltîndu-se în cancelaria dogilor și exponenții lui fiind în special notari.

4. Umanismul medieval a culminat în opera lui Petrarca și a lui Boccaccio, care au contribuit în mod esențial la accelerarea tendințelor umaniste și la avîntul studiilor clasice. Fermentul esențial al noului umanism a fost elenismul, transmis Italiei latine printr-un fenomen de osmoză din Bizanț și din regiunile italiene unde se menținuse mai multă vreme influența greacă. Noul umanism, care pregătește Renașterea, se distinge de umanismul medieval timpuriu, structurat pe limba latină și pe autorii latini, prin conștiința superiorității gândirii grecești și prin preferința pentru operele literare și filozofice eline.

5. Fără activitatea îndelungată și vastă a reprezentanților umanismului medieval timpuriu, umanismul nou, inițiat de Petrarca și de Boccaccio, nu ar fi avut, probabil, nici structura, nici înflorirea rapidă, nici prestigiul pe care l-a avut. Realizările fundamentale ale acestor doi corifei ai umanismului prerenascentist nu ar fi fost cu puțință dacă terenul nu ar fi fost pregătît în spiritul vremii de umanistii medievali.

Dan A. Lăzărescu

¹⁹ „La hantise d'un naufrage culturel” (*op. cit.*, p. 371).

ANIVERSAREA CENTENARULUI NAȘTERII LUI VLADIMIR
ILICI LENIN

Sărbătorim anul acesta 100 de ani de la nașterea lui Vladimir Ilici Lenin, strălucit om politic și de acțiune, dialectician profund, discipol credincios și continuator al lui Marx și Engels, conducătorul revoluționar al proletariatului. „Împreună cu întreaga omenire progresistă, poporul român sărbătorește centenarul nașterii lui Lenin — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu la adunarea festivă de la Moscova consacrată centenarului —, cinstind pe teoreticianul și strategul revoluționar marxist, pe întemeietorul și conducătorul partidului comunist bolșevic care a pregătit și înlăptuit Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, eveniment ce a inaugurat o nouă eră în istoria omenirii”.

Această personalitate uriașă, de numele căreia se leagă făurirea primului stat socialist din lume, a lăsat o operă vastă, de mare valoare teoretică și practică. Prin întreaga sa operă și activitate, Vladimir Ilici Lenin a fost și este un exemplu viu de fermitate revoluționară, de perspicacitate politică. Centenarul nașterii sale prilejuiește, prin numeroasele și variatele manifestări de omagiu aduse lui Vladimir Ilici Lenin, atât pe plan național, cât și pe cel mondial, evocarea acestei figuri luminoase, a măreției și triumfului deplin al ideilor leniniste. În întreaga țară, în toate orașele și comunele patriei, în întreprinderi și instituții, în școli și universități, case de cultură, cămine culturale, au avut loc expuneri, simpozioane, seri literare, gale de filme, expoziții dedicate centenarului nașterii lui Lenin. Toate acestea scot în evidență încă o dată spiritul creator al teoriei revoluționare marxist-leniniste, viabilitatea acestei teorii, care se confirmă în societatea socialistă a vremurilor noastre.

Începând din februarie presa, radioul, televiziunea au dedicat, în semn de omagiu adus lui Lenin, numeroase materiale sau emisiuni. În cele ce urmează vom încerca să consemnăm cele mai importante manifestări prilejuite de centenarul nașterii lui Vladimir Ilici Lenin, la care și-au adus contribuția numeroși oameni de știință și cultură, activiști de partid și de stat.

Astfel, la Casa prieteniei româno-sovietice au avut loc simpozioane, discuții, întâlniri, seri de filme închinat lui Lenin. Dintre acestea, le menționăm pe următoarele: la 25 februarie a vorbit Constantin Manolescu, prorector al Academiei de studii economice, despre „Economicul și politicul în concepția leninistă despre construirea noii societăți”, arătând importanța acordată de învățătura leninistă raportului dintre economic și politic și modul creator de aplicare a acestei corelații de către P.C.R.; la 5 martie a avut loc simpozionul „Națiunea socialistă română — rezolvare leninistă a problemei naționale în Republica Socialistă România”, în cadrul căruia au vorbit Ioan Constant-Manoliu, vicepreședinte al Tribunalului Suprem, profesorul universitar Ludovic Takacs și Anton Breitenhofer, redactor șef al ziarului „Neuer Weg”,

care s-au ocupat de problema națională și rezolvarea ei de către P.C.R., pe baza principiilor leniniste, scoțînd în evidență egalitatea în drepturi a tuturor naționalităților conlocuitoare și participarea acestora la construirea socialismului în țara noastră; în ziua de 19 martie, tot la Casa prieteniei româno-sovietice, dr. Radu Pantazi a vorbit despre „Progresul științific în concepția lui V. I. Lenin”, în care s-a referit la importanța activității filozofice a lui Lenin, la strînsa legătură dintre progresul tehnico-științific și progresul social și politic, subliniind valoarea ideilor leniniste despre industrializarea socialistă, pe baza tehnicii moderne, precum și aplicarea creatoare de către P.C.R. a acestei idei la condițiile concrete din țara noastră. La această expunere au fost prezenți reprezentanți ai Ambasadei Sovietice; demn de consemnat este și simpozionul „Colaborarea și cooperarea internațională în lumina ideilor leniniste”, unde au vorbit C. Paraschivescu-Bălăceanu, vicepreședinte al Asociației juriștilor, prof. univ. Ion Bulborea și lector univ. Constantin Mocanu, care au relevat permanenta actualitate a concepțiilor leniniste despre relațiile dintre state și rolul lor în stabilirea unui climat de colaborare și cooperare.

Comitetul național pentru apărarea păcii și Consiliul general A.R.L.U.S. au organizat în ziua de 15 aprilie o adunare festivă închinată nașterii lui Lenin tot la Casa prieteniei româno-sovietice. La această manifestare, acad. Iorgu Jordan, vicepreședinte al Consiliului general A.R.L.U.S., a evocat figura marelui conducător revoluționar al proletariatului, iar acad. Gheorghe Mihoc, vicepreședinte al Comitetului național pentru apărarea păcii, a vorbit despre contribuția Republicii Socialiste România la triumful ideilor leniniste de pace și colaborare între popoare. Un program de filme despre viața și activitatea lui Lenin a încheiat această prestigioasă festivitate.

Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România a organizat, cu prilejul centenarului nașterii lui Lenin, numeroase acțiuni, dintre care reținem: ciclul de conferințe din 27 februarie, la care a vorbit dr. Augustin Deac, director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice, despre „Întîlniri ale unor români cu V. I. Lenin”. Au participat cercetători din Institutul de istorie „N. Iorga”, profesori, istorici, muzeografi; la 6 martie, în cadrul manifestării închinată aceluiași eveniment, a vorbit C. Mocanu, de la Academia „Ștefan Gheorghiu” despre „Mărturii documentare despre V. I. Lenin și mișcarea muncitorească și democratică din România” evocînd figuri de personalități ale mișcării muncitorești din țara noastră care l-au cunoscut pe Lenin, subliniind activitatea P.C.R. în perioada dintre cele două războaie mondiale pentru răspîndirea în rîndul maselor a operelor sale; mai tîrziu, la 13 martie, I. Stanciu adjunct al ministrului agriculturii și silviculturii a vorbit despre „Planul cooperatist al lui Vladimir Ilici Lenin. Politica marxist-leninistă a P.C.R. de transformare socialistă a agriculturii. Manifestările organizate la Muzeul de istorie a partidului comunist a mișcării revoluționare și democratice din România au culminat cu lucrările sesiunii științifice cu tema „Leninismul și victoria socialismului în România” în zilele de 13—15 aprilie, sesiune organizată de Academia Republicii Socialiste România, Academia de Științe Sociale și Politice, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. și Academia de învățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R. În ședința plenară după cuvîntul de deschidere rostit de președintele Academiei de Științe Sociale și Politice, Miron Constantinescu, s-au prezentat comunicările: „Leninismul și experiența Partidului Comunist Român în conducerea revoluției populare și cucerirea puterii politice” de Ilie Rădulescu, „Dezvoltarea mișcării muncitorești din România și legăturile sale cu V. I. Lenin”, de dr. Augustin Deac, „Leninismul și industrializarea socialistă a României”, de prof. univ. dr. docent Ion Rachmuth, „Ideile leniniste și aplicarea lor creatoare în transformarea socialistă a agriculturii în România”, de dr. Dumitru Dumitriu și conf. univ. dr. Marin Popescu, „Socialismul și intelectualitatea”, de conf. univ. Constantin Popovici, „Politica externă a României — contribuție la cauza păcii, democrației și progresului social”, de Ion Cîrje și Constantin Florea. Sesiunea științifică a cuprins un număr foarte mare de comunicări cu

participarea cercetătorilor și oamenilor de știință din țări prietene. Pe secții au prezentat comunicări prof. univ. dr. Radu Florian, „Lenin și dialectica revoluției”, conf. univ. Petre Pinzaru, „Socialismul și creația istorică a maselor”; K.K. Sirinia (Uniunea Sovietică), „Programul agrar leninist în revoluția socialistă și importanța lui internațională”; dr. Radu Pantazi, „Leninismul și gândirea filozofică românească”; Nicolae Goldberger și dr. Gheorghe Surpat, „Concepția leninistă despre rolul clasei muncitoare în revoluția socialistă”. Renate Leuschner (R. D. Germană), „Falsificarea leninismului în Germania de vest”; conf. univ. dr. Aron Petric și lector univ. C. Mocanu, „Politica marxist leninistă a Partidului Comunist Român de făurire a alianțelor în procesul revoluționar din țara noastră”; Daniel Csatar (R. P. Ungară), „Despre experiența aplicării ideilor leniniste în Ungaria”; conf. univ. dr. Mihai Petrescu, „Națiunea și rolul ei istoric în gândirea leninistă”; G. I. Zincenco (Uniunea Sovietică), „Previțiunea științifică leninistă și contemporaneitatea”; prof. univ. dr. Vasile Nichita, „Relația dialectică dintre partid și mase în dezvoltarea societății socialiste”; conf. univ. dr. Rados Šmiljkovič (R. S. F. Iugoslavia), „Ideea lui Lenin despre democrație în partid în cursul revoluției”; dr. Dumitru Ghișe, „Atitudinea creatoare — trăsătură fundamentală a gândirii leniniste”; Mircio Dimitrov (R. P. Bulgaria), „Lenin și industrializarea Bulgariei”; Daici Putnik (R.S. F. Iugoslavia), „Contribuție la problema concepției leniniste despre sindicate”; prof. univ. dr. Ioan Ianoși, „Dialectica leninistă și estetica”; prof. Adam Lopatka (R. P. Polonă), „Urmăm în chip rațional calea trasată de Lenin”; conf. univ. dr. Nicolae Beller, „Filozofia gândirii politice la Lenin”; prof. univ. dr. Aurel Negucioiu și conf. univ. dr. Nicolae Kallos, „Dialectica și contradicțiile”; prof. univ. dr. Constantin Ionescu și Ion Matei, „Lenin și previziunea socială”; acad. Miron Nicolescu, „Lenin și științele naturii”; prof. dr. V. K. Gabunea (Uniunea Sovietică), „Construcția socialismului și unele probleme ale luptei de clasă”; prof. univ. dr. docent Roman Moldovan, „Creșterea și adâncirea relațiilor de colaborare și cooperare economică internațională a României în lumina învățăturii leniniste”; Jacques Nagels (Belgia), „În sînul capitalismului monopolist de stat : o strategie leninistă pe măsura maturității politice a noii generații”; Henrik Vass (R. P. Ungară), „Unele aspecte ale experienței aplicării leninismului în politica P.M.S.U.”; acad. prof. univ. Athanase Joja, „Relații despre ideologie și știință”; Todor Vilov (R. P. Bulgaria), „Lenin și unele probleme filozofice, sociologice ale conducerii sociale”; prof. dr. Sava Zivanov (R. S. F. Iugoslavia), „Antidogmatismul lui Lenin și rezolvarea problemelor de bază ale revoluției socialiste”; prof. univ. dr. docent Tudor Bugnariu, „Lenin și făurirea culturii socialiste”; Victor Michaut (Franța), „Internaționalism și patriotism în activitatea partidului comunist francez”.

Prezentă în cadrul manifestărilor închinete centenarului nașterii lui Lenin, Academia de învățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R. a organizat, începînd din decembrie 1969, în colaborare cu revista „Probleme economice”, un ciclu de discuții științifice pe tema „Lenin și economia contemporană”, precum și o masă rotundă cu tema „Lenin și capitalismul contemporan”, manifestări ce au dat naștere la ample dezbateri și schimburi de opinii, în spiritul creator al învățăturii leniniste asupra fenomenelor actuale ale economiei capitaliste. Au participat academicieni, cercetători, cadre didactice, publiciști. La 12 aprilie, tot la Academia de învățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu”, a avut loc dezbateră teoretică „Leninismul și problemele istoriei mișcării muncitorești din România”. S-au prezentat în dezbateri comunicările: „Aplicarea creatoare a teoriei leniniste în lupta pentru instaurarea puterii populare”, de conf. dr. Nicolae Petreanu; „Primele știri despre V. I. Lenin în România (1897—1911)”, de lector Elena Năstase; „Răspîndirea ideilor leniniste în perioada 1911—1918”, de conf. Nicolae Huscariu; „Făurirea Partidului Comunist Român, victorie a leninismului în mișcarea muncitorească din țara noastră”, de conf. Gheorghe Moldoveanu; „Români care l-au văzut pe Lenin”, de dr. Ioan Babici; „Pătrunderea ideilor lui Lenin în viața politică românească, reflectată în dezbaterile parlamentare din 1919—1922”, de lector Valeria Potop; „Confirmarea în condițiile României a învățăturii leniniste cu privire

la evoluția proprietății agrare”, de lector Aristide Varghida și Alexandrina Neacșu; „Contribuția presei Uniunii Tineretului Comunist la propagarea leninismului în perioada interbelică”, de asistent Ion Coman; „Aplicarea de către Partidul Comunist Român a ideilor leniniste cu privire la necesitatea unității mișcării muncitorești în perioada august 1944 — februarie 1948”, de asistent Gheorghe Sbirnă; „Cercetarea fenomenului istoric în lumina leninismului”, de asistent Constantin Unguru; „Leninismul și forțele motrice ale procesului revoluționar contemporan”, de conf. Janeta Brill; „Însemnătatea concepției leniniste despre diversitatea formelor de trecere de la capitalism la socialism”, de conf. Traian Caraciuc; „V. I. Lenin despre principiile politicii externe ale statului socialist”, de lector Ioan Oros; „V. I. Lenin — om, cetățean, tovarăș”, de conf. Mihai Oișteanu; „Probleme actuale ale științei istorice în lumina concepției lui V. I. Lenin”, de lector Constantin Mocanu.

O sesiune asemănătoare a avut loc în ziua de 11 aprilie la Casa universitarilor, organizată de Societatea de științe istorice, la care a fost prezentat un număr mare de comunicări. Profesori din capitală și din întreaga țară au participat cu interesante comunicări. Sesiunea a fost deschisă și condusă de prof. univ. Vasile Maciu. Comunicările științifice prezentate au fost: „Lenin în publicistica românească pînă la 23 August 1944”, de acad. prof. univ. Petre Constantinescu-Iași; „V. I. Lenin istoric”, de prof. univ. Vasile Maciu; „V. I. Lenin și problema națională”, de prof. univ. dr. docent Carol Göllner (Sibiu); „Crearea P.C.R. — întruchipare a leninismului”, de prof. univ. dr. Titu Georgescu și dr. Florea Nedelcu; „Confirmarea învățaturii leniniste despre trecerea de la revoluția burgheză-democratică la revoluția socialistă, în condițiile țării noastre”, de conf. univ. Nicolae Petreanu; „Aplicarea învățaturii marxist-leniniste privind rolul conducător al partidului în societatea socialistă, multilateral dezvoltată”, de conf. univ. Aron Petric; „V. I. Lenin despre problemele internaționale în perioada 1912—1916”, de dr. Eliza Campus; „V. I. Lenin și problemele dezvoltării capitalismului în agricultură”, de dr. Ecaterina Negruți-Munteanu (Iași); „Unele aspecte ale generalului și particularului în gîndirea leninistă privind politica națională”, de prof. Gheorghe Popa (Brașov); „Chipul lui Lenin oglindit în literatură”, de conf. univ. Dumitru Almaș; „V. I. Lenin în amintirea unor personalități din România”, de lector univ. dr. Ioan Babici; „Primele știri despre V. I. Lenin și ideile leniniste în presa română din Transilvania”, de dr. Ioan Cicală (Cluj); „V. I. Lenin în presa maghiară și germană din Transilvania în perioada 1917—1919”, de conf. univ. Lajos Jordaky (Cluj); „Răspîndirea unor opere ale lui V. I. Lenin în Transilvania”, de Simion Fuchs, șef de sector la Baza de cercetări a Academiei din Tg.-Mureș; „V. I. Lenin despre problemele ocrotirii sănătății”, de conf. univ. dr. Teodor Pop (Tg.-Mureș).

La sediul Asociației de drept internațional și relații internaționale a avut loc la 2 aprilie un simpozion închinat lui Lenin, la care au vorbit dr. George Marin, director în M.A.E., despre „Teoria leninistă și unele particularități ale relațiilor economice internaționale”, prof. dr. docent Erwin Glaser „Despre decretul asupra păcii” și Șerban Rădulescu-Zoner, cercetător la Institutul de istorie „N. Iorga”, „Lenin despre crizele politice internaționale premergătoare primului război mondial”.

Teoria leninistă privind forma și principiile de organizare ale statului socialist, importanța învățaturii leniniste pentru perfecționarea aparatului administrației de stat în țările socialiste, precum și aplicarea creatoare a principiilor leniniste de organizare și conducere a statului de către P.C.R. astfel încît să servească în cel mai înalt grad intereselor maselor au fost dezbătute în comunicarea „Lenin despre administrația de stat socialistă”, ținută la Consiliul central al Asociației juriștilor de dr. Mircea Anghene, șef de sector la Institutul de cercetări juridice al Academiei de științe sociale și politice.

Multilaterală personalitate a marelui filozof și revoluționar a fost evocată în numeroase alte manifestări, ce au avut loc în întreaga țară. Bogata activitate și creație a lui Lenin, de numele căruia se leagă crearea partidului de tip nou al clasei muncitoare, înfăptuirea primei revoluții socialiste și întemeierea primului stat socialist din lume, a prilejuit cu această ocazie

întregului nostru popor, în toate sectoarele de activitate, să i se consacre largi expuneri, acțiuni cu caracter ideologic și cultural-artistic. Spațiul restrâns al revistei ne obligă a nu putea enumera toate aceste manifestări care au avut loc în orașele și comunele patriei, în întreprinderi, fabrici, uzine, centre universitare, școli.

Din domeniul editorial căutăm să consemnăm în câteva rânduri numai unele apariții mai importante. Editura politică a consacrat scrierilor lui Lenin o ediție bibliofilă *Lenin. Opere alese*, care cuprinde o selecție din lucrările cele mai reprezentative și de mare actualitate ale creației teoretice leniniste. Volumul mai cuprinde și scrisori, articole și însemnări ale lui Lenin din ultimii ani ai vieții. Tot în semn de omagiu au apărut ultimele două volume, 54 și 55, care încheie suita de *Opere* ale lui Vladimir Ilici Lenin.

În Editura Academiei a apărut culegerea de studii *Situația internațională din primele două decenii ale secolului al XX-lea în lumina tezelor leniniste*, sub semnătura Elizei Campus, Alvinei Lazea și Șerban Rădulescu-Zoner, de la Institutul de istorie „N. Iorga”. Sînt prezentate trei studii, în care s-a urmărit evoluția problemelor capitale ale politicii internaționale de la începutul secolului nostru, interpretările și soluțiile date de Lenin în legătură cu aceste probleme, precum și verificarea tezelor leniniste în direct și nemijlocit contact cu practica vieții.

Revista „Studii”, nr. 2 al acestui an, publică, cu prilejul centenarului, următoarele articole: *V. I. Lenin despre coexistența pașnică*, de Alvina Lazea, *Crizele politice internaționale de la începutul secolului al XX-lea în cadrul teoriei leniniste asupra imperialismului*, de Șerban Rădulescu-Zoner, *Teze leniniste despre criza antebelică*, de Eliza Campus, *Aspecte ale începuturilor pătrunderii leninismului în Transilvania*, de Alexandru Porțeanu, *Activitatea și personalitatea lui Vladimir Ilici Lenin oglindite în ziarul „Socialismul” (1918—1921)*, de Ion Apostol.

Revista „Magazin istoric” rezervă acestui eveniment un număr de pagini din care semnalăm fragmentele din amintirile Nadejdei Konstantinovnei Krupskaia, publicate cu un studiu introductiv de Alvina Lazea și Șerban Rădulescu-Zoner.

Din materialele apărute în alte reviste de specialitate rețin atenția cele publicate în numerele revistei „Anale de istorie”, și anume în numărul 1/1970 apare articolul *V. I. Lenin și problemele ale insurecției armate din Octombrie*, de acad. I. I. Mintz (U.R.S.S.), în care se reliefează rolul lui Lenin de organizator, însuflător și realizator al marelui Octombrie. În același număr mai apare și articolul dr. Ioan Bojan *V. I. Lenin despre revoluția socialistă*, în care arată locul central ocupat de concepția revoluției socialiste în etapa leninistă a dezvoltării teoriei socialismului științific, și contribuțiile bibliografice la lucrările lui V. I. Lenin apărute în România, bibliografie prezentată în două părți, prima cuprinzînd lucrările publicate pînă în 1944, în ordine cronologică, începînd cu 1911, iar a doua, lucrările editate în volum după 23 August 1944. În numărul 2 al revistei apar, cu prilejul centenarului, materialele: *Victoria socialismului în România, confirmare a viabilității marxism-leninismului, a spiritului său nouator*, de Ion Popescu-Puțuri, director al Institutului de studii istorice și social-politice, din care se desprinde ideea că marxismul nu este o dogmă, este o doctrină vie, o doctrină care se dezvoltă și se îmbogățește necontenit, prin contribuția creatoare a partidelor comuniste, prin experiența revoluționară a fiecărui popor; *Concepția lui Vladimir Ilici Lenin despre partidul de tip nou. Crearea Partidului Comunist Român, întruchipare a leninismului*, de Titu Georgescu, în care se arată că P.C.R., creat în 1921 ca partid de avangardă al clasei muncitoare din România, partid ce urma să conducă poporul spre revoluție și instaurarea dictaturii proletarietului, era un partid de tip nou, așa cum îl concepuse Lenin, un partid care să realizeze unitatea clasei muncitoare și să stringă în jurul său și sub conducerea sa poporul, pentru înfăptuirea victorioasă a revoluției socialiste; Nicolae Goldberger și Gheorghe Surpat publică articolul *V. I. Lenin despre rolul de hegemon al clasei muncitoare în revoluția și construcția socialistă*.

„Lupta de clasă” aniversază centenarul nașterii lui Lenin prin articolele închinată acestui eveniment începând cu nr. 1/1970. Astfel, în nr. 1 apare articolul *Concepția leninistă despre relația general-particular în dezvoltarea socială*, de I. Șerbănescu; în nr. 2, *Fundamentarea materialismului în gândirea filozofică a lui Lenin*, de Al. Valentin; în nr. 3, materialul *Criteriile leniniste de interpretare a curentelor de gândire contemporane*, de Radu Pantazi; nr. 4 al revistei este în întregime închinat centenarului și cuprinde în materialele sale ideile de bază ale leninismului: *Spiritul creator al învătăturii leniniste despre partid*, de Paul Radovan, *Lenin și democrația socialistă*, de Nestor Ignat, *Reflecții privind dezvoltarea statului nostru socialist în lumina leninismului*, de Anita Naschitz, *Ideii leniniste privind perfecționarea relațiilor de producție socialiste*, de Ervin Hutira și Florin Balaure, *Internaționalism, suveranitate națională, patriotism* de Constantin Vlad, *Leninismul și semnificația mișcărilor democratice antiimperiale contemporane*, de Constantin Florea și Traian Caraciuc, *Lenin și unele probleme ale cunoașterii științifice*, de Pavel Apostol, *Dialectica în scrierile lui Lenin și estetica*, de Ion Ianoși, *Răspîndirea ideilor leniniste în România*, de Constantin Mocanu.

Revista „Probleme economice” publică, începând cu nr. 2 pe acest an, toate lucrările unei discuții științifice, ale unei mese rotunde cu tema *Lenin și economia contemporană*, care s-a desfășurat sub forma unor reuniuni științifice ale cercetătorilor, cadrelor didactice, publiciștilor din București și alte centre universitare, reuniuni ce au avut loc în mod succesiv începând din luna decembrie 1969. Această discuție a fost organizată de Facultatea de economie a Academiei de învățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu” de pe Îngă C.C. al P.C.R. în colaborare cu revista „Probleme economice”. Au participat numeroși oameni de știință din economie, filozofie, istorie.

Presa centrală a inserat aproape zilnic în paginile sale manifestări legate de aniversarea centenarului. În afară de acest lucru, în „Știința” apar câteva materiale ample despre personalitatea lui Vladimir Ilici Lenin: în 31 martie articolul *Învățătura leninistă despre baza tehnică-materială a socialismului*, semnat de prof. univ. dr. N. N. Constantinescu, în 14 aprilie *Metoda de investigare socială a lui V. I. Lenin*, de prof. univ. Miron Constantinescu, iar în 24 aprilie este reprodus, după revista „Probleme ale păcii și socialismului”, nr. 5/1970, amplul material al secretarului general al Partidului Comunist Român, Nicolae Ceaușescu, *Lenin și edificarea societății socialiste*.

Toate celelalte ziare și reviste au închinat în preajma aniversării centenarului diverse materiale în funcție de profilul lor. Astfel, apar articole legate de probleme literare, de presă, probleme ale tineretului așa cum se oglindesc în gândirea și preocuparea lui Vladimir Ilici Lenin. Poezii, piese de teatru, muzică care exprimă omagiul adus de oamenii de artă sînt cuprinse în revistele de specialitate.

Printre manifestările închinată centenarului se numără și deschiderea de expoziții cu imagini din viața și activitatea lui Lenin. Astfel, la Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România s-a deschis expoziția documentară permanentă „Momente din istoria mișcării muncitorești internaționale, a luptei de eliberare națională a popoarelor”, organizată pe baza hotărîrii Comitetului Central al P.C.R. privind aniversarea nașterii lui Lenin. Numeroase măturii, documente, fotografii oglindesc activitatea internațională a Partidului Comunist Român ca detașament activ al mișcării comuniste internaționale.

Tot în capitală, la sala Dalles, s-a deschis o expoziție de grafică militantă și una foto-documentară „Lenin și dezvoltarea electrificării U.R.S.S.”. Ele reflectă chipul lui Lenin în peste 200 de lucrări, precum și momente evocatoare din luptele revoluționare ale clasei muncitoare din țara noastră.

O foarte interesantă expoziție consacrată aceluiași eveniment a fost deschisă la Biblioteca Academiei în prezența acad. Șerban Țițeica, vicepreședintele Academiei. Prof. univ. dr. docent Șerban Cioculescu, directorul Bibliotecii, a prezentat valoroasele exponate din patri-

moniul bibliotecii, rarități bibliofile din opera lui Lenin, primele bancnote și monede purtând efigia sa, precum și lucrări publicate în țara noastră de la primele traduceri și până azi.

Toate aceste manifestări au culminat cu marea adunare festivă organizată de Comitetul municipal București al Partidului Comunist Român în ziua de 17 aprilie în Sala Palatului Republicii Socialiste România. Cu acest prilej, a vorbit secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, cuvintare ce reprezintă un document ideologic de mare însemnătate, document ce cuprinde detaliat numeroase teze leniniste, gândirea marxist-leninistă așa cum trebuie concepută ca știință revoluționară permanent vie și completată cu practica. Teoria comunismului științific este și trebuie să fie o călăuză în calea dezvoltării istorice a popoarelor, dar aplicarea adevărurilor ei fundamentale trebuie făcută în raport cu particularitățile istorice și naționale ale fiecărei țări. „Lenin înțelegea prin însușirea științei comunismului nu memorarea unor idei politice generale, nu acumularea unor cunoștințe elementare despre noua societate, ci îmbogățirea minții cu marile descoperiri ale geniului uman, cu cuceririle civilizației avansate, lărgirea continuă a orizontului de cultură, a capacității de înțelegere a complicatelor procese ale vieții sociale” spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu cu acest prilej. „Istoria luptelor sociale, a dezvoltării gândirii umane are o mare importanță pentru fundamentarea teoriei revoluționare”. „Spre a-și putea îndeplini misiunea sa istorică, partidul trebuie să studieze permanent transformările sociale, fenomenele naționale și internaționale, trăgând pe această bază concluzii teoretice și practice pentru activitatea sa prezentă și viitoare”.

Un înalt omagiu a fost adus lui Lenin de delegația de partid și de stat condusă de tovarășul Nicolae Ceaușescu la adunarea festivă de la Moscova consacrată centenarului nașterii sale. De la înalta tribună, secretarul general a spus: „Considerăm că cel mai înalt omagiu pe care îl putem aduce memoriei sale este de a ne intensifica eforturile pentru dezvoltarea multilaterală a patriei, înflorirea națiunii noastre socialiste, pentru sporirea contribuției Partidului Comunist Român la creșterea forței sistemului socialist mondial, a mișcării comuniste, a tuturor forțelor antiimperialiste în lupta pentru libertate, democrație, socialism și pace”. Cuprinde în el, acest mesaj, încrederea întregului popor în viabilitatea și forța transformatoare a ideilor leniniste, exprimă încrederea omenirii în triumful idealurilor de veacuri ale omenirii, a căror intruchipare a fost și rămâne în mintea oamenilor V. I. Lenin.

Viorica Medeleanu

SĂRBĂTORIREA ANIVERSĂRII A 150 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

Împlinirea, la 20 martie 1970, a unui secol și jumătate de la nașterea ilustrului fiu al poporului român de numele căruia a rămas de-a pururi legat actul istoric al făuririi statului național — Alexandru Ioan Cuza — a fost cinstită ca un eveniment remarcabil în întreaga țară, prin manifestări numeroase, variate, cărora le-a fost caracteristic spiritul de recunoștință pentru opera patriotică a înaintașilor, înalta conștiință a însemnătății și învățămintelor acesteia. Începând încă înainte de data aniversării au avut loc numeroase întruniri populare, adunări festive, simpozioane, conferințe și expuneri, medalioane și alte forme de evocare a personalității lui Al. I. Cuza în instituții, școli, uzine, case de cultură etc.; s-au organizat expoziții jubiliare, au apărut o serie de articole și materiale în presa centrală și locală de

toate categoriile; manifestări consacrate figurii luminoase a lui Al. I. Cuza au avut loc de asemenea și peste hotare. Toate aceste acțiuni au constituit prilejuri de înaltă satisfacție pentru drumul ascendent parcurs de poporul român pînă în zilele noastre, cînd, de la înălțimea edificiului socialismului, pot fi valorificate amplu cele mai valoroase tradiții ale luptei maselor în frunte cu cei mai de seamă conducători ai lor, pentru dreptate socială, libertate și independență națională.

Manifestarea centrală, cea mai importantă, a avut loc în București în ziua aniversării. La *adunarea festivă din sala Aleneului Român* au participat conducători de partid și de stat, membri ai Comitetului Central al Partidului Comunist Român, ai Consiliului de Stat și ai guvernului, ai Consiliului Național al Frontului Unității Socialiste, conducători de instituții culturale și organizații obștești, oameni de știință și cultură, generali și ofițeri superiori, ziariști, reprezentanți ai oamenilor muncii, studenți, elevi, un numeros public. Cuvîntul de deschidere a adunării a fost rostit de acad. Miron Nicolescu, președintele Academiei Republicii Socialiste România. Figura luminoasă a lui Alexandru Ioan Cuza a fost evocată de prof. univ. Miron Constantinescu, membru supleant al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R., președintele Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România. Vorbitorul a subliniat semnificația faptului că, „în conștiința poporului, numele lui Cuza este indisolubil legat de unul dintre cele mai de seamă momente ale istoriei patriei, de actul care a pus bazele statului național român — Unirea Principatelor. Al. I. Cuza a trăit într-o perioadă de răscruce, de trecere de la o societate la alta, de adînci frămîntări și transformări, viața sa identificîndu-se în largă măsură cu procesul de constituire a României moderne”. După ce a analizat dezvoltarea multiseculară a luptei pentru unitate a poporului român, oprîndu-se mai insistent asupra marilor momente de la 1821 și 1848—1849, vorbitorul a arătat că alegerea lui Al. I. Cuza „a fost rezultatul prețuirii pe care și-o cîștigase în popor pentru patriotismul înflăcărat, spiritul și ideile democratice, al încrederii Partidei Naționale... Unirea a permis înscrierea României printre statele moderne ale lumii și a apropiat momentul necesar al unirii Transilvaniei cu vechea Românie”. În expunere au fost analizate de asemenea politica externă îndrăzneată a lui Al. I. Cuza, preocupările sale pentru independența și desăvîrșirea unității statului național, procesul consolidării Unirii și opera reformatoare a lui Cuza, îndeosebi reforma agrară din 1864, fără de care — după cum a subliniat prof. Miron Constantinescu în ampla sa expunere — nu ar fi fost posibilă intrarea României în rîndul statelor civilizate ale lumii. În partea a doua a expunerii, a fost analizat procesul istoric al dezvoltării României în epoca ce a urmat Unirii, pînă în zilele noastre, insistîndu-se asupra însemnătății marilor momente pe care le reprezintă cucerirea independenței, unirea Transilvaniei cu vechea Românie, lupta victorioasă a maselor sub conducerea partidului comunist pentru înlăturarea exploatații și construirea societății socialiste.

Alte manifestări mai importante în București au avut loc în după-amiaza zilei de 19 martie, în sala mică a Palatului R.S.R., organizate de Universitatea populară București și de Comisia națională a R.S.R. pentru UNESCO, unde au vorbit prof. univ. Gheorghe Ștefan, membru corespondent al Academiei, și conf. univ. Dumitru Almaș, urmînd o reprezentație cu fragmente din piesa *Cuza Vodă și Unirea* de Mireca Ștefănescu, în interpretarea actorilor de la teatrul Național „I. L. Caragiale”, precum și la Casa prieteniei româno-sovietice, unde personalitatea lui Al. I. Cuza a fost prezentată în cuvîntarea prof. univ. Vasile Maciu.

La Facultatea de istorie a Universității București, a avut loc un simpozion consacrat aniversării lui Al. I. Cuza, în cadrul căruia au luat cuvîntul prof. Constantin C. Giurescu, prof. Vasile Maciu și lectorul univ. Ion Șendrulescu.

Filiala București a Societății de științe istorice din Republica Socialistă România a fost și ea prezentă la acest eveniment, prin expunerea prof. Vasile Maciu, care, în fața unui numeros public, format din istorici, profesori, cercetători, a prezentat unele elemente inedite ale epocii, relevînd semnificația multilaterală a evenimentului sărbătorit. Muzeul Direc-

ției generale a Arhivelor statului a organizat un medalion documentar în care au fost înfățișate peste 150 de acte oficiale din timpul lui Al. I. Cuza — scrisori, memorii, manifeste, reproduceri de stampe, fotografii și altele. La ședința plenară festivă a Institutului de istorie „N. Iorga” au prezentat comunicări despre opera lui Al. I. Cuza, în lumina unor documente inedite, Nichita Adăniloie, șef de sector, și Matei Ionescu, redactor șef adjunct al revistei „Studii”.

La casa de cultură „Mihail Eminescu” a sectorului II din București, în cadrul medalionului închinat memoriei lui Al. I. Cuza, figura domnitorului a fost evocată de dr. Dan Berindei. În numeroase instituții, localități, școli etc. au fost organizate adunări festive. La casa de cultură M.A.I. din București au vorbit dr. Traian Lungu și Alexandru Porțeanu, cercetători principali la Institutul de istorie „N. Iorga”.

O manifestare vibrantă, impresionantă, a avut loc *la Iași*, în Piața Unirii — străjuită de valorosul monument de artă care este statuia lui Al. I. Cuza —, unde, în prezența unor conducători de partid și de stat, a organelor locale, în fața zecilor de mii de participanți, au vorbit acad. Cristofor Simionescu, membru al Consiliului de Stat, și conf. univ. Al. Husar, președintele Comitetului județean de cultură și artă. La festivitate a fost prezentă și o gardă militară de onoare. La mormintul lui Alexandru Ioan Cuza — aflat în criplă în biserica Trei Ierarhi — a avut loc apoi solemnitatea depunerii unor coroane de flori. În sala Teatrului Național „Vasile Alecsandri” a avut loc o adunare festivă, iar seara, în aceeași istorică Piață a Unirii, a avut loc o mare serbare populară. La Universitatea din Iași, care poartă numele lui Alexandru Ioan Cuza, a avut loc un simpozion în cadrul căruia, după cuvântul rostit de prof. dr. doc. C. Cihodaru, decanul Facultății de istorie, au fost prezentate comunicările: „Al. I. Cuza, domnitorul Unirii”, „Al. I. Cuza în contextul european”, „Al. I. Cuza în tradiția populară”, „Al. I. Cuza și Transilvania”.

La Cluj a avut loc o ședință festivă la Casa universitarilor, în cadrul căreia au luat cuvântul acad. Constantin Daicoviciu și prof. univ. dr. doc. Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei, rectorul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj. La Casa municipală de cultură din Cluj au vorbit despre personalitatea lui Al. I. Cuza profesorii Aurel Dunăreanu și Luca Manciu.

La Galați, oraș în care Al. I. Cuza a desfășurat o parte însemnată a activității sale, a fost organizată o adunare festivă la Casa de cultură a sindicatelor, unde a luat cuvântul Gh. Baroga, secretar al comitetului județean P.C.R. A urmat apoi o sesiune științifică festivă, în cadrul căreia au prezentat comunicări: dr. Dan Berindei, secretarul științific al Institutului de istorie „N. Iorga” al Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, conf. univ. Emil Boldan, de la Universitatea din București, prof. univ. dr. doc. Nicolae Corivan de la Institutul pedagogic de trei ani Suceava și prof. Ioan Dragomir. O expoziție documentară și fotografică dedicată lui Al. I. Cuza a completat seria manifestărilor gălățene.

La Timișoara, conf. univ. dr. Traian Bunescu, președintele Comitetului județean Timiș pentru cultură și artă, a făcut — în fața adunării organizate cu acest prilej — expozeul omagial intitulat „Al. I. Cuza, primul conducător al statului național român”.

La Craiova, în cadrul manifestării organizate de Centrul de istorie, filologie, etnografie și folclor al Academiei, o expunere asemănătoare a făcut conf. dr. Ion Pompiliu Călin, după care au urmat depuneri de coroane la monumentul lui Alexandru Ioan Cuza.

O manifestare de acest fel a avut loc și *la Bacău*, unde a vorbit prof. Dumitru Zaharia, directorul filialei Arhivelor statului din acest oraș.

La Suceava, în cadrul simpozionului organizat la Casa de cultură a sindicatelor, au luat cuvântul prof. univ. dr. doc. N. Corivan și asistentul univ. Mihai Iacobescu. Arhivele și muzeul de istorie din localitate au deschis o expoziție cuprinzând — între altele — acte referitoare la în proprietățile din 1864 și anii următori din județ, efectuate pe baza reformei agrare a lui Al. I. Cuza.

La Brăila, Arhivele locale și filiala Societății de științe istorice au organizat un simpozion la liceul „N. Bălcescu”, iar la Clubul presei din *Brașov* au vorbit prof. dr. Emil Micu, directorul muzeului din Schei („Al. I. Cuza sprijinitor al învățămîntului brașovean”) și ziaristul Ștefan Petraru („Presa brașoveană despre Al. I. Cuza”). La simpozionul organizat la *Giurgiu* de Universitatea populară, au luat cuvîntul lectorul universitar Ion Șendrulescu și scriitorul Corneliu Albu. La casa de cultură din *Călărași* au făcut expuneri prof. Nicolae Bărzache și Ilie Rodin, iar la casele de cultură din *Alexandria*, *Zimnicea*, *Turnu-Măgurele* și *Videle* — profesorul Gh. Burdun, de la Universitatea populară București. La *Focșani* au fost organizate un simpozion (au vorbit conf. univ. Radu Ciobanu și prof. Alecu Lencu) și o expoziție. La *Reșița* a conferențiat despre Al. I. Cuza Matei Ionescu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”. La simpozionul de la *Slatina* au luat cuvîntul profesorii Mihai Butoi, directorul muzeului local, și Mihai Gheorghe, directorul filialei Arhivelor statului, care au prezentat aspecte ale istoriei locale legate de activitatea lui Alexandru Ioan Cuza; manifestarea s-a completat printr-o expoziție documentară. Festivități similare au fost organizate la uzina de aluminiu din Slatina, la teatrul popular din *Caracal* și în numeroase localități din județul *Olt*. Filiala din *Ploiești* a Arhivelor statului a organizat o expoziție în incinta Uzinelor „1 Mai”, la *Tecuci* a avut loc o expunere urmată de inaugurarea unei expoziții; la librăria „Mihail Eminescu” din *Oradea* a fost deschisă de asemenea o expoziție. În județul *Vrancea*, manifestări închinete lui Al. I. Cuza au avut loc la *Mărășești* (au vorbit prof. Vasile Năvodaru și Ioan Stoica), *Cîmpuri* — comuna lui moș Ion Roată —, *Odobești*, *Năruja*, *Soveja*, *Străoane*, *Măicânești* ș.a. La vechiul castel din comuna *Solești*, în județul *Vaslui* — loc de întîlnire a militanților unioniști —; a avut loc o adunare populară în cadrul căreia despre viața și opera lui Al. I. Cuza, legate de aceste locuri, a vorbit profesorul Constantin Florea, directorul Muzeului Moldovei. La Casa de cultură a orașului *Berești din județul Galați* a avut loc un simpozion și s-a deschis o expoziție. La simpozionul organizat în comuna *Valea Largă din județul Mureș* au vorbit lectorul universitar Ioan Pop și asistentul universitar Vasile Dobrescu. În județul *Mureș* au mai avut loc manifestări asemănătoare în comunele *Sărmaș*, *Iernut*, *Gornești* și altele, iar în județul *Buzău* — la *Costești*, *Breaza*, *Rîmniceleu*. Festivități consacrate lui Alexandru Ioan Cuza au avut loc în numeroase localități din județele *Dolj*, *Suceava*, *Bihor* etc. Rețeaua de răspîndire a cunoștințelor cultural-științifice a organizat o serie de acțiuni, pe baza unui material metodic alcătuit de A. Porțeanu. Majoritatea acestor acțiuni au fost însoțite de serbări cultural-artistice.

Însoțirea cu care masele largi au participat la aceste manifestări atestă locul însemnat pe care îl ocupă Alexandru Ioan Cuza în memoria și în conștiința poporului român.

La acțiunile cu largă participare populară se adaugă contribuția presei la sărbătorirea evenimentului reprezentat de împlinirea celor 150 de ani de la nașterea lui Alexandru Ioan Cuza.

În revista *Lupta de clasă* (nr. 3/1970), conferențiarul universitar Dumitru Almaș publică un amplu articol intitulat „Alexandru Ioan Cuza și făurirea României moderne” în care trece în revistă principalele momente și etape ale activității lui Al. I. Cuza, subliniind rolul lor în desfășurarea mai departe a procesului de dezvoltare a societății și a statului român modern.

Știința a publicat, sub semnătura lui Nichita Adăniloiaie, un amplu articol avînd ca titlu chiar crezul politic al lui Al. I. Cuza: „Unirea este credința mea politică, datoria către națiune și istorie” (17 martie). În ziua aniversării, conf. univ. dr. Dinu Giurescu a semnat, în același ziar, un articol consacrat principalei opere istorice săvîrșite de Al. I. Cuza — „Personificare a marelui ideal național al Unirii”. În *România liberă*, Matei Ionescu face o reușită sinteză „Alexandru Ioan Cuza în istoria noastră” (13 martie), iar N. Adăniloiaie tratează „Reformele lui Cuza — premise ale României moderne” (18 martie). În ziua aniversării, același ziar a publicat

articolul elaborat de dr. Tr. Lungu — „Vremea lui Cuza, epocă a făuririi statului național unitar român”.

Multiplele fațete sub care a fost evocată personalitatea lui Alexandru Ioan Cuza converg — în marea lor majoritate — spre a pune în lumini noi, tot mai strălucitoare, principala sa operă — Unirea.

„Un patriot înflăcărat și militant neobosit pentru formarea României moderne” — se întitulează articolul semnat de conf. univ. dr. Ion Gheorghiu în *Scnteia tineretului* (18 martie). Ziarul *Munca* a rezervat spații însemnate unor „Atestări documentare despre Cuza-Vodă și epoca sa” (18 martie), precum și articolului purtând titlul sugestiv „Înruparea națiunii era el în gînd și grai” (20 martie), aparținînd Mariei Huminic, șefă de secție la Muzeul Unirii din Iași. *Viața economică* din 20 martie publică articolul Mariei Totu intitulat „Alexandru Ioan Cuza, promotor al progresului economic și social”, iar *Apărarea patriei* din 18 martie — „O remarcabilă personalitate a istoriei noastre naționale”, de N. Adăniloae. Ziarele centrale care apar în limbile naționalităților conlocuitoare au fost și ele prezente la sărbătorirea lui Al. I. Cuza. Astfel ziarul maghiar *Előre* din 20 martie publică articolul intitulat „Făuritor al statului român modern”, de Dan Berindei, iar ziarul german *Neuer Weg* din aceeași dată — „Un mare patriot”, de Alexandru Porțeanu.

Revistele social-politice, culturale și literar-artistice s-au preocupat de asemenea, cum e și firesc, de eveniment. „O activitate închinată intereselor națiunii române” — astfel se intitulează articolul lui Dan Berindei publicat în revista *Lumea* din 19 martie. *Contemporanul* din 20 martie 1970 a inserat articolele „Vremea lui Cuza” de Paul Anghel și evocarea „Cuza Vodă” semnată de Dan Zamfirescu. În *România literară* din 19 martie au apărut două valoroase articole, semnate de George Macovescu („Domn al Unirii și dreptății”) și Corneliu Albu („Transilvania în preocupările domnitorului Alexandru Ioan Cuza”), precum și o poezie de Traian Iancu. Un interesant grupaj „Alexandru Ioan Cuza în documentele epocii”, semnat de Gh. Ungureanu, D. Ivănescu și Emil Diaconescu, a apărut în revista ieșană *Cronica* din 12 martie. În aceeași revistă, Al. I. Cuza este evocat de Gheorghe Platon („Omul”) și Leonid Boicu („Domnitorul”). În revista *Tribuna* din Cluj, Ion Manițiu semnează articolul „Cuza Vodă” (19 martie), iar în *Luceafărul* din 21 martie, Nichita Stănescu își intitulează evocarea „Vodă Cuza, simbolul”. Dintre revistele culturale lunare din provincie, amintim *Astra*, care a publicat un rezumat al studiului prof. Emil Micu consacrat lui „Alexandru Ioan Cuza ca sprijinitor al învățămîntului brașovean” (nr. 3/1970), iar revista *Familia* — „Alexandru Ioan Cuza — făuritor al statului român modern” (nr. 3/1970, în pagina de consultații pentru bacalaureat și pentru examenul de admitere la facultăți), semnat de Al. Porțeanu. Presa locală a consacrat și ea însemnate spații evenimentului. Pentru ilustrare vom cita o izbutită pagină specială, dedicată lui Alexandru Ioan Cuza la 20 martie 1970 de ziarul județean *Crișana* din Oradea, în cuprinsul căreia semnează, dr. Dan Berindei („Cinstire unui mare patriot”), conf. univ. Dumitru Almaș („Cuza și Unirea”), scriitorul Alexandru Andrițoiu („Domnul Cuza”) și Alexandru Porțeanu („Un remarcabil reformator al timpului său”). Ziarul *Ceahlăul* din Piatra-Neamț a publicat articolul „Alexandru Ioan Cuza și reforma agrară” de Alexandru Porțeanu (19 martie) și alte materiale. Personalitatea lui Al. I. Cuza a fost prezentată de asemenea în paginile revistei *România*, publicație destinată străinătății, în limbile : rusă (dr. V. Netea), franceză (Dan Berindei), chineză (Al. Porțeanu) ș.a. Posturile de *radio și televiziune* din București și din țară au difuzat emisiuni speciale consacrate lui Al. I. Cuza.

În general, prezența activă a presei la sărbătorirea lui Al. I. Cuza a contribuit la sublinierea sensurilor fundamentale ale evenimentului, tratînd o amplă sferă de probleme și aspecte în forme publicistice variate, evidențiînd învățămintele trecutului, găsînd prin aceasta o largă audiență și azeziune în rîndurile cititorilor.

Numeroasele acțiuni amintite mai sus se completează în mod clocvent cu unele manifestări, consacrate aceluiași eveniment, care au avut loc peste hotare.

La *Paris*, sub auspiciile Facultății de litere și științe umane și ale Institutului de studii române din Paris, a avut loc o manifestare la Sorbona, în cadrul căreia prof. univ. dr. doc. Constantin C. Giurescu a ținut o conferință despre formarea statului național unitar român; în cadrul amintit a luat cuvântul și istoricul Pierre Renouvin, decan onorific la Sorbona.

La *Bonn*, prof. Gheorghe Pușcașu, primul secretar al ambasadei României, a evocat personalitatea lui Alexandru Ioan Cuza în fața unei asistențe formate din persoane oficiale, ziariști, oameni de cultură. În Republica Federală a Germaniei a mai avut loc o manifestare în memoria lui Al. I. Cuza, și anume la *Heidelberg*, orașul unde a încetat din viață, în exil, marele patriot român. Pe clădirea hotelului „Europenischer Hof”, a fost dezvelită, încă la 24 ianuarie 1969, o placă comemorativă ce atrage atenția că acest edificiu a găzduit pe Al. I. Cuza, în ultimele zile ale vieții sale. Cu prilejul aniversării celor 150 de ani de la nașterea lui Al. I. Cuza la Heidelberg a avut loc o reuniune, în cadrul căreia au rostit alocuțiuni: ministrul culturii al landului Baden-Württemberg — prof. dr. Hahn, rectorul Universității din Heidelberg — prof. dr. Conze, primarul general al orașului — dr. Zundel, prorectorul Universității din București — prof. dr. doc. Boris Cazacu și ambasadorul Republicii Socialiste România în R. F. a Germaniei — Constantin Oancea.

La „Academia di Romania”, din *Roma*, a avut loc un simpozion (5 aprilie) consacrat celei de-a 150-a aniversări a nașterii domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Prof. dr. Alexandru Balaci, directorul Academiei, secretarul general al Comisiei naționale române pentru UNESCO, a vorbit despre „Procesul aproape simultan al Unirii Principatelor Române și al unificării Italiei”. Prof. dr. Angelo Tamborra, de la Universitatea din Perugia, a vorbit apoi despre „Unirea Principatelor Române în timpul lui Cuza și Italia”, iar în continuare prof. dr. Tudor Popescu, de la Universitatea din București, a tratat despre „Reformele democratice înfăptuite de Alexandru Ioan Cuza”; prof. dr. Constantin Boroianu, de la Universitatea din București, a făcut o expunere pe tema „Domnitorul Cuza și scriitorii din vremea sa”. În încheiere, au fost prezentate filme de scurt metraj consacrate evenimentului.

La *Budapesta*, Institutul pentru relațiile culturale cu străinătatea a organizat, în ziua de 31 martie 1970, o manifestare în cadrul căreia a luat cuvântul conf. dr. Kovacs Endre, laureat al premiului Kossuth, șef de secție la Institutul de istorie al Academiei de științe a Republicii Populare Ungare.

În seara zilei de 10 aprilie, la Casa de cultură a locuitorilor de origine română din *Viena*, a avut loc o festivitate consacrată aniversării lui Al. I. Cuza. După cuvântul introductiv rostit de ing. Virgil Similache, președintele grupului locuitorilor de origine română, despre marele om de stat și patriot român a vorbit prof. Constantin C. Giurescu. Un program de muzică corală românească (Ciprian Porumbescu, Ion Vidu, Gh. Cucu) a încheiat festivitatea din capitala Austriei.

La Facultatea de filologie romanică a Universității Jagellone din *Cracovia*, a avut loc o sedință festivă, organizată în colaborare cu lectoratul de limbă română al universității. Lectorul Mihai Mitu a evocat viața și activitatea lui Al. Ioan Cuza, după care a fost prezentată în traducerea poloneză povestirea lui Ion Creangă, *Moș Ion Roată și Cuza Vodă*.

În *Finlanda*, Institutul de istorie generală al Universității din Turku a organizat o conferință consacrată împlinirii a 150 de ani de la nașterea lui Alexandru Ioan Cuza, despre a cărui personalitate — cu privire specială asupra însemnătății Unirii Principatelor — a vorbit O Hovi, cercetător de istorie generală.

La aceste manifestări de peste hotare au fost prezenți ambasadorii țării noastre și alți reprezentanți ai corpului diplomatic, manifestările amintite având ecou și în presa din țările respective.

Se poate constata, așadar, că, prin amploarea, diversitatea și insuflecția lor, manifestările interne și externe prilejuite de aniversarea unui secol și jumătate de la nașterea lui Alexandru Ioan Cuza, primul domnitor al României moderne, reprezintă, o dovadă elocventă asupra precizării pe care poporul român o acordă valoroaselor tradiții ale trecutului, semnificației și învătămintelor acestora, precum și o dovadă a stimei opiniei publice din străinătate. Imaginea de ansamblu a acestei sărbători întărește sentimentele de mândrie patriotică ale poporului român.

Alexandru Porșeanu

ANIVERSAREA UNUI SFERT DE VEAC DE LA VICTORIA ASUPRA FASCISMULUI

Victoria de la 9 mai 1945 a marcat sfârșitul celui mai crincen război pe care l-a cunoscut omenirea, punind capăt pierderilor de vieți omenești, de bunuri materiale și spirituale pe care Germania hitleristă le-a provocat în cei aproape șase ani de război. Declanșat la 1 septembrie 1939 cu scopul de a înrobi celelalte țări și popoare și pentru a obține dominația mondială de către imperialismul german, al doilea război mondial a consemnat în istoria universală victoria coaliției antifasciste formată din U.R.S.S., Anglia, S.U.A. și alte țări.

Pentru obținerea victoriei asupra dușmanului comun o însemnătate deosebită a avut-o formarea coaliției antifasciste, care s-a întărit și dezvoltat în marile bătălii purtate pentru înfrângerea celui mai agresiv și reacționar dușman al omenirii. Forța principală a acestui mare front comun de luptă a fost Uniunea Sovietică, care, purtând greul războiului, a adus o contribuție hotărâtoare la zdrobirea hitlerismului, demonstrând trăinicia orinduirii socialiste.

Un rol important în războiul împotriva puterilor Axei l-au avut lupta de eliberare a popoarelor înrobite de fascismul german sau de militarismul japonez, mișcarea de rezistență patriotică a maselor populare, care s-a dezvoltat în majoritatea țărilor europene cotoprite care au luptat cu spirit de sacrificiu, în frunte cu comuniștii, împotriva ocupanților.

După zdrobirea celui de-al treilea Reich, în primăvara anului 1945, prin bătălia pentru Berlin — cea mai mare bătălie purtată vreodată —, la numai câteva luni, 2 septembrie 1945, a capitulat și Japonia militaristă, punându-se capăt celui de-al doilea război mondial.

Această victorie de însemnătate mondială a avut puternice repercusiuni sociale și politice asupra dezvoltării ulterioare a istoriei contemporane, asupra destinului multor popoare. Masele populare dintr-un șir de state, forțele democratice, progresiste conduse de partidele comuniste și muncitorești, dezvoltând lupta lor de eliberare națională și socială, au pășit pe calea unei noi orinduirii sociale. Mai tirziu, popoarele din colonii și-au creat state naționale independente, obținând realizări importante în dezvoltarea lor economică și culturală.

Întreaga omenire sărbătorește anul acesta un sfert de veac de la victoria asupra fascismului german, eveniment de însemnătate covârșitoare pentru destinele umanității.

Omăgiind această dată memorabilă în istoria universală, Academia de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. și Academia militară au organizat în zilele de 29 și 30 aprilie 1970 la Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România o sesiune științifică dedicată aniversării a 25 de ani de la victoria asupra fascismului.

La sesiune au participat oameni de știință și cultură, cercetători, cadre didactice, activiști pe tărîm obștească, generali și ofițeri ai forțelor noastre armate, veterani din războiul antifascist comandanți de mari unități. Au luat parte, de asemenea, reprezentanți ai unor institute de istorie militară și academii din Uniunea Sovietică, Franța, Republica Populară Polonă, Republica Socialistă Federativă Iugoslavia, Austria, Republica Socialistă Cehoslovacă, Italia, Republica Populară Bulgaria, Republica Populară Ungară.

Deschizînd lucrările sesiunii, general-colonel Ion Ioniță, ministrul forțelor armate ale Republicii Socialiste România, a salutat pe participanți, după care a subliniat însemnătatea victoriei obținute acum 25 de ani de popoarele coaliției antihitleriste asupra fascismului, victorie la care și-a adus contribuția și poporul român și care a rămas gravată pentru totdeauna în memoria omenirii ca un eveniment de importanță istorică universală.

În ziua de 29 aprilie au fost prezentate comunicările: „Cele mai importante acțiuni militare din Europa în anul 1944 ale statelor participante la coaliția antifascistă”, de general de armată Ion Tutoveanu, comandantul Academiei militare, „Caracterul, trăsăturile și formele de manifestare ale mișcării de rezistență împotriva fascismului”, de dr. Nicolae Copoiu, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., „Mobilizarea și utilizarea resurselor economice ale statelor coaliției antihitleriste, factor important în obținerea victoriei”, de dr. Gh. Dobre, șef de sector la Institutul de cercetări economice, „Insurecția armată din august 1944 din România și influența ei asupra desfășurării ulterioare a operațiilor militare din sud-estul și centrul Europei”, de col. dr. Aurel Petri, secretar științific al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., „Participarea armatei române la obținerea victoriei împotriva Germaniei hitleriste”, de col. Eugen Bantea, directorul Centrului de studii și cercetări de istorie și teorie militară, „Acțiunile de luptă desfășurate de armata română, în cooperare cu armata sovietică, pentru eliberarea întregului teritoriu al țării”, de general-locotenent Haralambie Florescu și colonel Alexandru Niculescu, de la Academia militară, „Contribuția armatei române la eliberarea Ungariei”, de col. Gheorghe Tudor, de la Academia militară, „Participarea armatei române la eliberarea Cehoslovaciei”, de general-maior Gheorghe Marin, de la Academia militară, „Caracteristicile artei militare a armatei române în războiul antihitlerist”, de general-maior Ion Cupșa, de la Academia militară, „Rolul hotărîtor al clasei muncitoare, în fruntea maselor populare, sub conducerea P.C.R., în lupta pentru eliberarea patriei de sub jugul fascist, pentru zdrobirea deplină a Germaniei hitleriste”, de dr. Maria Covaci, cercetător principal, și Aurel Simion, cercetător, de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., „Efortul economic al României la obținerea victoriei asupra Germaniei fasciste”, de colonel Vasile Anescu, de la Academia militară.

După-amiază au fost prezentate comunicările: „Faptele istorice ale poporului sovietic și ale forțelor sale armate în lupta împotriva fascismului”, de colonel A. V. Antosiak, de la Institutul de istorie militară — Moscova, „Cu privire la trăsăturile originale ale Rezistenței franceze”, de D'Hoop, din partea Comitetului național francez de istorie a celui de-al doilea război mondial, „Contribuția Poloniei la victoria asupra fascismului”, de prof. Henrik Batowski, de la Universitatea din Cracovia, „Contribuția Iugoslaviei la victoria asupra fascismului”, de colonel Radomir Vujosevic, de la Institutul de istorie militară — Belgrad, „Problema frontului național slovac în rezistența antifascistă”, de prof. dr. doc. Miroslav Kropilak, directorul Institutului enciclopedic al R.S. Cehoslovace, „Lupta poporului bulgar împotriva fascismului (1941—1944)”, de prof. Voin Bojinov, director adjunct la Institutul de istorie al Academiei bulgare de științe, „Cuvînt de salut” al profesorului Francovici, de la Institutul de istorie a mișcării de eliberare națională din Milano — Italia, „Influența operației militare Chișinău — Iași și a ieșirii României din război asupra situației strategice a Ungariei și politica militară a cercurilor conducătoare din Ungaria”, de lt.-col. Ignac Olvedi, colaborator la catedra de istorie militară a Academiei militare din Budapesta, „Relațiile dintre armata română și populația civilă de pe teritoriul Ungariei,

„Cehoslovaciei și Austriei în perioada războiului antihitlerist”, de col. Pavel Ciuhureanu, col. Mihai Inoan, col. Constantin Ucrain, de la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară.

În ziua de 30 aprilie au fost prezentate comunicările : „Ecolul internațional al participării României la înfrângerea Germaniei naziste”, de general-maior Constantin Burada și col. Vasile Gherghescu, de la Academia militară, „Frontul sovietic-german, teatrul de operații principal al celui de-al doilea război mondial”, de colonel Constantin Nicolae și locotenent-colonel Ilie Petre, de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., „Rezistența austriacă în perioada 1938—1945”, de dr. Anton Pelinka, de la Institutul de înalte studii și cercetări științifice din Viena, „Izvoarele puterii și forței poporului sovietic în Marele război pentru apărarea patriei”, de dr. I. M. Volkov, șef de sector la Institutul de istorie a U.R.S.S., „Contribuția militară a poporului polonez la victoria împotriva Germaniei hitleriste”, de col. Iurghelivici Vașlav, de la Institutul de istorie militară din Varșovia, „Spirinul dat de intelectualitatea din România la înfrângerea fascismului”, de Mihai Rusenescu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, „Dezvoltarea tehnicii militare în timpul celui de-al doilea război mondial și rolul ei în obținerea victoriei”, de dr. Florin Constantiniu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, și dr. Costică Popa, de la Academia militară, „Contribuția armatei populare bulgare la victoria asupra fascismului”, de general-maior Slavi Ceakirov, șeful secției de istorie militară a Ministerului Apărării al R.P. Bulgaria, „Contribuția României la lupta de eliberare națională a poporului cehoslovac. Ostași și partizani români în lupta de eliberare a Cehoslovaciei”, de dr. Miroslav Tejchman, colaborator al Institutului de studii cehoslovaco-sovietice, și locotenent-colonel dr. František Nevabda, de la Institutul de istorie militară „Transformarea luptei de eliberare națională în revoluție populară în țările din centrul și sud-estul Europei, în condițiile victoriei asupra fascismului”, de Milică Moldoveanu, cercetător la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., „Bilanțul și urmările celui de-al doilea război mondial”, de dr. Gh. Unc, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.

În încheierea lucrărilor a vorbit prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România.

I.A.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ CONSACRATĂ LUI A. D. XENOPOL

Din inițiativa Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași a avut loc, între 7—9 martie a.c., o sesiune științifică comemorativă, cu prilejul împlinirii unei jumătăți de secol de la moartea istoricului și gânditorului român. Au luat parte la lucrări academicieni, cercetători științifici, cadre didactice și muzeografi din Iași, București, Cluj și alte centre culturale, precum și descendenții ai ilustrului savant.

Deschizând lucrările sesiunii, prof. dr. docent M. Petrescu-Dimbovița, directorul institutului, a relevat semnificația acestei manifestări, subliniind faptul că memoria lui A.D. Xenopol este cinstită în toată lumea, celebrarea ei fiind înscrisă pe agenda UNESCO-ului. După sărbătorirea lui M. Kogălniceanu și a lui N. Bălcescu, organizată în anii din urmă, un alt istoric român se bucură astfel de atenția lumii. Gestul este cu atât mai îndreptățit, cu cât A. D. Xenopol este primul cărturar care a pus la îndemina străinătății culte o sinteză completă a istoriei naționale și totodată o operă filozofică remarcabilă, lucrări care au pus la teorie ca știință.

Municipalitatea ieșeană a fost prezentă în persoana primarului orașului, Ioan Manciu, care a pus în lumină semnificația largă a sărbătoririi lui A. D. Xenopol, subliniind faptul că nu este vorba numai de o evocare, ci în primul rând de valorificarea științifică a moștenirii acestuia.

În numele Academiei de Științe Sociale și Politice, dr. Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie și arheologie, a adus un cald omagiu cărturarului Xenopol, figură prominentă în galeria marilor personalități ale lumii, reliefând activitatea lui de istoric, filozof, economist și sociolog și raportînd-o la predecesorii și urmașii săi.

Tematica sesiunii a fost axată pe principalele domenii ilustrate de A. D. Xenopol, lucrările fiind grupate în jurul a trei referate. Cel dintîi, privitor la activitatea de istoric a lui Xenopol, a fost prezentat de prof. dr. D. Ciurea, șef de secție la Institutul de istorie și arheologie din Iași. Socolindu-l reprezentativ pentru epocă, referentul a pus în lumină aportul lui Xenopol la dezvoltarea istoriografiei, abordînd alit opera istorică propriu-zisă, cit și preocupările sale de teorie și metodologie a istoriei, rezultat remarcabil a trei decenii de activitate științifică și de catedră. „Opera istorică a lui Alexandru Xenopol — se afirma în concluzie — marchează un efort maxim, și acesta este meritul său, de a prezenta veridic trecutul poporului român, glorios prin răbdarea și statornicia cu care a putut înfrunta loviturile destinului”.

Prof. dr. docent Radu Vulpe a prezentat *Istoria veche a României în opera lui A. D. Xenopol*, cercetînd cu pasiune, cu erudiție și cu rigoare aportul marelui istoric la clarificarea problemelor legate de epocile cele mai îndepărtate ale istoriei poporului român.

Alte comunicări s-au referit, în aceeași ordine de preocupări, la *A. D. Xenopol și continuitatea poporului român în Dacia pe baza îndeletnicirilor sale agricole* (dr. docent Maria Matilda Alexandrescu-Dersca), *Evol mediu românesc în opera lui A. D. Xenopol* (dr. N. Grigoraș), *A. D. Xenopol — orizont bibliologic și documentarist* (Al. Zub), *A. D. Xenopol și problema unității naționale* (dr. V. Netea), *Conceptul de istorie contemporană la A. D. Xenopol* (dr. J. Benditer), *A. D. Xenopol și istoria dreptului românesc* (dr. Const. C. Angelescu), *A. D. Xenopol și problema agrară la începutul secolului XX* (dr. Ecaterina Negruți-Munteanu), *A. D. Xenopol și istoricii din vremea sa* (dr. Dan Berindei), *Istoria universală în opera lui A. D. Xenopol* (V. Cristian), *Probleme ale sud-estului european în opera lui A. D. Xenopol* (dr. N. Ciachir).

Al doilea referat, *A. D. Xenopol filozof al istoriei*, a fost prezentat de prof. dr. Ernest Stere, punînd în lumină efortul istoricului român de a-și teoretiza domeniul principal de activitate, de a-i fixa fundamentele științifice. Istoricul, după cum a remarcat la vremea sa Emile Boutroux, se arată astfel dublat de un subtil filozof, a cărui lucrare principală, *Théorie de l'histoire*, constituie una din realizările cele mai importante în acest domeniu. La această temă au fost susținute următoarele comunicări: *Concepția lui A. D. Xenopol despre sociologie* (prof. univ. Miron Constantinescu); *Problema personalității în opera lui A. D. Xenopol* (prof. dr. docent Șt. Birsănescu); *Teoria științei la A. D. Xenopol* (dr. Simion Ghiță); *A. D. Xenopol și problema determinismului în istorie* (dr. N. Gogoneață); *Filozofia valorii la A. D. Xenopol* (dr. I. Pascadi); *A. D. Xenopol, autorul unui „model” de istorie întemeiat pe teoria seriilor* (prof. dr. V. Bulgaru); *Cîteva observații în legătură cu cauzalitatea de succesiune* (dr. Gh. Toma); *Concepția istorică a lui A. D. Xenopol și N. Iorga* (dr. C. Mocanu); *Preocupări privind clasificarea științelor la A. D. Xenopol* (Elena Gheran-Meș); *A. D. Xenopol și problemele filozofiei culturii* (V. Vetișanu).

A treia serie de comunicări au fost grupate în jurul referatului *A. D. Xenopol și problemele epocii sale*, prezentat de Leonid Boicu. S-a evidențiat cu acest prilej faptul că nimic nu e mai străin de marele istoric decît imaginea cărturarului izolat în turnul de ivoari al cercetării privilegiate ca scop în sine. Prezent în marile dezbateri ale epocii, Xenopol a fost un istoric-cetățean, preocupat să găsească soluții de amendare a societății în care a trăit. Pe plan economic, politic, didactic, cultural etc., el a avut întotdeauna un cuvînt de spus, iar opera înfăptuită în aceste direcții conturează mai deplin personalitatea sa. Au fost prezentate, la tema menționată, următoarele comunicări: *A. D. Xenopol despre industrializarea României* (prof. dr. doc. D. Rusu și Elena Zaharia); *Despre studii economice de A. D. Xenopol și semnificația lor teoretică* (dr. Gh. Dobre);

Preocupări de pedagogie la A. D. Xenopol (dr. Steluța Iancu); *Activitatea literară a lui A. D. Xenopol* (Remus Zestroi); *A. D. Xenopol și problemele folclorului* (dr. A. Fochi); *A. D. Xenopol și Academia Română* (Petru Popescu-Gogan).

Discuțiile purtate în jurul diverselor comunicări au arătat marele interes pe care activitatea multilaterală și fecundă a cărturarului ieșean îl stărnește încă. S-a subliniat cu acest prilej îndeosebi legătura indisolubilă dintre latura teoretică și aceea practică a demersurilor sale creatoare, efortul cărturarului de a contribui la realizarea idealurilor națiunii căreia aparține. Citarea istoricului român în același timp printre filozofii, sociologii și economiștii epocii — spre a nu aminti decît ipostazele principale, complementare, ale realizării sale — are în adevăr o temeinică justificare. O dovedesc lucrările apărute în ultimii ani asupra acestei personalități eminente și de o mare complexitate. Studiile xenopoliene au intrat, fără îndoială, într-o nouă fază. Cele câteva disertații de doctorat întocmite recent sau în curs de elaborare indică o tendință de aprofundare a cercetărilor și promit restituirea integrală, obiectivă, a personalității lui A. D. Xenopol. Este o reparație tirzie a unei nedreplăți flagrante care i-a însoțit ultimii ani de viață, prelungindu-se în posteritate. Sesiunea științifică de la Iași reprezintă, din acest punct de vedere, o realizare însemnată, iar publicarea în volum a celor 29 de referate și comunicări prezentate, împreună cu alte lucrări trimise în acest scop institutului care a patronat comemorarea, va contribui, desigur, la o cunoaștere mai adîncă a omului și a operei. În afară de aceasta, o biobibliografie a lui A. D. Xenopol, întocmită în cadrul aceluiași institut, are menirea să înlesnească cercelările viitoare și realitatea critică, atît de necesară, a lucrărilor lui A. D. Xenopol.

Al. Zub

LEGĂTURILE LUI R. W. SETON WATSON CU ROMÂNII

Profesorul Hugh Seton Watson, de la Universitatea din Londra — fiul cunoscutului istoric și filoromân R. W. Seton Watson —, este un vechi și încercat prieten al României. D-sa este unul dintre puținii învățați străini care cunoaște în mod temeinic limba română și care a întreprins, atît între cele două războaie cit și sub regimul socialist, numeroase călătorii în țara noastră, pentru a lua contact cu instituțiile noastre de cultură și pentru a-și îmbogăți informațiile de natură istorică.

În ultima călătorie în România, d-sa a făcut mai multe vizite la Institutul de istorie „N. Iorga”, în cadrul cărora s-a întreținut în mod amănunțit cu istoricii din cadrul acestui institut și a întreprins noi cercetări asupra istoriei poporului nostru în bogata bibliotecă a institutului.

Cu acest prilej, d-sa a ținut în fața membrilor institutului și o conferință, în care a infățișat, pe baza unor documente inedite, „Legăturile lui R. W. Seton Watson cu românii”.

R. W. Seton Watson, autorul substanțialelor lucrări *La persecution politique en Hongrie* (1908), *A history of the Roumanians from Rom times to the completion of unity* (1934) și altele, care au contribuit într-o largă măsură la cunoașterea peste hotare a luptei poporului român pentru libertate și unire, a intrat în relații cu cărturarii și luptătorii politici ai românilor și în anul 1906, cînd a întreprins prima călătorie în Transilvania. Cu această ocazie, călătorul englez a vizitat Oradea, Clujul, Sibiu, Alba-Iulia, Blajul și Aradul, aducînd pre-

țioase informații cu privire la situația românilor din Imperiul habsburgic. Dintre românii cunoscuți cu acest prilej, conferențiarul a amintit pe deputații Iuliu Maniu, Vasile Goldiș, Ioan Rusu-Șirianu, precum și pe canonicul de la Blaj Augustin Bunea. În anii următori, cu prilejul altor călătorii, a intrat în relații cu deputații Al. Vaida-Voievod și Aurel Vlad precum și cu poetul Octavian Goga, cu care avea să închege o strinsă prietenie. În urma discuțiilor avute cu aceștia, precum și cu unii fruntași ai slovacilor, sîrbilor și croaților, R. W. Seton Watson a publicat numeroase articole în ziarele și revistele engleze luînd apărarea popoarelor oprimate.

În anul 1910 a întreprins o călătorie la București și Iași, avînd astfel prilejul să intre în contact și cu unii din frunțașii vechii României: Ion I. C. Brătianu, Take Ionescu, Nicolae Iorga, Al. Marghiloman, I. G. Duca și alții. Ardelenii din București au profitat și ei de această ocazie, pentru a-l sărbători printr-un banchet, la care au participat Aurel C. Popovici, Eugen Brote, G. Coșbuc, Ion Slavici, Gh. Bogdan-Duică, Sextil Pușcariu și alții.

În decursul anului 1910, Seton Watson a primit în Anglia vizita lui Octavian Goga, legăturile sale cu românii stringîndu-se astfel din ce în ce mai mult.

În anii 1912 și 1915, Seton Watson a revenit în România, avînd noi convorbiri cu conducătorii ei, cu care între timp purtase o intensă corespondență.

În timpul războiului, România devenind aliata Antantei, Seton Watson a fost în Anglia unul din principalii susținători ai poporului român și ai revendicărilor sale naționale.

În această perioadă el a avut noi întâlniri la Londra cu frunțașii românilor din emigrație, și îndeosebi cu Take Ionescu și N. Titulescu, iar prin revista sa „*The New Europe*” a desfășurat o intensă propagandă în favoarea României.

Aceeași atitudine a avut-o și în timpul lucrărilor congresului de pace de la Versailles, timp în care a publicat numeroase articole asupra dreptelor aspirații ale poporului român.

În încheierea conferinței, Hugh Seton Watson a anunțat că în curînd va apărea la Londra un volum consacrat legăturilor lui Seton Watson cu frunțașii românilor, în care vor fi reproduse și scrisorile primite de la aceștia în legătură cu lupta pentru realizarea unității politice a poporului român.

Conferențiarul a fost prezentat membrilor Institutului de istorie de către Ștefan Ștefănescu, director al institutului și președinte al Secției de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice, care, la sfîrșitul conferinței, a adresat d-lui Hugh Seton Watson și un călduros cuvînt de mulțumire.

V. N.

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN R. P. POLONĂ

În perioada 25 ianuarie — 15 februarie 1970, am întreprins o călătorie de studii în R. P. Polonă, fiind trimis în cadrul schimbului de cercetători inițiat între Academia Republicii Socialiste România și Academia Polonă de Științe.

Am întreprins în acest interval cercetări în următoarele biblioteci și arhive: a) *Varșovia*: Biblioteca Institutului de istorie al Academiei; Biblioteca Universității și Biblioteca Narodowa (colecții specializate); Arhiva centrală a actelor vechi; b) *Cracovia* — Biblioteca Universității Iagellone; Arhiva Muzeului Czartoryski; c) *Wrocław*: Biblioteca Narodowa im. Ossolinskich (Ossolineum).

Activitatea mea a fost concentrată asupra studierii relațiilor româno-polone în perioada istoriei moderne (în sensul periodizării istoriei universale), adică din secolul al XVI-lea pînă la jumătatea secolului al XIX-lea, insistînd cu precădere asupra a două perioade ce îmi erau suficient de bine cunoscute: epoca primelor încercări de desprindere a țărilor noastre de sub suzeranitatea otomană, de la asediul Vienei pînă la campania de la Prut și urmările ei (1683—1714), precum și perioada revoluționară de la 1848 și a luptei duse pentru realizarea statului național român în 1859.

În acest sens, în afara unor largi extrase și însemnări din literatura de specialitate tipărită (în special din periodice, insuficient reprezentate în bibliotecile din țara noastră), am efectuat ample cercetări de arhivă.

Astfel, pentru secolul al XVI-lea, deși istoria relațiilor româno-polone din această perioadă a fost destul de temeinic cercetată de predecesori cu experiență, ca regretatul prof. P. P. Panaitescu, dr. I. Corfus și mai recent dr. Șt. Ștefănescu și dr. Ș. Papacostea, totuși am putut depista în Biblioteca Iagellonă din Cracovia și în secția de cărți rare a Bibliotecii Narodowa din Varșovia două broșuri necunoscute (una manuscrisă și cealaltă tipărită) privitoare la evenimente petrecute în Moldova în anii 1509 și 1596. Aceste date reflectă momente de tensiune politică și militară între regatul polon și Moldova, în cadrul general al rivalității turco-polone disputîndu-și pretențiile de suzeranitate asupra amintitei provincii. Primul manuscris constituie o cuvîntare a teologului Stanislaw Bijel ținută la 1509 în fața regelui Sigismund I „redeunte cum triumpho ex Valachia”, rezumînd versiunea polonă a evenimentelor legate de luptele pentru stăpînirea Pocuției¹. Al doilea material îl reprezintă o broșură de 9 pagini a cunoscutului umanist Christophorus Sturcius (m. 1602), intitulată *De Negotio Moldavico Epistolae Clementis IIX P. P... ad... Regem Poloniae Sigismundum III...* și tipărită la Rostock în 1596, ce cuprinde atît scrisorile adresate de suveranul pontif regelui și cancelarului Ioan Zamoyski, cît și justificarea acestuia din urmă cu privire la împrejurările intervenției polone din 1595 pentru înscăunarea lui Ieremia Movilă la Suceava².

În privința legăturilor Poloniei cu Transilvania în secolul al XVI-lea, am întreprins unele cercetări în arhivele bisericii dominicanilor și ale Bibliotecii Iagellone din Cracovia, depistînd o serie de materiale din perioada anilor 1557—1584 legate de personalitatea italianului Prospero Provana (c. 1518—1584), fost arendaș al salinelor din Transilvania în timpul lui Ioan al II-lea Sigismund Zapolya, apoi al salinelor din Cracovia sub Sigismund al II-lea August și Ștefan Báthory, precum și organizator al serviciului poștal regulat de curieri între Veneția și Cracovia³; mormîntul său, de marmură, de o factură artistică deosebită, în stilul Renașterii, se află în capela Sf. Iacob a bisericii dominicanilor din Cracovia, cu o lungă inscripție funerară în limba latină⁴.

De asemenea la Biblioteca Ossolineum din Wrocław am analizat conținutul broșurii cărturarului Hermann Daniel (*Stephaneis Moschovitica, sive de occasione Belli contra Basilium*

¹ Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego, ms. 126 DD VIII 17 (*Oratio m<a>g<i>st<r<i> Stanislawi Bijel, s. theologiae professoris, in rectoratu suo facta a. 1509 coram Sigismundo, rege Poloniae, redeunte cum triumpho ex Valachia*).

² Ibidem, ediție facsimilată după originalul aflat în biblioteca Universității din Poznań, cota XVI Qu. 2 778 (*De Negotio Moldavico Epistolae Clementis IIX. P.P. Altera, ad Sereniss. Regem Poloniae Sigismundum III Altera, ad Illustrissimum D<ominu>m Johannem Samoyseum, magnum Regni Poloniae Cancellarium: Item Responsio Magni Cancellarij, qua concinnè & nervosè à se suspiciones remouet... Rostochii, Typis Stephani Myliandri, <1596>, în 4, 9 file*).

³ Asupra acestui personaj vezi Jan Ptaśnik, *Z dziejów kultury włoskiego Krakowa* (Din istoria culturii italiene a Cracoviei), în „Rocznik Krakowski”, IX (1907), p. 16, 42, 131; Adam Chmiel, *Domy Krakowskie* (Casele Cracoviei), partea a II-a, Kraków, 1919, p. 50, și Giorgio Giorgi, *Un nobile piemontese alla corte di Polonia Gran Maestro di Posta nel sec. XVI*, Lucca, 1967, 21 p. + 8 pl.

⁴ Redată în traducerea italiană de Giorgi, *op. cit.*, pl. VI.

Magnum Moschorum Ducem...) tipărită la Riga în 1582, relatînd expediția regelui polon Ștefan Báthory pentru cucerirea Livoniei⁵, la care au luat parte detașamente din Transilvania comandate de Gáspár Békés, Ioan Bornemisza și Albert Király (viitorul comandant de oști, aliat al lui Mihai Viteazul).

Cu privire la istoria legăturilor Poloniei cu țările române în secolul al XVII-lea, m-am rezumat a parcurge fondurile Arhivei coroanei (Archiwum Koronne Warszawskie) de la Arhiva centrală a actelor vechi din Varșovia (karton 43: Mołdawskie i Wołoskie), unde am depistat (fără a dispune însă de timpul necesar pentru a le parcurge în totalitatea lor) numeroase scrisori adresate de Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan, Ștefăniță Lupu, Constantin Șerban, Istrate Dabija, precum și de boierii Gavrilă Donici, Lupul Bogdan și Iordache Ruset, regilor Ioan al II-lea Cazimir și Ioan al III-lea Sobieski, precum și hatmanilor Stanislaw Potocki, St. Lanckronski și St. Jablonovski⁶ în perioada anilor 1653—1695, neinserate în vol. II supl. III al colecției Hurmuzaki (documente editate la 1900 de I. Bogdan și I. Skupiewski, perioada 1641—1703) ori în alte publicații de izvoare române sau polone; documentele provin din fosta arhivă imperială a ministerului de externe rus, cedată Poloniei după 1920, și au fost în parte fotografiate de Ioan Bogdan înainte de primul război mondial, aflîndu-se astăzi în secția manuscrise a Bibliotecii Academiei⁷.

În privința participării Poloniei la Liga Sfîntă în perioada marelui război antiotoman din anii 1683—1699 încheiat prin pacea de la Karlowitz și a implicațiilor acestor evenimente pentru țările noastre⁸, țin să relev în primul rînd scrisorile generalului imperial Federico Veterani adresate lui Sobieski și castelanului Jan Wassilowski în 1691 (în limbile latină și italiană), privind desfășurarea operațiilor de război în Transilvania și Banat, cu respingerea atacurilor lui Thököly și ale tătarilor, precum și încercările de a coordona o acțiune armată comună austro-polonă la Dunăre, prin teritoriul Moldovei⁹. Importante sînt și scrisorile inedite ale lui Constantin vodă Cantemir și Constantin vodă Duca, adresate aceluiași Sobieski, în perioada anilor 1691—1694, în care se deplîng suferințele provocate Moldovei de pustiirile hoardelor tătarești și de înfruntarea oștilor polone cu turco-tătarii, precum și rugămintile adresate regelui de a evita pe viitor incursiunile armate în această țară¹⁰.

O lumină revelatoare asupra personalității politice și diplomatice a lui Constantin Brucoveanu — de proporții nebănuite încă — o proiectează însă corespondența sa susținută cu regele August al II-lea, hatmanul Adam Nicolae Sieniawski și palatinul Mazoviei Stanislas Chomentowski (în limbile latină și polonă), din anii 1698—1713; pînă în prezent am descoperit 12 scrisori inedite și copia unui răspuns primit de la rege, în Arhiva coroanei, din Varșovia¹¹, și Biblioteca Czartoryski, din Cracovia¹². Opt din aceste scrisori (din anii 1710—1713), adresate hatmanului coroanei Sieniawski, sînt cifrate (cu dezlegarea cifrului alăturată) și se referă la pregătirile militare în vederea campaniei încheiate prin eșecul lui Petru cel Mare la Prut, precum și la misiunea palatinului Chomentowski, trimis în calitate de sol extraordinar

⁵ Bibl. Ossolineum din Wrocław, cota XVI Qu.1 856 (Danielis Hermannii Borvssi: *Stephaneis Moschovitica, sive de occasione, causis, initiji & progressibus, Belli, à Serenissimo potentissimoq<ue> Polonorum rege... Stephano primo contra Ioannem Basilium Moschorum Ducem gesti... Excusae Gedani, a Iacobo Rhodo, 1582, 9 file + 85 p. nenumerate*).

⁶ Fondul indicat, nr. 1—142.

⁷ Foto XXI/1—82.

⁸ Pentru care vezi în special monografia lui W. Konopczynski, *Polska a Turcja, 1683—1792*, Warszawa, 1936, p. 9—37.

⁹ Biblioteca Ossolineum, ms. II 404, f. 349—350, 353—355, 361, 365—367, 369—373.

¹⁰ Ibidem, f. 375—378, 379—382, 383—386.

¹¹ Archiwum Koronne Warszawskie, dział: *Mołdawskie i Wołoskie*, karton 43. doc. nr. 131, 133, 138 și 144.

¹² Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Czartoryskich, ms. 494, f. 465—466; ms. III 5 858, nr. 19 238 — 19 246.

la Constantinopol în 1713 în vederea normalizării relațiilor dintre Poartă și Polonia și obținerea ratificării păcii de la Huși. În arhiva hatmanului Sieniawski din Biblioteca Czartoryski am descoperit de asemenea o listă a cheltuielilor sale între anii 1707—1712, unde figurează și sumele plătite pentru darurile oferite lui Brincoveanu, ridicându-se uneori la 1 000—1 500 zloți, constând din postav franțuzesc și atlas venețian¹³. Pentru campania de la Prut și cucerirea Brăilei la 1711 există de asemenea două memorii destul de amănunțite în limba polonă (în același fond) intitulate: *Relacya o Bataliey... mied zy Prutem... pod. Falca... 30 Junii 1711*¹⁴ și *Relacya atakowania Braila*¹⁵.

Pentru secolul al XVIII-lea, perioadă cercetată cu destulă perseverență de prof. Gh. Duzinchevici și prof. V. Mihordea, m-am rezumat doar a semnala câteva piese inedite, constând din scrisori schimbate în limba latină între hatmanul Sieniawski și Nicolae vodă Mavrocordat, atât ca domn al Moldovei, cât și ca al Țării Românești¹⁶, dintre care cea mai interesantă a mi s-a părut aceea adresată de domn din București la 5 martie 1716 cu rugămintea de a i se procura gazete tipărite la Leyda în limba franceză¹⁷. Menționez de asemenea mai multe scrisori necunoscute ale lui Mihail Racoviță (din 13 ianuarie 1720 și 1 martie 1725), ale lui Grigore al III-lea Ghica (din 21 aprilie 1765), ale hatmanului Ioan Buhuș (din 11 octombrie 1712 și din 1713), precum și a unei kneaghine Cantacuzino (din 15 iulie 1768 și 6 februarie 1777),¹⁸ adresate regelui Stanislaw al II-lea August Poniatowski, cancelarului Ioan Zamoycki, palatinului St. Chomentowski¹⁸ și vicedecanului Ion Szembek și al căror conținut nu l-am putut parcurge, din lipsă de timp, decât în mod foarte fugitiv.

În sfârșit, asupra perioadei regulamentare și a revoluției de la 1848—1849 în țările române, precum și a epocii următoare pînă la 1863, am efectuat cercetări în special în Arhiva Czartoryski și Biblioteca Ossolineum, unde am descoperit o serie de materiale inedite (după o coroborare atentă cu materiale publicate sau depistate de P. P. Panaitescu, Gh. Duzinchevici, V. Popovici, L. Boicu, Al. Csetri și Gh. Platon). În rîndul acestora menționez cu prioritate o scrisoare autografă în limba franceză a lui Nicolae Bălcescu adresată din Mehadia la 20 mai 1849 emigrantului polon Ludwik T. Bystrzonowski¹⁹, ofițer în armata revoluționară a lui Bem, relatînd preocuparea sa de a intra în contact cât mai urgent posibil cu guvernul provizoriu maghiar de la Debretin în vederea înființării unei legiuni armate române în Transilvania (o copie incompletă a acestei scrisori figurează într-un alt dosar al Arhivei Czartoryski²⁰, de care a avut cunoștință cercetătorul clujean Al. Csetri²¹). Mai semnalez apoi existența (în aceeași arhivă) a conceptului unui memoriu adresat de membrii fostei locotenențe domnești (Eliade, N. Gulescu, Tell) către ministrul de afaceri externe al Franței, contele Alexis de Tocqueville, în anul 1849, după încheierea convenției de la Balta-Liman, în care protestează împotriva regimului instaurat de autoritățile țariste și turcești în principate și propun soluții pentru remedierea acestei situații, în care Franța este solicitată să joace un rol activ în rezolvarea problemei orientale²²; în sfârșit, conceptul unui

¹³ Ibidem, ms. 2 624, f. 4, 6, 8—11.

¹⁴ Ibidem, ms. 1 687, f. 471—474.

¹⁵ Ibidem, f. 475.

¹⁶ Ibidem, f. 502—503 și 542.

¹⁷ Ibidem, ms. 495, f. 193—198.

¹⁸ Ibidem, f. 279—281, 283—284; ms. 660, f. 583—586; Archiwum Koronne Warszawskie, fond citat, nr. 132, 134, 137, 142, 147; Bibl. Ossolineum, ms. II 11 630, f. 501—502.

¹⁹ Muz. Narod. w Krakowie Bibl. Czartoryskich, ms. IV 5 426, f. 941—942.

²⁰ Ibidem, ms. 5 370, lit. B, f. 233, nr. 103.

²¹ Al. Csetri, *Bălcescu și emigrația poloneză. Noi contribuții documentare*, în „Studia et acta Musei Nicolae Bălcescu”, I (1969), p. 105—106 și 110, nr. IV.

²² Muz. Narod. w Krakowie, Bibl. Czartoryskich, ms. IV 5 426, f. 907—917 (Projet d'une lettre à Mr. de Tocqueville adressée par les 3 membres de la lieutenance princière de Valachie).

alt memoriu anonim, adresat la 25 mai 1849 unei înalte personalități din aparatul de stat al celei de-a II-a republici, în care se face un istoric al „chestiunii moldo-valahe” de la 1821 pînă în 1849, cu accente de protest viguros împotriva exploatării la care era supusă țărăniimea clăcașă în principate prin prevederile regulamentare și necesitatea înlăptuirii unor reforme urgente pe plan economic, social și administrativ²³. Printre alte materiale cu caracter miscelaneic din această epocă, mă rezum a mai aminti un raport în limba engleză din 10 martie 1841 al dr. Adam Lyszczynski (Lynch), agent al principelui Adam Czartoryski în Serbia, trimis pentru a pleda cauza emigranților poloni în principate²⁴, apoi o scrisoare a lui Dimitrie Brătianu expediată din Londra la 1849 lui Teodor Mankowski²⁵, o invitație făcută de Iancu Alecsandri la 1863 principelui Ladislas Czartoryski de a vizita pe doamna Elena Cuza la Paris²⁶ ș. a. În sfîrșit, dintr-o lucrare relativ recentă închinată lui Adam Mickiewicz și tipărită la Los Angeles în 1956, am extras informații referitoare la datele cînd a frecventat Nicolae Bălcescu Biblioteca polonă din Paris între anii 1847—1848 și 1850—1851, după registrele sălii de lectură a acestei instituții de cultură²⁷, precum și unele informații noi privitoare la relațiile lui I. C. Brătianu, Al. Golescu, I. Ghica și C. A. Rosetti cu Adam Mickiewicz și cu prietenul său intim Armand Lévy, între 1849—1850²⁸.

Toate materialele documentare depistate în arhivele și bibliotecile din R. P. Polonă urmează a fi microfilmate, cu excepția corespondenței lui C. Brîncoveanu și a scrisorii lui N. Bălcescu, care au fost microfilmate la sesizarea mea prin bunăvoința Institutului de istorie al Academiei Polone de Științe și vor fi expediate, cît mai curînd posibil, pe adresa Institutului de istorie „N. Iorga”.

În afara activității de cercetare, am stabilit în timpul șederii mele în R. P. Polonă și unele contacte cu diferite personalități ale cercurilor istorice din această țară, ce au manifestat interes pentru activitatea istoriografică din Republica Socialistă România, în rîndul cărora menționez pe prof. dr. Janusz Tazbir, director adjunct al Institutului de istorie al Academiei Polone de Științe, pe prof. dr. Zbigniew Wójcik și prof. dr. Boguslaw Lesnodorski, de la Universitatea din Varșovia, pe prof. dr. Emmanuel Rostworowski, directorul filialei Institutului de istorie din Cracovia — specialiști în istoria secolelor XVII—XVIII—, pe prof. Julius Demel din Wrocław, bun cunoscător al istoriei României ș.a.

Constatarea generală care se desprinde din ansamblul depistărilor și sondajelor efectuate în arhivele și bibliotecile din R. P. Polonă — mult ușurate prin perfecta evidență a materialelor existente datorită bibliografiilor, cataloagelor de documente și repertoriilor editate într-un număr considerabil — este aceea a prezenței masive de izvoare cu privire la istoria celor trei țări române, Moldova, Țara Românească și Transilvania.

Paul Cernovodeanu

²³ Ibidem, f. 605—617 („La question moldo-valaque”).

²⁴ Ibidem, ms. 5 372, f. 11—13.

²⁵ Bibl. Ossolineum, ms. II 12 192, f. 69—72.

²⁶ Bibl. Czartoryskich, ms. 5 744, f. 335.

²⁷ *Adam Mickiewicz in World Literature* (ed. by Wacław Lednicki), Berkeley and Los Angeles, 1956, p. 547 și 557, n. 21.

²⁸ *Ibidem*, p. 549 și 558, n. 36. Asupra acestei probleme, vezi și N.P. Smochină, *Sur les émigrés roumains à Paris de 1850 à 1856*, în „Mélanges de l'école roumaine en France”, XI (1933), p. 155—203.

TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 19 ianuarie 1970, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a mișcării muncitorești de la Academia de învățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu”, de pe lîngă C.C. al P.C.R. a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Evoluția ideilor programatice ale mișcării muncitorești și socialiste din România pînă la 1900* elaborată de Elena Georgescu.

Lucrarea cuprinde trei capitole : cap. I — România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Începutul mișcării socialiste și muncitorești ; cap. II — Programele mișcării socialiste și muncitorești 1885—1893 ; cap. III— Programul Social-Democrat al Muncitorilor din România și ideile programatice dezbătute la congresele sale, 1893—1899.

Comisia de doctorat a fost formată din : conf. univ. dr. Nicolae Petreanu, președinte ; conf. univ. dr. Damian Hurezeanu, conducător științific ; conf. univ. dr. Constantin Corbu ; conf. univ. dr. Augustin Deac ; prof. univ. dr. Aurel Loghin membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde *Elenei Georgescu* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 26 februarie 1970, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a mișcării muncitorești de la Academia de învățămînt social-politic „Ștefan Gheorghiu” de pe lîngă C.C. al P.C.R., a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale*, elaborată de Florea Nedelcu.

Lucrarea cuprinde trei capitole : cap. I — Orientări și tendințe în viața politică a României în perioada guvernării tătarăsciene (1934—1937) ; cap. II — Alegerile parlamentare generale din decembrie 1937 și urmările lor asupra situației interne din România ; cap. III — Guvernarea Goga-Cuza- pas spre instaurarea dictaturii regale.

Comisia de doctorat a fost formată din : conf. univ. dr. Aron Petric, președinte ; prof. univ. dr. Titu Georgescu, conducător științific ; dr. I. M. Oprea, lector univ., dr. Gh. I. Ioniță, lector univ., dr. I. Babici, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui *Florea Nedelcu* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 17 martie 1970, în fața Comisiei de doctorat a Institutului de istorie „N. Iorga”, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Doctrina etice și sociale în vremea lui Carol cel Mare (Locuri comune și interpretarea originală în textele carolingiene)* elaborată de Radu Constantinescu.

Lucrarea cuprinde 9 capitole. Cap. I — Introducere (obiectul și metoda. Izvoarele istoriei carolingiene) ; cap. II — Renovatio. Concepția carolingiană a progresului și conținutul ei ; cap. III — Norma rectitudinis. Conceptul și doctrina imperativului social sub Carol cel Mare ; cap. IV — Correctio. Conceptul acțiunii sociale în textele carolingiene ; cap. V — Via regia. Interpretarea carolingiană a unei imagini antice ; cap. VI — Sapientia. Concepte antice și moderne în istoria unei renașteri medievale ; cap. VII — Caritas. Sensurile sociale ale virtuților creștine în vremea lui Carol cel Mare ; cap. VIII — Observații finale ; cap. IX — Anexe.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. Mihai Berza, președinte, membru corespondent al Academiei, acad. Andrei Oțetea, conducător științific, prof. univ. dr. Francisc Pall, conf. dr. Rađu Manolescu, dr. Iancu Fischer, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui *Radu Constantinescu* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 17 martie 1970, în fața Comisiei de doctorat a Institutului de istorie „N. Iorga”, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Relațiile Angliei cu țările române în cadrul politicii sale orientale din perioada 1660—1714*, elaborată de *Paul Cernovodeanu*.

Lucrarea cuprinde trei părți : partea I, Politica comercială a Angliei în Levant. Relații de schimb cu țările române ; partea a II-a, Politica orientală a Angliei. Contacte diplomatice cu țările române ; partea a III-a, Contacte de ordin științific, cultural și confesional stabilite între Anglia și țările române.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. dr. docent Valentin Georgescu, președinte ; acad. A. Oțetea, conducător științific ; prof. univ. dr. docent Mihai Berza, membru corespondent al Academiei, prof. univ. dr. docent Francisc Pall, dr. Ludovic Demény, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui *Paul Cernovodeanu* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 23 martie 1970, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Conferința de la Montreux (1936)*, elaborată de *Robert Deutsch*.

Lucrarea cuprinde două părți, cu șapte capitole. Partea I cuprinde o introducere și trei capitole : cap. I — Istoriografie ; cap. II — Convocarea conferinței, constituirea organelor sale și modul de lucru ; cap. III — Poziția statelor participante la conferință. Partea a II-a cuprinde patru capitole și încheierea : cap. I — Principii și reglementarea în caz de război și de primejdie de război ; cap. II — Reglementarea în caz de război și de primejdie de război ; cap. III — Reglementări diverse ; cap. IV — Analiza textelor și problemelor excluse și considerațiuni critice. Încheiere.

Comisia de doctorat a fost formată din prof. univ. dr. Dumitru Berciu, președinte ; acad. Andrei Oțetea, conducător științific ; conf. univ. dr. Lupu Nathan, dr. Eliza Campus, dr. I. M. Oprea, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui *Robert Deutsch* titlul științific de doctor în istorie.

* * * *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893—1900,*

Edit. politică, București, 1969, 896 p.

Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. continuă, cu acest al treilea volum de documente din istoria mișcării muncitorești din România¹, opera de editare a unor importante instrumente de lucru, menite să ușureze munca acelor care se ocupă cu cercetarea mișcării muncitorești. Acțiunea întreprinsă de colectivul de autori de a înmănușea izvoarele de bază ale mișcării muncitorești, ale organizațiilor sale politice și profesionale etc. și de a le pune la îndemna tuturor celor care se interesează de tradițiile revoluționare și de luptă ale clasei muncitoare din țara noastră este mai mult decât laudabilă. Ea se cere însă a fi dusă la capăt prin publicarea, în cel mai scurt timp, și a documentelor din perioada 1900—1910, singura rămasă în afară, pentru a avea colecția completă a tuturor documentelor mișcării muncitorești pînă la crearea Partidului Comunist din România, etapă calitativ superioară.

Volumul de față cuprinde în paginile sale documentele de bază ale mișcării muncitorești și socialiste din țara noastră, în anii activității primului partid politic al clasei muncitoare, Partidul Social-Democrat al

Muncitorilor din România, în perioada 1893—1900, una dintre cele mai importante etape ale dezvoltării mișcării revoluționare românești. În volum au fost incluse documentele fundamentale ale mișcării muncitorești de atunci, și anume: programul și statutul partidului, statutele cluburilor și ale sindicatelor muncitorești, rapoartele și dările de seamă prezentate la cele șase congrese al P.S.D.M.R., rezoluțiile și moțiunile partidului, precum și o serie de alte materiale, ca: manifeste, apeluri, comunicate, circulare, scrisori ale diferitelor personalități politice. De asemenea, în volum sînt incluse documente privind activitatea cluburilor muncitorești, a sindicatelor, a mișcării incipiente a tineretului și femeilor, a cluburilor socialiste la sate, precum și materiale în legătură cu revendicările economice și politice, ca: votul universal, repausul duminical, drepturi și libertăți cetățenești etc., anchete industriale și agricole privind situația materială a clasei muncitoare și a țărănimii, contracte de muncă încheiate între muncitori și patroni în urma unor acțiuni greviste victorioase etc.

Pentru a întregi imaginea de ansamblu a mișcării muncitorești și socialiste din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, volumul cuprinde articole și relatări în legătură cu aniversarea clasicilor marxismului, sărbătorirea zilei de 1 Mai, Comuna din Paris etc. Totodată sînt incluse materiale care reflectă

1. Celelalte două volume apărute sînt: 1) *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1916 — 1921*, București, Editura politică, 1966, și 2) *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1910 — 1915*, București, Editura politică, 1968.

legăturile internaționale ale mișcării muncitorești. În sfârșit, în volumul de față sint cuprinse și documente referitoare la mișcarea muncitorească din Transilvania.

În genere, documentele publicate în volum dezvăluie activitatea amplă desfășurată de Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România, care a reprezentat un moment istoric în dezvoltarea luptelor sociale din țara noastră și în organizarea clasei muncitoare pe plan național, a reprezentat începutul afirmării acesteia în viața politică a României moderne.

Seria materialelor cuprinse în volum este deschisă de documentele care marchează momentul creării Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, prin congresul din 31 martie—4 aprilie 1893, la care au participat 54 de delegați ai cluburilor și asociațiilor profesionale din București și din principalele orașe ale țării.

Primul document al acestei serii de materiale conține proiectul de program al Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, în care se relevă rolul istoric al proletariatului în lupta sa pentru edificarea unei noi orânduirii sociale și însemnătatea organizării acesteia pentru atingerea scopului propus. „Datoria dar a social-democraților lumii întregi — se arăta în proiectul de program al P.S.D.M.R. — este de a organiza proletariatul, de a organiza poporul muncitor, de a-l face conștient de menirea lui istorică și de a lupta pe care trebuie să o ducă . . . Social-democrația trebuie să lupte pentru ridicarea puterii materiale și intelectuale a poporului muncitor . . .” (doc. 1). Pentru prima dată în istoria României, P.S.D.M.R., inspirându-se din ideile socialismului științific, își propunea să lupte împotriva oricărei „apăsări, nedreptăți ce se făcea poporului muncitor”. El afirma necesitatea luptei nu atât pentru „înlocuirea unei clase prin dominațiunea alteia, ci pentru desființarea claselor, pentru desființarea oricărei inegalități politice și economico-sociale . . . , pentru emanciparea desăvârșită economică, politică și intelectuală a poporului muncitor” (doc. 6).

Important de reținut este că proiectul de program a fost dezbătut pe larg la congres, aducându-i-se unele îmbunătățiri, astfel că programul votat (vezi doc. 6) se deosebește întrucâtva de proiectul de program (doc. 1). Între altele, în legătură cu forma de guvernământ, în programul votat a fost introdus un paragraf în care se prevedea: „ca și social-democrația lumii întregi, cea română, ca formă de guvernământ, nu poate fi în principiu decât pentru cea republicană” (doc. 6). De asemenea, oarecare deosebiri, rezultate în urma discuțiilor, care au contribuit la stabilirea mai precisă a poziției social-democrației române în problema agrară, au fost și în legătură cu aceasta (vezi doc. 1 și 6).

Programul votat la congres viza un cerc larg de probleme politice și economice, importanța lui constând în aceea că era pentru prima dată când într-un program politic se prevedeau o serie de reforme pentru democratizarea vieții politice, pentru îmbunătățirea situației materiale a muncitorimii și a țărănimii.

Un alt document important este acela referitor la Statutul partidului, în care se precizau: componența și sarcinile Consiliului general, drepturile și îndatoririle membrilor, veniturile partidului etc. (doc. 7). Merită, de asemenea, a fi semnalat documentul privind tactica partidului, atitudinea sa față de celelalte partide burghize, în care se specifică că „Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România, admitând existența luptei de clasă, știe că toate partidele burghize, ori sub ce nume s-ar prezenta, sint potrivnice clasei muncitorilor, însă în lupta și relațiunile lui cu ele va ști să facă deosebire între partidele reacționare și partidele mai mult sau mai puțin înaintate” (doc. 8).

Dintre documentele elaborate după înființarea Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România din 1893, relevăm, în primul rând, pe acelea, destul de numeroase, care privesc organizarea forțelor muncitorimii (fie pentru constituirea de noi cluburi muncitorești, fie pentru organizarea în sindicate sau asociații de ajutor mutual a lucrătorilor diferitelor ramuri industriale), relevându-se rolul hotărâtor al proletariatului în această

acțiune. „Organizarea temeinică — se arăta într-un document — nu poate să existe decât acolo unde lucrătorii sînt în capul mișcării” (doc. 29). Organizarea era arma cea mai de preț a muncitorimii în lupta ei împotriva capitaliștilor. Numai ea putea — așa cum se arăta într-un alt document — „să influențeze asupra mersului dezvoltării noastre economice, ușurînd în așa chip lupta și grăbind transformarea alcătuirii de astăzi...”, mai departe menționîndu-se că „organizația de muncitori e mijlocul de căpetenie pentru a aduce masele la luptă; ea deșteaptă simțămintele de solidaritate, comunitate și iubire frățească între muncitori” (doc. 20). Ideea organizării apare mai frecvent în documentele care privesc constituirea de noi sindicate. Ca formă de organizare profesională a muncitorilor, sindicatele începuseră, încă din ultimul deceniu al secolului trecut, să se extindă în rândurile muncitorilor. Este semnificativ în acest sens faptul că articolele 1, 10, 13, 14 ale Statutului P.S.D.M.R., votat la congresul din aprilie 1893, se refereau direct la sindicate, specificîndu-se că, „alături de cluburi, partidul se compune din sindicate de muncitori” (doc. 7). Acordînd importanța cuvenită sindicatelor, Congresul de constituire a partidului a adoptat și o rezoluție consacrată organizării muncitorilor în sindicate, arătîndu-se, printre altele, că acestea aveau menirea „să cerceteze condițiile de muncă și, după putință, să aducă îmbunătățiri... să fie o școală pregătitoare a partidului” (doc. 8). De aceea, multe documente (20, 26, 27, 43, 49, 82, 84, 90, 120, 147, 196, 205, 218, 246, 302) au ca obiect organizarea muncitorilor în sindicate. De altfel, după cum se arăta într-unul din aceste documente, organizarea muncitorilor în sindicate trebuia să fie „unul din obiectivele principale ale propagandei muncitorilor” (doc. 82). Cîteva documente, e drept puține la număr, au ca obiect tineretul — mai ales tineretul studențesc — și organizarea lui (doc. 51, 198, 199, 211, 226, 232) și femeile, documentele 84 și 85 înscrind în acest sens, la loc vizibil, hotărîrea P.S.D.M.R. de a milita pentru egalitatea femeii cu bărbatul, pentru egalitate în drepturi politice și civice, pentru instruire

ție egală la muncă egală, pentru legi de protecție etc. În apelul pentru organizarea femeilor se arăta necesitatea de a se face „o propagandă neobosită pentru răspîndirea socialismului” (doc. 52).

Un număr apreciabil de documente au ca obiect propaganda și agitația desfășurată de P.S.D.M.R. pentru pregătirea muncitorilor și a țărănilor, pentru răspîndirea învățaturii marxiste. În această privință, P.S.D.M.R. a întreprins o largă acțiune de traducere și difuzare a lucrărilor clasiceilor marxismului, de organizare de conferințe pe teme culturale-științifice și social-politice, de înființare de cercuri de propagandă și de studii sociale etc. „Trebuie ca orice muncitor cu știință de carte — se specifica într-un document — să citească într-una, să se convingă perfect de ceea ce vrea socialismul și cum vrea el să-și facă apariția” (doc. 24). Într-alt document se reliefa rolul clasei muncitoare în transformarea societății: „Gîndiți-vă, muncitori, că pe clasa muncitoare e și sarcina de a schimba societatea de astăzi” (doc. 30). De o deosebită importanță sînt și documentele omagiale asupra fondatorilor socialismului științific, Marx și Engels. Relevîndu-se personalitatea lui K. Marx, într-unul din aceste documente omagiale, se spunea: „Marile sale descoperiri, concepția materialistă a istoriei bazată pe teoria luptei de clase și teoria plusvalorii, care au aruncat... lumină asupra tot ce s-a petrecut în trecut, asupra celor ce se petrec astăzi și celor ce vor avea loc în viitor, și-au găsit expresiunea în monumentală-i operă «Capitalul»” (doc. 104).

Una dintre problemele esențiale ale perioadei 1893—1900, și bineînțeles și mai tîrziu, a fost, fără îndoială, problema agrară, pe care documentele P.S.D.M.R. o relevă din plin. Este de semnalat însă că, dacă în ceea ce privește poziția față de problema agrară, problema cea mai arzătoare a societății românești din acel timp, P.S.D.M.R. a avut serioase limite în sensul că în abordarea acesteia el nu pornea de la dezideratele țărănimii, care năzuia la desființarea proprietății moșierești și la înproprietărire, reducînd rezolvarea acesteia la răscumpărarea proprietății moșierești și la arendarea pămînturilor

la săteni (doc. 3), în schimb merită a fi relevată aci activitatea desfășurată în direcția atragerii în luptă a țărănimii. În acest sens, sînt numeroase documentele referitoare la propaganda inițiată printre țărani. De altfel, problema atragerii țărănimii la luptă generală a mișcării socialiste alături de proletariat, a propagandei în rîndurile muncitorilor agricoli și a organizării lor fusese ridicată de delegația română și în discuțiile Congresului Internaționalului a II-a de la Bruxelles din august 1891, precum și la Congresul de la Zürich din 1893, unde delegația socialiștilor români a prezentat pentru a doua oară un raport cu considerații asupra acestei probleme. Pe plan intern, această problemă a fost pusă cu o deosebită stringență la Congresul al II-lea al P.S.D.M.R., din 20—22 aprilie 1894 (doc. 85), și mai ales la Congresul al IV-lea, din 14—16 aprilie 1897 (doc. 118). Ulterior, în urma hotărîrii Congresului al IV-lea, Consiliul general al P.S.D.M.R. împreună cu comisia agrară și cu delegații cu propaganda socialistă în rîndurile țărănilor, au întocmit în toamna anului 1898 un statut-model al cluburilor muncitorilor plugari (doc. 245). În urma intensei activități desfășurate, la sate s-au constituit peste 300 de cluburi socialiste țărănești, care în fond erau organizații ale P.S.D.M.R. la sate. Sînt numeroase documentele care se referă la cluburile socialiste (doc. 151, 218, 245, 260, 265, 273, 276, 300 etc.).

O activitate intensă, oglindită pe larg în documentele incluse în volumul de față, a constituit-o lupta pentru drepturi și libertăți democratice și mai ales pentru obținerea votului universal. În acțiunea sa pentru dobîndirea votului universal, P.S.D.M.R. a reușit să atragă unele grupări și reprezentanți ai burgheziei, care aveau o orientare înaintată. În acest scop, în 1895, s-a creat „Liga votului universal”, la care au aderat, pe lângă P.S.D.M.R., și unele persoane cu vederi burghezo-democrate și cu influență politică de la redacția ziarelor „Adevărul” și „Românul”. Punînd cu atîta tărie problema votului universal, P.S.D.M.R. era convins, după cum se arăta în apelul pentru constituirea „Ligii votului universal”, că „numai reforma legei

electorale prin introducerea votului obștesc, direct și egal pentru toți va lumina poporul și, interesîndu-l la viața politică a țării, îi va da conștiința patriotismului și a demnității naționale” (doc. 131). Documentele care abordează lupta P. S. D. M. R. pentru obținerea votului universal sînt : 3, 29, 63, 85, 110, 189, 204, 218 și 233.

Cea mai mare parte a documentelor reliefează acțiunile politice și economice desfășurate de clasa muncitoare, sub îndrumarea elementelor înaintate din conducerea P.S.D.M.R., care se manifestau sub cele mai diferite forme : întruniri, mitinguri, demonstrații etc. Semnalăm în acest sens documentele care înfățișează condițiile grele de muncă din întreprinderile industriale (doc. 129, 139, 171, 176, 180 etc.), anchetele industriale și mai ales pe acelea referitoare la ampla mișcare grevistă din perioada anilor 1893—1900, clasa muncitoare desfășurînd mai bine de 100 de greve. În centrul acțiunilor greviste din această perioadă au stat revendicările pentru reducerea zilei de muncă (vezi doc. 61, 112, 133, 187, 229, 250, 251 etc.), pentru salariile mici, derizorii cu care erau retribuiți muncitorii (doc. 132, 154, 184, 188, 248, 279 etc.), precum și cele pentru respectarea repausului duminical (doc. 174, 202 etc.). Se știe că legea pentru repaus duminical, obținută în 1897, era încălecată mai întotdeauna de capitaliști; de aci și acțiunile greviste ale muncitorilor.

O serie de documente se referă la legăturile internaționale ale mișcării muncitorești, concretizate în relatări privind participarea delegațiilor români la congresele socialiste internaționale de la Bruxelles (1891) și Zürich (1893), Congresul internațional al studenților socialiști de la Geneva (1893) etc. (doc. 8, 19, 40, 42, 43, 45), în rapoarte și materiale exprimînd poziția internaționalistă a proletariatului român, prezența sa la dezbaterile problemelor aflate în fața mișcării muncitorești internaționale (vezi doc. 41, 56, 59, 86, 101, 108, 182, 200, 201). Afirmindu-și internaționalismul său, P.S.D.M.R. arăta în manifestul dat cu prilejul zilei de 1 Mai din 1893 : „Noi, muncitorii, nu avem de ce să fim vrăjmași; de orice națiune de orice

naționalitate am fi, frați sintem. Să ne întindem mina frățește, și pacea și liniștea va domni peste pământul întreg. Muncitorii din întreaga lume, uniți-vă!” (doc. 12).

Un important grup de documente au ca obiect sărbătorirea zilei internaționale a proletariatului, 1 Mai. Organizată pentru prima dată în România în 1890, sărbătorirea acestei zile s-a bucurat an de an de o participare tot mai numeroasă a muncitorilor (doc. 12, 78, 127, 130, 167, 284, 313, 314 etc.).

Volumul conține, de asemenea, unele documente referitoare la situația și lupta muncitorimii din Transilvania. Deși P.S.D.M.R. a denunțat în mai multe rânduri dubla exploatare—socială și națională—la care erau supuși muncitorii din Transilvania (doc. 47, 113, 193, 195, 228, 259, 314, 315 și 316), totuși acțiunile inițiate pentru atragerea muncitorilor de pe ambele versante ale Carpaților la lupta pentru realizarea unității politice a poporului român au fost reduse, și acest lucru se oglindește din plin și în volumul de față. Sint totuși unele documente care, făcând apel la organizarea muncitorilor din Transilvania, îndemneau pe muncitori să ducă acțiuni comune cu muncitorii unguri, sași, germani, slovaci „pentru a dărâma putreda temelie a societății capitaliste” (doc. 47).

În sfârșit, un important grup de documente au ca obiectiv disidențele ivite în P.S.D.M.R. (doc. 157, 158, 186, 238 și 239) și mai ales acțiunea de dezorganizare a P.S.D.M.R. de către elementele burghezo-liberale din conducerea sa, acțiune începută încă la Congresul al IV-lea, când V.G. Morțun a propus desființarea partidului, indicând trecerea „păturii culte” în Partidul Național—Liberal. Ulterior, la Congresul al VI-lea al P.S.D.M.R., grupul V.G. Morțun—Diamandi, susținând că în România—țară înapoiată din punct de vedere economic—lipseau condițiile pentru o „mișcare socialistă serioasă” (doc. 287), a luat hotărârea de dezorganizare a P.S.D.M.R., trecând în Partidul Național—Liberal. Discuțiile în jurul acestei probleme sint pe larg dezbătute în documentele 278, 281, 285, 286, 287, 288 etc. Volumul se încheie cu arti-

colul lui C. Dobrogeanu—Gherea intitulat *Socialismul român este el o plantă exotică?* (doc. 324), în care acesta respinge părerile despre pretinsa neviabilitate a socialismului în România, susținută de „generoși”. El demonstrează că socialismul în România nu era o plantă exotică, ci un produs al realităților și transformărilor din societatea românească din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea.

Documentele sint inserate în general în ordine cronologică, excepție făcându-se numai pentru acelea care au ca obiect congresele P.S.D.M.R., acestea fiind grupate tematic. Unele din documente sint însoțite de adnotări extrem de importante. De asemenea, culegerea de documente este prevăzută cu indici de nume, de organizații și instituții de ziare etc., ceea ce ajută în mod substanțial munca cercetătorilor și a tuturor celor interesați în a cunoaște istoria mișcării muncitorești din ultimul deceniu al secolului trecut. Considerăm însă ca un minus al culegerii de față faptul că, deși în momentul de față dispunem de fonduri importante de arhivă, totuși mai bine de 95% din documente sint din presă (din „Munca” și „Lumea nouă”), documentele de arhivă fiind extrem de puține. Socotim că, în afara fondurilor existente în arhiva I.S.I.S.P., ar fi trebuit să se facă investigații și în alte fonduri: de pildă în fondul de corespondență de la Secția de manuscrise a B.A.R.S.R., unde este exclus să nu se găsească mărturii documentare referitoare la istoria mișcării muncitorești din perioada anilor 1893—1900. Oricum, volumul de documente se prezintă la un nivel superior în comparație cu cele două volume apărute, ceea ce ne îndreptățește să sperăm că ultimul volum, incluzând documentele de după dezorganizarea vremelnice a P.S.D.M.R. și pînă la reînființarea P.S.D. 1900—1910, care încheie perioada istoriei mișcării muncitorești de pînă la crearea P.C.R., va fi realizat în condiții și mai bune.

* * * *Eftimie Murgu, Scrieri*, ediție îngrijită cu o introducere și note de I. D. Suci, București, Edit. pentru literatură, 1969, 632 p.

În timpul cercetărilor pe care I. D. Suci le-a întreprins în vederea alcătuirii lucrării sale intitulată *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, autorul, el însuși bănățean, a resimțit mai mult ca oricine, lipsa adunării într-un mănunchi a operei scrise de Eftimie Murgu. Concomitent, așadar, cu investigațiile și redactarea expunerii sale asupra anilor 1848—1849 oglindii în documentele vremii, el a purces la realizarea altei lucrări, la fel de necesară, deși mult întârziată, care să înlăture lipsa amintită. Rodul acestei obosele este volumul de curînd apărut al *Scrierilor* pașoptistului Eftimie Murgu.

Deși există o considerabilă bibliografie murgiană, în ordinea căreia ar fi putut sta pe locul întâi monografia profesorului G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu* (Academia Română, „Studii și cercetări”, XXXI, București, 1937), minuțioasă juxtapunere de fișe și pătrunzătoare exegeză, totuși Eftimie Murgu nu este una dintre figurile istorice românești care să fi avut plină acum coordonatele ideologice și biografice bine precizate. Tocmai din cauză că faptele¹, dar înainte de toate scrierile lui²,

¹ Așa a putut ajunge să scrie dr. George Popoviciu, el însuși protopop de Lugoj, în *Unirea românilor din Transilvania cu biserica romano-catolică sub împăratul Leopold*, Lugoj, 1901, p. 233, că în adunarea de la Lugoj din 15 27 iunie 1848 Murgu a fost ales „Mitropolit al Banatului”. De altfel, Murgu nici nu era teolog. Studiase filozofia și dreptul.

² Așa, de exemplu, din tratatele recente, în *Istoria literaturii române*, II, de la Școala ardeleană la Junimea, publicată de Academia Republicii Socialiste România, București, 1968, printr-un comitet de redacție prezidat de Al. Dima, membru corespondent al Academiei, Murgu e menționat de patru ori, însă nu pentru scrierile sale, ci pentru activitatea sa politică. În *Istoria literaturii române*, vol. I, București, Edit. științifică, 1969, Murgu nu este menționat nicidecum, deși în acest volum este acoperită cultura noastră pînă la anul 1860. Dar mai surprinzător este faptul că în cele două volume intitulate *Gîndirea românească în epoca pașoptistă*, publicate de Paul Cornea și Mihai Zamfir, în Editura pentru

nu erau plină acum îndeajuns de cunoscute. Scrierile lui erau inaccesibile marelui public și de aceea ideile, ca și activitățile lui, nu pătrunseseră în miezul patrimoniului popular, fiind rezervate aproape numai aceluia care făceau cercetări speciale de istorie asupra epocii sale.

În zilele noastre însă, Murgu a ajuns să-și aibă locul său bine delimitat. Progresul continuu al studiilor asupra fenomenului Murgu i-a trasat, după cum remarcă autorul, caracteristicile pozitive; mai puțin cele negative.

Interpretarea marxistă a omului și a operei a scos la iveală, printr-o serie de studii și articole publicate în ultimii ani, adevăratul sens al marelui bănățean născut în Rudărla, județul Caraș.

În examinarea omului și a operei sale, este imediată apropierea și înrudirea lui Murgu cu Bălcescu, care sînt doi dintre corifeii anilor 1848—1849 în toate țările trunchiului comun românesc. Este un fapt cîștigat pentru istorie că revoluționarul de la București a fost elev al exilatului Murgu și că au colaborat în conspirația revoluționară din anul 1840, unul terminînd prin a fi expulzat din țară, iar celălalt prin a fi arestat și condamnat la închisoare. Raportul comisiei de anchetă arată că Eftimie Murgu, Dimitrie Filipescu și profesorul francez Y.A. Vaillant „au fost crime și povătuitorii acestei întreprinderi”, iar scopurile acestei mișcări erau „să înființeze îndată o vremelnică oblađuire revoluționară supt numele dă un director alcătuit din șase mădulari și un prezident; prin aceștia să întocmească o nouă constituție a țării, satornicită pe niște închipuiri de pravili ce întocmise între dînșii, să formeze oștirea revoluționară, să desființeze proprietatea și, în sflir-

literatură, București, 1969, în care sînt înmănunchiate diferite texte scrise de 48 de români ai epocii, precum și o serie de proclamații, discursuri și programe pașoptiste, numele lui Eftimie Murgu este de asemenea absent, ca și scrierile sale.

șit, să Intocmească viitoarea oblăduire a țării într-o ocîrmuire republicană, dînd numire țării de Noă Romană”.

Înrudirea ideologică dintre profesor și elevul său rezultă și din alte paralelisme dintre faptele și lucrările lor din acea vreme.

După cum Bălcescu a scris opera sa capitală *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul*, tot așa istoricul Murgu a scris și a editat la Buda, încă în anul 1830, pe cînd avea doar 25 de ani, o lucrare fundamentală, rezultat al unei munci remarcabile, prin care răspunde alegațiilor antiromânești ale lui Sava Tököly³, în care depășește uneori documentarea și argumentarea lui Clain, Șincai și Maior, fiind o adevărată revelație științifică. După cum Murgu, cu o viziune concretă a posibilităților de înfăptuire a „revoluției” politico-sociale, preconiza și cerea mereu în memoriile sale constituirea unei forțe militare proprii românești — el fiind de altfel fiu de ofițer al regimentului român grăniceresc din comitatul Caraș, iar în 1818 poporul român bănățean adunat pe Cîmpia Libertății de la Lugoj l-a proclamat „mare căpitan”⁴ —, tot așa Bălcescu a dezvoltat punctul militar din programul lor revoluționar din 1840 în studiul său *Pulerea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum*, tipărit în 1844. Studiul publicat de Bălcescu în anul 1846: *Despre starea sofială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*, și acela din anul 1848: *Despre împroprietărirea țărănilor*, dezvoltă și fundamentează ideile conspirative din anul 1840, dezbătute de ei în casa lui Murgu (*Scrieri*, p. 22), pe care mai pe urmă tribunul bănățean le lansează poporului său, înainte de a porni de la Pesta la Lugoj (*ibidem*, p. 443). Ca și Bălcescu în guvernul provizoriu revoluționar de la București, tot așa Murgu, în aceeași vreme, ca deputat ales român de Lugoj în parlamentul de la Pesta, mutat apoi

la Debrețin, se expuneau amindoi în fața reacțiunii interne și internaționale pentru aceleași idei progresiste, frămîntate de ei laolaltă cu alți tovarăși de luptă socială și națională. „Duhul veacului” nu i-a favorizat însă, în condițiile date. Fostul elev, devenit dascăl al progresului în țara sa, a trebuit să se exileze și să fie ajuns curînd de aripa morții, la Palermo (1852), iar profesorul lui a fost din nou arestat — a treia oară —, de reacțiunea austro-maghiară, și condamnat la moarte. Însă a fost grațiat, trebuind să mucezească în închisoare dură între 1849—1853.

Multe alte puncte comune ideologice între Murgu și Bălcescu se pot constata parcurgînd biografia și operele fiecăruia, ca de exemplu în scrisoarea sa de la Pesta, 8/20 iulie 1848⁵, în care își exprimă exploziv bucuria identității lor: „Eu frate! Să știi că am plîns de bucurie, cînd am luat știre despre triumful libertății în România; și cu nerăbdare aștept ca eu, carele, după cum ști ca rob ieșînd din acea țară, pentru că i-am vrut dezrobirea, și carele tot din pricina aceasta iarăși am picat în robie amară, acum ca om slobod să văd România slobodă și să mă bucur de fericirea fraților mei, carii de mult ar fi meritat această soartă”.

O altă latură a eforturilor desfășurate fără oboseală de democrat-popularul Murgu, aceea a cooperării cu conducătorii poporului maghiar, se desprinde de asemenea cu destulă claritate din materialele murgiene culese și rediate naselor de cititori de astăzi de către I. D. Suci. La 26 august 1848, Murgu prezintă în parlamentul maghiar proiectul de lege privitor la statutul românilor din Banat, „destul de modest în pretenții”, constată I. D. Suci (*ibidem*, p. 48). Răspunsul categoric negativ al cercurilor guvernamentale, și nu numai guvernamentale, prin glasul lui Kossuth, a însemnat o retranșare în dosul concepțiilor feudalismului străvechi maghiar. Se refuza orice bază de înțelegere româno-maghiară pe tărîm democratic și național: „Să nu se facă nimic ceea ce ar avea statut separat pentru fiecare popor. Aceasta ar duce la

³ *Widerlegung oder Abhandlung welche unter dem Titel vorkommt: Erweis, dass die Wallachen nicht römischer Abkunft sind... durch S. T., in Ofen, 1827, und Beweis, dass die Wallachen der Römer unbezweifelte Nachkömmlinge sind... von E. Murgu, Ofen, 1830.*

⁴ Cf. raportul menționat.

⁵ Publicată mai întîi de G. Bariț, *Epistole de ale repausărilor*, în „Transilvania”, 1877, nr. 16 (15 august), p. 1845, și I. D. Suci, *ibidem*, n. 451—454, cu note și explicații.

dezmembrarea Ungariei, sau, ar hotărî sabia. Unitatea trebuie să fie pe baza egalității în drepturi și datorii... Românii să nu ceară căpitan separat și gărzi...".⁶

Linia acestor eforturi românești ale lui Murgu nu este aceeași. Contradicțiile sînt însă aparente. El s-a îndepărtat de guvernul maghiar, inaugurînd un fel de pasivism *avant la lettre*, el nu semnează împreună cu ceilalți cinci deputați români din parlamentul maghiar, la 24 septembrie 1848, Apelul către românii transilvani ca să-i determine la unirea (Unió) cu Ungaria; însă, la Debrețin, la 13 aprilie 1849, împreună cu toți deputații, votează detronarea Habsburgilor (*ibidem*, p. 54).

I. D. Suciu arată, pe temeiul materialelor și studiilor existente, că fruntașul bănățean, de comun acord cu Bălcescu, continuă a milita pentru unirea forțelor revoluționare româno-polono-maghiare, tratînd cu vestitul general polonez Bem. Poporul însă nu înțelege să urmeze această cale pe care se angajau responsabilii politici și ai vieții românești. În adunarea populară convocată de Murgu la 17 iulie 1849 la Caransebeș, ca să determine populația română grănicerească la o înțelegere cu guvernul maghiar, deși era la el acasă, s-a izbit de protestul maselor românești (*ibidem*, p. 55) și n-a reușit să facă nimic. În noaptea de 14 spre 15 august, Murgu s-a întîlnit cu Bem la Făget și au discutat situația în descompunere, după ce conducătorul românilor bănățeni l-a

vizitat în munți pe Avram Iancu, care, după cum se știe, acceptase oferta de ultimă oră a cooperării cu forțele kossuthiste, prin Bălcescu și Bolliac. Însă planurile pentru viitor erau lipsite de bază concretă⁷, totul s-a spulberat prin intrarea armatelor țariste în Transilvania, sub comanda generalului Lüders.

Rezultatul pe plan politic și istoric a fost negativ⁸, iar pentru Murgu a fost tragic. Arestat de austrieci, a fost judecat de un tribunal marțial și condamnat la moarte. Însă dirzenia sa proverbială l-a făcut să condamne el însuși — în fața generalului austriac Haynau, care-l ancheta⁹ —, așa cum a făcut-o ulterior Avram Iancu în fața directorului poliției din Viena în anul 1851¹⁰, cu fruntea sus, politica Habsburgilor, declarînd răspicat: „Iar împăratu în loc să ne dea ascultare prin decret ne subjugă tocma aceluia nații carea e dușmana Austriei. Întru această subjugare în urma protestăciunilor noastre mai timpurii am avea tot cuvîntu a zice că împărăția ne-a vindut și că e vînzătoare”.

Mărturiile acestea, prezentate deschis călăilor săi, după regulile preconizate în *Logica sau filozofia formală* — manualul lui Imre János tradus în românește, ca o primă lucrare românească de „logică”, de către vajnicul luptător politic și profesor Eftimie Murgu¹¹ —,

⁶ Lucidul Bariț, publicînd scrisoarea lui Murgu către Bălcescu, amintește că „fără de I. Maiorescu au mers la Pesta D. Brătianu, N. Bălcescu, doi Golești și alții, cari au tractat cu Kossuth și cu coșutianii, săptămîni întregi, însă fără nici un rezultat”.

⁷ Vezi textul scrisorii din Inchiisoare a lui Murgu, aflat în Biblioteca Academiei Române, reproduc de I. D. Suciu (*ibidem*, p. 481—486) după Titu Maiorescu, *Scrisori din 1850*, „Convorbiri literare”, 1899, p. 796.

¹⁰ Vezi Aurel Decei, *Sintem silii să purtăm doliu...*, „Magazin istoric”, an. II, nr. 3 (24) martie 1969.

¹¹ Din care editorul selecționează mai multe fragmente, *ibidem*, p. 533—573. Murgu a întreprins o muncă grea, desțelenitoare și pe acest teren, mai cu seamă prin încercarea destul de reușită de a stabili o terminologie filozofică românească, la 1837. Pe lângă replicile filologice date lui Sava Tököly, această muncă asupra vocabularului filozofic

⁶ *Ibidem*, p. 51 și 475. Textele sînt redade după organul oficial maghiar de atunci „Közlöny” (Monitorul), din 28 august, 1848, p. 407—408; apoi de Bariț în „Gazeta de Transilvania”, 1848, nr. 70, 71 din 30 august p. 298, în care se trage concluzia tristă că „rezultatul acestor lungi dezbateri fu că cauza se amină pe alt timp...”.

⁷ Editorul se întemeiază pe nou descoperitul raport al lui Alois Willibald Juraschek, în casa căruia s-a petrecut întrevăderea Murgu-Bem, păstrat în Arhivele statului din Lugoj; v. p. 58, nota 1.

sint tot atitea dovezi de logică a istoriei, care a fost crudă cu cel ce le profera fără teamă de moarte.

Oricum, după ieșirea din temniță, în viața lui Murgu urmează o cezură, semnalată în prefață de editorul scrierilor sale. După ce a ieșit din închisoare, în anul 1853, timp de șapte ani numele lui nu mai apare sub nici o formă pe ecranul vieții contemporane: „Sint șapte ani în care nu știm nimic despre el. Ce a făcut? Din ce a trăit? Unde a trăit? Nimic, nimic!” (*ibidem*, p. 64). Reapare mai târziu, de trei ori: în anul 1861, în timpul alegerilor parlamentare, când candidează la Lugoj — orașul triumfurilor sale în anii revoluției —, în anul 1862 și în 1865, anul separării ierarhice a bisericii românești de cea srbescă, când a publicat ultima sa carte, intitulată *Despre memorandumul Congresului srbesc*, în nemțește, tipărint-o la Pesta ¹².

I. D. Suciuc a adus un serviciu însemnat istoriei noastre și istoriei noastre literare republicind, în întregime, în textul original german acompaniat de traducerea în românește, „Răspunsul”, care este un studiu amplu, documentat și fremătător de patriotism — chiar în limitele ajunse de știința istorică și filologică a vremii sale —, pe care l-a dat nu numai lui Sava Tököly, ci tuturor oamenilor de știință și politici. Cartea aceasta nu și-a căpătat pînă acum locul cuvenit în rafturile bibliografiei românești și străine a lucrărilor similare, așa cum s-a întimplat cu lucrările Școlii latiniste, creată pe aceleași teme, sau, de exemplu, cu *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens* a lui Kogălniceanu, apărută la șapte ani după rechizitoriul lui Murgu, în 1837, la Berlin. Răspunsurile date de tînărul Murgu într-o matură și documentată formă științifică atacurilor îndreptate și pe tărîm științific împotriva românilor au drept la același titlu de carte deschizătoare de drumuri ca și cele mai sus menționate. I. D. Suciuc scoate în

evidență acest fapt, în prefața și în notele sale substanțiale. Dar este altceva, mai mult. Murgu a ales citeva poezii populare românești, cărora le juxtapune traducerea în latineste, spre a demonstra latinitatea limbii române. Acest procedeu l-a adoptat Hasdeu cînd a formulat vestita teorie a circulației cuvintelor; însă, cu toate că cunoștea cartea lui Murgu, pe care a citat-o într-un alt articol al său, totuși afirmă că „principiul circulațiunii în limbă n-a fost pînă acum niciodată formulat în lingvistică” (*Etymologicum Magnum Romaniae*, t. I, București, 1887, p. L—LIV). Paternitatea acestei teorii de o primordială importanță lingvistică o restabilește I. D. Suciuc, arătînd seria faptelor și afirmînd limpede: „Dar teoria circulației cuvintelor fusese lansată de Murgu cu jumătate de veac înainte de Hasdeu!” (*ibidem*, p. 79)¹³.

În această perspectivă, cuvintele care deschid această carte sînt deosebit de semnificative:

„Pentru prima dată în istoria culturii noastre se adună într-un volum studiile, articolele, discursurile și scrisorile fruntașului revoluționar Eftimie Murgu.

O mare parte din opera lui a fost scrisă în limbile germană și maghiară, încît a devenit mai greu accesibilă atît specialiștilor, cit și oamenilor de cultură generală” (*ibidem*, p. 5).

Scrierile lui Eftimie Murgu, mai mult decît acțiunile lui politice, cunoscute și pînă acum în linii generale, sînt fără îndoială o revelație pentru cea mai mare parte a publicului, chiar și pentru specialiști.

I. D. Suciuc a făcut astfel o operă de o deosebită utilitate pentru mai multe sectoare ale culturii noastre contemporane. Selecționarea lucrărilor marelui patriot activ în toate cele trei provincii românești, pentru a căror unire a trasat și el de pe atunci cu verbul său de foc citeva linii-fulgere impresionante și astăzi, a fost dusă la bun sfîrșit după cele

dovedește încă odată că Murgu avea un simț ascuțit al lingvisticii.

¹² Editorul o reproduce integral, însoțind-o de traducerea în românește și de note explicative asupra persoanelor și faptelor, *ibidem*, p. 503—549.

¹³ Bariș a fost mai corect (*ibidem*, p. 80 și nota 1). În articolul său *Ce limbă este limba românilor?*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, Brașov, 1843, nr. 35 (30 august), p. 373—375, reproduce poeziile alese de Murgu, cu traducerea și argumentarea lui, demonstrînd astfel încă o dată latinitatea limbii române.

mai sigure criterii științifice, iar munca depusă de editor, atît pentru fixarea textelor, cit și pentru reinveșmintarea lor în ortografia zilelor noastre, a fost desfășurată la fel de judicios. Introducerea la *Scrieri* — de fapt o expunere critică și exhaustivă a personalității excepționale, pentru epoca sa, a lui Eftimie Murgu, precum și a activității sale, cu lungul declin cenușiu din ultimii ani ai vieții — este o substanțială și necesară pre-

fațare a lucrărilor care urmează în volum. Bogatele și competentele note explicative, bibliografia completă și elocventa ilustrație, uneori inedită, laolaltă cu indicele care orientează perfect asupra tuturor paginilor acestei cărți, fac din *Scrierile* lui Eftimie Murgu, editate de I. D. Suci, una din cărțile cele mai bune și mai valoroase apărute în cursul anului trecut.

Aurel Decei

GHEORGHE MATEI, *Cluburile socialiste la sate. 1898—1899*,

București, Edit. științifică, 1968, 252 p.

Încununînd o mai veche preferință și activitate a autorului, lucrarea *Cluburile socialiste la sate. 1898—1899* reunește tot ce este important și nou despre un moment istoric peste care se încercase timp de aproape o jumătate de veac să se aștearnă, în mod conștient, vâlul uitării. Deși greu de justificat, această conspirație a tăcerii este totuși explicabilă dacă disecăm atent profunda semnificație pe care o acordau clasele dominante primejdiosului fenomen social-politic petrecut în satul românesc în ultimii ani ai secolului trecut.

Primejdios de două ori — întii prin pericolul imediat, de moment, pentru bazele mării proprietăți funciare și ale regimului social-politic ce o apăra și apoi prin aceea că reprezenta germenul unei viitoare dezvoltări comune a luptei celor două principale clase sociale asuprite ale societății românești. Și totuși, în pofida semnificației grave a fenomenului, în pofida sentimentului de ușurare cu care au primit atunci clasele stăpînitoare dispariția lui aparentă, publicistica oficială și semiformală a României burgheze l-a trecut cu vederea, mimînd bagatelizarea lui atunci cînd nu-l putea ignora întru totul.

Așa se explică sărăcia informației editate — evocată scrupulos de autor în introduce-re — de-a lungul celor aproximativ cinci decenii ce despart evenimentele descrise în

lucrarea de apariția școlii istoriografice marxiste românești.

De fapt, pînă în 1953, cînd autorul, împreună cu Damaschin Mioc, a tratat această temă într-un amplu studiu, istoria scrisă a cluburilor socialiste la sate s-a rezumat mai mult la referirile — uneori minore ca spațiu, alteori alterate de cenzură sau de o interpretare forțată — din publicațiile vechii mișcări socialiste.

Ideea de a relua și amplifica studiul inițial și de a-l corobora cu celelalte studii și documente publicate în ultimul sfert de veac, este de aceea lăudabilă și utilă, cu atît mai mult cu cît scopul propus a fost pe deplin realizat. Așadar, avem, în sfîrșit, o monografie care sintetizează, și detaliază în același timp, evenimentele din anii cînd a germinat la noi și a căpătat pentru prima oară forme concrete, organizatorice, explozive, acea categorie a materialismului istoric denumită alianța clasei muncitoare cu țărănimea. Privite prin prisma aplicării ulterioare în practica socială și politică a acestei alianțe, care însumează masa principală a națiunii, evenimentele din 1898—1899 capătă — în ciuda publicității reduse din deceniile următoare — dimensiunile unui moment istoric de primă însemnătate, care ne-a fost acum restituit integral prin munca, priceperea și acribia lui Gheorghe Matei.

Lucrarea este organizată în patru capitole : I. — Factorii mișcării socialist-agrare din anii 1898—1899. Structura proprietății agrare și situația țărănimii. Poziția și activitatea mișcării socialiste în problema agrară. II. — Cluburile socialiste la sate din anii 1898—1899. Înființarea cluburilor. Organizarea și activitatea cluburilor. Acțiuni revoluționare la sate. III. — Represiunea împotriva mișcării socialist-agrare. Poziția diverselor partide și forțe social-politice. Poziția mișcării muncitorești. Ecoul internațional al mișcării socialist-agrare din România. IV. — Urmările mișcării socialist-agrare. Răscoala țărănească din județul Olt (iunie 1899). Problematika agrară la începutul secolului al XX-lea. Mișcarea socialist-agrară din 1898—1899 și marea răscoală a țăranilor din 1907.

Lucrarea cuprinde o listă a cluburilor socialiste la sate, ampla bibliografie consultată de autor, indici de nume și localități, rezumate în limbile engleză, franceză și rusă, o interesantă, bogată și în bună parte inedită ilustrație (fotografii, scheme etc.).

Fără a intra în descrierea conținutului, voim să relevăm câteva merite și câteva idei fundamentale ale cărții. Evident, este necesar să fie în primul rând subliniată informația deosebit de bogată, de arhivă și edită, cu ajutorul căreia autorul reconstituie veridic secvențe convingătoare ale societății românești din epocă, mergând de la centrul politic al țării și pînă în viața de toate zilele a satelor pierdute în cîmpia română sau în Moldova. Avem astfel cifre, date geografice, fapte, procente, care nu mai lasă nici un dubiu asupra profunzimii și seriozității fenomenului.

Avem mai ales — și acest lucru dorim a-l sublinia în mod deosebit — oameni vii, sute de figuri de militanți revoluționari țărani care populează paginile cărții, conferindu-i acesteia vigoare, forță de convingere, culoare. Dacă fruntașilor și activiștilor mișcării muncitorești li s-au consacrat pînă acum pagini și rînduri numeroase, în schimb lumea militanților țărani rămăsese în marea ei majoritate anonimă. Cu cîtă surprindere și mîndrie nu descoperă astăzi cititorul figurile acestor oameni simpli, bravi, cinstiți care au reușit — nu fără căutări dureroase — să depășească men-

talitatea țăranului sărac și asuprit, resemnarea, naivitatea, credulitatea, bezna neștiinței!

Cartea sugerează astfel un paradox aparent : de pe o parte descrie detaliat mizeria materială, fiziologică și spirituală a țărănimii, pe care o genera exploatarea barbară practică de moșieri, arendași și auxiliarii lor administrativi, iar pe de altă parte dezmente indirect aserțiunile unor ziare burgheze străine din epocă, îndeosebi din Austro-Ungaria, care — din calcule politice — simulau mila și compasiunea pentru masa țărănească română, pe care o considerau „animalizată” de mizerie, degenerată din punct de vedere fizic și moral, incapabilă să gîndească și să se ridice deasupra instințelor telurice, primare. Or, figurile de țărani săraci înaintați pe care autorul le aduce în paginile cărții sale demonstrează convingător că satul românesc de atunci nu era caracterizat prin spiritul de turmă, de îndobitocire, urmărit de exploatare, ci, dimpotrivă, prin închegarea conștiinței de om, de egal cu semenii săi, de cetățean din ce în ce mai conștient de drepturile sale.

Evident, limitele mentalității specifice țărănești — caracteristică de altfel țăranilor din toate țările — nu sînt neglijate nici de autor. Nu ne referim numai la evocarea limbajului uneori confuz — deși nu lipsit de culoare și farmec — pe care-l utilizează țăranii în formularea plîngerilor lor. Este vorba de însuși modul în care au înțeles aceștia rostul și titulatura cluburilor socialiste la sate. La mentalitatea tipică și la gradul de cultură — generate de stadiul unei revoluții burghezodemocratice încă departe de a fi desăvîrșite — nu este de mirare că masa țărănimii a înțeles că esențialul se reduce de fapt la un singur cuvînt : pămînt. Din acest punct de vedere noțiunea de mișcare „socialist-agrară” ar merita poate o discuție și, eventual, o revizuire, într-o viitoare ediție, deoarece motivul real al adeziunii entuziaste a țărănimii nu coincide pe deplin, după opinia noastră, cu titulatura organelor de luptă și cu apartenența cluburilor la mișcarea socialistă.

Lucrarea are de asemenea meritul de a stabili legătura precisă, organică, dintre desființarea cluburilor socialiste de la sate și dezorganizarea P.S.D.M.R., interesul claselor

dominante de a împiedica dezvoltarea germenilor alianței muncitorești-țărănești răsăriți în răstimp de numai zece luni (aprilie 1898 — februarie 1899) și concretizați prin cele peste 300 de noi focare de revoltă organizate la sate sub egida mișcării socialiste.

Cartea lui Gheorghe Matei aduce, evident, în discuție numeroase probleme. Am cita, spre exemplu, resorturile reale ale indemnurilor scrise la „liniște” și „legalitate” pornite către cluburile sătești de la conducerea P.S.D.M.R. din București (vezi statutele-tip). Precum se știe, asemenea indemnuri puteau fi date din motive diferite: din considerente tactice, din grija sinceră pentru viitorul cluburilor, pentru eliminarea tendințelor stihinice și aducerea mișcării spontane țărănești pe făgașul unei organizări care

necesita timp, sau, dimpotrivă, din idealizarea „ordinii” burghezo, moșierești, ca și din alte motive tot alt de puțin laudabile. Problema rămâne de altminteri deschisă și pentru alte momente din istoria vechii mișcări socialiste și din viața unor militanți de frunte ai acesteia.

Înceind această scurtă și, desigur, incompletă prezentare, relevăm încă o dată meritul autorului de a fi pus în circuitul științific o lucrare meritorie, bine documentată, plină de idei, de fapte și de oameni vii, scrisă cu talent și totodată cu stilul sobru reclamat de importanța momentului tratat. O bună lucrare științifică, ce oglindește gradul de maturizare a istoriografiei noastre de specialitate.

Matei Ionescu

**MEHMET ALI EKREM, *Atatürk făuritorul Turciei moderne*,
București, Edit. politică, 1969, 254 p.**

Apariția lucrării privitoare la viața și activitatea uneia dintre cele mai de seamă personalități politice și militare ale secolului nostru, Mustafa Kemal Atatürk, marchează, fără îndoială, reinnoirea interesului de care s-a bucurat și în România acest mare om de stat, considerat, pe drept cuvânt, „făuritorul Turciei moderne”.

Axându-și lucrarea pe monografiile fundamentale și valorificând o serie de studii străine, dar mai cu seamă din literatura istorică turcă, autorul discută în primul rând cadrul istoric în care s-a format Atatürk, omul „creat de frământata istorie a poporului turc din ultimele decenii ale secolului trecut și din primele decenii ale secolului nostru”, prin aceasta înțelegându-se „evenimentele politice interne și externe, forțele sociale care acționau în acea epocă, precum și structura de clasă, cu problemele specifice societății turcești din perioada respectivă” (p. 6).

În primele trei capitole (din cele 9), concommitent cu prezentarea copilăriei și a anilor de studii ai tinărului Mustafa Kemal, se analizează situația Imperiului otoman din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd „omul

bolnav” se afla în pragul prăbușirii sale definitive, creînd în fiecare zi complicații interne și internaționale dintre cele mai grave, fie datorită ineficienței reformelor care se succedau, fie imixtiunii permanente a puterilor europene care înfeudaseră Imperiul sultanilor sub toate aspectele vieții sale. Aspirățiile noi, pentru libertate, ale intelectualității tinere, faptele „junilor turci”, ca și activitatea organizațiilor „Patrie și libertate”, „Uniune și progres” ș.a., de care se leagă și numele lui Mustafa Kemal, sînt cuprinse în aceleași capitole de început ale lucrării.

În perioada respectivă, Mustafa Kemal asistă la duelurile politice din parlamentul otoman, se afirmă pe scena istoriei ca șef de stat-major al armatei revoluționare care, pornind din Salonic, îl detronează pe sultanul Abdul-Hamid al II-lea în 1909 sau cutreieră ținuturile imperiului de la un capăt la altul, fie ca surghiunit, fie cu misiuni secrete sau oficiale, călătorește prin Europa pentru a-și căuta sănătatea sau sub alte pretexte, iar o dată cu primele împușcături care anunțau începutul primului război mondial capătă o

faimă deosebită prin victoria de la Dardanele asupra flotei și trupelor Antantei în 1915. Tot în cursul acestui război îl vedem pe ofițerul Mustafa Kemal luptând fie în Caucaz, fie în Orientul arab, unde se convinge din ce în ce mai mult nu numai de sffrșitul tragic al războiului pentru soarta poporului turc, dar și de inutilitatea jertfei pentru păstrarea unor ținuturi nelocuite de turci, cum era, de pildă, lumea arabă.

Armistițiul de la Mudros (1918) a justificat temerile lui Mustafa Kemal, deoarece puterile Antantei trecuseră la partajarea a ceea ce mai rămăsese din fostul imperiu, iar țara se ruinase din cauza războiului, foametei și mizeriei. Asistând la intrarea flotei aliate la Istanbul, Atatürk avea să exclame cu o previziune precisă că „ei (aliații) vor pleca așa cum au venit”.

Într-adevăr, capitolul IV al lucrării ne poartă pe urmele lui Mustafa Kemal în Anatolia, unde pornise la 19. mai 1919, trecând în fruntea luptei pentru organizarea marii bătălii de eliberare națională — care avea să dureze încă trei ani —, dovedind pînă la urmă hotărîrea fermă a poporului turc de a trăi independent alături de celelalte popoare. Inițiator al congreselor de la Sivas și Erzurum, Mustafa Kemal vine apoi la Ankara (27 decembrie 1919), unde se organizează prima Mare Adunare Națională (23 aprilie 1920), al cărei președinte a fost ales el însuși în acele împrejurări de mare cumpănă. Se crează astfel o adevărată „dualitate a puterii”, forțele naționale acționînd asupra guvernului de la Istanbul, iar acesta recurgînd la toate mijloacele pentru a înăbuși inițiativele de eliberare pe scară națională și de anulare a condițiilor umiltoare impuse prin tratatul de la Sèvres (1920). Poporul turc s-a angajat la o luptă crîncenă cu forțele intervenționiste (engleze, franceze, italiene, grecești), împiedicînd aplicarea clauzelor tratatului încheiat de sultan, iar în toată această perioadă Mustafa Kemal și-a dovedit capacitatea sa de comandant, organizator și de om politic. În lucrare se remarcă îndeosebi clarviziunea sa politică atunci cînd a inițiat contacte cu Rusia sovietică, avînd convingerea că va fi în interesul luptei pentru independență. Drept urmare a

unor schimburi de corespondență între Mustafa Kemal și Lenin, „la 16 martie 1921 s-a semnat la Moscova tratatul de prietenie și fraternitate dintre R.S.F.S.R. și Turcia”, acesta marcînd „unul dintre primele succese politice de seamă ale lui Atatürk” (p. 117). Ajutorul material și moral al popoarelor sovietice a contribuit la reorganizarea luptei de eliberare națională din Anatolia, fapt care l-a determinat pe Mustafa Kemal să afirme: „Atît timp cît voi trăi, Turcia nu va uita ceea ce a făcut și ce face pentru ea Lenin”. Se insistă, de asemenea, asupra faptului că măsurile extraordinare luate de Mustafa Kemal în situații tot atît de extraordinare au cuprins toate păturiile sociale, întreaga țară transformîndu-se „într-o adevărată tabără”. Ele au justificat încrederea acordată de reprezentanții națiunii din M.A.N., care îl numiseră pe Mustafa Kemal „comandant-șef al armatei” și-i transferaseră pentru o perioadă de timp toate prerogativele instituției respective.

Astfel, a urmat imediat victoria de pe rîul Sakarya (1921) asupra forțelor grecești ceea ce i-a adus lui Mustafa Kemal pașa „gradul de mareșal și titlul de *gazi* (glorios)”, așa cum pe băncile școlii obținuse porecla de Kemal (perfect).

Entuziasmul produs în toată Turcia de acest mare succes militar a fost canalizat cu mult tact de Mustafa Kemal în direcția ofensivei finale care avea să asigure stabilirea hotarelor de astăzi ale Turciei și pentru care Mustafa Kemal a folosit deopotrivă atît forța armelor, cît și întreg arsenalul său diplomatic.

Astfel, armistițiul de la Mudanya (octombrie 1922) a fost urmat de Congresul de la Lausanne (20 noiembrie 1922), unde șeful delegației turce, Ismet-pașa (Inönü), unul din principalii colaboratori ai lui Atatürk, a pus de la început condiția „negocieri pe picior de egalitate sau de loc”, ceea ce a înlesnit ulterior calea discuțiilor constructive.

Autorul procedează bine atunci cînd discută, deși într-un cadru limitat, și poziția României în cadrul tratativelor de la Lausanne, reliefind mai cu seamă „principiul libertății de navigație în strîmtori”, propus de delegatul român, cu condiția respectării și a intereselor Turciei.

Capitolele VI și VII ale lucrării ni-l înfățișează pe *reformatorul* Atatürk, care, consacându-și eforturile sale problemelor interne, a avut de luptat o bună perioadă de timp cu forțele sociale și politice potrivnice planurilor de reformare multilaterală a Turciei, care trebuia să facă un salt spectaculos de la modul de viață și de gândire medievală la sistemul de organizare a statelor moderne, dacă voia să-și mențină independența.

Sint analizate cu atenție reformele regimului kemalist în domeniile politic, economic, social, cultural și spiritual, concretizate în: abolirea monarhiei și califatului, interzicerea poligamiei, adoptarea alfabetului latin în locul celui arab, a calendarului gregorian în locul celui mahomedan, emanciparea femeii, separarea bisericii de stat, inclusiv laicizarea învățământului, crearea unor instituții noi de cultură, ca și inițierea unei noi orientări în economie, pe considerentul exprimat cu convingere de Mustafa Kemal însuși că „perioada în care trăim este de fapt o epocă economică. Pentru a face ca noua noastră Turcie să ocupe locul cuvenit în rîndul țărilor civilizate, sintem obligați să acordăm o importanță primordială economiei”.

Sint cunoscute eforturile de industrializare a Turciei, fie cu sprijinul direct al statului, fie prin inițiative combinate: stat-particular.

Cu același interes sint prezentate de autor și partidele sau frământările politice din perioada reformelor, cînd, alături de principalul partid politic, Partidul republican popular, apăreau și dispăreau o serie de alte partide, unele create de forțele opoziționiste, iar altele inițiate de Atatürk însuși, tot el luînd apoi măsuri energice împotriva lor în momentul depășirii anumitor limite concepute de el, invocîndu-se motivul că „poporul nu avea încă educația politică necesară pentru acel joc ingenios al forțelor care este o opoziție bine mînută”. Procesul de maturizare a partidelor democratice este urmărit în lucrare pînă la crearea Partidului Comunist Turc încă în anul 1920 în frunte cu revoluționarul Mustafa Suphi. Un alt element nou îl constituie și secvențele privitoare la interesul cu care erau urmărite în presa românească de

atunci marile transformări care aveau loc în inima Anatoliei.

Capitolul VIII este consacrat reliefării caracterului realist al principiilor și metodelor politicii externe promovate de Atatürk, ideilor și concepțiilor sale despre drepturile poporului turc în rîndul celorlalte popoare, ca și aspirațiilor sale de colaborare între state în vederea menținerii păcii, crezul său politic fiind „Pace în țară, pace în lume!”. Tot în acest context, se acordă un spațiu distinct și politicii balcanice a lui Mustafa Kemal, caracterizată prin consecvente eforturi de apărare a păcii în sud-estul Europei, inclusiv sprijinirea inițiativelor de constituire a Înțelegerii Balcanice, iar relațiile dintre România și Turcia în perioada lui Atatürk sint analizate într-un subcapitol special, subliniindu-se caracterul sincer și activ al acestor relații, manifestat și cu prilejul discuțiilor de la Montreux pentru modificarea regimului strîmtorilor (1936).

În ultimul capitol, autorul încearcă să stabilească locul lui Atatürk în istorie, considerîndu-l ca „unul dintre marii oameni de stat din istoria contemporană”, care „a sfîrșit idolii trecutului, a sfîșiat pînza neagră a ignoranței, a fatalismului și indolenței, a făcut să pătrundă pe «ogoarele» patriei sale lumina progresului uman și, descoperind la lumina acestor raze un tineret setos de cultură, de ideal și de muncă, a înfăptuit cu sprijinul lui o țară nouă: *Republica Turcia*”.

Desigur, despre Mustafa Kemal Atatürk s-au scris foarte multe lucruri care exprimă, într-un fel sau altul, importanța înfăptuirilor sale într-un mediu social specific și în condiții istorice speciale.

Lucrarea pe care o prezentăm reinvie în memoria cititorului din țara noastră personalitatea multilaterală a acestui om de stat pe care, cu prilejul adoptării numelor de familie, poporul turc l-a poreclit *Atatürk* (tatăl turcilor), după cum în literatura română el a fost supranumit și „lupul cenușiu”, în amintirea vestitei legende: *Bozkurt*, care cuprinde odiseea peregrinărilor de altădată ale turcilor în stepele Asiei Centrale.

Mustafa Mehmet

ARTHUR M. SCHLESINGER, *The birth of the nation. A portrait of the American people on the eve of independence,*

New York, 1969, 258 p.

The Birth of the Nation este ultima lucrare a cunoscutului istoric american Arthur M. Schlesinger. Ea a apărut după moartea autorului, survenită în 1965, prin grija fiului său Arthur M. Schlesinger jr.

Arthur M. Schlesinger, profesor de istorie timp de peste 30 de ani la Universitatea din Harvard, s-a făcut remarcant, în numeroasele sale publicații și în activitatea de profesor, ca unul din pionierii istoriei sociale și intelectuale a Statelor Unite, care a rupt cu vechile canoane ce reduceau istoria americană la istoria războaielor, a diplomației și a luptelor de partid.

Această lucrare, deși completă prin ea însăși, autorul o desemnase a fi primul volum dintr-o serie de volume privind istoria poporului american (*History of the American People*). Această serie de volume proiectată de autor ar fi trebuit să reprezinte sinteza întregii sale activități științifice, al cărui obiectiv principal era să aducă în cadrul cercetării istorice viața obișnuită a poporului, obiceiurile lui, credințele, temerile și speranțele sale.

La moartea sa, Arthur M. Schlesinger a lăsat manuscrisul complet al acestei cărți, fiind revizuite de el primele șase capitole. Soția și cei doi fii, care au împărțit preocupările lui istorice, au revizuit capitolele următoare, operând numai câteva schimbări în textul manuscrisului, și acelea sugerate de notele autorului și în conformitate cu ideile lui.

Volumul cuprinde o introducere scrisă de fiul său Arthur M. Schlesinger jr., el însuși istoric reputat și scriitor de talent.

În cele 14 capitole ale cărții autorul prezintă schimbările sociale, politice și, mai ales, intelectuale ale coloniilor americane în curs de mai bine de un secol și jumătate, schimbări care au dus, după 1776, la constituirea unei societăți cu un caracter distinctiv american.

În primul capitol, tratind despre așezarea fizică și umană, autorul subliniază faptul că,

deși coloniștii au reținut caracterul lor de bază englez, transplantați pe noul continent, și-au dezvoltat trăsături și și-au însușit țeluri pe care nu le-ar fi putut avea în vechea lor lume. Rolul Atlanticului ca primă forță izolatoare, influența reliefului și a climei în formarea trăsăturilor specifice coloniilor sînt analizate cu atenție. De asemenea, autorul prezintă confruntarea dintre cele două civilizații, cea „dinamică și achizitivă” a albilor și cea „statică și neprogresivă” a indienilor, și cauzele care au oprit amestecul de sînge între indieni și albi. Coloniștii erau veniți din diferite state europene, însă în ciuda acestui neobișnuit amestec de popoare, englezii au rămas predominanți nu numai ca număr, dar în special ca influență. Triumful britanic în confruntarea cu celelalte elemente europene, mai ales franceze, a fixat civilizația americană din acea vreme într-un context anglo-saxon cu consecințe deosebit de mari pentru națiunea Statelor Unite, chiar după obținerea independenței.

Capitolul următor este consacrat rolului familiei în formarea noii națiuni. Autorul face o atentă prezentare a organizării vieții familiale, a sistemului de educație în familie, a rolului femeii etc. El constată, pe bună dreptate, că în Lumea nouă tradiția solidarității familiale era bazată în primul rînd pe nevoi economice. Promovarea familiei era o necesitate colonială. În primul secol de existență a coloniilor familiile au devenit cheia de boltă a organizației sociale și politice. Ele au consolidat puterea economică și socială a coloniștilor, alcătuiind cu timpul adevărate clanuri politice. În timpul războiului de independență familiile risipite au fost în stare să lege între ele o punte de înțelegere și cooperare împotriva opresorilor, sprijinind mișcarea colectivă de rezistență.

În capitolele următoare autorul se ocupă de dezvoltarea vieții provinciale, în special agricole, a fermierilor americani și apariția orașelor.

O atenție deosebită este acordată de autor pieței mîinii de lucru : modul de procurare a mîinii de lucru, ucenicia, comportamentul stăpînilor, legislația servitorilor și dezvoltarea sclaviei. Autorul constată că, în perioada colonială, în secolul al XVIII-lea, sclavia era mai puțin opresivă decît în secolul al XIX-lea.

Un capitol special este consacrat rolului religiei, credințelor și superstițiilor în viața coloniștilor. În noile condiții, religia americană avea elemente diverse și bizare, dar, în general, toleranța domina concepția religioasă a majorității coloniștilor. Analizînd conținutul diverselor secte și credințe, autorul constată că un produs final al vieții religioase coloniale a fost faptul că oamenii au învățat să respecte dreptul altora de a gîndi diferit, să înțeleagă că spiritual toți oamenii erau creați egali. Cele mai multe secte propovăduiau autogovernarea ecleziastică și necesitatea întăririi eforturilor colective. Aceasta a întărit tendințele democratice, ceea ce avea să aibă un efect durabil asupra coloniștilor americani.

Eforturile pentru constituirea temeliiilor viitoarei civilizații urbane autorul le prezintă urmărind apariția și dezvoltarea primelor mari orașe. Numeroasele probleme urbanistice care s-au cerut rezolvate atunci (constituirea organelor de administrație, de poliție și de justiție, comunicația și poșta, construcțiile, întreținerea curățeniei, problema incendiilor, încălzitul, iluminarea, aprovizionarea orașelor etc.) fac obiectul unor serioase cercetări.

Expresiile mișcării conștiinței sociale sînt redată de autor pe baza memoriilor contemporanilor de atunci, a discursurilor politice și, mai ales, a legislației din diferite colonii cu privire la servitori, la alcoolism, prostituție, cerșetorie etc. De asemenea, autorul prezintă în acest capitol, unele aspecte ale filantropiei publice, organizarea asociațiilor de ajutor mutual și diverse proiecte utopice privind organizarea societății. Arthur M. Schlesinger constată că sărăcia cronică și pauperismul nu s-au manifestat în colonii, în acea perioadă, în formele întîlnite în Europa apuseană, ele erau provocate aici, în special, de calamitățile naturale, de epidemii, războaie etc.

Analiza situației aristocrației în coloniile din sud și cele din nord, a formării ei, a educației și locului pe care-l ocupa în societate, relevă caracterele speciale ale acesteia diferite de cele din Lumea veche. Autorul observă cu acest prilej că revolta împotriva dominației clasei suprapuse aristocrate avea să se manifeste aici nu în această perioadă, ci, mai tîrziu, în secolul al XIX-lea.

O atenție specială este acordată de autor formării spirituale multilaterale a coloniștilor, dezvoltării științelor și căutărilor artistice, în perioada colonială. În ceea ce privește arta, autorul constată că în această perioadă coloniștii nu au ajuns la un autentic stil american, arta atunci fiind mai mult imitativă. Însă în domeniul științei nici o națiune nu a realizat într-un timp atît de scurt o acumulare atît de mare de cunoștințe și nu a știut ca poporul american să tragă foloasele care decurgeau din ele. La 1776, după aprecierile contemporanilor de atunci, poporul american, datorită sistemului de educație deschis și potrivit la toate nivelele societății, e socotit de autor drept unul din popoarele cele mai cultivate de pe glob.

Arthur M. Schlesinger nu pierde din vedere să prezinte într-un capitol special distracțiile și plăcerile, latura veselă și ușoară a vieții coloniștilor din secolul al XVIII-lea și care dovedeau vitalitatea și gradul lor de receptivitate pentru tot ceea ce putea să le ofere viața în condițiile în care trăiau.

În ultimul capitol, consacrat apariției modelului americanismului (*The emerging pattern of americanism*), autorul constată că în aproape jumătate din istoria așezărilor albilor în America de Nord (de la înființarea primelor colonii pînă la războiul de independență de la 1776), în ciuda vastității oceanului și a exigențelor specifice vieții coloniștilor cele nouă generații de americani au păstrat o permanentă și strînsă legătură cu Anglia. Coloniștii englezi au căutat să reproducă în totul viața și civilizația engleză, iar ceilalți europeni emigrați au fost absorbiți de aceștia și dominați de legătura cu Anglia.

Din analiza antagonismelor naționale, religioase și politice în cursul celor 12 ani de dispută cu Anglia și care s-au încheiat cu obținerea independenței, autorul observă că

În această perioadă s-a format cea mai remarcabilă generație de oameni politici din istoria Statelor Unite. Coloniștii erau revoluționari fericiți, luptând în același timp pentru apărarea și pentru desăvârșirea unei societăți libere. Scopul lor era în primul rând obținerea, independenței naționale. Autorul constată că războiul american de independență a fost totuși limitat atât în scopurile sale, cât și în consecințe. El a eliberat statul american, dar nu și spiritul american de influența engleză. Naționalismul și democrația, în expresia lor cea mai arzătoare, mai degrabă au succedat războiului decât l-au însoțit. Abia la începutul secolului al XIX-lea și-a făcut apariția o societate americană distinctivă. Atunci însă cînd a apărut, ea și-a găsit un suport ideologic în idealurile care au dus la războiul revoluționar de independență, deoarece principiile care au stat la baza acestuia erau universale.

Volumul se încheie cu o bibliografie selectivă care cuprinde 89 de titluri de lucrări și un indice.

Autorul nu face nici o trimitere în textul lucrării. Materialul de bază folosit constă, în special, din memoriile și relatările scrise de contemporanii de atunci; materialele de arhivă, documentele inedite nu au fost utilizate.

Datorită atât manierei în care a fost concepută lucrarea, cât și materialului folosit, în majoritatea problemelor tratate autorul vine cu aprecieri generale, cu observații de sinteză

nespirijinite întotdeauna pe date precise. Concluziile sale sînt fundamentate mai ales pe o erudiție bogată, pe intuiții scilipitoare și pe maturitate de gîndire.

Din prezentarea foarte sumară pe care am făcut-o conținutului cărții se poate observa că autorul a insistat în special asupra laturilor de dezvoltare morală, spirituală și culturală a societății americane în ajunul războiului de independență, ca atare au fost neglijate numeroase aspecte ale transformărilor sociale și, mai ales, economice din acea perioadă, transformări care constituie, după cum se știe, fundamentul dezvoltării spirituale și culturale a societății și care au determinat, în ultimă instanță, izbucnirea conflictului cu Anglia și declanșarea războiului.

Prezentarea mai pe larg a dezvoltării economice sub toate raporturile a coloniilor din acea perioadă ar fi completat și întregit imaginea asupra societății americane din secolul al XVIII-lea.

De asemenea, autorul se oprește prea puțin asupra naturii raporturilor dintre coloniști, asupra disputelor politice cu Anglia și, în general, asupra problemelor de ordin politic.

Cu toate acestea, Arthur M. Schlesinger reușește să redea în acest volum cel mai remarcabil și mai însuflețit portret al poporului american în ajunul războiului de independență.

Ecaterina Negruți-Munteanu

„Anale de istorie”, an XV, nr. 1—6/1969

București, Edit. Știința, 1 160 p.

Intrînd în al XV-lea an al existenței sale, „Anale de istorie” organ al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., se afirmă tot mai frecvent în cadrul literaturii istorice și social-politice ca o revistă militantă, abordînd de pe pozițiile materialismului istoric teme majore ale istoriei P.C.R. și ale mișcării muncitorești, ale științelor sociale în general.

Valorificînd în paginile sale îndeosebi rezultatele muncii de cercetare din institut, al secțiilor din Cluj și Iași, Comitetul de redacție a antrenat numeroși specialiști din alte institute și facultăți.

Dezbaterile ample sau informațiile cuprinzătoare din domeniul istoriei moderne și contemporane a țării, în domeniul economiei, filozofiei, dreptului și al altor științe sociale și asupra stadiului în care se află cercetarea istoriei mișcării muncitorești în țările socialiste, conferințele, simpoziioanele sau sesiunile științifice aniversative sau obișnuite, organizate în țară sau peste hotare, care ocupă un spațiu tot mai mare în cadrul celor șase numere ale revistei pe anul 1969, oglindesc tot mai pregnant eforturile acesteia de a-și informa colaboratorii și cititorii cu privire la nivelul atins de științele sociale pe plan mondial. Subliniem că aproape jumătate din paginile revistei sînt dedicate informației, criticii științifice și bibliografiei. Publicarea unor comunicări sau articole mai scurte ca număr de pagini, dar dense, mai concentrate în conținut, în general sinteze pe probleme sau aspecte ale unei teme mai largi, informarea amplă asupra activității

științifice curente, asupra criticii și bibliografiei cărților apărute fac revista mai vie, suscită un plus de interes din partea specialiștilor, cercetătorilor, cadrelor didactice, activiștilor din domeniul științelor sociale, publicului larg cititor.

Apariția în ultimul timp a unor studii publicate de istorici străini privind momente deosebite din istoria patriei lor sau a partidelor comuniste și muncitorești întregeste tabloul inițiativelor pe care conducerea și aparatul redacțional le-au întreprins pentru a răspunde noilor exigențe pe care dezvoltarea multilaterală a României contemporane o impune publicațiilor din domeniul ideologic.

Referindu-ne ca și în trecut la problemele privind istoria partidului, a mișcării muncitorești naționale sau universale, remarcăm importanța pe care revista a acordat-o celor două momente cu semnificații istorice din cursul anului 1969; al X-lea Congres al P.C.R. și aniversarea a 25 de ani de la victoria insurecției antifasciste.

Editorialul intitulat *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român — moment istoric în viața poporului român* (nr. 4), alcătuit pe baza Tezelor și proiectului Directivelor C.C. al P.C.R. apărute în vederea congresului, subliniază cîteva idei fundamentale care au stat la baza discuțiilor largi privind programul dezvoltării viitoare a țării: politica științifică a P.C.R.; unitatea dintre socialism și democrație; dinamismul dezvoltării economice; industrializarea în centrul preocupă-

rilor partidului; creșterea rolului partidului în conducerea societății.

Dr. Titu Georgescu, redactorul șef al revistei, făcând o scurtă incursiune în perioada ultimilor 25 de ani de istorie contemporană în articolul *România la un sfert de veac de la eliberare* (nr. 4), relevând importanța plenarelor, a congreselor P.C.R. care au avut loc în acest răstimp, îndeosebi a Congresului al IX-lea, în imprimarea unui ritm accelerat al procesului istoric, pornind de la cerințele obiective ale dezvoltării țării noastre, schițează tematic capitolele cele mai semnificative ale acestei etape: cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare și aliații ei, rolul conducător al partidului în politica internă și externă, industrializarea socialistă, cooperativizarea agriculturii, făurirea culturii socialiste.

În cadrul rubricii aniversative „25 de ani de la victoria insurecției antifasciste” din nr. 4 au apărut trei articole. *Partidul Comunist Român forța conducătoare a insurecției din august 1944*, studiu semnat de Gh. Zaharia, relevă rolul pe care P.C.R. l-a avut în rezistență însemnătatea platformelor din iulie și septembrie 1941, stabilirea contactelor cu partidele burgheze și cu monarhia pînă la crearea Blocului Național Democrat. Oprindu-se asupra perioadei dintre 20 iunie și 25 august 1944, autorul prezintă tratativele duse de P.C.R. cu diferitele organizații și partide, proclamația regală, desfășurarea insurecției, semnarea armistițiului de la Moscova și importanța istorică a cîștirii hotărîtoare din istoria României.

În articolul *Insurecția armată antifascistă din august 1944 — începutul revoluției populare în România*, Paraschiva Nichita prezintă în continuare lupta desfășurată de P.C.R. pînă la 6 martie 1945 în mobilizarea maselor populare pentru democratizarea aparatului de stat, înfăptuirea reformei agrare, schimbarea guvernelor cu majoritate reacționară și crearea coaliției forțelor grupate în F.N.D., schimbarea raportului de forțe pînă la instaurarea guvernului dr. Petru Groza.

Vladimir Zaharescu prezintă, pe baza unor lucrări ample, *Victoriile coaliției antihit-*

riste și dezvoltarea rezistenței antifasciste a popoarelor. Ocupîndu-se de începuturile războiului de către Germania hitleristă și Japonia militaristă, evoluția fronturilor, încheierea coaliției antihitleriste dintre U.R.S.S., S.U.A. și Anglia, autorul se oprește asupra prezentării strategiei marilor bătălii: a Moscovei, a Stalingradului, a celei de la Kursk-Orel, capitularea Italiei, formarea celui de-al doilea front, dezvoltarea în amploare a mișcării de partizani și eliberarea popoarelor de sub jugul fascist.

Prilejuite tot de înfățișarea unor mișcări de rezistență din Balcani, revista a avut inițiativa publicării în nr. 3/1969 a unei rubrici „Din lupta de rezistență antifascistă a popoarelor din sud-estul Europei”. Nicolae Ciachir se ocupă de *Războiul național de eliberare a popoarelor Iugoslaviei (1941—1945)*; Ion Babici de *Rezistența antifascistă a poporului bulgar*; Gelcu Maxutovici de *Mișcarea de rezistență albaneză împotriva cîștitorilor fasciști, italieni și germani (aprilie 1939—noiembrie 1945)*; Dan Baran de *Rezistența în Grecia (1940—1944)*. Materialele au menirea de a informa succint cititorul român despre marile sacrificii pe care popoarele vecine le-au adus în lupta cu fascismul italian și hitlerismul german, eforturile depuse de aceste popoare pentru înfrîngerea dușmanului comun, ecul insurecției antifasciste din august 1944 asupra luptei lor de eliberare.

Împlinindu-se 20 de ani de la plenara C.C. al P.C.R. din 3—5 martie 1949, Gh. Surpat publică în nr. 3 articolul *Înfăptuirea programului P.C.R. de cooperativizare a agriculturii*. În prezentarea procesului de transformare a agriculturii din România de la mica gospodărie țărănească la marea gospodărie cooperatistă sînt expuse procedeele, metodele folosite și saltul produs în 1962 prin terminarea în linii generale a cooperativizării ca și probleme actuale ale agriculturii: creșterea producției agricole, sporirea eficienței economice a cheltuielilor de producție etc. Pentru ridicarea agriculturii țării la nivelul celei din țările avansate se impune înzestrarea tehnică, diversificarea mecanizării lucrărilor agricole, aplicarea îngrășă-

mintelor chimice și a irigațiilor, organizarea științifică a producției.

Cu același prilej Paraschiva Nichita și Marin Popescu prezintă *Transformări agrare în România în anii 1944—1947*, în care se subliniază importanța realizării F.N.D., ocuparea pământului de masele țărănimii și confirmarea reformei agrare de către guvernul instaurat în martie 1945. Sint înfățișate programele P.C.R. incluse în platformele F.N.D. precum și cele preconizate de P.N.Ț.—Maniu și P.N.L.—Brătianu care nu mai corespundeau cerințelor obiective ale dezvoltării țării. Autorii tratează apoi trecerea în masă a țărănimii la înfăptuirea reformei agrare, adoptarea și aplicarea ei, măsurile elaborate de guvern în 1947 în domeniul relațiilor agrare menite să pregătească trecerea la transformarea socialistă a agriculturii.

O altă aniversare marcată de „Anale de istorie” în nr. 6 a fost cea prilejuită de împlinirea a *Jumătate de veac de la marile bătălii greviste ale proletariatului din România (1919)*, în care Gh. Unc prezintă situația politică după desăvârșirea unității politice, subliniind mișcarea de angajare de acum 50 de ani a clasei muncitoare pentru drepturi economice și politice. Unificarea organizațiilor muncitorești, sindicale, de femei, de tineret a dus la creșterea numerică a acestora, la ridicarea posibilităților de organizare, a combativității și a conștiinței de clasă a muncitorilor. Conferința din mai 1919 a partidului Socialist, deși releva rolul dictaturii proletariatului în cucerirea puterii politice, avea și unele limite. Sint evidențiate marile mișcări greviste: a ceferiștilor, care a durat trei săptămâni și la care au participat 20 000 de muncitori, a petroliștilor care a ținut două luni, cu 25 000 de participanți, a metalurgiștilor, minerilor ș.a. Au mai avut loc trei acțiuni cu caracter politic pe scară națională: greva de la 21 iunie de solidarizare cu Rusia Sovietică și cu revoluția proletară din Ungaria, greva din 3 noiembrie de protest împotriva alegerilor parlamentare arbitrare și din 13 decembrie la aniversarea unui an de la mișcarea tipografilor.

Împlinindu-se 25 de ani de la masacrul de la Ribnița, Maria Covaci înfățișează în nr. 3 lupta antifasciștilor și a comuniștilor din

închisori și lagăre, condițiile în care hitleriștii au pregătit și executat masacrul de la Ribnița din 17 martie 1944, în care au căzut Lazăr Grünberg și Bernard Andrei, ale căror biografii scurte apar la sfârșitul articolului.

N. Petreanu și D. Baran evocă, cu prilejul împlinirii unei jumătăți de veac de la moarte, principalele etape ale activității lui I. C. Frimu, conducător al mișcării muncitorești din România (nr. 1), începând de la 1893, când se pun bazele P.S.D.M.R., la 1910, când se afla în fruntea celor care au creat Partidul Social-Democrat din țara noastră, și culminând cu lupta intensă desfășurată în timpul neutralității și al războiului și cu aportul său la grevele din 13 decembrie 1918.

Cu ocazia aniversării a trei decenii, N. Gh. Munteanu face o trecere în revistă a desfășurării grevei din 1929, a ecoului ei pe plan internațional și a solidarității unor personalități politice și științifice care au condamnat masacrul, în comunicarea *Lupeni 1929 o viguroasă afirmare a combativității revoluționare a clasei muncitoare din România* (nr. 4).

Evidențiind momente mai semnificative *Din cronică luptei pentru eliberarea întregului teritoriu al patriei de sub jugul fascist* (nr. 5), col. A. Petri, cu ocazia împlinirii a 25 de ani de la eliberarea României, se oprește asupra luptelor din Transilvania și nord-vestul țării și a efortului economic al României pentru aprovizionarea frontului.

Realizarea Frontului Unic Muncitoresc—moment de însemnătate istorică în lupta de eliberare a poporului român (nr. 2), de la care s-au împlinit 25 de ani, prilejuiește lui Gh. Țuțui, autor cunoscut al elucidării acestor probleme, plasarea acestui eveniment în cadrul mișcării muncitorești, dar și în cel de istorie a patriei.

Aniversând în nr. 3/1969 50 de ani de la crearea *Internaționalei Comuniste*, revista publică comunicarea susținută de Ion Popescu-Puțuri la sesiunea științifică de la Moscova consacrată acestui eveniment, în care se arată că țelurile și obiectivele proclamate de ea au avut ecou în România, iar P.C.R., creat în mai 1921, a aderat la acest for internațional. După ce se arată că acest organ a promovat și metode și practici negative, care au afectat

mult activitatea partidelor comuniste, inclusiv a P.C.R., sînt expuse principiile pe baza cărora partidul nostru consideră că se poate întări în prezent unitatea partidelor comuniste și muncitorești pornind de la faptul că ele sînt egale în drepturi.

Acum, cînd condițiile interne și externe au dus la maturizarea politică a partidelor existente din cele peste 90 de țări unde acționează și care cuprind mai mult de 50 de milioane de membri, numai pe baza egalității și neamestecului în treburile interne ale altui partid se poate concepe refacerea și consolidarea unității mișcării comuniste și muncitorești.

În același număr, N. Giurgiuveanu publică articolul *Solidaritatea oamenilor muncii din România cu revoluția proletară din Ungaria*, cu prilejul semicentenarului Republicii Sovietice Ungare. Vorbind de greva din 21 iulie 1919 de solidaritate cu Rusia Sovietică și Ungaria proletară, despre manifestațiile și demonstrațiile din marile orașe sau centre muncitorești din România, inclusiv activitatea grupei comuniste române din Budapesta, autorul se oprește la sprijinul acordat comuniștilor și democraților unguri după înfringerea revoluției proletare din țara vecină, la protestul vehement al clasei muncitoare din România împotriva regimului de teroare instaurat de Horthy.

Pregătind apariția unor rubrici sau numere speciale, articolele au menirea de a sintetiza în unele cazuri la un nivel superior probleme cunoscute, de a oferi noi unghiuri de investigație a fenomenului social sau de a deschide perspective aprofundării momentului istoric sau puternicelor personalități din viața social-politică națională sau europeană. Astfel, în înfrînarea centenarului nașterii lui Vladimir Ilici Lenin, sărbătorită în aprilie 1970, „Anale de istorie” a început publicarea unei suite de articole încă din nr. 6/1969.

Augustin Deac și Florian Tănăsescu, în studiul *Întîlniri ale unor militanți revoluționari din România cu V. I. Lenin*, relevă poziția internaționalistă a mișcării muncitorești din țara noastră, legăturile ei cu mișcarea muncitorească din Europa, prin participarea delegațiilor români la congrese, conferințe, schimburi

de scrisori, cit și informarea publicului de la noi despre activitatea mișcării socialiste din alte țări. După crearea P.S.D.M.R., aceste relații s-au lărgit și consolidat. Numele lui Lenin apare în presa noastră socialistă în 1901; el face referiri la C. Dobrogeanu-Gherea, corespundează în 1911 cu I. C. Frimu, se întâlnește la congresele Internaționalei a II-a cu militanți din România. La congresul de la Stuttgart, C. Rakovski a lucrat cu Lenin la redactarea unei rezoluții și tot atunci l-au cunoscut pe conducătorul proletariatului rus Al. Ionescu, Al. Constantinescu, N. D. Cocea. La Congresul de la Zimmerwald, P.S.D. din România a avut o poziție de stînga. După Revoluția Socialistă din Octombrie, Dicescu Dic, N. D. Cocea, M. Gh. Bujor, Al. Nicolau, militanți ai mișcării socialiste din România, au avut ocazia să-l cunoască pe Lenin, ca și delegația P.S.R. în 1920 trimisă la Congresul al II-lea al Internaționalei a III-a. Alți muncitori români care au luptat pe fronturile războiului civil în Rusia Sovietică au venit în contact cu marile conducători. Lucrețiu Pătrășcanu l-a auzit vorbind la Congresul al IV-lea al Internaționalei Comuniste. V. I. Lenin a urmărit, apreciat și stimat mișcarea muncitorească din România, a elogiat avîntul revoluționar de la noi.

Al. Gh. Savu, în articolul *V. I. Lenin despre necesitatea aplicării createoare a marxismului*, pornind de la concepția că marxismul e o călăuză în acțiune, relevă că, V. I. Lenin a arătat că la problemele noi ridicate de viață, de condițiile economice, social-politice noi, trebuie găsite căi, metode și forme de rezolvare adecvate. Toate lucrările lui Lenin au abordat cu curaj fenomenele noi care au apărut pe arena mondială.

Întrucît cercetarea intensă a istoriei mișcării muncitorești a partidului comunist a elucidat în linii generale problemele principale, rămîne însă un cîmp larg de analiză a unor aspecte care să întregescă înțelegerea unor evenimente sociale, de lămurire încă a unor părți măi puțin studiate sau de argumentare științifică a unor puncte de vedere mai complete. De aceea în ultimul timp, „Anale de istorie”, pe lingă valorificarea unor materiale de cercetare inedite, publică numeroa-

se materiale de sinteză, care abordează de pe pozițiile actualei etape superioare a istoriografiei românești momente de seamă din istoria modernă și contemporană a patriei care au mai făcut obiectul unor studii apărute anterior. Acest lucru se referă la articolele cu caracter aniversativ, dar în parte și la celelalte. Este și explicabilă de aceea publicarea unor materiale la rubrica „Discuții”, prezența unor dezbateri care au început să se refere și la regimul social-politic al României moderne, pe care o dorim continuată, cit și inițierea altor aspecte care se cer discutate, bogăția și varietatea vieții științifice oglindită în revistă.

Celelalte articole și comunicări cuprind o arie largă de aspecte: tratarea unor aspecte ale mișcării socialiste de la finele secolului al XIX-lea, probleme de istorie a mișcării muncitorești și a patriei dintre cele două războaie mondiale, abordarea unor probleme din ultimul sfert de veac al României socialiste.

Vasile Nicolae redă înființarea, activitatea și importanța *Cercului de studii sociale din București* (nr. 6) care a funcționat între 1884—1885, a organului său de presă „Drepturile omului”. Înfrățind tematica cercului în care se dezbăteau principalele teze asupra socialismului, probleme agrare, naționale, drepturi democratice, teme susținute de C. Mille, C. Bacalbașa, Scorțeanu, Radovici, Nădejde ș.a. care au jucat un rol însemnat în răspîndirea marxismului la noi, autorul prezintă și limitele acestor expuneri. Activitatea cercului a contribuit la organizarea a trei acțiuni: aniversarea Comunei din Paris în martie 1885, participarea muncitorilor la înmormîntarea lui C.A. Rosetti, luptător de la 1848 și apărător al drepturilor democratice, și apărarea expulzaților din 1884, dovedind că tînăra mișcare socialistă românească preia tradițiile democratice ale înaintașilor.

J. Brill și N. Huscariu, în studiul *Lupta împotriva militarismului și războiului la congresele socialiste internaționale (1889—1914)* (nr. 5), după ce arată că Engels a definit în câteva lucrări obiectivele luptei împotriva militarismului, trec în revistă cele două curente care s-au manifestat în domeniul an-

timilitarismului la congresele Internaționalei a II-a. Sint analizate succint discuțiile și rezoluțiile adoptate la Congresul al II-lea de la Bruxelles (1891), unde rezoluția lui W. Liebknecht care arăta just rădăcinile economice și sociale ale războiului a fost votată, cele de la Zürich (1893) și Londra (1896), cit și participarea delegaților români și popularizarea lucrărilor acestor adunări în presa socialistă din România. Autorii se opresc asupra congresului de la Stuttgart, care, la insistența delegației române, s-a ocupat și de problema agrară, ca și asupra poziției lui Lenin, A. Bebel și Roza Luxemburg și a celorlalți delegați de stînga la acest congres. La congresele de la Copenhaga (1910) și Basel (1912) delegația română a sprijinit cu hotărîre aripa revoluționară în cadrul debaterilor.

Pe linia unor preocupări mai îndelungate, O. Maticescu se ocupă, în articolul *Lupta pentru apărarea și ajutorarea victimelor terorii antimuncitorești din România în anii 1921—1924* (nr. 2), de crearea și contribuția organizațiilor care acordau sprijin material, apărare morală și juridică militanților întemnițați după 13 decembrie 1918 și după greva generală din 1920, ca și celor arestați la congresul din mai 1921. Crucea Roșie socialistă, care a ființat în 1920, Comitetul central de ajutorare, ambele de pe lângă Comisia Generală a Sindicatelor, Comitetul de apărare juridică, care după 1921 s-a numit Birou de asistență juridică, comitetele locale de ajutorare aveau drept scop sprijinirea celor întemnițați prin asistență juridică, primirea de sume sau colete de la muncitorii români din S.U.A., din Franța etc.

În studiul *Organizațiile democratice create, îndrumate și influențate de P.C.R., rezervor de cadre și energii revoluționare, mijloc important de stringere a legăturilor partidului cu masele în anii 1921—1944* (nr. 1), Gh. I. Ioniță, cunoscător al acestor probleme, tratează tematic rolul, activitatea și mobilizarea maselor la acțiunile inițiate de partid ale celor 60 de organizații care au activat în această perioadă. După ce arată că trei momente grele au stat în fața partidului comunist: ilegalizarea din 1924, ordonanța

din noiembrie 1924, care a dat o nouă lovitură mișcării revoluționare, și instaurarea diktaturii regale, apoi a celei antonesciene, autorul înfățișează personalitățile vieții politice, economice, sociale, științifice, artistice care au activat sau și-au dat adeziunea la scopurile acestor organizații. Sint relevante modul de organizare, presa, diverse forme ale muncii, acordurile încheiate, mobilizarea țărănimii, unele lipsuri și greșeli în activitatea P.C.R. care n-au umbrit totuși munca susținută depusă de organizațiile îndrumate de partid în lupta pentru democrație, antifascism, antirevizionism, de solidaritate cu mișcările democratice populare din alte țări.

Publicind în ultimii ani și probleme de istorie a patriei, în nr. 1 a apărut studiul *Conferința de la Montreux (1936)*, de R. Deutsch, în care sint schițate condițiile în care s-a ținut, faptul că Turcia, dorind să-și consolideze suveranitatea asupra strimtorilor, a cerut desființarea Comisiei internaționale și înlocuirea convenției de la Lausanne, dezbaterele principale și poziția României ce tindea la menținerea securității în Europa și în zona Balcanilor. Autorul se referă la efectul favorabil stîrnit de această conferință prin aceea că a constituit un exemplu de rezolvare pe calea tratativilor a problemelor litigioase, în contradicție cu metodele violente promovate de Italia fascistă și Germania hitleristă, înscriindu-se în rîndul întrunirilor internaționale în care și-au croit drum principii de relații între state bazate pe egalitate și respect reciproc.

Pe baza unor noi materiale de arhivă, C. Nicolae și P. Ilie rediscută problema tratativilor purtate de partidul comunist cu P.S.D., P.N.Ț. și P.N.L. în articolul *Din activitatea P.C.R. pentru făurirea unei largi coaliții de forțe antihitleriste* (nr. 3), subliniind eforturile pentru crearea unui Comitet național al unui Front național antihitlerist. Aducînd elemente inedite în tratare, autorii arată că în noile condiții militare și politice din primăvara și vara anului 1944, Maniu, Brătianu și Titel Petrescu au consimțit la tratativele pentru crearea B.N.D., anunțat oficial la 20 iunie 1944. Sint prezentate discuțiile cu reprezentanții monarhiei, cu Gh.

Tătărăscu și poziția P.C.R., reprezentat prin L. Pătrășcanu în diferite ocazii.

Contribuții la istoria eliberării Ungariei aduc două materiale publicate în nr. 6: *Participarea armatei române la luptele pentru eliberarea Ungariei de sub jugul fascist*, în care D. Tuțu și I. Tudor se referă la ajutorul moral și material (alimente, asistență sanitară, protejarea monumentelor de cultură, re deschiderea școlilor) acordat de militarii români populației maghiare, precum și la manifestațiile de simpatie ale acesteia față de ostașii noștri, și *Contribuția Diviziei „Tudor Vladimirescu — Debreșin” la eliberarea poporului ungar*, în care general-colonel în rezervă Mircea Haupt, comandantul acesteia, redă episoade de eroism din luptele purtate pe pămîntul țării vecine.

Continuînd publicarea unor articole de autori străini, revista face loc în paginile sale studiului *Insurecția din septembrie 1923 în Bulgaria* (nr. 5), în care Stela Dimitrova descrie pe larg condițiile în care s-au desfășurat evenimentele, poziția Partidului Comunist Bulgar, alianțele lui cu țărănimia și alte pături ale populației, pregătirea și desfășurarea insurecției conform directive-lor C.C. al P.C.B., cauzele înfringerii și teroarea care a urmat. Autoarea subliniază solidaritatea P.C.R., a presei comuniste din România cu insurecția antifascistă din septembrie 1923, protestul împotriva terorii din Bulgaria și primirea călduroasă făcută emigranților bulgari de forțele democratice din țara noastră.

Parcurgînd cele șase numere pe 1969, se poate constata o atenție mai mare pe care revista o acordă studiului epocii de după august 1944, prilejuit și de faptul că s-a aniversat un sfert de veac de istorie socialistă a patriei. Greutățile de documentare, nesedimentarea faptelor pentru intuirea sensurilor și a semnificației lor creează unele dificultăți în elaborarea istoriei mai noi a patriei și partidului. Considerăm totuși că se impun eforturi și în direcția elucidării istoriei ultimelor două decenii.

Preocupările în direcția evidențierii rolului conducător al partidului în etapa construcției și desăvîrșirii socialismului sint concreți-

zate prin cele două materiale: *Partidul Comunist Român — forță politică conducătoare în transformarea socialistă a României* (nr. 5), de Ion Popescu-Puțuri, și *Rolul conducător al partidului, rezultat al unei întregi evoluții istorice* (nr. 3), de Paul Radovan. Articolele lămuresc aspecte de istorie politică internă înainte și după 1944.

O sinteză a partidelor, a organizațiilor, a congreselor, conferințelor și reuniunilor lor între 1944—1948 întreprinde Gh. Tuțui în articolul *Partidele politice democratice din România în perioada de după 23 August 1944* (nr. 6).

Este bine venită analiza pe care Gh. I. Ioniță o face în articolul *Cercetarea istoriei contemporane a României în ultimul sfert de veac* (nr. 6), în care, evidențiind nivelul atins de istoriografia noastră în această etapă, pornind de la monografiile publicate și studiile apărute în revistele de specialitate privind elaborarea istoriei naționale în ultima jumătate de secol, cu rezultatele pozitive obținute, dar și cu lipsurile și limitele semnalate, autorul prezintă perspectiva dezvoltării cercetării științifice în lumina documentelor de partid, a folosirii mai judicioase a materialelor documentare care urmează a fi interpretate.

Începând cu nr. 1/1969, în „Anale de istorie” a apărut la rubrica „Istoria mișcării muncitorești — Consultații” reluarea pe etape a istoriei partidului comunist și mișcării revoluționare și democratice pe baza noilor cercetări și a interpretărilor care se impun, adoptînd un nou mod de sistematizare a materialului pe probleme cu o succintă bibliografie la sfîrșit.

Alte materiale apărute în fasciculele pe 1969 se referă la activitatea publicistică a lui Gala Galaction la periodicele muncitorești „Socialismul” și „Tineretul socialist”,

lupta clasei muncitoare la începutul primului război mondial, contribuția delegaților români la colocolviu internațional asupra celui de-al II-lea război mondial, acțiunile desfășurate de intelectualii patrioți din România în anii dictaturii militarofasciste prin redarea în întregime a celor trei memorii din aprilie, iunie și august 1944 ale intelectualilor către Ion Antonescu pentru scoaterea țării din războiul antisovietic.

În alte domenii ale științelor sociale revista a publicat materiale care pot prezenta interes pentru istorici: din trecutul învățămîntului de istorie românească, aportul intelectualității progresiste din România în lupta pentru un învățămînt democratic între 1918—1944, probleme de istorie economică sau filozofică, de drept, sociologie sau poliologie.

Partea de informare, critică științifică și documentare bibliografică ocupă un spațiu apreciabil în coloanele „Analelor de istorie”, iar rubrica „Evocări” aduce la cunoștința publicului viața și activitatea unor militanți ai mișcării muncitorești din România. Discuțiile ample care au loc în diverse domenii ale științelor sociale, informarea despre stadiul și evoluția lor în diferite țări, organizarea și desfășurarea unor colocvii, simpozioane, conferințe în țară și străinătate, contribuțiile și intervențiile delegaților români la diferite reuniuni științifice sînt pe larg prezentate. La rubrica „Recenzii — Note bibliografice” este analizată literatura de specialitate română și străină, tot mai bogată, între care lucrările de istorie a patriei și a mișcării muncitorești ocupă un loc de seamă, iar bibliografia istoriei contemporane a României între congresele al IX-lea și al X-lea ale P.C.R. constituie un valoros instrument de lucru pentru specialiști.

Ion Apostol

ISTORIA ROMÂNIEI

N. PETREANU și D. BARAN, *I.C. Frimu. Studiu și antologie*, București, Edit. politică, 1969, 287 p.

Apariția unor lucrări monografice privind viața și activitatea unor militanți revoluționari ai mișcării muncitorești din România, ca și ale unor oameni de știință și cultură, prezintă un interes deosebit, nu numai pentru tinăra generație, oferindu-i exemple demne de urmat, dar și pentru a omagia figuri proeminente care și-au consacrat întreaga lor muncă și energie, pe plan științific sau politic, năzuințelor poporului nostru pentru progres și civilizație.

Eforturile Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. — sub a cărui egidă apare această lucrare — de a persevera pe această cale sînt salutare. După republicarea cărții lui M. Gh. Bujor despre Ștefan Gheorghiu, după monografia privind pe Gh. M. Vasilescu, apariția studiului și antologiei dedicate lui Ioan C. Frimu contribuie la înfățișarea acestei figuri luminoase care s-a contopit cu istoria mișcării muncitorești aproape trei decenii, de la crearea partidului politic al clasei muncitoare, în 1893, pînă la 1919, epoca avîntului revoluționar ce precedă

constituirea partidului de tip nou al proletariatului.

Începutul făcut prin creionarea datelor mai semnificative din viața, opera și lupta unor fruntași ai mișcării revoluționare, democratice, antifasciste sau ale unor oameni de știință și cultură apropiați luptei maselor populare la rubrica „Evocări” din revista „Anale de istorie” și continuarea apoi la scara unor lucrări mai largi, monografice sînt meritorii.

Editată cu prilejul aniversării semicentenarului morții lui I.C. Frimu, pe baza cercetării presei, arhivelor centrale și locale, a amintirilor celor care l-au cunoscut, autorii prezintă datele mai semnificative din munca devotată și consecventă desfășurată de acesta pentru organizarea și educarea proletariatului în perioada transformării clasei muncitoare din „clasă în sine” în „clasă pentru sine”.

În „Cuvînt înainte”, Gheorghe Stoica — vechi militant în mișcarea comunistă din țara noastră —, care l-a cunoscut pe Frimu, își propune să contureze figura acestuia evocînd cîteva momente pe care le-au trăit împreună pentru a aduce o mărturie vic asupra acestui mare om și conducător al clasei muncitoare. Referindu-se la mintea lui ascuțită

care reușise, pe baza unor lecturi perseverente din traduceri existente atunci din clasicul marxismului și al literaturii socialiste, să acumuleze o cantitate impresionantă de cunoștințe, la impresia puternică pe care acest muncitor-intelectual a lăsat-o contemporanilor, autorul prefeței menționează: „Așa se explică prețuirea mare de care se bucura Frimu, concretizată în caldul portret pe care i-l făcea N.D. Cocea în 1911, ca și în emoționantele evocări publicate după moartea lui de Gala Galaction, N. Iorga, Iosif Nădejde-Armaș, Constantin Graur, Ecaterina Arbore ș.a.; chiar adversarii cei mai înverșunați ai muncitorilor, ca C. Argetoianu, n-au putut să nu recunoască meritele și calitățile personalității lui Frimu”.

În cele opt capitole în care autorii structurează studiul, cu titluri simbolice — „Mergem înainte”, „Cum se luptă pentru cauză”, „Flacăra revoluției” —, unele folosite de Frimu în activitatea publicistică, N. Petreanu și D. Baran prezintă copilăria, adolescența, intrarea în mișcarea muncitorească, căreia i-a dedicat întreaga sa viață. Născut la Birzești (Vaslui) în 1871, cunoscând de timpuriu greutățile vieții, tânărul Frimu învață meseria de tâmplar, câștigându-și existența prin unele orașe din Moldova, după care vine la București, unde, pe lângă munca istovitoare într-o fabrică de tâmplărie, își consacră o parte din timpul său activității politice. Astfel începe să publice în 1892 la ziarul „Munca” și se afirmă treptat ca un luptător consecvent pentru interesele celor oprimați. Crearea partidului propriu al clasei muncitoare a reprezentat un moment însemnat în viața sa. La congresul al V-lea al P.S.D.M.R., din 1898, îl găsim ca delegat, intervenind cu energie pentru imprimarea unor puncte de vedere principale în definitivarea ordinii de zi și în dezbateri, în aceeași perioadă manifestându-se viguros pentru menținerea partidului politic al clasei muncitoare, împotriva generoșilor, pentru crearea cluburilor socialiste la sate.

După 1899 rămâne alături de alți muncitori credincioși steagului proletar fiind ales în 1900 casier al Clubului muncitorilor din București, militând în coloanele gazetei „Ro-

mânia muncitoare” pentru adevăratele interese ale muncitorimii prin organizarea ei în sindicate pe principiul luptei de clasă, împotriva corporațiilor. Cu ocazia centralizării tuturor organizațiilor muncitorești la prima conferință a sindicatelor și cercurilor socialiste din România, ținută în 1906 la București, I.C. Frimu a susținut referatul privind raportul dintre sindicate și corporații. Îl găsim apoi secretar al Uniunii socialiste, ținând conferințe la cluburile socialiste în capitală sau în centre muncitorești, apărând cauza țărănimii răsculate în 1907. În 1910, în calitate de președinte, deschide Congresul de reconstituire a Partidului Social-Democrat, căreia I.C. Frimu îi dedicase un deceniu întreaga sa activitate pasionată, subliniind că „actuala mișcare socialistă este continuarea vechii mișcări sau mai bine zis a vechii idei socialiste”.

Autorii ne prezintă apoi pe acest conducător de mase participând la congresele și întrunirile P.S.D., acțiunile lui de apropiere a intelectualității de mișcarea muncitorească, înscrierea sa în 1911 pe listele electorale în vederea alegerilor ce urmau să aibă loc, protestând împotriva intrării României în războiul balcanic, militând pentru o reformă agrară radicală și o nouă lege electorală.

În perioada neutralității, cu aceeași neobosită rîvnă a organizat clasa muncitoare împotriva războiului mondial, explicând maselor, alături de D. Marinescu, Gh. Cristescu, M. Gh. Bujor, poziția P.S.D. faptul că războiul își are originea în nedreapta organizare a societății, în contradicțiile care o macină. Rămăs o perioadă în teritoriul ocupat de germani după decembrie 1916, Frimu duce în noile condiții lupta pentru apărarea intereselor de clasă ale proletariatului. În 1917 pleacă la Iași, unde, ca urmare a situației create, a ecoului Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, nutrește speranțe în ce privește justețea luptei duse de clasa muncitoare pentru eliberare de exploatare și asuprire. Revenind în capitală, în decembrie 1918 participă cu toată puterea și convingerea la marea grevă a tipografilor — cu prilejul căreia a rostit ultima sa cuvîntare publică —, exprimînd profesiunea de credință

a unui revoluționar devotat trup și suflet mișcării. După aceea a fost arestat, lovit și maltrat, de unde i s-a tras și moartea în februarie 1919.

Studiul este completat cu unele fotografii de familie, facsimile ale unor manuscrise și articole.

Partea a doua redă bogata activitate publicistică a militantului revoluționar I.C. Frimu prin publicarea articolelor și cuvântărilor sale din decursul celor peste 30 de ani de activitate în mișcarea muncitorească. Materialele incluse, apărute între 1892-1916 în ziarele mișcării socialiste „Munca”, „Lumea nouă”, „România muncitoare”, „Lupta zilnică” ș.a., atestă talentul de publicist al autorului ce se remarcă prin titlurile sugestive, bogăția de fapte și idei pe care își sprijinea argumentarea.

Evocarea, prin această lucrare alcătuită de N. Petreanu și D. Baran, care încadrează în mod organic lupta conducătorului în cadrul epocii sale, pe lângă contribuția privind popularizarea acestei figuri luminoase, prezintă un rol însemnat în educarea patriotică, prin puterea exemplului pe care îl oferă activitatea devotată și consecventă a lui I.C. Frimu.

I. Apostol

DAMIAN BOGDAN, *Compendiu al paleografiei româno-slave*, Universitatea București, Facultatea de istorie, București, 1969, 2 vol., 152 p.

Profesorul universitar dr. docent Damian Bogdan publică acest tratat de paleografie româno-slavă, între ultimele din succesiunea de studii apărute în anii din urmă. Autorul lucrării aprofundează și lărgeste domeniul principial de prodigioasă activitate în acest *Compendiu* mult așteptat și binevenit.

Încă de la început se precizează locul paleografiei între celelalte științe auxiliare ale istoriei, aceasta fiind „... cea mai importantă dintre toate științele care ajută la

dezvoltarea istoriei”. Ca profesor la catedra de arhivistică de la facultatea amintită, autorul recomandă metodele care duc la formarea istoricului cu orizont larg, cu o serioasă și multilaterală pregătire. Totodată se consideră utilă însușirea paleografiei române și slave, latine și grecești, paralel cu epigrafiei, diplomatiei, sigilografiei, cronologiei, genealogiei, arhivisticii, bibliologiei, codicologiei știință ale cărei baze au fost puse de curând în țara noastră chiar de autor și a celorlalte științe auxiliare ale istoriei.

Este de remarcat că fiecare capitol și subcapitol al lucrării se încheie cu cite o bogată bibliografie, cuprinzând operele specialiștilor români și străini, articole, albume, manuale.

Activitatea slaviștilor de seamă este analizată într-un capitol aparte. Printre aceștia se numără Ion Bogdan, A. Iațmirski.

Se analizează apoi alfabetele slave vechi, istoricul lor, prioritatea alfabetului glagolitic față de cel chirilic pentru care autorul optează —, caracterul fiecăruia, precum și legătura dintre ele.

Rod al unor atente observații și al unei experiențe îndelungate, concluziile cuprinse în capitolul intitulat „Dezvoltarea scrierii româno-slave” menționează că scrierea slavă chirilică derivă direct din tipul bizantin uncial nou sau liturgic.

Este foarte potrivit relevată contribuția scriitorului și arheologului savant Alexandru Odobescu în fixarea celui de-al patrulea tip de scriere slavă, și anume al *minusculei diplomatice*.

În problema grafiei izvoarelor istorice se face precizarea că există două categorii, și anume: librăria — scrierea codicelor — și actuară — aceea a actelor —, fiecare din acestea reprezentând aspecte și tipuri expuse minuțios, cu variate și bogate ilustrații de texte. Dându-se o deosebită atenție acestui capitol, se dezvoltă în continuare grafiile specifice folosite pe teritoriul Țării Românești, Moldovei, Transilvaniei, încă din cele mai vechi timpuri. Se fac comparații, evidențindu-se asemănări, deosebiri, influențele actelor emise din cancelariile țărilor vecine: unciala (literară și documentară), cursiva

(literară și documentară) și, în fine, minuscula (mixtă, care apare la noi înaintea minusculei propriu zise și care este subîmpărțită în minusculă literară mixtă și minusculă documentară mixtă), precum și minuscula propriu zisă (subîmpărțită în minusculă literară și minusculă documentară). Tocmai această caracterizare explicită a tipurilor grafice, subliniată cu competență și claritate de autor, deosebește tratatul de față de cele apărute anterior. Alt punct din același capitol tratează prescurtarile din textele slave, pe categorii, cu numeroase exemplificări. De asemenea: „Criptogramele”, „Literele înscrise” și „Literele suprascrise”, constituie un prețios aport în domeniul paleografiei româno-slave.

În *Compendiu* sînt studiate și alte probleme importante ale paleografiei, ca: „Materialul folosit la scriere”, „Uneltele folosite la scriere” și „Cernelurile și vopselele”. În legătură cu pergamentul se relevă importanța cunoașterii palimpsestelor, iar în legătură cu hirtia se arată importanța studierii filigranelor.

Deosebit de utile unei largi mase de cercetători sînt *anexele*. Acestea au fost alese cu meticulozitatea științifică ce-l caracterizează pe autor. Cu această ocazie se remarcă faptul că este prima lucrare de paleografie, de la noi, care dă planșele precedate de transcrierea textelor respective.

Din nefericire, execuția tehnică nu se ridică la nivelul valorii lucrării. Ilizibilitatea unor texte face ca ele să nu-și ajungă în totalitate scopul propus.

Veronica Vasilescu

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *Fontes hebraici ad res oeconomicas socialesque terrarum balcanicarum...*, Sofia, vol. I (1958), vol. II (1960)

Institutul de istorie al Academiei de Științe a Bulgariei a editat în ultimul deceniu o serie de izvoare privind istoria țărilor din

Balcani. Printre acestea se numără și cele două volume intitulate *Fontes hebraici ad res oeconomicas socialesque terrarum balcanicarum...*. Primul volum conține 219 documente din secolul al XVI-lea, al doilea 185 din secolul al XVII-lea toate în ebraică, doar cîteva fiind în ladino (judeo-espanol), graiul popular al evreilor sefarzi, urmașii celor izgoniți din Spania de Ferdinand și Isabella. Documentele au fost culese, traduse și comentate de cercetătorii Academiei dr. Așer Chananel și Eli Așkenazi. Primul volum este redactat și prefațat de prof. Dimităr Anghel, iar al doilea de Nicolai Todorov.

Textul documentelor este reprodus prin fotografierea la scară redusă a paginilor din cărțile respective. Traducerea în bulgară e fidelă și cursivă. Rezumate în limbile rusă și franceză permit folosirea documentelor de către un cerc larg de cercetători. Comentariile sînt mulțumitoare, iar datele calendarului mozaic au fost transpuse în calendarul universal. Documentele au fost selectate din 30 de autori de „Response rabinice” de pe teritoriul de atunci al Imperiului otoman.

Se știe că în evul mediu, și chiar ulterior, rabinii comunităților mozaice rezolvau, pe lângă probleme religioase, și o mulțime de probleme de drept civil și comercial în procesele dintre evrei. În cazuri litigioase tribunalele rabinice se adresau unor erudiți recunoscuți din diferite țări, iar aceștia răspundeau argumentat. Răspunsurile cele mai însemnate erau strînse și editate, alcătuiind un fel de jurisprudență. Unele dintre aceste culegeri s-au bucurat de mai multe ediții de-a lungul veacurilor. Pentru istoric, ele pot fi un izvor prețios de materiale documentare.

Însemnățile răspunsurilor rabinice pentru istoria țărilor române a fost recunoscută acum un veac de B.P. Hasdeu, care a folosit un astfel de izvor. N. Iorga, C.C. Giurescu, A. Gorovei ș.a. au folosit aceste izvoare, ca și bineînțeles — acei istorici cărora le era accesibil textul în original: frații E. și M. Schwarzfeld, I. Brociner, dr. M.A. Halevy, I. Kara ș.a. Dr. M.A. Halevy afirmă că a ales din aceste surse un număr de 300 de știri

privind istoria României. Nu a publicat însă decât cîteva, în traducere sau în rezumat.

În cele două volume de care ne ocupăm am depistat șase texte interesînd istoria Țării Românești în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Unele sînt cunoscute total sau parțial, altele sînt însă inedite pentru istoriografia noastră.

Cea mai veche responsa, datată 1550, se referă la București și citează o serie de negustori evrei cu case proprii. Fusese tradusă de M.A. Halevy în lucrarea sa *Comunitățile evreilor din Iasi și București . . .*, 1931, p. 41-42. Al doilea document, tradus de același în lucrarea citată (p. 44-45), este din 1559 și se referă la uciderea unui creditor evreu în satul Dridov de lângă București. Textul este scos după alt izvor decît cel folosit de Halevy. El mai fusese semnalat și în „Revista izraelită”, I, p. 407-408, fiind folosit și de N. Iorga.

Interesul pe care autoritățile îl acordă descoperirii ucigașului și pedepsirii lui e legal de necesitatea de a se asigura comerțului exterior și de tranzit condiții normale de desfășurare. Trebuie să ținem seama și de faptul că domnitorul răspundea față de Poartă de viața negustorilor supuși otomani.

Cu totul necunoscut istoriografiei noastre este documentul din 1544, reprodus după răspunsurile eruditului Iosef ben Levi. E vorba de un negustor evreu din Galipoli, care trecuse prin Nicopole, în drumul său spre Valahia, spre a cumpăra vite. Cei trei greci care îl însoțeau l-au omorît și i-au aruncat cadavrul pe teritoriul satului muntenesc Urbașko (I). Locuitorii satului, la rîndul lor, au dus trupul pe teritoriul altui sat din Teleorman. Banul din Luta, sat în Țara Românească, trimite pe un om al său la rudele mortului, care veniseră să l caute, și le comunica că vitele cumpărate și ucigașul se află în minile sale.

În lucrarea *Bănia în Țara Românească*, de Șt. Ștefănescu (București, 1965), care se oprește la secolul al XVI-lea, nu se pomenește de un ban la Luta. Documentul citat lămurește unul din rosturile unui ban „de sud” pe la mijlocul secolului al XVI-lea.

Alt document mediu jertitru noi se refera la uciderea, la 15 ianuarie 1600, sub Mihai Viteazul, a trei negustori: Iosef Russ, Iľhaek Varon și Iľhaek Amiel. Știrea, reprodusa la pagina 538 din volumul I, provine din lucrarea *Torat emet* de Aron ben Iosef Sasson (consultația nr. 2).

Un document de la începutul secolului al XVII-lea e reprodus la paginile 118-119 ale volumului al II-lea. Un evreu din Bulgaria cedea unui cunoscut o creanță a sa asupra unui debitor din Țara Românească. Acesta vine să și încaseze datoria, dar se întoarce cunînd acasă fără bani și fără zapis. Pretinde că l a pierdut și aduce ca dovada o adeverință semnată de un Raskalo, administratorul averii debitorului.

Deosebit de însemnat ni se pare documentul inedit, datat 22 martie 1610 și publicat în volumul al II-lea pagina 227-228. E vorba de uciderea de către doi „sărari” a unui „sofer” (secretar) evreu din Orihovo pe Dunare (Rahova? Ilrsova? Nucet?). El fusese ucis lângă *Ostrov*, localitate de lângă Dilboka Du brava și Kiičuk Iazindgi.

Și acest document arată o vie circulație comercială între ambele maluri dunarene.

În editarea celor două volume s-au stie curat unele inadvertențe și inexactități, mai ales la transpunerea datelor calendarului mozaic în calendarul curent.

Se știe că anul mozaic începe cu luna TISRI (septembrie). Pentru lunile calendarului mozaic pînă la 31 decembrie diferența între cele două calendare (cel mozaic socotînd de la facerea lumii) este de 3 761 de ani, pentru lunile următoare însă numai de 3 760 de ani.

Calcularea greșită, în unele cazuri, a dat naștere la anomalii, ca următoarea: Vineri 7 Tisri (prima luna a anului mozaic) 5320 este transpusă 7 august 1560, iar ziua de 1 Tamuz 5320, care cade cu 10 luni mai tîrziu, e transpusă 29 iunie 1560. Nu poate fi greșeală de tipar, deoarece data se repeta de trei ori. De altfel, atare calcule greșite mai apar în cursul lucrării.

o deficiență o constituie și condițiile ne satisfăcătoare de reproducere a textului original, care uneori nici nu poate fi citit.

Documentele se refera la industria textilă (lână, matase), vopsitorie, tăbăcărie, la comerțul intern și extern cu vite, piei, mărfuri orientale, textile, la operații de credit și schimb de monede, la viața orășenească în general, la transportul pe apă și pe uscat, la probleme administrative și fiscale, moșteniri, căsătorii etc.

Cele două volume de documente, editate de Academia de Științe a Bulgariei, ne arată că responsele rabinice, pe lângă alte izvoare ebraice, pot aduce materiale și știri interesante privind istoria sud-estului european.

I. Kara

JOSEF MACŪREK, *Česke země a Slovensko (1620-1750)* (Țările cehe și Slovacia) Opera universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas philosophica, 117, Brno, 1969, 339 p.

Lucrarea pe care o semnalăm aici e alcătuită din două părți distincte¹. În prima parte (p. 1-79), prof. MacŪrek analizează, cu o luxuriantă documentație, caracteristică lucrărilor sale, situația politică și economică din țările cehe și Slovacia de după 1620, deci după izbucnirea războiului de 30 de ani, de finește apoi măsura în care această situație se oglindește în sfera relațiilor ceho-slovace și urinărește fluctuațiile populațiilor cehe și slovace, sub aspect demografic, între 1620-1750. În sfârșit, ultimul capitol tratează problema formării conștiinței naționale, alături de cehi, și la slovaci, în perioada sus-menționată. Cealaltă parte a lucrării, mult mai întinsă, cuprinde un număr de 237 de piese

¹ Ea poate fi considerată ca o continuare a primului volum, care poartă un titlu asemănător: *České země a Slovensko ve stotletí před Bitvou Horou* (Țările cehe și Slovacia înainte de lupta de la Muntele Alb), publicată de J. MacŪrek în colaborare cu Miloš Rejnuš, Praga, 1958, p. 418 (1697, studiu și 225 de anexe).

de arhivă: petiții, cereri, jalbe, scrisori și intervenții pe lângă primari, pîrgari, juri, testamentele, liste demografice ș.a. Cea mai mare parte a materialului documentar, merit să acorde o mai mare pondere problemelor dezbatute în prima parte după cum precizează autorul (p. 78), a fost depistat în fondurile de arhivă din Moravia, Slovacia și Ungaria.

Întorcîndu-ne la situația politică, schițată pe scurt de MacŪrek în primul capitol, reținem atenția noastră deceniul „rebelilor”, cum li se spunea în limbajul secolului al XVII-lea, din Moravia de răsărit. La aceste răscoale, care s-au desfășurat înaintea în linuturile muntoase ale Slovaciei de nord-vest și pe granița moravo-slovacă, începînd din 1632 și pînă în perioada operațiilor militare suedeze și maghiare din Moravia (1642-1644), au luat parte și numeroși valași din ambele regiuni, slovacă și moravă. Această tradiție de luptă comună antifeudală a fost reinviată în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și la începutul celui următor, în cunoscutele răscoale anti-habsburgice, conduse de E. Tököly (1678-1683) și Fr. Rákóczi al II-lea (1703), de către populația de pe ambele clinuri ale Carpaților apuseni.

În privința relațiilor economice ceho-slovace, MacŪrek constată că, în perioada dintre 1620 și începutul așa-zisei mișcări de redeșteptare națională (mijlocul secolului al XVIII-lea), schimbul de mărfuri a continuat să aibă loc de ambele părți, alături pe timpul războiului de 30 de ani, cît și după aceea. Aceste schimburi au constituit una din cele mai importante legături dintre țările cehe și Slovacia în secolele XVII și XVIII. Ceea ce înseamnă că producția de pinzeturi și postavuri cehe din această epocă nu numai că satisfăcea cerințele pieței interne, ci era solicitată și la export. Deosebit de interesante sînt constatațile lui MacŪrek privitoare la mișcarea demografică a populației. În legătură cu această problemă, cercetările de pînă acum și-au concentrat atenția asupra a două realități istorice: 1. emigrația cehă în Slovacia s-a produs după lupta de la Muntele Alb (1620), din cauza unor persecuții religioase tot mai crescînde, și 2. trecerea iobagilor cehi în Slovacia în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Macůrek reia aceste probleme și le dezvoltă pe baza materialului documentar inedit și anexat la această lucrare. El constată că, în realitate, împrejurările politice au fost mult mai complicate și mai vitrege decît s-a arătat în cercetările de pînă acum. În vîltoarea evenimentelor din timpul războiului de 30 de ani, cel puțin între țările cehe și Slovacia, a avut loc un proces osmotic, de trecere dintr-o parte în alta a unor categorii și grupări sociale bine definite. Printre aceștia se aflau iobagi, care își căutau aiurea o viață mai bună, meșteșugari (abagii, pînzari, postăvari, sticlari ș.a.) și adepți ai unor noi concepții religioase. În toamna anului 1622, fiind acuzată de pactizare cu dușmanii Habsburgilor, gruparea anabaptiștilor din Moravia, sau a „habaniților”, cum le spuneau slovacii, a fost somată să părăsească țara. Lăsînd în urmă avuții lor de-o viață întregă, expulzații s-au îndreptat spre Slovacia, iar unii dintre ei au coborît în jos pînă în vechea localitate transilvană *Alvinc Vințul de Jos*, jud. Alba. Imediat după sosirea lor acolo, Bethlen Gabor le-a acordat o seamă de privilegii, care au fost apoi reconfirmate de Gheorghe Rákóczi I, în 1631.

Concomitent cu anabaptiștii, s-au refugiat în Slovacia, de teama persecuțiilor, și alte grupări religioase, utracviști, luterani, reformați și adepți ai Uniunii fraților cehi. Aceștia din urmă s-au stabilit în orașele Púchov și Lednice, din Slovacia, și prin împrejurimi și s-au bucurat de simpatia principelui Gheorghe Rákóczi, care, trecînd, la data aceea, de partea suedezilor, se ridică împotriva Habsburgilor și ocupă întreaga Slovacie. La 12 februarie 1642, Rákóczi emite la Alba-Iulia un act de cancelarie, prin care acordă „Fraților cehi” privilegiul importante, mai ales că cele două localități de mai sus se aflau pe domeniile lui personale. Unele dintre aceste liberalități merită să fie cunoscute. Principele Transilvaniei le acorda libertatea de confesiune, protejua femeile, copiii și bunurile materiale, libertatea de a se întoarce oriînd în patria de origine, fără nici o opreliște, libertatea de a practica meșteșuguri, scutiri de dăb, de prestații ș.a. În 1650, aceste

privilegii le-au fost reînnoite de văduva lui Rákóczi, Suzana Lorantfy.

Din păcate, însă, tihna în sinul acestor emigranți n-a fost de lungă durată. Pe de o parte, neînțelegerile ivite între ei, pe de altă parte, pătrunderea Contrareforme și în ținuturile slovace ceea ce a atras după sine opresiuni și procese religioase, ea forme lîrzii ale procesului de recatolicizare au produs prin anii 60 și 70 o recrudescență în situația emigranților cehi din Slovacia. Victime ale intranșigenței religioase, ei au luat din nou calea pribegiei, îndreptîndu-se spre Polonia și țărmurile baltice.

Rezumînd acest îndelungat proces al fluctuației demografice dintre țările cehe și Slovacia, autorul formulează o seamă de concluzii și precizări, menite să lărgescă conceptul acestor relații în perioada 1620-1750.

Închei aceste rînduri cu o mică semnalară, însă plină de semnificații. Deși tematica lucrării se referă la relațiile dintre cehi și slovaci, într-o anumită perioadă, bine determinată. totuși, cred că, în contextul emigrației spre sud a „Fraților cehi”, putea fi inclusă și prezența lui Amos Comenius în principatul Transilvaniei, la Sárospatak², între 1650-1651. Cercetări mai noi presupun că el a fost chemat³ la colegiul din această localitate, unde marele pedagog ceh a redactat una din operele sale, *Orbis sensualium pictus*. Ceva mai mult, se susține chiar că această scriere a apărut într-o primă ediție ilustrată la Brașov, în 1675⁴. E adevărat că prof. Macůrek se referă la „călătoria lui Comenius la Sárospatak” (p. 56), însă numai tangențial. Or, această scurtă mențiune nu-l pe măsura rezonanței istorice pe care a avut-o acest eveniment.

² Localitate situată pe râul Bodrog, afluent al Tisei.

³ Vezi, în legătură cu aceasta, Báko Bela, *Chemarea lui J. A. Komenský în Transilvania și unele aspecte ale activității lui de aici*, în vol. „În memoria lui I. A. Komenský. Studii și traduceri”, București, 1956, p. 125-153.

⁴ M. S. Știrbu și S. T. Știrbu, *Didactica estetică — intuitivă comeniană în România*, București, 1968, cap. IV (p. 57-80).

I ucrarea lui Marcurek, însoțită de o foarte bogată documentație și de un indice de nume și locuri, prezintă nu numai o deosebită importanță științifică, ci și o semnificație politică.

Tr. Ionescu Nișcov

G. COSTAMAGNA, *Paleografia latina, comunicazione e tecnica scrittoria*, Milano, 1968

Cîteva dintre cele mai ingenioase încercări de a interpreta teoretic raportul dintre viața spirituală a veacurilor trecute și izvorul care ne stă în față, raport care, pentru noi, definește adevărul istoric usuași, sînt opera unor paleografi; ajunge a cita inteligentul tratat al lui Charles Samaran și clasică *Mensch und Schrift im Mittelalter*, a lui H. Fichtenau. Spre deosebire de cercetătorul francez, dornic de a vedea cît mai repede realizată o istorie a mentalităților care să facă inutilă istoria clasică, și de cel german pentru care o asemenea istorie este numai istoria conceptelor, d. Giorgio Costamagna ne convinge de nevoia de a considera paleografia însăși o știință independentă. Argumentele sale, înfățișate pe larg și în *Paleografia e scienza* („Rassegna degli Archivi di Stato”, 28, 1968, p. 293—315), sînt deosebit de serioase. Invocînd cele mai cunoscute teze ale structuralismului, învățațul director al arhivelor genoveze vede în textul medieval în primul rînd un document de ecologie socială, punct de vedere care va sluji, fără doar și poate, la lărgirea orizontului de cercetare într-un domeniu științific socotit pe nedrept secundar. Cel care, îndemnat de aceste rînduri, va socoti de cuviință să citească paginile spirituale și erudite ale lui Costamagna nu va avea decît de cîștigat.

G. COSTAMAGNA, *A proposito di alcune conversioni trattate tra Genova e i comuni provenzali*, „Alli del I Congresso Storico Liguria Provenza”, Bordighera, 1966, p. 131—136.

În *Note di diplomazia comunale*, publicate în *Miscellanea di storia ligure in onore di Giorgio Falco*, Milano, 1962, p. 107—115, autorul reconstituia cronologia așa-ziselor *signum communis* și *signum populi* în documentele emanate de magistratura genoveză în secolele XII—XIII. Trei ani mai tîrziu, cu prilejul unui congres de istorie locală ținut la Venimiglia, G. Costamagna face noi precizări: *signum communis* apare la jumătatea secolului al XII-lea, o dată cu activitatea binecunoscutului Giovanni Seriba.

Radu Constantinescu

* * *Studi Napoleonici, atti del primo e secondo Congresso Internazionale*, 3—5 maggio 1962/3—6 maggio 1965, Leo S. Olschki Editore, Firenze, 1969, 587 p.

Centrul național de studii napoleoniene și de istoria Elbei, înființat la Portoferraio cu un deceniu în urmă, a ținut pînă acum trei congrese internaționale. Volumul de față, apărut în ajunul celui de-al treilea congres (2—6 mai 1969), prin grija unui comitet de organizare condus de dr. Mario Bigotti, președintele centrului, cuprinde în aproape 600 de pagini actele primelor două congrese, grupate în jurul temelor principale care au stat în atenția participanților.

Astfel, la primul congres (3—7 mai 1962), la care au participat 60 de istorici, din Italia, Franța, Polonia și Olanda, s-a dezbătut în 13 comunicări, și rapoarte tema „Napoleon în insula Elba și Europa”. Cum era și de așteptat, majoritatea lucrărilor prezentate și discuțiile purtate pe marginea lor s-au con-

centrat asupra istoriei Elbei și a locului pe care insula l-a ocupat în viața lui Napoleon (de ex. G. Godlewski, *Les fonds secrets de Napoléon à l'île d'Elbe*; L. Magnino, *La fuga di Napoleone dall'Elba e l'avventurosa viaggio del Miniostro di Portogallo a Genova*; A. Vitale, *Una pagina inedita del Conte di Cavour sul viaggio di Napoleone verso l'isola d'Elba*; A. Marinelli, *Ricordi antichi e riflessi di attualità nel quadro regionale della Toscana suggeriti da Napoleone all'Elba*; A. Mori, *L'isola d'Elba intorno al 1815. Popolazione, condizioni economiche, costumi*; R. Cardarelli, *Elba e Corsica isole sorelle. Elba e Corsica isole napoleoniche*; G. De Cesare, *L'ordinamento costituzionale e amministrativo dell'isola d'Elba negli anni 1814—1815* etc.). Din lectura lor reiese că în insula Elba se găseau în preajma lui Napoleon câteva persoane de încredere, retribuite cu mari sume de bani din fondurile personale ale împăratului, că părăsirea insulei de către fostul împărat avea să sporească speranțele cercurilor liberale din Portugalia de a scăpa de sub dominația engleză, că în 1815 insula Elba dispunea de importante resurse economice și de o situație politică favorabilă, condiții care l-au determinat pe Napoleon să-și aleagă locul primului său exil, și, în fine, că stăpânirea de scurtă durată a fostului împărat a contribuit la dezvoltarea rapidă a forțelor de producție în această insulă.

De un interes deosebit sînt acele comunicări relativ la poziția statelor europene față de Napoleon în timpul primului exil în insula Elba (F. L'Huillier, *La politique européenne en 1814—1815*; H. Contamine, *Diplomates et consule français en Italie pendant les Cents jours*; V. Del Litto, *Stendhal, Napoleone e l'Italia*; V. Frosini, *Constant e la Costituzione del 1815* etc.), în care, pe baza unor noi documente de arhivă, este pusă într-o nouă lumină această problemă.

Prima parte a volumului se încheie cu o cronică asupra desfășurării lucrărilor congresului din 1962, din care rezultă că atunci au fost vizitate: palatul imperial din Portoferraio, unde s-a deschis și o expoziție de vestigii napoleoniene, cel de la San Martino, orașul Rio Marina, cu muzeul său de mine-ralogie, Marina di Campo și a fost inaugurată

o stea de marmură pe cheiul Darsena din Portoferraio în locul unde la 3 mai 1814 a debarcat Napoleon I. Relativ la expoziția de vestigii napoleoniene, se dă și catalogul complet, cu cele 151 de exponate.

În partea a doua a volumului sînt incluse actele celui de-al doilea congres (3-6 mai 1965), la care au participat 80 de istorici, din Italia, Franța, Elveția, Polonia, Belgia, Anglia etc. și unde s-a dezbătut tema „Napoleon și Italia”.

Cu un asemenea titlu există în prezent o amplă monografie, semnată de istoricul A. Fugier (Paris, 1947). Cu toate acestea, în actele celui de-al doilea congres de studii napoleoniene, pe această temă sînt abordate cele mai variate aspecte ale ei, cu rezultate cit se poate de meritorii. Astfel, într-un amplu raport se trec în revistă principalele studii apărute în ultimele două decenii (1945-1965) asupra Italiei napoleoniene, după care apoi sînt tratate probleme ca: poziția Italiei în sistemul constituției napoleonice, bilanțul politic napoleonian în regatul Italiei din punct de vedere economic, social, administrativ și moral, precum și contribuția lui Napoleon la Risorgimentul Italiei (Carlo Zechi *Napoleone e l'Italia*). Urmează apoi rezultatele cercetărilor privind relațiile lui Napoleon cu statul papal (R. Bondard, *Quelques aspects de la mission du Préfet Chabral auprès de Pie VII à Savone entre 1809 et 1812*; P. Guinol, *Le conflit du Pape et de l'Empereur à travers les écrits français*; G. Berzero, *Napoleone e Pio VII* etc.), a celor în legătura cu cel de-al doilea exil al fostului împărat (J. Dyhamel, *Les Cinquante jours*; C. C. Secchi, *La notizia della morte di Napoleone in Italia*), a celor relativ la poziția lui Napoleon față de problema unificării Italiei (S. Balaye, *Mme de Staël, Napoleone... et l'indépendance italienne*; A. Pizzitola, *La campagna di Napoleone del 1796—97 ed il Risorgimento italiano* etc.), ca și a celor prin care sînt devaluite noi amănunte despre unii membri ai familiei marelui corsican (F. Beaucour, *Les tombeaux des Bonapartes et l'Italie. Mme Mere Le Roi Joachim*).

Intere ante sînt de asemenea și actele lucrărilor în care sînt scoase în evidență și alte

aspecte ale stăpînirii napoleoniene în Italia. Astfel, de exemplu, în unele comunicări viu discutate a fost prezentat modul cum se oglindesc în literatura franceză și italiană figura lui Napoleon I (G. Gambarin, *Il Foscolo e Bonaparte*; P. Jouril, *L'Italie napoléonienne vue par Stendhal*; C. Pellegrini, *L'Italia napoleonica nelle Chartreuse de Parme*; V. Del Litto, *Stendhal e la caduta del Regno di Italia*). În altele sînt prezentate unele opere de artă, din această epocă, a căror șoartă este strîns legată de activitatea lui Napoleon (G. Hubert, *Sculptures italiennes à Malmaison hier et aujourd'hui*; F. Boyer, *A propos de Canova et de la restitution en 1815 des oeuvres d'art de Rome*). În fine, unele rapoarte și comunicări au surprins evoluția Regatului Neapoleului în sistemul politic napoleonian (N. Cortese, *Napoleone e il regno di Napoli*; P. Villani, *Il regno di Napoli nel sistema napoleonico (1808-1812). Appunti dal carteggio diplomatico*; V. Frosini, *Esuli siciliani al seguito di Napoleone* etc.). Ca și prima parte a volumului, actele celui de al doilea congres cuprind o cronică amplă asupra vizitelor efectuate de participanți în diferite locuri istorice din insula Elba (de ex. la San Martino, Rio Marina, Marciana Marina, Marina di Campo, Marciana etc.).

Prezentat în condiții grafice meritorii, volumul de față reprezintă o contribuție valoroasă de studii napoleoniene pe teme din cele mai variate, în cea mai mare măsură bazate pe rezultatele cercetărilor în arhive din Italia și din alte țări europene.

Constantin Șerban

LÉOPOLD GENICOT, *Le XIII e siècle européen*. Paris, Presses Universitaires de France, 1968, 109 < 411 > p. (Nouvelle Clio L'histoire et ses problèmes).

Cartea cunoscutului medievalist belgian, Léopold Genicot, aparținută în colecția Nouvelle Clio, după titlu, pare a se ocupa de întregul

secol al XIII-lea european. În realitate însă, autorul circumserie tratarea sa doar la Europa catolică, văzută ca un tot unitar datorită unor puternice trasături comune în structurile social-economice, politice, religioase și cultural-artistice. Importante părți ale continentului nostru Europa de sud-est și o mare parte a Europei răsăritene, adică tot ce a ținut de zona creștinătății greco-orientale, sînt omise. Ar fi fost deci preferabil, după părerea noastră, ca autorul să fi înseris un titlu care să fi exprimat într-un mod mai fidel conținutul real al cărții, de altfel valoroasă și plină de idei și considerații interesante.

Conform profilului sintezelor din Nouvelle Clio, și cartea lui L. Genicot este împărțită în trei: orientarea bibliografică în problematica istoriei secolului al XIII-lea; un bilanț al rezultatelor obținute pînă în prezent; probleme noi cercetate sau care în pun o reluare mai aprofundată a cercetării.

În ce privește prima parte, remarcăm nouitatea bibliografiei și îndeosebi folosirea amplă a lucrărilor din unele țări socialiste (Ungaria, Cehoslovacia, Polonia) care au făcut parte din Europa medievală catolică. La acest capitol reținem, mai ales, spațiul mare acordat de autor titlurilor aparținînd istoriografiei poloneze actuale. Iată unele cifre care ni se par concludente: din 37 de titluri inserate de L. Genicot la paragraful bibliografie poloneză, doar 2 aparțin unor lucrări apărute înainte de 1945; iar din restul de 35 de titluri, peste două treimi sînt ale lucrărilor publicate începînd din 1960. Subliniem deci efortul autorului și tendința colecției Nouvelle Clio ca orientarea bibliografică să ofere cît mai multe dintre ultimele noutăți ale publicisticii istorice.

Partea a doua, de bilanț al rezultatelor obținute pînă acum, se fixează asupra următoarelor probleme: mediul uman privit din punctul de vedere al istoriei populației; organizarea socială în forma ei elementară - familia; ambianțele locale (sat, parohie, seniorie); regiuni și orașe; state și națiuni; comunitatea economică și spirituală a lumii occidentale; politica de expansiune comercială și politico-militară a Europei apusene,

Cu referire la problematica demografică istorice, notăm analiza factorilor care au dus la creşterea populaţiei în secolul al XIII-lea, precum şi interesantele considerente asupra organizării familiale. Autorul subliniază preponderenţa tot mai accentuată a familiei de tip conjugal, oprindu-se în acelaşi timp asupra modului de formare a familiei, a dezvoltării sentimentului de solidaritate dintre membrii ei, a funcţiei ei economice şi sociale. Ni se relevă de asemenea şi diferenţierile ivite reflectând lipuri de familii deosebite: familia din mediul urban şi familia din mediul rural; familia în diferitele straturi ale societăţii (nobilitar, ţărănesc, patriciat urban, pături populare oraşeneşti).

Strins legată de problematica demografică istorice este şi problematica diferitelor grupări umane alcătuite în mediul rural. Autorul enunţă un punct de vedere nou, potrivit căruia societatea rurală din secolul al XIII-lea nu are nimic din imobilismul atribuit, în general, de istorici şi sociologi lumii de la ţară. Alături de procesul obişnuit de consolidare a structurilor sociale formate la un moment dat, se desfăşoară un alt proces, „de redistribuire” a indivizilor între diferite grupuri, alcătuite după avere. În plus, mai trebuie luat în considerare şi faptul că societatea rurală, contrar imaginii tradiţionale formate despre ea, nu trăieşte în izolare; ea are multiple şi variate legături biologice, economice şi juridice cu oraşul, care este de obicei centrul unei regiuni.

Regiunile, de altfel, arată L. Genicot într-un alt capitol al cărţii sale, se organizează, pe diferite planuri, în jurul oraşelor. Acestea, centre economice prin definiţie, devin în secolul al XIII-lea şi centre ale „jocului politic”, precum şi centre religioase, intelectuale şi artistice, promotoare de primul ordin ale civilizaţiei. În oraşe, de asemenea, populaţia se diferenţiază în bogaţi (*potentes, nobiles, magnates, meliores, cives*), formând patriciatul, şi în săraci (*paures, popolo*), între aceşti doi poli sociali mişcându-se o serie de pături intermediare.

Un capitol destul de întins este consacrat problemei statului, „naţiunii” în secolul al XIII-lea. După ce analizează factorii slăbiciunii instituţiilor politice medievale, autorul

se ocupa de (fortunile) facute de monarhie pentru a şi întări autoritatea, asociind în această direcţie forţele sociale cele mai active, îndeosebi paturile oraşeneşti. Are loc un proces de unificare a instituţiilor şi a normelor de drept, iar conflictele cu statele străine încurajează naşterea unui sentiment de solidaritate în faţa pericolului extern. L. Genicot plasează procesul de formare a naţiunii în secolul al XIII-lea, proces, pe atunci, desfăşurat în forme foarte elementare şi limitat la o minoritate cuprinzând doar straturile superioare ale societăţii.

Societatea medievală privită ca un tot formează obiectul unui capitol în care autorul caută să desprindă factorii caracteristici ce au contribuit la organizarea unei societăţi mai mult sau mai puţin unitare. Aceşti factori pot fi găsiţi în legăturile comerciale la mari distanţe; în curentele ştiinţifice şi în doctrinele filozofice; în creaţiile literare şi artistice (extinderea şi apogeele goticului); în structurile religioase.

Referitor la direcţiile noi de cercetare, autorul recomandă în primul rând aprofundarea problemei creşterii populaţiei prin reperarea sistematică şi clasarea geografică şi cronologică a tuturor indicilor privind acest proces. În continuare, remarcăm sublinierea pe care L. Genicot o face contribuţiei marxismului în stabilirea rolului determinant al factorului economic. L. Genicot arată că istoriografia marxistă a atras atenţia asupra sorţii şi acţiunii populare şi, în acest sens, preconizează o consultare cât mai aprofundată a lucrărilor aparute în ţările socialiste.

O altă problema care trebuie să stea în atenţia mediaviştilor este şi aceea a structurii societăţii rurale; se impun, îndeosebi, investigaţii largite asupra comunităţii rurale, care, în secolul al XIII-lea, a cunoscut perioada ei de consolidare. Comunitatea rurală „villa” din documentele medievale este mai puţin cunoscută decât senioria.

Folosirea, mai ales, a izvoarelor fiscale şi a izvoarelor arheologice va aduce multă lumină în această direcţie. Tot în legătură cu istoria structurilor sociale, L. Genicot recomandă cercetarea unei alte importante componente a vieţii rurale: repartitia oamenilor

și a caselor în secolul al XIII-lea; modul în care s-a făcut concentrarea sau dispersarea populației. În ce privește societatea urbană, se sugerează reluarea cercetării funcției orașului (centru economic, centru politico-religios, centru cultural); investigații asupra planurilor orașelor, edificatoare nu numai pentru activitatea populației, ci și pentru densitatea ei; lamurirea destinului social al urmașilor primilor orașeni; stabilirea veniturilor populației urbane, factor important pentru determinarea stratificării sociale.

Sugestii interesante se fac și în legătură cu agricultura. Istoria acestei ramuri economice, fundamentale în perioada medievală, trebuie să aibă în vedere nu numai condiția oamenilor și a bunurilor — aspectul juridic, ci și activitatea economică propriu-zisă, de producere și de circulație a bunurilor agricole. De asemenea, impor-

ta problema a raportului dintre cultura cerealelor și creșterea vitelor impune o reluare a cercetării. Pentru obținerea a noi clarificări sunt necesare date privind întinderea terenurilor arabile și efectivul turmelor de animale; alimentația vegetală și alimentația cu carne; prețurile produselor agricole. Tot în privința istoriei economice este de dorit ca cercetarea activităților comerciale să aibă în vedere situația clientelei, frecvența diferitelor categorii de mărfuri, precum și sfera de activitate a agenților marelui comerț, care erau în același timp și producători și vânzatori.

În sfârșit, tot în cadrul problematicii de perspectivă, autorul caută să fixeze unele jaloane cu referire la cercetarea structurilor organizării politice și la cercetarea dezvoltării științelor, literelor și artelor în secolul al XIII-lea.

S. Columbeanu

„Studii. Revistă de istorie” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Note bibliografice în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sint rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, în patru exemplare, trimerile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII. REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU MĂZICĂ — CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

GHEORGHE CRONT, Instituții medievale românești. Înfrățirea de moșie, jurătorii, „Biblioteca istorică XVIII”, 1969, 245 p., 14 lei.

ȘTEFAN OLTEANU, CONSTANTIN ȘERBAN, Meșteșugurile din Țara Românească în secolul mediu, „Biblioteca istorică XX”, 1969, 460 p., 27 lei.

Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească, vol. XXII (1626-1629), red. resp. A. Oțetea și D. Prodan, 1969, 864 p., 44 lei; vol. XXIII (1630-1632), volum întocmit de Damaschin Mioc, 1969, 830 p., 43 lei.

Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. XIX (1620-1623), volum întocmit de Haralambie Chirca, 1969, 799 p., 40 lei.

GRECEANU RADU, logofătul, Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu Voievod (1688-1714), studiu introductiv și ediție critică întocmită de Aurora Ilies, 1970, 280 p., 19,50 lei.

NICOLAE STOICA DE HATEG, Cronica Banatului, „Cronicile medievale ale României VII”, studiu și ediție de Damaschin Mioc, 1969, 365 p., 24 lei.

ILIE CÔRFUS, Agricultură Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea, „Biblioteca istorică XXI”, 1969, 460 p., 27 lei.

DICULESCU VLADIMIR, IANCOVICI ȘAVA, PARACOSTEA DANIELOPOLU CORNELIA, POPA MIRCEA V., Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică (1821-1853), „Biblioteca istorică XXII”, 1970, 308 p., 11,50 lei.

CONSTANTIN C. GIURĂSCU, Istoricul podgoriei Odobeștilor din cele mai vechi timpuri până la 1918 (cu 424 de documente inedite - 1821-1864 - și 3 reproduceri), „Biblioteca istorică XIX”, 1969, 551 p., 32 lei.

ILEANA PETRESCU, Documente privind revoluția din 1848 în Oltenia, „Documente istorice II”, Centrul de istorie, filologie și etnografie, Craiova, 1969, 315 p., 24 lei.

